
ЛЮБОМИР ДМИТЕРКО

2

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1981

ЛЮБОМИР ДМИТЕРКО

Твори
в чотирьох
томах

ЛЮБОМИР ДМИТЕРКО

2

Драматичні твори

У2
Д53

В том вошли драматические произведения, на-
писанные в годы Великой Отечественной войны
и в повоенный период.

Д $\frac{70600-070}{M205(04)-81}$ передплатне. 4702590200

Драматичні твори

ГЕНЕРАЛ ВАТУТІН

Героїчна драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

М. Ф. Ватутін.

И. В. Сталін.

О. І. Антонов.

О. С. Щербakov.

Людвік Свобода.

Швиденко — командуючий армією.

Петренко — член Військової ради фронту.

Сниавський — працівник штабу фронту.

Тимко Рогожин — ад'ютант Ватутіна.

Прохор Прокopчук — ординарць Ватутіна.

Галлина Шовкопряд — синоптик.

Гук
Книш } солдати-зв'язківці.

Квітка — командир розвідротн.

Скиба
Черних } офіцери зв'язку.

Абашідзе

Вітек — капрал чехословацької бригади.

Делікатний
Мухтаров } артилеристи.

Харитонов

Помічник верховного.

Направленець — полковник Генштабу.

Ад'ютант Швиденка.

Манштейн — головнокомандуючий групою армій

«Південь».

Гофман — командир танкової дивізії.

Краузе — ад'ютант Манштейна.

Полонений.

Час дії: осінь 1943 — весна 1944 рр.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Похмурий жовтневий день. Лівий берег Дніпра. Спостережний пункт командуючого армією. Окоп, бруствер, стереотруба, польовий телефон. Гуркіт канонади, у небі білі та чорні димки від шрапнелей. В околі охриплий солдат-зв'язківець Г у к шарпає телефон. Біля нього при-
тулвся молодий боєць К н и ш.

За бруствером вибухають снаряди та міни.

Г у к. «Марс»! Чуєш мене? «Марс»!.. Та озовися, доро-
генький! (*Дмухає в трубку*). «Марс»! Мовчить, ле-
дащо. «Марс»!.. (*До Книша*). Мабуть, обрив...

К н и ш. Добре, коли на березі. А як на тому боці Дніпра?

Г у к. На тому справлять. А от як у воді... Давай, Книш,
повзи.

К н и ш. Знову Книш... Знову повзи... (*Виходить*).

Г у к. «Марс»! «Марс»! Та озовися, ріднесенький, сто чор-
тів тобі в печінку!

З біноклем у руках спускається в окоп генерал-лейтенант Ш в и д е н-
к о. Він у польовій формі, з ним ад'ютант.

Ш в и д е н к о. З правим берегом зв'язок є?

Г у к. Нема, товаришу командарм. Боєць Книш на лінії.
Вибухи мін.

Оце весілля!

Ш в и д е н к о. Лейтенанта Квітку з «язиком» до мене.

Ад'ютант виходить, згодом повертається.

Г у к. О, заговорив. (*У трубку*). Зараз, зараз, сю хвили-
ну! (*Кличе*) Товаришу командарм! «Марс» на про-
воді.

Ш в и д е н к о (*схопив трубку*). Виключається! Знаю! Ре-
льеф місцевості — знаю! Укріплення, танки, скаже-
ний опір — знаю! Але за всім цим — **Київ**. Ах, відо-
мо? То якого ж ти дідька тупцюєш на місці? Слухай,
Савикін!.. Наказую: о шістнадцятій нуль-нуль вийти
на рубіж... Чуєш? На рубіж... Алло? Чого мовчиш?
(*До Гука*). Нема зв'язку.

Г у к (*в трубку*). «Марс»!.. Є зв'язок...

Ш в и д е н к о (*звіряючись з картою в планшеті, в труб-
ку*). На рубіж Букрин — Щучинка — Ржищів. Чуєш?
Алло! Хто це? Чому ви взяли трубку? Де Савикін?
Савикіна! Що?!

К н и ш (*повертається*). Генерала Савикіна на березі...
Міною.

Швиденко (в трубку). Ясно. (Пауза). Після бою поховати з шаную. Командувати ударною групою доручаю вам. За годину буду у вас. (Віддає трубку).

Прямо перед окопом вибухає міна. Здіймається вгору стовп вогню і землі. В цю мить, наче з полум'я, з'являється генерал армії **Ватутін**. За ним ад'ютант капітан **Рогожин**, генерал-лейтенант **Петренко**, генерал-майор **Синявський**. Усі в польовій формі.

Ватутін. Прицільно б'є, сволота! (Знімає плащ-палатку). Жарко... (Віддає **Тимкові**).

Синявський. Букринське пекло!

Петренко. Пекло проти цього — курорт.

Ватутін (дивлячись у бінокль). Там, на правому березі, гірше від пекла. Тупик!

Синявський (до **Швиденка**). Як обстановка?

Швиденко. Важка. На тому боці Дніпра, проти наших правобережних плацдармів, на вузькій ділянці, противник сконцентрував п'ять піхотних дивізій і п'ять танкових...

Ватутін. Чотири.

Швиденко. Тепер уже п'ять, **Миколо Федоровичу**. Сьогодні з ходу вступила в бій ще одна, перекинута німцями з їхньої південної ділянки. На підході також сьома танкова дивізія генерала **Гофмана** з глибокого резерву.

Петренко. А наші резерви?

Швиденко. В основному ще тут, на Лівобережжі. Розміри Букринського плацдарму невеликі. Кручі, яри, танконепрохідні місця не дають змоги сконцентрувати всю ударну силу. Боюся, що успіх операції під загрозою.

Синявський. Ви що, не усвідомлюєте всієї відповідальності становища? Зрив такої операції...

Швиденко. Товаришу генерал! Ми тут місяць. Ударна група **Савикіна** веде кровопролитний бій уже третій день. Я кілька разів був там. Ворог заклав усі шіліни, всі можливі виходи з букринського закуту Дніпра на оперативний простір. На дві бригади повітряного десанту покладатись годі, десант розпоршився по великому району. Ми позбавлені змоги маневрувати, особливо танками. Ворожа оборона складається з трьох ешелонів...

Ватутін. Манштейн. Пізнаю почерк. Втрати?

Швиденко. Значні. Кілька хвилин тому загинув мій заступник.

В а т у т і н. Генерал Савикін? Міцний був солдат.

Входять лейтенант Квітка і полонений.

Квітка. Товаришу командарм, за вашим наказом...

Швиденко. Тут командуючий фронтом.

Квітка. Товаришу командуючий фронтом. Доповідає лейтенант Квітка...

В а т у т і н (*на полоненого*). Ваш трофей?

Квітка. Так точно, товаришу командуючий. Я його на тому боці сонним захопив. Понюхав — перегаром тхне. Я йому — «хенде хох!», прив'язав до колоди і на цей берег переправив. Єфрейтор мотоартилерійського дивізіону двісті шостого альпійського корпусу. Ось його документи.

Синявський. Виходить, товаришу командуючий, і двісті шостий альпійський перебазовано з Києва під Букрин.

В а т у т і н. Допитували?

Квітка. Трохи.

Петренко. Що в Києві? У місті був?

Полонений. У-у, холодно... Шнапс, водка, горілка, самогогон...

Петренко. Ерудит!

Полонений. І по-польськи можу: вудка, зубрувка, яжембік, мюд...

Синявський. А сам звідки? Німець чи...

Полонений. От-от, от-от... Мій тато — австрієць, моя мама — полька, а я — «хайль Гітлер!».

Петренко. І гуморист.

В а т у т і н. Тимко, налий.

Рогожин (*наливає*). Ну, гаразд, пий за своїх татка і мамку.

Полонений (*випивши*). Ще.

Рогожин. Ну, ну, годі.

В а т у т і н. Яким чином альпійський корпус попав у Київ і під Букрин. Звідки?

Полонений. Хрістіанія. Осло.

В а т у т і н. З Норвегії?

Полонений. Так, Норвегія.

Петренко. Поки наші союзники зволікають, Гітлер має таку можливість.

В а т у т і н. Наказ Гітлера вам оголосили?

Полонений. Ще трошки...

Рогожин. Говори!

Положений. Оголосили. Непроступний Східний вал на Дніпрі. Київ перетворити на фортецю. Стояти на смерть. Хто здається в полон — будуть розстріляні родичі. Мій тато... моя мама... Іх... Ех!..

Ватутін. У штаб фронту.

Положений. Все одно... все одно... Гітлер — капут, Рузвельт — капут, Черчилль — капут...

Квітка. Ну, ступай, песиголовцю!

Положений. Що то є «песиголовцю»?

Квітка. Иди, йди, розтлумачу.

Квітка і полонений виходять.

Ватутін. Квітка — по-нашому, по-курськи — цвeток.

Очі молоді, а сам сивий. Давно воює?

Швиденко. З перших днів війни. Це його тридцять восьмий «язик».

Ватутін. На таких людях тримається наша армія. А нагород не бачу.

Швиденко. Врахуємо.

Зазуверив телефон.

Гук. Я — «Маяк»! Сю хвилину... Товаришу командарм, вас з того берега.

Швиденко (*в трубку*). Слухаю. (*До Ватутіна*). Ударна група Савикіна наказ виконала. Просувається вперед з великими втратами. Просять дозволу продовжувати наступ.

Ватутін втомлено сідає на ящик з патронами. Мовчить.

(*У трубку*). Категорично забороняю. Закріпитися і чекати наказу. (*Віддав трубку*). Товаришу командуючий, мені необхідно бути там.

Ватутін (*встає*). І мені. Тимко!

Снявський. Товаришу командуючий, Дніпро прострілюють наскрізь. Дозвольте мені з командармом...

Ватутін. Ні, Василю Васильовичу. Свою поразку я повинен бачити власними очима.

Ватутін, Швиденко і Рогожин ідуть до Дніпра. Їх проводжають Петренко і Снявський.

Картина друга

Москва. Кремль. Кабінет верховного головнокомандуючого. Біля карти з незмінною люлькою Сталін і заступник начальника Генерального штабу генерал армії Антонов. Поруч з Антоновим направлєнец Генштабу в званні полковника, який демонструє

карти. Трохи осторонь у формі генерал-лейтенанта кандидат у членн Політбюро ЦК ВКП(б), заступник наркома оборони СРСР Щ е р б а к о в. Біля дверей помічник верховного.

П о м і ч н и к. Товаришу Сталін, ви призначили нараду по авіації.

С т а л і н. Перенесіть на другу годину ночі. З'єднувати тільки з фронтами. Від Ватутіна новини є?

П о м і ч н и к. Пробивав зв'язатись. На КП його нема. А н т о н о в. Очевидно, на Букринському плацдармі.

С т а л і н. А пора йому бути в Києві. Букринський плацдарм!.. Цілий місяць вовтузимось. Що ж, цей Букрин і справді нездоланна фортеця?

Щ е р б а к о в. Очевидно, Ставка зробила правильно, відмінивши наступ Ватутіна, призначений на шістнадцяте жовтня. На жаль, останній наступ; розпочатий Ватутіним двадцять першого жовтня, теж не дав значних результатів.

С т а л і н. Ватутіні повинен був зробити висновок з своїх помилок і добре підготуватися до двадцять першого жовтня. Це вічна біда Ватутіна. Рветься вперед без закріплення успіху і міцного забезпечення флангів. Передові загони Ватутіна форсували Дніпро двадцять другого вересня, а третя танкова армія стояла на лівому березі і чекала цілий тиждень.

А н т о н о в. Товаришу Сталін, це сталося через малу пропускну можливість залізниць. Крім того, два ешелони з понтонами для переправи через Дніпро розбомбила ворожа авіація по дорозі з Курська.

С т а л і н. Ватутіну надіслали понтони ленінградці, до того ж понад дві тисячі жителів подніпровських сіл допомагали наводити переправи.

А н т о н о в. Цілком правильно, але гітлерівці їх тут же бомбили. Наша авіація не змогла протидіяти у зв'язку з порушенням планів перебазування. Від осінніх дощів польові аеродроми розгасли... пальне і зараз перевозимо автотранспортом. А дороги...

Щ е р б а к о в. Так чи інакше наступ на Букрин втратив ефект несподіваності, і тепер ворог встиг організувати міцну, на кілька ешелонів оборону.

А н т о н о в. На сьогодні, двадцять третє жовтня, противник зосередив на цій ділянці фронту десять дивізій, половина з яких танкові та моторизовані.

С т а л і н. Цілком логічно. *(Замислився перед картою).*

*

Селянська хата в Требухові на лівому березі Дніпра, де розмістився командний пункт Першого Українського фронту. Рогожин прислухається до кроків у сусідній кімнаті. Прохор з шинеллю командуючого.

Рогожин. Ходить. Спати страх як хочеться. (*Жує таблетку*). Ось. Випросив у льотчиків. Не допомагає.

Прохор. Ви, товаришу капітан, де були, коли біля командуючого міна розірвалась?

Рогожин. Поруч.

Прохор. Ваша шинель ціла?

Рогожин. Я не з того боку стояв.

Прохор. А треба завжди стояти з того боку. Он як розпанахало! (*Зашиває шинель*).

*

Москва. Кабінет верховного головнокомандуючого.

Пауза.

Сталін. Що у вас, товаришу Щербаков?

Щербаков. Зміст передових «Правды» і «Красной звезды» до двадцять шостих роковин Жовтневої революції.

Сталін. Залишилося не більше двох тижнів.

Щербаков. П'ятнадцять днів, товаришу Сталін.

Сталін. Днів і ночей! (*Переглядає статті*).

*

Требухів. КП Ватутіна. Дзвонить телефон.

Рогожин (*бере трубку*). Капітан Рогожин слухає. Ходить і ходить. Цілу ніч ходить. Все думає. Єсть! (*Поклав трубку, нюхає флакон*). Нашатирний спирт і той не бере. Прохоре, чому тобі ніколи не хочеться спати?

Прохор. Сім'я моя в Києві. Чи ж до сну тепер?

*

Москва, кабінет Сталіна.

Сталін (*до Антонова*). Мабуть, Ватутіну дуже важко. Які ще плацдарми є у нас за Дніпром? Що діється на правому фланзі, на північ од Києва, у сусідів Ватутіна?

Антонов. Білоруський фронт форсував Сож. Таким чином, зона форсування Дніпра в Білорусії просуну-

лась далі на північ. Отут. Захоплено важливий оперативний плацдарм у районі Лоева. Звідси авангардні частини Рокоссовського загрожують противникові на Гомельському та Речицькому напрямках, сковуючи значні сили групи «Центр», позбавляючи їх можливості надати дійову допомогу групі «Південь».

Сталін. Значить, Рокоссовського чіпати не будемо. (До помічника). Ватутіна знайшли?

Помічник. Зв'язок тимчасово перервано. Після відновлення зв'язку з'єднають.

Сталін. Що відбувається на лівому фланзі від Ватутіна?

Антонов. Війська Другого і Третього Українських фронтів після форсування Дніпра та успішних наступальних дій на Криворізькому напрямі міцно утримують значний плацдарм на захід і південь од Дніпропетровська з перспективою виходу на широкий оперативний простір.

Сталін замислився.

*

Требухів, КП Ватутіна. Дзвонить телефон.

Рогожин (в трубку). Ад'ютант слухає. Не спить, товаришу генерал, але й не приймає. (Записує). Передам. (Кладе трубку, знову дзвінок). Так, так, слухаю. (Записує).

Ватутін (у своїй кімнаті, біля другого телефону). Синявський? Звичайно, я. Боеприпаси під Букрин прибули? Всі? Коротше! Погано. (Кладе трубку). Ой як погано!..

У двері заглянув Рогожин.

Ну, що там іще?

Рогожин. За даними розвідки, на околицях Києва наказано будувати бліндажі в кілька накатів, пристосовані до зими.

Ватутін. Виходить, той «песиголовець» не збрехав. Далі?

Рогожин (читає запис). «У нижній частині міста — Подолі, у великому елеваторі, замкнуто близько двох тисяч заложників. Ходять чутки, що елеватор мають висадити в повітря разом з людьми».

В а т у т і н. Чаю! (Бере у Рогожина дані розвідки, відмічає по карті).

Р о г о ж и н (у двері). Прохоре. Чаю!

В а т у т і н. Ну, що іще?

Р о г о ж и н. Радіоперехват. «Військовий оглядач агентства Рейтер скептично оцінює становище військ, якими командує генерал Ватутін. Після перемоги над Манштейном під Курськом та блискучого походу від Курської дуги до Дніпра Микола Ватутін, прозваний за навальність ударів генералом-блискавкою, цього разу...» Пробачте.

В а т у т і н. Покажи. (Читає). «...застряв на місці. Якщо науково зважити шанси, то перевага явно на боці Манштейна». Що ж, це правда. Метеозведення, і — командуючий спить. Нікого не приймає!

Р о г о ж и н. Єсть, товаришу командуючий. Кругова оборона!

*

Кабінет Сталіна.

Пауза.

С т а л і н. Широкий оперативний простір потребує широкого розмаху дій. Мабуть, і Конєва чіпати не варто. Ключ до Балкан — наш стратегічний козир. Правильно, товаришу Щербаков?

Щ е р б а к о в. Ця обставина і нервує Гітлера.

С т а л і н. А також Черчілля. Недаром англійські та американські частини висадилися в Італії. І не без згоди Черчілля президент Рузвельт обіцяє наступного року нарешті відкрити в Європі Другий фронт.

Щ е р б а к о в. Проте не поспішають. Діють обережно, повільно...

П о м і ч н и к. Ватутін прибув на КП.

С т а л і н. З'єднайте. Які ще плацдарми є за Дніпром у районі Києва, крім Букринського?

Щ е р б а к о в. Поясніть, товаришу полковник.

Н а п р а в л е н е ц ь. Щучинський та Студенецький — на південь від Києва, вони межують з Букринським...

А н т о н о в. Так, але це крихітні форпости, оперативного значення вони не мають.

Н а п р а в л е н е ц ь. І два — на північ від Києва, один біля села Лютиж, другий — у гирлі ріки Прип'ять.

Антонов. Прип'ять надто далеко від Києва — майже сто кілометрів, а в районі Лютізького плацдарму в нас лише одна армія — Тридцять восьма. Всі сили Першого Українського фронту під Букрином.

Сталін. А наслідків не видно.

Помічник. Ватутін.

Сталін. Добре. Залишається зробити висновок, що ударом з півдня Києва нам не взяти. А тепер погляньте на Лютізький плацдарм, на північ від Києва. Він хоч і менший, але місцевість тут дає змогу використати великі маси танків. Звідси легше було б визволити Київ. А що, коли продумати питання про підсилення Лютізького плацдарму, провівши рокировку танкових з'єднань? Пробачте. *(Бере трубку)*. Я слухаю.

Світло в кімнаті меркне. Яскравіше освітлюється карта Київського напрямку, через яку видно Ватутіна, теж з трубкою в руці.

Ватутін. Здрастуйте, товаришу Сталін. Дозвольте доповісти.

Сталін. Що, взяли Київ?

Ватутін. Ні, товаришу Сталін. Я прошу дозволу наступальну операцію припинити.

Сталін. Погано чую. Повторіть!

Ватутін. Ми вперлися в тупик. У стіну. Манштейн...

Сталін. Я слухаю не Манштейна. Я слухаю вас.

Ватутін. Товаришу Сталін! Я щойно з лінії вогню. Місцевість танконепрохідна: кручі, прірви, яр. Все це розгасло від осінньої негоди. Ефект раптовості втрачено.

Сталін. Хто винен? Чому не передбачили?

Ватутін. Рельєф місцевості. І необхідність розвивати наступ з ходу...

Сталін. А Манштейн передбачив.

Ватутін. От ми його й пошиємо в дурні! Візьмемо Київ з іншого боку.

Сталін. Що ви пропонуєте? Всі сили фронту під Букрином. Звідки ви можете взяти Київ? З плацдарму біля села Лютіж? Силами однієї армії?

Ватутін. Я прошу дозволу Ставки перегрупувати війська фронту. Третю гвардійську танкову армію та ряд інших з'єднань перекинути з-під Букрина саме на Лютізький плацдарм.

С т а л і н. Невже Ватутін так і не проб'ється через Букрин?

В а т у т і н. Проб'юсь. Але великою кров'ю.

С т а л і н. Це аргумент серйозний. Проте Київ необхідно визволити до шостого листопада.

В а т у т і н. Так точно, товаришу Сталін. Ми визволимо Київ до Жовтневих свят.

С т а л і н. Гаразд. Пораджуся з Генеральним штабом. Чекайте директиву Ставки. До побачення! (*Поклав трубку*). Ватутін просить змінити напрям головного удару. Брати Київ не з півдня, а з півночі. Це здійснити можна?

Щ е р б а к о в. Не встигне.

А н т о н о в. Повинен.

С т а л і н. Що вас турбує, Олександр Сергійовичу?

Щ е р б а к о в. Чи реально це? Протягом кількох днів зняти з позицій цілу танкову армію, кілька стрілецьких корпусів і дивізій, артилерійські та мінометні частини, повернути все це господарство з правого берега на лівий, подолати близько двохсот кілометрів осіннього бездоріжжя, знову переправитись через Дніпро...

А н т о н о в. А по дорозі і через Десну.

Щ е р б а к о в. І все це на очах у противника, і щоб він цього не помітив...

С т а л і н. Я питаю: можна чи ні?

А н т о н о в. На нашу думку, можна і треба.

С т а л і н. У такому разі передислокацію почати негайно і закінчити не пізніше першого — другого листопада.

А н т о н о в. У директиві вкажемо цей термін.

С т а л і н. А ви, товаришу Щербаков, підготуйте передові до свят іншого змісту.

Щ е р б а к о в. Здогадуюсь, Йосифе Віссаріоновичу.

С т а л і н. Саме так. Про **визволений Київ!**

Бій курантів на Спаській вежі. Друга година ночі.

Картина третя

КП у Требухові. Ватутін біля карти. Входить Рогожин.

Р о г о ж и н. Генерал Синявський...

Входить Синявський. Рогожин виходить.

С и н я в с ь к и й. Доброго ранку, Микола Федоровичу.

В а т у т і н. Здоров-здоров, старий холостяк. Де пропа-
дав?

С и н я в с ь к и й. Ви ж не приймали.

В а т у т і н. І що, встиг оженитись?

С и н я в с ь к и й. Старого парубка женити — як старе
м'ясо варити. Повідомлення з Букрина.

В а т у т і н. Прот�вник міцно замкнув двері?

С и н я в с ь к и й. На три замки.

В а т у т і н. Підпирає?

С и н я в с ь к и й. Стягує нові резерви.

В а т у т і н. Звідки?

С и н я в с ь к и й. З тилу, через Миронівку.

В а т у т і н. Відомості точні?

С и н я в с ь к и й. Фото авіарозвідки.

В а т у т і н. Наземна розвідка?

С и н я в с ь к и й. Підтверджує.

В а т у т і н. Агентурні дані?

С и н я в с ь к и й. Збігаються.

В а т у т і н (*повертає матеріали назад*). Ну й чудово. По-
кладіть усе це в архів.

С и н я в с ь к и й. Але ж ви самі говорили про двері. А две-
рі треба ламати.

В а т у т і н. Стукати, стукати треба, а не ламати!

Входить Петренко.

Петренко. Я з подарунком. Від Харкова. (*Дає теле-
граму*).

В а т у т і н. Танки?

С и н я в с ь к и й. Ось чим можна ламати.

В а т у т і н. Ремонт надійний?

Петренко. Харків'яни не підведуть.

С и н я в с ь к и й. Прибув також ешелон танків з Уралу.

В а т у т і н. У третю танкову.

С и н я в с ь к и й. Під Букрин?

В а т у т і н. Під Лютіж. Бутербродів не хоче? Прохоре!..
Дуже смачні бутерброди з голландським сиром. Ре-
комендую. Синявський — той поснідав. Холостяки
дбають про свою вроду.

С и н я в с ь к и й. Так точно, снідав.

В а т у т і н. З чим це бутерброди, Прохоре? Я ж просив
з голландським сиром.

Прохор. А це і є молочний продукт, товаришу коман-
дуючий... Рокфор.

В а т у т і н. Ну йди, йди, «рокфор»!

П р о х о р. Смачного! (*Виходить*).

П е т р е н к о. Спасибі, Миколо Федоровичу, деякі жонаті теж встигли перекусити.

С и н я в с ь к и й. Миколо Федоровичу, третя танкова під Букрином.

В а т у т і н. Ставка вимагає розпочати наступ з Лютизького плацдарму в перших числах листопада. Таким чином, на підготовку маємо п'ять днів. За цей час необхідно по осінньому бездоріжжю перекинути тисячі автомашин, сотні танків, величезну кількість солдатів та офіцерів. Ефект раптового удару — в щільності артилерійського вогню. А нам не вистачає тяглової техніки. Доведеться перевозити артилерію в два-три рейси.

П е т р е н к о. Врятувати може тільки чіткий графік, як на довоєнній залізниці.

В а т у т і н. Проведемо широку нараду. А поки що... Ось топографічні дані ділянки Тридцять восьмої армії. Ландшафт теж не дуже веселий. Під Вишгородом височина, а на північ — сіножаті, частина з яких болотиста...

С и н я в с ь к и й. Доведеться класти на лугах дерев'яні настили для обозів і техніки.

В а т у т і н. Доведеться. На захід і північний захід — густі ліси, яри, розбухла від осінніх дощів ріка Ірпінь.

П е т р е н к о. Сили противника?

В а т у т і н. Четверта танкова армія.

С и н я в с ь к и й. І десять-дванадцять піхотних дивізій.

В а т у т і н. Все це необхідно уточнити, становище міняється щодня. Василю Васильовичу, треба зняти цей район на бриючому польоті. І встановити остаточний варіант переднього краю противника. Абсолютно точний!

С и н я в с ь к и й. Ясно.

В а т у т і н. Особливо турбує мене правий фланг, на стику з Білоруським фронтом. Тут майже шістдесят кілометрів поліських боліт, хащі, де навряд чи ступала людська нога. Розпорошувати наші сили нерозумно, але й залишити фланг відкритим не можна. Ану ж ударить мороз, а в них альпійські частини...

П е т р е н к о. Але ж наші партизани хитріші від німців. І часто діють у таких нетрях, де справді ще ніхто не бував... Хіба що лісовик...

Синявський. Це правильно.

Ватутін. Що ви пропонуєте?

Петренко. Звернутись до партизанів. Запитати їхню думку і доручити цю ділянку нічної землі їм.

Ватутін. Згоден. *(До Синявського)*. негайно зв'яжіться по радіо, з'ясуйте їхні потреби в озброєнні та боеприпасах.

Синявський. Слухаю. *(Виходить)*.

Петренко. План передислокації готовий?

Ватутін. Ось він. Плід моєї дикої фантазії.

Петренко. І причина хронічного безсоння?

Ватутін. Розробка Лютиської операції. Погляньте. Тут у мене ніхто не заважатиме. *(Проводжає в бічну кімнату)*.

Вривається Галина Шовкопряд, її затримує Рогожин.

Галина. Мене командуючий жде не діждеться. А ви мене в приймальні маринуете! На мене потратили зайвий літаковиліт, а ви...

Рогожин. Негайно вийдіть. Я не доповів про вас.

Ватутін *(повертається)*. Це що за олов'яний солдатик?

Галина. Я не олов'яний солдатик, товаришу командуючий.

Ватутін. Справді?

Галина *(рапортує)*. Начальник аерометеорологічної служби сто сорок сьомого батальйону аеродромного обслуговування старший технік-лейтенант Галина Андріївна Шовкопряд.

Ватутін. Начальник АМСу?

Галина. Так точно, сто сорок сьомого БАО.

Ватутін. Вас прислав Краєвський?

Галина. Абсолютно правильно, товаришу командуючий, генерал Краєвський.

Ватутін. То це ви професор?

Галина. Так точно. Ой!..

Ватутін. Скільки ж тобі років, дівчинко? Аж надто багато, як гляну...

Галина. Мені?.. Двадцять один. А що? Це генерал жартома називає мене професором.

Ватутін. Жартома? А я гадав — серйозно. *(Дивиться на маленьку, по-дитячому зосереджену Галину, йому смішно)*.

Галина. Чекаю вашого наказу.

В а т у т і н. Мій наказ поки що буде нескладний. Вийдіть, будь ласка, в приймальню, я вас покличу.

Галина виходить.

(По телефону). Краєвського. *(Чекає).* Генерал небесних світил!.. *(У трубку).* Краєвський? Я ж просив прислати мені досвідченого спеціаліста. Мені треба знати погоду за тиждень вперед. Що прислав? Кого? З гуртка юних натуралістів? Які двадцять три... Га ну? Глядіть, з вас питатиму. *(Кладе трубку, натискає на дзвінок).*

Входить Рогожин.

Ну, що ж, проси... професора.
Р о г о ж и н *(виходячи).* Піди знай, що воно — професор!
В а т у т і н. Мультиплікат.

Входить Галина.

Г а л и н а. Слухаю, товаришу командуючий.

В а т у т і н. Що ви можете мені сказати? Яку погоду чекає ваша АМС?

Г а л и н а. Погану.

В а т у т і н. Мене не цікавить ваша оцінка.

Г а л и н а. Я не зможу дозволити жодного літаковильоту.

В а т у т і н. Коротше: сонце, дощ, буря, завірюха, кінець світу?

Г а л и н а. Гірше.

В а т у т і н. Що саме?

Г а л и н а. Густиий туман, товаришу командуючий.

В а т у т і н. Що ви сказали?

Г а л и н а. Я сказала — густиий туман.

В а т у т і н. З Москви повідомили, що висока хмарність.

Г а л и н а. Москва дала прогноз на середню смугу Дніпра. Прогноз правильний. Але в Поліссі, де велика вологість, будуть тумани. Вони поширяться по Дніпру, в район Києва.

В а т у т і н. Ви певні цього?

Г а л и н а. Я вивчила синоптичні карти місцевості за останні двадцять п'ять років. Крім того, запитала кільце наших служб. Всі вони підтвердили це сумне передбачення. Всі до єдиної.

В а т у т і н. Коли почнеться, скільки триватиме?
Г а л и н а. Почнеться сьогодні з сутінками. Триватиме
п'ять-шість днів.
В а т у т і н. Туман буде густий?
Г а л и н а. Дніпровські тумани білі як молоко.
В а т у т і н. Як молоко? Молодець!
Г а л и н а. Хто молодець, товаришу командуючий?
В а т у т і н. Генерал... Генерал молодець!
Г а л и н а. Генерал Краєвський сварився за туман. Қа-
зав, що ви теж будете. А ви... Дозвольте йти?
В а т у т і н. Ідіть. Туман... Професоре!

Галина зупинилася.

Скажіть, скільки вам років насправді?
Г а л и н а. Насправді? Двадцять. А що?
В а т у т і н. А скільки ви мені сказали?
Г а л и н а. Двадцять один.
В а т у т і н. А скільки звелів сказати генерал?
Г а л и н а. Двадцять три. Але ж це дуже багато.
В а т у т і н. Брехати не вмієте. Це добре. Отже, туман?
Г а л и н а. Як молоко!
В а т у т і н. Можете йти.

Галина виходить.

(*Нотує в записнику*). Ну ось, ще один плюс.

Повертається Петренко.

В а т у т і н. Проглянули?
П е т р е н к о. Проглянув.
В а т у т і н. І що? Яка думка?
П е т р е н к о. Після важких боїв під Букрином люди на
межі виснаження. Чи зможемо ми здійснити пере-
дислокацію в нічний час? Доведеться розробити план
масово-політичної роботи, провести в усіх підрозді-
лах партійні збори.
В а т у т і н. Так. Обов'язково. А якщо погода віщує гу-
стий туман, який дасть змогу перекидати війська і
вдень? (*На записник*). Отут я зробив корективи. Де
в нас про перегрупування?
П е т р е н к о. Зараз... «Перегрупування розпочати вночі
проти двадцять шостого жовтня...»
В а т у т і н. «...і, використовуючи умови погоди, продов-
жувати в ранкові та денні години». Далі.

Петренко. Та-ак... «Військам і штабам покинути Букринський плацдарм, а частини їхніх радіостанцій залишитись і далі вести безпосередній радіообмін. Залишеним на плацдармі військам провадити посилені оборонні роботи, встановлення мін і дротяних загород. Споруджувати на Дніпрі фіктивні переправи, імітуючи перекидання військ з лівого берега на правий. Встановити дерев'яні макети танків та гармат. Для маскування переправ...»

Ватутін. От-от. «Для маскування переправ використати можливий туман, а також димові завіси, які ставити й на тих ділянках, де переправа військ не відбувається». Туман і дим!..

Петренко (*раптом заспівав*). «За туманом нічого не видно, за туманом нічого-о не ви-видно...»

Ватутін підспівує.

Картина четверта

Штаб-квартира головнокомандуючого групою німецько-фашистських армій «Південь». Генерал-фельдмаршал Манштейн — похилого віку, гостре обличчя, довгий ніс, сіве волосся, акуратно підстрижене й розділене проділом. Кітель з відкладним коміром, на шпї рицарський хрест. Біля нього ад'ютант Краузе — зразок штабної вишколеності.

Входить генерал-лейтенант Гофман. Високий, бравий, чорне волосся стрижене йоржиком.

Краузе. Генерал-лейтенант фон Гофман. (*Виходить*).
Гофман. Хайль Гітлер! Сьома танкова дивізія прибула в розпорядження групи «Південь».

Манштейн. Укомплектованість?

Гофман. Близька до норми.

Манштейн. Становище в районі Букрина вам відоме?

Гофман. В загальних рисах.

Манштейн. Прибули благополучно?

Гофман. Без особливих пригод, пане фельдмаршал.

Манштейн. Здрастуйте, генерале. Радий бачити вас живим.

Гофман. Чекаю ваших наказів.

Манштейн (*після паузи*). Поки що в резерв. Район Білої Церкви.

Гофман. Я просив би... Доля рейху вирішується на Дніпрі.

М а н ш т е й н. Щось подібне мені вже доводилося чути на Волзі. У Берліні, мабуть, чекають чуда? Я не чудотворець. Я солдат.

Г о ф м а н. Так, ви не чудотворець, але ви найвидатніший полководець рейху. Покоритель Франції, переможець Севастополя.

М а н ш т е й н. Гофман, ми з вами не на званому обіді на мою честь.

Г о ф м а н. Пробачте, але це моє переконання. І я цілком ширю...

М а н ш т е й н. Забудемо про це. В резерв, Гофман. Поки що в резерв.

Г о ф м а н. У резерві надто багато вільного часу.

М а н ш т е й н. І генерали починають думати?

Г о ф м а н. Смерть у бою почесніше, ніж польовий суд.

М а н ш т е й н. Не кваптеся, мій друже, ще встигнете. Поки що всюди затишшя. І в групі «Північ», і в групі «Центр»... Зловісне затишшя.

Г о ф м а н. Можливо, стабілізація фронту?

М а н ш т е й н. Можливо. Та це лише один із варіантів... Триденну атаку Ватутіна ми відбили. Гадаю, що через Букрин він не проб'ється ніколи.

Г о ф м а н. Розумію вас. У пляшки вузенька шийка. Ви міцно заткнули її корком.

М а н ш т е й н. Але цей Ватутін — як в'юн. Ти пебен, що затис його, а він вислизає. Ось і зараз, скориставшись з негоди, туману, поставивши димові завіси, він гарячково наводить нові переправи, підтягує підкріплення...

Г о ф м а н. Чи вірогідні ці відомості, адже погода нелітна?

М а н ш т е й н. Наземні звуковловлювачі зафіксували безперервний гул моторів. З усього видно: Ватутін готується до рішучого штурму моїх позицій під Букрином. Ну, що ж, коли це дійсно так — ласкаво просимо. Я заманю його глибше в букринські яруги і влаштую невеличку м'ясорубку. Ну, а потім... спокійно перезимую в Києві. Ватутін... Ви що-небудь знаєте про нього?

Г о ф м а н. Бачив його фотографію в газеті — звичайне, не дуже виразне обличчя.

М а н ш т е й н. Кутузов теж не був красенем. Від вмілого гравця завжди слід чекати несподіванок. Двічі, під

Сталінградом і Курськом, він істотно зіпсував мені настрої. І ось зараз, утретє... Фатум, га?

Гофман. Судячи з рельєфу місцевості, навряд чи це можливо. До того ж, як мені довелося чути, Ватутін послідовний у своїх рішеннях.

Манштейн. Є давня істина, Гофмане: тільки дурні та небіжчики не міняють своїх рішень...

Гофман. Вас щось гнітить?

Манштейн. Я повинен розгадати напрям його головного удару, Гофман. Розгадати будь-що! І потім, завважте, ці його сусіди: Рокоссовський, Конев, Малиновський, Толбухін. Я не хочу зазнати долі Паулюса. Ви стомилися з дороги? Час перекусити. Чи ви так пізно вечеряти не звикли?

Гофман. Війна порушила всі наші звички.

Манштейн. Ні, Гофман, війна — наш побут, сенс нашого існування. Але ця війна...

Гофман. Ви бачили фюрера?

Манштейн. Він був у мене в Запоріжжі. Я ледве впізнав його. Обличчя бліде, брезкле, очі каламутні, мовби незрячі. Та цього разу не було ні бурі, ні істерики. Він напрочуд спокійно сказав: «Ти зупиниш їх на Дніпрі!» Сів у машину і зник.

Входять Краузе.

Краузе. Шифровка з-під Букрина.

Манштейн (*проглянув*). Ну ось. Противник закінчив підтягування резервів. Туман розвіявся... І на Дніпрі настало затишшя... Як ви гадаєте, що це означає, Гофман?

Гофман. Стояча вода отруйна. Колись в академії ви нас учили, що після затишшя слід чекати наступу.

Манштейн. Я завжди вважав вас здібним учнем, Гофман. Наступ Ватутіна — якраз те, чого я бажаю. (*Шукає в барі*). Вино? Коньяк?

Гофман. Залежить від якості.

Манштейн. Німецька армія ще не так скапцяніла, аби фельдмаршал пив ерзаци. Коньяки французькі — мартель, курвуазьє. А може, бажаєте трофейну горілку на перці?

Гофман. Для цього треба мати залізне здоров'я.

Манштейн. Погодимось на коньяк. (*Наливає*).

Гофман (*надпив*). Ого!.. Коли я маю приємну можливість випити чарку доброго напою, я завжди згадую рядки східного поета: «Не рвися марно напролом, посидь спокійно за столом. Зумій вловити мить щасливу, що прошуміла над чолом».

Манштейн. «Зумій вловити мить щасливу...» Добре сказано, та як упіймати цю мить, Гофман? Минулої ночі в одного з убитих радянських офіцерів знайдено повідомлення, з якого видно, що наступ на Букринському плацдармі почнеться в найближчі дні.

Гофман. Ось вам ще один доказ. І досить переконливий.

Манштейн. Фальшиві гроші завжди мають переконливіший вигляд, ніж справжні. (*Пауза*). Я нічому не вірю... А можливо, ця зневіра і є моя найбільша помилка? І все ж мені потрібний резервний танковий кулак. У район Білої Церкви вже прибула танкова дивізія СС «Рейх». Ви відправитесь туди для взаємодії з нею. Ну, а тепер вип'ємо за ваш прогноз. За Букрин, Гофман!

Картина п'ята

Бліндаж спостережного пункту Ватутіна на правому березі Дніпра, в Новопетрівцях. Ватутін і Рогожин біля карти. Входить Синявський.

Ватутін. Де кулак Манштейна?

Синявський. Поки що не виявлено.

Ватутін. Де сьома танкова дивізія Гофмана?

Синявський. У районі Букрина.

Ватутін. Щойно авіарозвідка повідомила, що там її нема. Німці десь збирають танковий кулак.

Синявський. З чого це видно?

Ватутін. З біографії Манштейна.

Синявський. Дозвольте доповісти. Наш відтяжний удар у районі Букрина ворог прийняв за головний напрям операції, і наступ з Лютізького плацдарму захопив його зненацька. Манштейн схаменувся, та пізно.

Ватутін. Не настільки пізно, щоб не вчинити якоїсь каверзи. До його послуг шосейні дороги Правобережжя і значні оперативні резерви. Коли б на Лютізькому напрямі не повторилась букринська історія!

Синявський Й. Картина бою зовсім інша.
Ватутін. Вирішує не картина, а результат. За день наступу ми просунулись мізерно мало.
Синявський Й. Першу лінію оборони противника провано...

Дзвонить телефон.

Ватутін *(по телефону)*. Перший слухає. Коротше! Підкріплення дам. Сміливіше рвітья вперед, не бійтесь відриву піхоти від танків. Треба виграти час! Ні, Манштейн на такий маневр не піде. Навчений! Чекаю повідомлень з Києва. *(Кладе трубку)*. Дайте Швиденкові п'ятий гвардійський танковий корпус і запросіть до мене полковника Свободу.

Синявський Й. Єсть!

Ватутін. Шукайте кулак Манштейна, тільки не так, як собі наречену.

Синявський Й. Не втрачаю надій. *(Виходить)*.

Ватутін *(до Рогожина)*. Пиши далі. *(Диктує)*. «Перекрити всі танконебезпечні місця засобами протитанкової оборони... Північна околиця Гостомеля...»

Рогожин *(записує)*. «Північна околиця Гостомеля...»

Ватутін. «На сорок п'ятому кілометрі Житомирського шосе...» Записав?

Рогожин. Записав.

Ватутін. «Горенка, Романівка, Біличі, міст через Ірпінь...»

Входить Синявський.

Синявський Й. Танковий кулак Манштейна вчора зафіксовано в районі Білої Церкви.

Ватутін. Скільки?

Синявський Й. Близько трьохсот танків. Там і сьома дивізія Гофмана. Пересування з півдня на північ.

Ватутін. Так і є. Шукайте, шукайте, де цей кулак зараз. Не можуть же вони провалитися крізь землю! *(Біля карти)*. Старий лис!.. Де ж вони — тут чи тут?.. *(Стинається від болю)*. Клята виразка... Прохоре! Дай мені...

Прохор. Чаю?

Ватутін. Ні, солдатський ремінь. *(Бере Прохорів пояс, міцно оперізує стан)*.

Прохор. Лікуватись вам треба.

Рогожин. По-моєму, товаришу командуючий, вам треба б...

Ватутін. Радіограму на Букринський плацдарм: «Противник знімає резерви, перекидає на північ. Підсилюйте атаки всіма засобами. Не давайте ворогу ні хвилини спокою». Все.

Рогожин. Ясно. *(Виходить)*.

Ватутін *(біля карти)*. Де ж цей чортів кулак?

*

Штаб-квартира групи армій «Південь».
Манштейні Краузе.

Манштейн. Пишіть, Краузе: «Наказ військам букринської групи. Зазнавши невдачі на вашій ділянці, противник розпочав могутній відтяжний маневр на своєму північному фланзі в районі Лютіж — Вишгород. Як видно, ворог прагне створити загрозу двобічного охоплення Києва за допомогою гігантських кліщів з півдня та півночі. У зв'язку з цим наказую...»

Дзвонить телефон.

Краузе. Дозвольте. *(В трубку)*. Ад'ютант Краузе. *(Передає трубку Манштейну)*. Генерал-лейтенант Гофман.

Манштейн *(по телефону)*. Доповідайте. Ви в цьому певні? Літак не збили? негайно міняйте маршрут. Вас не повинні засікти, Гофман, це виключено. Просувайтесь окремими полками — різними дорогами, путівцями, замаскуйтесь, зникніть у лісових масивах. Але в призначений час бути на вихідному рубежі. Не запізнившись ні на хвилину!.. Не сумніваюсь. *(Кладе трубку)*. «У зв'язку з цим наказую: утримати рубежі оборони будь-якою ціною, доки не буде вжито діючих контрзаходів на північ від Києва. Кожного, хто відступить хоч на один метр, негайно розстрілювати. Слава героям! Ганьба зрадникам і боягузам! Хайль Гітлер!» Віддайте шифрувальникам. І — хай допоможе нам бог!

*

Бліндаж Ватутіна в Новопетрівцях. Ватутін біля карти.
Входить Снявський.

Ватутін. Де кулак?

Снявський. Концентрується на правому фланзі шістдесятої.

Ватутін. Сухов знає?

Снявський. Так.

Ватутін. Ху, легше... Відпустило... Хто у Сухова на правому фланзі?

Снявський. Сто сорок шоста.

Ватутін. Не дивізія, полк?

Снявський. Триста четвертий.

Ватутін. Хто командує?

Снявський. Триста четвертим полком командує майор Сорокін. Він замінив убитого підполковника Дубка. Малодосвідчений, боїться танків.

Ватутін. Підкиньте туди дивізіон «катюш».

Рогожин (*біля дверей*). Прибув полковник Свобода.

Ватутін. Преси.

Снявський виходить.

Входить полковник Свобода у польовій чехословацькій формі.
З ним Вітек.

Свобода. Командир Першої чехословацької окремої бригади Людвік Свобода. Добрий вечір, товаришу командуючий.

Ватутін. Добрий вечір, товаришу полковник. Пробачте, що не маю змоги виявити вам належну увагу.

Свобода. Війна є війна. Чекаю наказу.

Ватутін. З ходу вступаєте в бій. Ось тут... північно-західна околиця міста. З виходом на Сирець, хутір Нивки, а далі — відповідно до обстановки. Будете взаємодіяти з Тридцять восьмою. Як настрої у бригаді?

Свобода. Командування бригади оголосило девіз: «Бийтесь за Київ так, як ви билися б за Прагу та Братіславу!»

Ватутін. Я щасливий, що мені випало розділити бойову долю з представниками народу Чехословаччини. Ну що ж, до зустрічі в Празі?

Свобода. До зустрічі в Києві.
Ватутін. У Берліні. І шабаш.
Свобода. Так, так, я розумію. Шабаш... баста! До побачення!
Ватутін. Щасти вам!

Свобода виходить.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина шоста

Бліндаж Ватутіна. Пізня ніч. Входить Прохор.

Ватутін. Прохоре, туман зник?
Прохор. Мжичка. Всюди пахне димом...
Ватутін. Цілий день іде бій.
Прохор. А над Києвом заграва.
Ватутін. Горять склади на Товарній... Ти своїх давно бачив?
Прохор. Три літа не бачив. *(Показує фото)*.
Ватутін. Вродлива твоя Ганна.
Прохор. Таких більше нема.
Ватутін. І дітей шестеро...
Прохор. Трое воюють, оцей загинув під Сталінградом, а двійко з нею — син і Уля, найменшенька.
Ватутін. А в мене двоє — Леночка і Віталік. Ось візьmemo Київ — і підеш додому, у відпустку.
Прохор. А як же ви?
Ватутін. Сказав у відпустку — і не переч.
Прохор. Спасибі, Миколо Федоровичу. Доброї вам ночі.
Ватутін. І ви з Тимком лягайте. По черзі.

Прохор виходить.

Закутавшись у шинель, Ватутін дрімає.

Леночка? Чому не спиш? Ой намну вуха!.. Як, увесь будинок? Ти шось плугаєш спросоння. Ще не лягла? Вся Москва не спить? Чекаєте Києва? Ану дай слово, що зараз же ляжеш. І я ляжу. Чесне піонерське. Я подзвоню тобі з Києва. Ні, не сьогодні. Сьогодні поцілуй маму і лягай спати. На добраніч, доню!

Входять Петренко і Синявський.

Синявський. Миколо Федоровичу!

Ватутін. Що там?

Синявський. Телеграма від верховного.

Ватутін. Читайте.

Синявський. «Здивований повільним розвитком операції. Кожен зайвий день дає можливість противникові підкидати в район Києва нові сили. Звертаю увагу на те, що Київський плацдарм є найвигіднішим на правому березі Дніпра і має якнайважливіше значення для вигнання ворога з усїєї Правобережної України. *Сталін*»

Ватутін (*встає, скидає шинель, підходить до карти*). Уточнимо оперативні завдання арміям.

Синявський. Тридцять восьмій: до кінця наступного дня обійти Київ і вийти на лінію Янковичі — Ходосів — острів Козачий...

Ватутін. Для підсилення армії передайте їй тимчасово шостий танковий корпус.

Синявський. Єсть, товаришу командуючий. Шістдесятій армії: ввести в бій додаткові сили із свого резерву і до визволення Києва надійно прикрити правий фланг Тридцять восьмої. Третій гвардійській танковій армії: увійти в прорив, перетяти залізницю Київ — Коростень і шосе Київ — Житомир, обійти Київ з заходу і розвивати наступ на Васильків — Фастів. Закінчити переправу через Дніпро першого гвардійського кавалерійського корпусу для введення в прорив залежно від обстановки.

Петренко. Оперативному відділові не послаблювати зв'язок із штабом партизанського руху з метою координації спільних дій.

Ватутін. Виконуйте.

*

Штаб-квартира Манштейна. Манштейн і Краузе.

Манштейн. Генерали прибули?

Краузе. Чекають.

Манштейн. Запросіть.

Краузе. Прошу, панове!

Входять генерали.

Генерали. Хайль Гітлер!

Манштейн. Хайль! Я підготував відплату Ватутіну. Підняти в повітря всі ескадрильї з Букринської ділянки. Звалити їх, як господній гнів, на війська Ватутіна там, на північ од Києва. Поки ворог не досяг смуги лісів, замінувати все: кожен пень, кожному яму, кожному колоду. Утворити опорні пункти оборони в кожному вибалку, будинку, за кожною стіною. І, затримуючи ворога, вмерти разом із солдатами. Хайль Гітлер!

Генерали. Хайль!

*

Бліндаж Ватутіна в Новопетрівцях. Ватутін, Петренко, Сиявський. Входить капітан Черних.

Черних. Товаришу командуючий! Після вогневого нальоту, в цілковитій темряві, з засвіченими фарами і увімкнутими сиренами, ведучи інтенсивний вогонь з гармат і кулеметів, танковий корпус третьої гвардійської танкової армії подолав укріпленний протитанковий рів і вийшов на шосе Київ — Житомир. Інші частини армії у взаємодії з артилеристами та піхотою визволили передмістя Києва — Святошино!

Рогожин. Радіограма. Подолавши опір ворога в Пуші-Водиці, Тридцять восьма армія вийшла на хутір Нивки. П'ятдесят перший стрілецький корпус, захопивши станції Борщагівка та Жуляни, перекрив залізничні магістралі на Коростень і Фастів.

Входить майор Скиба.

Скиба. Товаришу командуючий! П'ятий гвардійський танковий корпус після запеклого бою взяв передмістя Куренівку, зайняв Поділ і визволив дві тисячі заложників, які перебували в елеваторі. Ведучи безперервний бій, танкові підрозділи вийшли на центральну вулицю Києва — Хрещатик!

Входить старший лейтенант Абашідзе.

Абашідзе. Товаришу командуючий! Стрілецькі частини Тридцять восьмої армії прорвались у місто Київ з західної сторони і ведуть бої в районі Лук'янівки та Шулявки!

Входить капрал Вітек,

В і т е к. Товаришу командуючий! Чехословацька окрема бригада вибила ворога з передмістя Сирець, очистила ряд вулиць у західній частині міста і захопила залізничний вокзал!

В а т у т і н. Спасибі!

Офіцери зв'язку виходять.

П е т р е н к о (до Рогожина). Надішліть товаришу Свободі телеграму: «Столиця України — стародавнє слов'янське місто Київ — ніколи не забуде, що за його визволення боролися наші героїчні брати — сини Чехословаччини».

Рогожин виходить.

Долю операції вирішено. Можна доповідати.

Ватутін мовчить.

Згадаєте мое слово: п'яте листопада минає... ми дочекаємось ще одної телеграми від верховного...

В а т у т і н. Що у Манштейна?

С и н я в с ь к и й. Закінчив перегрупування. Тепер у його резервному кулаці дві танкові та одна механізована дивізії і дивізія СС «Рейх». За вірогідними даними, у цьому з'єднанні перебуває і сам Манштейн.

П е т р е н к о. Миколо Федоровичу, пора. Москва жде.

С и н я в с ь к и й. Я не радив би.

П е т р е н к о. Але ж чому?

С и н я в с ь к и й. У нічній п'їтми наша повітряна розвідка загубила слід танкового кулака Манштейна.

П е т р е н к о. Вночі загубили, вранці знайдуть...

В а т у т і н. Вранці може бути пізно.

Дзвінок по ВЧ.

С и н я в с ь к и й (бере трубку). Слухаю. (До Ватутіна). Генштаб. Антонов.

В а т у т і н (у трубку). Здрастуйте, Олексію Інокентійовичу. Ні... ні, ідуть бої... Доповім вчасно. До шостого листопада ще цілих вісім хвилин. (Кладе трубку. Побачив невдоволений вираз на обличчі Петренка). Іване Семеновичу, порадувати завжди встигнемо, а ось засмутити...

Вривається Швиденко.

Швиденко. Товаришу командуючий! Над будинком Центрального Комітету партії в столиці Радянської України місті Києві замайорів червоний прапор Батьківщини, піднятий бійцями моєї армії.

Петренко. Нарешті!

Ватутін мовчки обіймає Швиденка.

Ну, тепер...

Ватутін (*знімає трубку ВЧ*). Ставку верховного.

Пауза. Чути голос Сталіна.

Сталін. Я слухаю.

Ватутін. Здрастуйте, товаришу Сталін. З величезною радістю доповідаю вам, що завдання, поставлене вами: взяти наше прекрасне місто — столицю України, виконано. Київ повністю очищено від фашистських загарбників.

Сталін. За Київ спасибі. Це історичний подарунок трудящим нашої країни від Першого Українського фронту. Поздоровляю Військову раду фронту, всіх солдатів, офіцерів, генералів і вас особисто.

Ватутін. Дякую, товаришу Сталін. Продовжуємо виконання завдання. (*Кладе трубку*). Поздоровляю всіх з великим святом. Прохоре, чарки! Підніmemo по маленькій.

Швиденко. Е, ні, по маленькій не годиться. Могорич з мене. (*Ставить каністру*). Чисте золото дев'яносто шостої проби.

Синявський. А в мене закуска на особливе замовлення. Печена картопля. З димком.

Петренко. Згадав старий солдат матінку Білорусь!

Ватутін. Вип'ємо, товариші...

Голос диктора: «Наказ верховного головнокомандуючого. Генералу армії Ватутіну. Війська Першого Українського фронту внаслідок наваленої проведеної операції із сміливим обхідним маневром сьогодні, шостого листопада, на світанку, штурмом узяли столицю Радянської України місто Київ...»

Мелодія «Інтернаціонала». Вигуки «ура!».
Зумерить польовий телефон.

Рогожин. Товаришу командуючий, вас...

Ватутін (*узяв трубку*). Перший слухає. Доповідайте. Так. Так. Про німецькі танки знаю. Про ваш відступ не знаю і знати не хочу. Доповісте, коли буде направлено становище!

Г о л о с д и к т о р а: «Великий промисловий центр і найважливіший стратегічний вузол оборони німців на правому березі Дніпра...»

В а т у т і н (*кинув трубку*). Манштейн несподівано розгорнувся і всім танковим кулаком ударив по Сухову, на схід од Житомира.

Г о л о с д и к т о р а: «У боях за визволення міста Києва особливо відзначились війська під командуванням генерал-полковника Москаленка, генерал-лейтенанта Черняховського, танкісти генерал-лейтенанта танкових військ Рибалка, льотчики генерал-лейтенанта авіації Красовського та артилеристи генерал-лейтенанта артилерії Королькова...»

Всі ставлять чарки, виходять.

Картина сьома

КП Ватутіна в дачному селищі Лісова Буча, за Києвом. Недалеко йде бомбардування. **Рогожин** по телефону приймає донесення.

Рогожин. Алло! Слухаю... Слухаю! Не чую... та тут бомблять!.. Бомблять! Алло!.. Давай, давай! Вивів... Хто вивів? Манштейн... На яке шосе? Житомирське? Що, що зім'яв? Кавалерійський корпус армії Швиденка... А хто говорить? Ти перевірів? Що?

Входять **Петренко** і **Синявський**.

Синявський. Це сталося несподівано, як обвал гори. Замість того щоб розвивати успіх на ділянці Сухова, Манштейн, помітивши початок відлиги, вивів танковий кулак на шосе, з ходу вдерся до Житомира, зім'яв кавалерійський корпус і танкову бригаду армії Швиденка і мчить на Київ. Гострий кинджальний прорив по шосе.

Петренко (*бере у Рогожина запис, до Синявського*). Стривайте, стривайте. Ви так швидко говорите, годі зрозуміти, що, власне, сталося. Де наша піхота?

Синявський. Не підійшла. Несподівана відлига, сльота, піхота у валянках, відстала від танків.

Петренко. Де частини Швиденка?

Синявський. Розсіялись у лісах навколо шосе.

Дзвонить телефон.

Рогожин (по телефону). Алло! Гітлерівці знову захопили Житомир? Знаю. Іди ти... Га? Наступають по шосе з Житомира? Збагнув. Доповім. Оце так... Що-що? (Дає трубку Синявському).

Синявський. Слухаю. Останні дані! Ясно. (Поклав трубку). Манштейн зайняв Коростишів.

Вбігає Скиба.

Скиба. Де командуючий?

Петренко. У військах. Доповідайте.

Скиба. Наші частини залишили Брусилів.

Петренко. Брусилів?

Скиба. Кругом бездоріжжя. Тягачі в'язнуть. Бійці носять боєприпаси на плечах.

Петренко. Ідть обсушіться.

Скиба. Єсть! (Виходить).

Петренко. Давайте детально розберемося по карті. Звідки він, кажете, вдарив? Тільки прошу: спокійно.

Синявський. Із Житомира вдарив з двох боків. Одночасно.

Дзвонить телефон.

(У трубку). Слухаю.

Петренко. Не відволікайтесь. Для цього є ад'ютант. Отже, звідки він ударив?

Синявський. З півночі і з півдня. Вночі.

Петренко. А вдарив, диявол, толком. Не допустити б тільки до Києва.

Вбігає капітан Черних.

Черних. Передові загони німецьких бронетанкових частин досягли населеного пункту Ставище.

Петренко. Шістдесят п'ять кілометрів од Києва.

Черних виходить.

Синявський. Раджу, поки не прибув командуючий, перекинути туди резерви. Становище...

Петренко. Нерви?

Синявський. Ні-ні, я здоровий, мов Геркулес.

Входить Ватутін.

Ватутін. Де Швиденко?

Синявський. Не можу зв'язатись.

Ватутін. Швиденка мені!

Синявський. Єсть! *(Виходить)*.
Ватутін *(схопив карту)*. Ну ось, ось, ось! Житомир!
Коростишів! Брусилів! Ставище!..
Петренко. Всадив-таки ножа між ребра, старий чорт.
Тут Синявський пропонував..
Ватутін. Резерви? Ні, Швиденка! Швиденка мені!
Петренко. Швиденко у мене. Підбрав по дорозі.
Ватутін. І мовчите?
Петренко. Його машину розбило міною. Роблять пе-
рев'язку.
Ватутін *(до Рогожина)*. Швиденко тут... А ти де?

Рогожин вибігає.

Шкуру здеру!..

Петренко. Миколо Федоровичу, Швиденко — міцний
мужик, у нього цупкі руки. Зараз пришлю... *(Вихо-
дить)*.

Ватутін. Все одно здеру!

Входить Швиденко.

Швиденко. Товаришу командуючий, генерал-лейте-
нант Швиденко з'явився.

Ватутін. Де Житомир?

Швиденко. Здав... три години тому.

Ватутін. Здав? А Коростишів?

Швиденко. Дві години тому... здав...

Ватутін. Здав?! А Брусилів?

Швиденко. Годину тому...

Ватутін. Що?!

Швиденко. Здав.

Ватутін. І Ставище здав. І Радомишль. Шкуру здеру!

Швиденко. Товаришу командуючий. Тепер, коли на-
ступають усі фронти від Балтики до Чорного моря...
я сам розстріляв би за відступ! *(Кладе пістолет)*.

Ватутін. І розстріляю... Розстріляю! *(Бере пістолет)*.
Скидай шинель! На вішалку! В очі дивись! *(Розгля-
дає пістолет)*. «Генералові Швиденку на згадку про
Курську дугу. Ватутін» А далі що? Бойовим генера-
лом був Швиденко. Тільки голову втрачав... і позу,
позу любив.

Швиденко. Миколо Федоровичу...

Ватутін. Ви... ви приймете командування військами
генерала Швиденка. Сорок п'ятий кілометр на Жи-
томирському шосе знаєте?

Швиденко. Миколо Федоровичу...

Ватутін. Не Микола Федорович! Командуючий фронтом! Сорок п'ятих кілометр знаєш?

Швиденко. Знаю, товаришу командуючий.

Ватутін. Там стоятимеш, доки не знайду виходу. Тільки не роби, як той Швиденко. Півдня від нього звістки нема.

Швиденко. Товаришу командуючий... Штаб накрило бомбами.

Ватутін. А ти чим хотів — мандаринами? Не ставити підрозділам великих завдань. Два-три танки. Одна батарея — два танки, друга — два, сапери — два, петеєрівці — два, інженери, мінометники, піхотинці... І закипить весела робота. Завдання ясне?

Швиденко. Ясне.

Ватутін. Виконуй. Якщо вистоїш — обіцяю: першим на Корсунь-Шевченківський напрям. До чорта в зуби! Тоді й віддам пістолет.

Швиденко. Ех!.. Помру, а поверну ваше довір'я, товаришу командуючий! (*Виходить*).

Ватутін (*помітив шинель*). Тимко! Шинель генералу Швиденкові. І машину, мою... Синявського!

Входять Співявський.

Синявський. Кликали, товаришу командуючий?

Ватутін. Жаль розлучатися з тобою, Василю Васильовичу. І молодий, і запальний ти не по чину... Та твій бойовий запал якраз і потрібний — там. Їдь до Сухова. Цей старий нацистський лис Манштейн сьогодні обрушився на Швиденка, а завтра може розгромити тили Сухова. Загроза Києву. Підбери оперативну групу, а ми тут що-небудь придумаем. Ну... ні пуху ні пера...

Синявський. Так точно — к чорту! (*Виходить*).

Ватутін заглиблюється в карту. На порозі Галина Шовкопряд.

Галина. Товаришу командуючий, за вашим викликом з'явилась.

Ватутін. Чому грязюка?

Галина. Відлига...

Ватутін. Чому відлига?

Галина. Теплі шари повітря...

Ватутін. Скільки триватиме ця розкіш?

Галина. Тижнів два...

В а т у т і н. Що? За десять хвилин доповісти, що завтра буде мороз.

Г а л и н а. Це неможливо.

В а т у т і н. Я розжену всю вашу АМС!

Г а л и н а. Це несправедливо.

В а т у т і н. Виконуйте.

Г а л и н а. Це антинауково! *(Виходить)*.

В а т у т і н. Хоч би на один день знову мороз... Чесонув би танками від Коростеня, авіація допомогла б... Ми-нуло вже три години! Зупинити! Зупинити... Зупинити? Ні! Розбити, розтрощити, стерти з лица землі — оце було б так! Стривай, стривай... а відлига? Вона й для німців страшна — горнутья до шосе, горнутья... Скільки сказав цей мультиплікат? Два тижні? Два тижні...

На порозі Прохор.

П р о х о р. Товаришу командуючий... Єфрейтор Прокопчук з відпустки вернувся. Відпустіть мене... на передову... *(Жест відчаю)*. Усіх. І Улю... найменшеньку... Ой і заплачуть фашистські вдови, якщо вовчиці вміють плакати!.. Солдат повинен убивати... нищити чуму... Оцими руками!.. Голими руками за ніж не хапають... обкрутимо... аж хрусне... Відпустіть...

В а т у т і н *(дає автомат)*. Іди. Воюй.

П р о х о р. Спасибі. *(Виходить)*.

В а т у т і н. «Аж хрусне...» *(По телефону)*. Іване Семеновичу, зайдіть до мене. Чекаю.

У дверях знову Г а л и н а.

Г а л и н а. Товаришу командуючий, десять хвилин...

В а т у т і н. Завтра буде мороз?

Г а л и н а. Зв'язалася з АМС. Запитала ще раз. Відлига... Два тижні...

В а т у т і н. Підійди ближче. Чого ніс червоний?

Г а л и н а. Він не червоний.

В а т у т і н. Плакала?

Г а л и н а. Ні.

В а т у т і н. Хустинку! Ну от, мокра.

Г а л и н а. Відлига ж, товаришу командуючий.

В а т у т і н. Ну й дуже добре, що відлига. Тимко! Чисту хусточку!

Г а л и н а. Я до болю, до крові в серці хочу, аби був мороз.

Рогожин дає хустинку.

В а т у т і н. Візьміть. Витріть сльози і зав'яжіть вузлик. Щоб не забути.

Г а л и н а. Слухаю.

В а т у т і н. Підготуйте дані про погоду в Карпатах. Навесні і влітку. Я викличу вас. Ідіть. А плакати не треба.

Г а л и н а. Та то з досади, товаришу командуючий. (*Виходить*).

В а т у т і н. Отака в мене доня...

Входить Петренко.

Скільки політпрацівників ми можемо кинути на ділянку прориву?

П е т р е н к о. Із політуправління... з курсів... чоловік чотириста.

В а т у т і н. Ого, це вже сила.

П е т р е н к о. План визрів?

В а т у т і н. Дивіться. (*Малює крейдою на поставленій сторчма лаві*). Німці горнутья до шосе. Манштейн вузькою стрічкою стягнувся в місце прориву. На дорозі йому, на сорок п'ятому кілометрі, стає Швиденко. А ми перехопимо шосе спіраллю: так, так і так! Обкрутимо! Аж хрусне!

Картина восьма

Вогнева позиція протитанкової оборони. Останній постріл з гармати, спалахнув ворожий танк. Прохор, Делікатний, Харитонов, поранений Мухтаров, в окопчику Гук і Книш.

П р о х о р. Став!

М у х т а р о в. Став, горить.

Д е л і к а т н и й. Гори, гори, черевом догори!

Х а р и т о н о в. Он вона — смерть. Димом взялася і шкварчить.

П р о х о р. Угомонили! (*Стає з автоматом*).

Д е л і к а т н и й. Ще одну атаку відбили. Яка це сьогодні?

М у х т а р о в. Сьома.

Х а р и т о н о в. Восьма.

М у х т а р о в. Сьома.

Х а р и т о н о в. Восьма.

Делікатний. Зараз почнуть дев'яту. Вони акуратні.

Прохоре Захаровичу, спочили б.

Прохор. Книш! Вперед, на горбок, пильнуй.

Книш. Знов мене? Третій день іде бій — і все мене...

Прохор. Щоб звикав, іди.

Мухтаров. Біжи, біжи, синок, спускай жирок!

Книш пішов, тягнучи нитку зв'язку.

Делікатний. І де в чоловіка той піт береться? Не ївши, не пивши, а сорочка мокра.

Харитонов (до Гука). Ану, зв'яжи з сусідами.

Гук. Сю хвилину. (В трубку). «Чайка», ти мене чуєш? Гей, «Чайка»!.. Та озовися, сонечко, до бісової нені. (Радісно). Озвалнсь.

Харитонов (по телефону). Гей, батареїці! Не померзли? Старшина, запиши на наш рахунок ще одну! Чистокровна «тигра»! (Віддає трубку Гуківі).

Делікатний. (до Прохора). Та відпочиньте, товаришу ефрейтор.

Прохор. Не заважай. Може, виповзе який живим...

Виб Мухтарова в санроту...

Мухтаров. Не піду, хіба що після бою. Закурити б...

Делікатний. Ех, нема.

Гук. Товаришу ефрейтор, Книш доповідає: танки.

Прохор. По місцях!

Гуркіт танків.

Делікатний. Зіпсувалася німецька акуратність. Раніше строку полізли.

Прохор (в трубку). Книш, де танки? Знаю, що на шосе. Де саме? Згорілий місток обходять... Скільки їх? Тьху, голова солом'яна! Скільки? (Віддає трубку). Колона...

Харитонов. Рано виповзли, рано...

Мухтаров. А тут нога...

Делікатний. Оце атака!..

Харитонов (бере трубку). Батареїці, на шосе танки! Бачите? (Віддає трубку).

Гуркіт наростає.

Делікатний. Перший...

Вбігає Книш.

Книш. Товаришу ефрейтор, колона, не злічити, повзуть...

Прохор. Бачу.

Делікатний. Другий... третій...
Прохор. Підсунь ближче термітні.
Делікатний. Четвертий... п'ятий...
Книш. Їх безліч, а нас жменька...
Прохор. Цить!
Делікатний. Шостий, сьомий, восьмий...
Мухтаров. Годі тобі рахувати!
Делікатний. Дев'ятий, десятий...
Прохор. Транспортери!..
Мухтаров. Ех, закурити б!..
Делікатний *(дає цигарку)*. На, візьми.
Мухтаров. Заховав?
Делікатний. Єдина. Гадав, поранять. Тепер уже...
Прохор. Не візьмуть снаряди, то візьмуть гранати!
Книш. Вам добре, ви пожили на світі, а я що бачив?

Танки зовсім близько.

Прохор *(підводиться з гранатами)*. Бити їх треба, бити! Чуєш? *(Замахнувся, падає мертвий)*.

Гуркіт танків. І раптом тиша.

*

Поле бою. Хто вбитий, хто поранений, хто до краю зморений.
Входять Ватутін, Швиденко з ад'ютантом,
Петренко, Рогожин.

Швиденко. Гвардії рядовий Харитонов!
Харитонов. Я!
Петренко. За відвагу і мужність вас нагороджено орденом Слави.
Харитонов. Служу Радянському Союзу!
Ватутін приколоє орден.

Швиденко. Гвардії рядовий Делікатний!
Делікатний. Я.
Петренко. За відвагу і мужність вас нагороджено орденом Слави.
Делікатний. Служу Радянському Союзу!
Ватутін приколоє орден.

Швиденко. Гвардії рядовий Мухтаров!
Мухтаров. Я!
Петренко. Поздоровляю і бажаю скоріше видужати.
Швиденко. В медсанбат! Гвардії рядовий Гук!
Гук. Я!
Швиденко. Гвардії рядовий Книш!

Книш. Я, товаришу генерал... Я не заслужив... Я...
Гук. Заслужив, товаришу член Військової ради. Залізний хлопець... буде.

Делікатний. Обстріляється — і буде.

Петренко. Будеш?

Книш. Буду, товаришу генерал!

Петренко. Пам'ятай. *(Приколює орден)*.

Книш. Буду!

Швиденко. Гвардії ефрейтор Прокопчук!

Ватутін *(підняв автомат)*. Гвардії ефрейтор Прокопчук загинув смертю хоробрих. *(Пауза)*. Вічна пам'ять героям, які полягли за волю і незалежність Батьківщини. Поздоровляю всіх нагороджених, бажаю нових бойових успіхів!

Бійці. Служу Радянському Союзу!

Ватутін. Спасибі, друзі! Спасибі, герої! Спасибі, чортові діти! *(Побачив Квітку)*. Цветок?! Уже капітан!..

Швиденко. Заслужив, товаришу командуючий.

Ватутін. Орден Червоного Прапора! За елеватор!

Квітка. Служу Радянському Союзу!

Ватутін. Ну, академіки господа бога, чого душа бажає? Загадуй!

Делікатний. Курива, товаришу командуючий. Курити хочеться, аж...

Мухтаров. Аж вуха попухли.

Ватутін. Хто з цигарками? Іване Семеновичу, Швиденко, давайте, давайте... Тимко, машину! Іване Семеновичу, я подзвоню вам від Сухова. *(Віддає Швиденкові пістолет)*.

Хтось заспіває: «Ой видно село, широке село під горою...»

Рогожнин. Машини ждуть. Але дороги...

Петренко. Дайте слово не їхати прямою дорогою. Тільки — в об'їзд!

Ватутін. «Ой там іде військо, червоне військо до бою...» *(Сів на звалене дерево)*.

Решта всі гуртом збоку, наче барельєфна група.

Дорога... Знову дорога... Стелишся ти перед моїми очима. Скільки доріг я виходив, виїздив! Спочатку були верстви, потім кілометри... А краса земна та сама — поля, ліси, ріки, річечки... Далеко звідси моя мила, рідна Полатівка. Спить під сніговим килимом. *Ми їдемо чи стоїмо на місці? Натискай, друже! За-*

пізнаємось... Зате влітку — зелені, барвисті береги, м'яка, лагідна прохолода. А взимку то непролазні замети, то гладкий сріблястий лід. Жаль, ковзанів у нас не було. І чобіт також. На п'ятьох братів і чотирьох сестричок — лише дві пари. А в школу все ж бігали. Через леваду, навпростець. Смішний Іван Семенович. Просив мене їхати в об'їзд... Це я воюю в об'їзд, а їжджу навпростець. Турботливий він... І Василь Васильович — золота душа. Цікаво: одружить-ся він після війни чи ні? Мабуть, когось зустріне, покохає, разом виховуватимуть дітей. Велике це щастя — сім'я. У нас вона була численна, дружна. Та от війна розкидала... «На Калінінському фронті, у госпіталі, помер від ран червоноармієць Опанас Ватутін». Панасик, братуха... Даруй, що я не зміг нічим тобі допомогти. А чим допоможеш? Від ран помирають і генерали... *Поволі їдемо. Поволі. Так і до ночі не доберемось!..* А поспішати треба. Найменша затримка — і Манштейн схопить за горло. А ти, мамо, все плачеш і кличеш мене додому. Ось настане жаданий день, зустрінемося усією сім'єю. Тільки батька не буде. І Опанаса. Та й за Семена тривожусь: надто гарячий. Все лаяв мене, що я відриваюся від сім'ї. А мені необхідно було вчитись. Багато вчитись. Начебто вчора це було, а мені вже сорок два. *Натискай, чого тягнеш! Оце інша річ. Вирвались-таки із заметів. Давай, давай! Оце їзда!* Мила матусю, страднице наша! Для тебе досі ми — діти. Чекай, скоро зустрінемося. Приїду до тебе з Танею, з дітьми...

Черга автомата. Підхопився. Бойові друзі оточили його.

Голос диктора: «Указ Президії Верховної Ради СРСР. За зразкове виконання бойових завдань командування по розгрому німецько-фашистських загартників у роки Великої Вітчизняної війни та виявлені при цьому героїство і відвагу присвоїти звання Героя Радянського Союзу генералу армії Ватутіну Миколі Федоровичу (посмертно)».

На всю сцену, на тлі карти, живий Ватутін — то схилився над столом, то дивиться крізь бінокль у далечінь.

З а в і с а

1947—1975

НАВІКИ РАЗОМ

Історична драма

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ганна Золотаренко — дружина Богдана Хмельницького.

Юрась Хмельниченко — її пасинок.

Іван Виговський — генеральний писар.

Мартин Пушкар — полтавський полковник.

Кирик Пушкаренко — його син.

Григорій Лісницький — миргородський полковник.

Іван Груша — сотник.

Орися — сирота.

Завірюха — молодий запорожець, її брат.

Яків Барабаш — кошовий отаман.

Іван Сірко — наказний, потім кошовий отаман.

Кобзар.

Іван Апухтін — російський стольник.

Монах Данило — єзуїт.

Юрій Немирич — український шляхтич, дипломат.

Казимеж Беньовський — польський комісар.

Пані Стефа — дружина Виговського.

Кара-бей — перекопський мурза.

Соха — стрілець з Росії.

Носач — генеральний обозний.

Зарудний — генеральний суддя.

Мотря — шинкарка.

Джура.

Одновіл — посполитий.

Жбурляй }
Хрін } запорожці.

Бугай }
Смик } осавули Виговського.

Текля — наймичка.

Гонець, старшина, козаки, ратники, посполиті, невільники.

Дія відбувається на Україні наприкінці 50-х років XVII століття.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Подвір'я й ганок корчми біля великого тракту. Гурт козаків та посполитих слухає кобзаря. Серед посполитих, зодягнутих по-дорожньому, з батоном у руках О д н о в і л, біля нього — С о х а. На барнлах п'ють запорожці: З а в і р ю х а, Ж б у р л я й і Х р і н. За шинквасом — М о т р я. Обабіч кобзаря — осавули С м и к та Б у г а й.

К о б з а р

Которі тікали до річки Случі,
То погубили чоботи й онучі;
А котрі до Прута,
То була їм від козаків Хмельницького
доріженька барзо крута...

Ж б у р л я й (*до Завірюхи*). Прощай, пане-брате. Розходяться наші дороги. Тобі в Чигирин, а нам на Січ. Ех, матері його ковінька!

З а в і р ю х а. З полковником Пушкарем я хоч на край світу. А тим паче в Чигирин. Побачу лише сестру Орисю... Єдина вона в мене... А там знову на Січ...
Х р і н. Обняв би тебе, та не можу встати. Налий на прощання.

Наливають, п'ють.

К о б з а р

Ой обізветься гетьман Хмельницький,
Отаман-батько чигиринський:
«Гей, друзі-молодці,
Браття, козаки, запорожці!
Добре дбайте, барзо гадайте...»

С м и к. Шинкарко! Частуй кобзаря. Я плачу.

К о б з а р. Ні, спасибі.

С м и к. Цураєшся?

К о б з а р. Не цураюсь, а боже слово шаную.

С м и к. Боже слово? А що ж я, по-твому, ірод чи бусурман? Пий, а то за пазуху наллю.

З а в і р ю х а (*підводиться з барила*). Гляди, щоб я тобі гарячої смоли не налив...

С м и к. А ти хто такий, що так зі мною розмовляєш?

Завірюха. Низовий козак з Січі Запорозької, на прізвище Завірюха. Жду полковника Пушкаря. Чуеш, поганцю? Пушкаря!

Смик. Пушкаря?! І я його жду.

Завірюха. Він на тебе й плюнути не схоче.

Бугай. Що таке? На місце, цяця мальована...

Смик. Не зв'язуйся з голодранцем.

Завірюха. Що?! Я— голодранець?.. Чули?! Се за Жовті Води, Корсунь, Берестечко, за те, що все тіло в шрамах...

Смик. А мені чхати на твої шрами.

Жбурляй (до Смика). Одійди, серденько. У тебе ж такі гарні вуса, як у пацюка, і личко біле-біле, як у поросної льохи... А в мене шабля щербата...

Хрін. Проткни його, бо я не можу встати.

Смик. Спробуй пальцем торкни...

Хрін (до Смика). Одійти, харцизяко!

Смик. Це ти мені? Ти знаєш, хто я? (Кидає геть пугар).

Хрін. О, велика птиця! Тільки дзьоб у кізяках...

Смик (до Бугая). Бери його. У темницю за таку образу.

Бугай. Вставай!

Хрін. Рада б душа до раю, та гріхи не пускають...

Жбурляй (до Хріна). Шаблею його по голові, шаблею!..

Бугай (до Хріна). Встань! (Замахнувся нагаєм).

Завірюха. Панські посіпаки.

Смик. Ану розходьтесь. Тут вам не весілля... (До посполитих). Чого стовбичите? Хто такі?

Одновіл. Ми хлібороби. Жили за Путивлем, на землях руського воеводи. Втекли од воен та пожеж. А тепер дізналися про гетьманську грамоту...

Селянин. Щоб усім повертатись додому...

Смик (на Соху). А се хто?

Одновіл. Руський, із-за Путивля.

Смик. А чого йому треба?

Одновіл. Сини в нього загинули, жінка з горя померла. Він для мене — що брат рідний. От ми й разом...

Смик. Ішли разом, а підете поодинокі. Нам зайд не треба.

Завірюха. Брешеш, поганцю! Не зайда він, а гість дорогий! (Пізнає). Диви, диви, та се ж Соха!

Жбурляй. Він! Він, матері його ковінька!

Соха. Жбурляй! Живий!?

Жбурляй. З того світу, матері його ковінька!

Соха. Тебе ж драгуни зарубали. Під Берестечком. На моїх очах!

Жбурляй. А тебе під Пилявою. Сам бачив!

Обіймаються.

Завірюха. Хто ж ви, покійники чи живі люди?
Хрін. Господи, спасителю, помилуй мене, грішного! На-
лийте кварту, бо мені страшно!

Жбурляй. Ходи до нас, братику. (До Одновола). І ти,
чоловіче, ходи!

Бугай. Знаються, як лисі коні!

Смик. Знайшлись господарі — гостей просити. (Скочив
на барило). Люди добрі! Московський цар звелів
гетьману Богдану з усього козацтва червоні чоботи
зняти, щоб ми у постолах ходили, на глум собі і на
забаву (жест на Соху) їм!

Сох а. А це що за соловейко, що так співає? Щось у бит-
вах я його не бачив!

Непомітно увійшов Пушкар з козаками. Слухає.

Смик. А на гречкосіїв звелів цар нові податі завести..

Пушкар. А ти, бува, не брешеш?..

Смик. Що?! Пушкар!! (Падає з барила).

Голоси. Пушкар!

Жбурляй. Слава полтавському полковникові!

Всі. Слава!..

Пушкар

Спасибі, друзі. Слава не мені,
А Україні невмируща слава.
Хвала і слава нашому Богдану,
Що Україну визволив з ярма.

Кобзар

Недужий він...

Пушкар

Нездужає Богдан
І в Чигирин полковників скликає.
Що буде з Україною?.. Гай-гай...
Що ж, Мотре, чи дозволиш відпочити?

Мотря. Заходь, полковнику. Я рада від душі.

Пушкар (до Завірюхи) Дізнавсь?

Завірюха

Дізнавсь, полковнику. Дорбга
На Чигирин є навпростець коротка,
За ніч ми будем там.

С м и к. Коли б не так!
П у ш к а р. Хто будеш ти?
С м и к

Я осавулом
Служу в Виговського.

З а в і р ю х а

Ах, ось хто ти такий!

Х р і н

Поганець писарський!..

С м и к

Чекаю Пушкаря
Три дні й три ночі на оцій дорозі.

П у ш к а р

Мене? Для чого?

С м и к

Щоб вручить листа.

П у ш к а р

Листа? Давай.

(Бере листа).

С м и к *(до Бугая)*

Ходімо, щоб, бува,
Не допитав.

Зникають.

П у ш к а р *(до Завірюхи)*

У Чигирин не їдем.

З а в і р ю х а

Не їдемо? Чому?

П у ш к а р

Бо гетьман не велить.

З а в і р ю х а

Се лист від гетьмана?

Пушк а р

Виговського рука...
Але печатка гетьманська на ньому.

З а в і р ю х а

Що ж пише гетьман?

Пушк а р

Пише, що здоров'я
Господь потроху поверта йому...
Що вже він вільно ходить, їсть, і п'є,
І скоро знову сяде на коня.
Спасибі, друже. Радісна се звістка.
А де ж він, той, що ждав мене з листом?..

К о з а к

Немає... Зник безслідно...

З а в і р ю х а

Тягу дав.

Ж б у р л я й

Він шаблі запорозької злякався.

Х р і н

Того й чкурнув...

Пушк а р

А радість се велика,
Що наш Богдан... Він вельми хворий був...
Радій же, наша мати Україно,
Тебе Богдан несхибно поведе
На схід, до сонця. Нам же вирушати
На південь треба...

З а в і р ю х а

Як? Куди?

Пушк а р

Наказ
У Переяслав мчати, перевірить,
Чи закінчили там реєстр. Лиш потім —
У Чигирин.

З а в і р ю х а

Ех, мабуть, не діждусь
Побачити сестру! В Чигирині у мене
Сестра єдина... Сирота...

Пушкарь

То й їдь
Ти прямо в Чигирин. І заодно приглянься
Там до Виговського. Лукавий вельми він...
Помітиш що — лети мені назустріч.
Сюди прибуде син мій, Кирик. Ти
Його не знаєш. З Києва він їде...
Покажеш, Мотре, Кирика йому.
Ну, прощавай.

Завірюха

Щасливої дороги.

Пушкарь

Прощайте, браття!

Всі

Доброї путі!

Пушкарь з козаками виходить.

Одновіл. Підемо й ми... Спасибі Хмельницькому, одна
тепер правда буде, один закон, одна віра православ-
на. А треба буде, самі зброю до рук візьмемо. Ходім
з нами, кобзарю... нас там ціла валка...

Кобзар. З людьми погомоніти — розуму набратись.
(*Встає*). Що це? Мов янголи в небі... (*Уважно слу-
хає*). Дзвоники...

Одновіл (*прислухаючись*). Справді, дзеленчить. Леп-
ський, либонь, пан їде...

Соха. Чи не сам гетьман?

Мотря (*швидко прибирає ганок*). Це миргородський
полковник, вихователь гетьманича Юрася. Колись
Грицьком Костирем звався, а тепер — Григорій Ліс-
ницький. Багатства у нього незліченні. (*Слухає*).
Його... його дзвіночки...

Одновіл. Одних панів збулися, інші розплодились. Хай
тобі грець.

Входить Лісницький, ведучи Юрася.

Лісницький. Добрідень, люди! Помагай біг!

Голоси. Спасибі. Помагай, боже, і вам.

Лісницький (*до Мотрі*). Нам з гетьманичем чогось
такого... сама знаєш.

Мотря. Знаю, пане полковнику.

Лісницький садовить знеможеного Юрася, заходиться коло нього.

Завірюха (до запорожців). Друзі! Я бачу люту звірину, якій охоче проткну черево.

Жбурляй. Можеш випустити йому тельбухи, якщо це тобі до вподоби. А ми залишимося, щоб стати у пригоді.

Завірюха. Ні, друзі, не треба. Вже сонце сіло, вам пора. Вклоніться нашій матері Січі і славному товариству запорозькому. Я не забарюся.

Хрін. Шаблю маєш, то й долю здобудеш... Допоможіть мені встати.

Завірюха (до Сохи). Ти ж куди путь держиш?

Соха. До гетьмана, в Чигирин. Я не сам, веду цілий загін.

Жбурляй. Ще зустрінемося пліч-о-пліч в бою!

Соха. Живі будем — зустрінемося. А зарубають — воскреснем!

Завірюха. Прощайте!

Жбурляй. Прощай, матері твоєї ковінька!

Хрін. Гляди ж ото... гляди.

Прощаються.

Жбурляй і Хрін (затягли)

Козаченько впився, на гриву схилювся.

На гриву схилювся, тяжко зажурився...

Пішли.

Кобзар (підхоплює)

Ой коню, мій коню, заграй підо мною,

Заграй підо мною, говори зо мною.

Як не будеш грати, буду продавати;

Та продам я тебе далеко від себе...

Кобзар і посполиті виходять. Здалеку долітає мотив пісні. Завірюха схиляє обважнілу голову. Лісницький клопочеться коло Юрася.

Мотря ставить їм питво й страви.

Лісницький

Ах, як невчасно занедужав ти...

Юрась

Здороживсь я... ще й лихоманка б'є...

Лісницький

Затримка ця — неначе ніж до горла.

Так можна загубити булаву.

Не встигнемо!

Мотря

Вівса

Насипали їм повну міру.

Лісницький

Добре. (До Юрася).

Поїдемо?

Юрась

Не можу я... тремчу...
Вогонь у скронях... Серце...

Лісницький

Боже правий!

Мене провідці потай сповістили:
Твій батько втратив руки, ноги, мову...
Можливо, він вже мертвий, бездиханний,
Як у Вергілія, — перепливає Лету.
Лежить всевладна, грізна булава,
Тебе вона чекає... Та проте
З усіх боків жадливі, хижі очі
Вп'ялись у неї... Тягнуться до неї
То боязкі, то загребуші руки...

Юрась

Там є Виговський. Писар вірний. Він...

Лісницький

Так, саме він. Так, саме він найперший
Її ладен схопити, нам на горе.

Юрась

Ні, батько викупив з татарського полону
Його... Він вірний нам...

Лісницький

Кому він вірний був,
Цей лиходій, злодюга і пройдисвіт?
Чи польським комісарам, у яких
Служив у Києві й украв державні гроші,
За що і був засуджений до страти?
Чи езуїтам, що урятували
Його від смерті й віддали до війська?
Чи військові, яке повів Потоцький
Під Жовті Води, де у першій битві
Виговський зрадив і піддавсь татарам?

А далі батько твій його зустрів
І виміняв у хана за коня.
Він писарем у гетьмана зробився.
Маєтків, золота награбував... О боже,
Язык мій — враг мій, істина глаголе,
Провідці скрізь... Навітчики... а я...
Чого так дивишся?.. Гадаєш — боягуз?..
Не боягуз я, ні... а обережний...
Злочинці в золоті... Невдахи без голів...
А ти...

Юр а с ь
А я... Що я?

Л і с н и ц ь к и й
Ти не Тиміш,
Що в битві під Сучавою загинув.
Твій старший брат — от гетьман був би нам...

Юр а с ь
Його взяв бог. І гріх вам...

Л і с н и ц ь к и й
Може, й гріх...
Та ти не піп, мені не проповідуй.
Тобі ж як? Легше? Легше! Бачу сам.
Гей, запрягайте коні! Швидше їдьмо,
Бо спізнимось.
(До Мотрі). Бери мерщій дукат,
А чула що — мовчи, бо буде лихо...

М о т р я
Та що ви, жінка я... До того ж нетямуща...

Л і с н и ц ь к и й
Нас не було. Не бачила. Не чула.
У мене теж є довгі руки, знай...
Ну, як там коні?

М о т р я
Коні ждуть.

Л і с н и ц ь к и й (до Юрася)
Ходім.
Ходімо, я допоможу тобі...

Майже силоміць веде Юрася, їм перетинає дорогу Завірюха,
Юрась схиляється на східці ганку, тремтить.

З а в і р ю х а

Стривайте.

Чолом тобі, полковнику. Спинись!

Л і с н и ц ь к и й

Навітчик?.. Геть!

З а в і р ю х а

Не пізнаєш мене?

Л і с н и ц ь к и й *(упізнав)*

Ти?.. З того світу? Свят, свят, свят...

(Хрестить його).

З а в і р ю х а

Хрести себе, бо смерть твоя прийшла.

Л і с н и ц ь к и й

Я другом був твоєму батьку...

З а в і р ю х а

Доки

Він не пішов проти твоєї волі,
Коли ти шляхті землі повертав,
Які в кривавих битвах здобули ми...

Л і с н и ц ь к и й

Я врятував твою сестру...

З а в і р ю х а

З погару

Взяв сироту, убивши спершу батька,
Й віддав її Виговському у найми...

Л і с н и ц ь к и й

Я дарував тобі життя...

З а в і р ю х а

Зв'язавши

І кинувши в Дніпро напівживого.
Я розв'язавсь, як бачиш, і прийшов,
Щоб шаблю цю змочить твоєю кров'ю.
Тож захищайсь!

Л і с н и ц ь к и й

На все є воля божа!

Б'ються на шаблях. Розштовхуючи натовп,
вбігає Кирик Пушкаренко з козаками.

К и р и к

Покиньте битись! Тут мої права,
Қорчма стоїть на землях мого батька.
Чолом тобі, полковнику, а цього
В'яжуть негайно. О, здоров, Юрасю!
(Обіймає Юрася).

Ю р а с ь

Здоров був, Кирику. Ти помилився, друже.

З а в і р ю х а

В'язать? Кого?

Ю р а с ь

Та се ж Орисин брат!

Қ и р и к

Орисі? Милої? Стривайте, не в'яжіть...
Так, так, я згадую... Так ти той самий,
Якого він... І ти живий?

З а в і р ю х а

Як бачиш.

К и р и к

Тебе я зву віднині побратимом.

З а в і р ю х а

І я тебе, якщо козак ти чесний.

Қ и р и к

Я господом і шаблею клянусь!

Л і с н и ц ь к и й (до Завірюхи)

А я зухвальство те тобі прощаю!
(Ховає шаблю).

З а в і р ю х а

Подякуй богіві, що цей козак з'явивсь!
(Теж вкладає шаблю в піхви).

Л і с н и ц ь к и й

Та як ти смієш?

М о т р я

Вас пита гонець!

Лісницький

Гонець?

Мотря

Козак з Чигирини примчав.

Входить гонець.

Гонець

Так, я прибув з гетьманської столиці,
Державець я. Наказано мені
Юрка Хмельницького в дорозі перестріти
І сповістити йому і вам усім,
Що вчора, в ніч на двадцять сьоме липня,
У тисяча шістсот п'ятдесят сьомім році,
У С'уботові в бозі опочив
Великий гетьман всієї України
Богдан Хмельницький.

Юрась

Батеньку!

Кирик

Кріпись!

Лісницький

Кріпись, сину! Чуєш, добрий люде,
Богдан Хмельницький в бозі опочив!
Чого ж ви мовчите?

Всі

Амінь!

Затемнення

Картина друга

Подвір'я гетьманського палацу в Чигирині. Серпневий ранок. Ганна в чорному вдовиному одязі і Юрась з книжкою в руках сходять по східцях з палацу в двір. З-за високої брами та огорожі долітає звук церковних дзвонів.

Ганна

Чотири тижні, як помер Богдан,
Чотири тижні дзвони б'ють на Спасі
І моляться побожні панотці.
Та от прийшов сьогодні день остатній,
За упокій остатній раз відправлять,
І гетьманом назвуть тебе, мій сину!

Ю р а с ь

Не хочу, матінко, навіщо це мені?

Г а н н а

Се не тобі, а Україні треба,
Щоб сяяло, мов сонце, те ім'я,
Яке державу вславило, яке
Народ вело за правду і свободу.
Отець твій гетьманом тебе парік.

Ю р а с ь

Я не достойний...

Г а н н а

Всує, сину мій,
Ти твердиш се. Май віру у народ,
Не піддавайся недругам лукавим,
Що тут довкола...

Ю р а с ь

Та чи ми самі тут?

Г а н н а

Кого боїшся ти?

Ю р а с ь

Виговського.

Г а н н а

Його
Богдан в кайдани закувать звелів,
І цілий день лежав обличчям до землі
Сей ірод, поки присягу не склав,
Що правдою тобі служити буде.
Хрест цілував. Та все ж обачним будь,
Але, найперше, будь твердим і мужнім,
Повір мені, так треба для народу.

Ю р а с ь

Народ — то чернь.

Г а н н а

Не смій уста сквернити,
Гетьманичу! Се вихователь твій
Та вчитель-езуїт отак тебе зламали,
До кволості тілесної додавши
І кволий дух. Так... я тобі не мати,

Та батько твій моїм був мужем. Він
Просив, щоб матір'ю — не мачухою — я
Була для тебе. А твій батько знав:
На мене можна, як на друга, спертись.

Ю р а с ь

А правда то, що з шаблею в руках
Ви на коні в страшних, кривавих січах
Не раз, не два водили в бій полки?..

Г а н н а

Було всього... Життя — як довга нива...
О сину мій, який на серці сум!

Пауза. Велично б'ють дзвони.
Входить Лісницький. Юрась виходить.

Л і с н и ц ь к и й

Добрідень, паніматко! Чи невчасно?

Г а н н а

О, вельми вчасно. Бо такі, як ти,
Невчасно не приходять.

Л і с н и ц ь к и й

Вибачайте.

Г а н н а

Так з чим прийшов ти?

Л і с н и ц ь к и й (оглянувшись)

Я прийшов сказати,
Що ненадійний, темний чоловік —
Іван Виговський, лжець та інтриган —
Сьогодні простягає свої руки
До булави...

Г а н н а

Се справді новина!
Вже десять літ про се трублять сороки!

Л і с н и ц ь к и й

Даремно віри йняв йому Богдан:
Клятвopоpушника навряд чи зв'яже клятва,
Він папі римському продавсь. З Московією
В нас може розірватися союз.

Г а н н а (*іронічно*)

Тобі б узяти в руки булаву.

Л і с н и ц ь к и й

Мені? Крий боже! Гетьман є у нас...

Г а н н а

Юрась — дитина...

Л і с н и ц ь к и й

Споконвік ведеться,
Що при неповнолітнім можновладці
Є вихователь чи наставник. Друг!

На галереї палацу з'явився Виговський.

Г а н н а

І другом тим є ти, а не Виговський?

Л і с н и ц ь к и й

О, що ви, паніматко! Небезпечно
Питати голосно про те, про що
Не зважуся і пошепки сказати.

Г а н н а

А ти скажи.

Л і с н и ц ь к и й

Нехай гетьманич скаже,
Чи то пак, гетьман.

Г а н н а

Голови лисичі,
А душі заячі у вас, панове!
До церкви дзвони кличуть. Прощавай.

Л і с н и ц ь к и й (*до Ганни, яка повільно йде до брами*)

Заждіте, паніматко! Час лихий!..
Нам підступи Виговського відомі.
І поки ми удвох...

Г а н н а

Ми тут утрьох...

Л і с н и ц ь к и й

Як? Хто ще? Ах, Виговський!.. Любий друже..
Чолом тобі, чолом тобі, Іване!

В и г о в с ь к и й

Чолом вам, паніматко, і тобі
Чолом, мій друже, мій коханий Грицю.
На раду поспішав? Се річ похвальна,
Та рада буде тільки завтра вранці.
Так, паніматко?

Г а н н а

Мусить бути так.
Мартин Пушкар ще не приїхав?

В и г о в с ь к и й

Ні!

Г а н н а

Його нам конче треба зачекати,
Та інших ще полковників нема.
(Задумалась. Сумно).
О, дзвони ті!.. Мені пора. Прощайте!
(Виходить).

В и г о в с ь к и й *(вклоняючись їй у слід)*

Прощайте, паніматко. Помоліться
Й за мене, грішного...

Л і с н и ц ь к и й

Й за мене.
(До Виговського).

Друже мій,
Дай ще раз обніму. Давно тебе не бачив...

В и г о в с ь к и й

Не до обіймів. Бути нині раді.

Л і с н и ц ь к и й

Так скоро?

В и г о в с ь к и й

А чого ж тягти?

Л і с н и ц ь к и й

Ще всіх старшин нема.

В и г о в с ь к и й

Саме тому
Сьогодні буде рада.

Лісницький

А Пушкар?

Виговський

Його листом вдалося обдурити.
Од нього Завірюха був... Та вже поїхав.
І випадок, і доля — все за нас.

Лісницький

І випадок, і доля? *(Оглянувся)*. А Москва?

Нелегко буде йти проти народу!
Та з шляхти маєм зиск.

Виговський

Самі ми шляхтичі —
Чого нам гратися в «сліпого Опанаса»?
Москва цих привілеїв нам не дасть,
Права обмежить вольного шляхетства...

Лісницький

Я здавна мислив так. Але Хмельницький
завжди...

Виговський

Хмельницького нема.

Лісницький

Та є його щеня!

Виговський

Коло щеняти вовк нехай пильнує!

Лісницький *(поборовши вагання)*

Так... Хто з нас двох?

Виговський *(здивовано)*

А я до чого тут?

Не булава, а гусяче перо
Та каламар — ось писарські клейноди.
Перед хрестом святим я клятву дав.

Лісницький

Повториш ти її?..

Виговський

Клянусь всевишнім богом!

Лісницький *(вагаючись)*

Повірити чи ні? Поклявсь. *(Зважившись)*.
Виходить, я?

Виговський

Запевно, друже мій! Ти Юрасю наставник,
Тобі нести і далі сей тягар.
Я вельми співчуваю, бо важка,
Терниста путь попереду прослалась,
Та я бажаю успіху тобі.

Лісницький

А як добитись успіху?

Виговський

Навчу...
Тобі Юрась у всьому довіряє,
А ти зміркуй: він підліток іще,
Не вславлений ні розумом, ні ділом,
Старшина ж в нас молодиків не любить,
Хоч і Богданів син... То треба, щоб Юрась
На раді довго й вперто відмовлявся.
Оцінить рада скромність, а до того ж
Побачить: справді, молод, треба й далі
Йому наставника. І владу візьмеш ти.

Лісницький

О, що ти, що ти...

Виговський

Господом клянусь!

Лісницький *(у самозабутті)*

Так, кажеш, рада? Нині? І Юрась
Повинен довго й вперто відмовлятися?..
Ти правду кажеш. Се старшина любить...
Мені Юрась у всьому довіряє...
Спасибі, друже! Зараз же навчу
Гетьманича, що говорить на раді.
(Іде в палац).

Виговський

Терниста путь... Се не пусті слова.
(Кличе).

Гей, сотник Груша!

Груша (*входить*)
Тут я.

Виговський
Де Пушкар?

Груша
Проїхав Переяславську заставу,
Біля Черкас спинився на спочинок.
Назавтра буде тут.

Виговський
Назавтра?

Груша
Так, назавтра.

Виговський
Скликай старшин на раду...

Груша
Завтра вранці?

Виговський
Сьогодні ввечері.

Груша
Таж сонце сіло вже!

Виговський
Хай довбиші проб'ють і прокричать,
Що рада буде тут, на цім подвір'ї.

Груша
На цім подвір'ї? Та воно ж мале!

Виговський
Замкнути браму, а своїх людей
Оповістити, що в саду є хвіртка.
Розмову нашу не забув?

Груша
О ні!
Все буде так, як і повинно бути...
Ось тільки люди... Чернь з усіх усюд...
Сорокоуст, бач, правлять у соборі.

Виговський
Багато їх?

Груша

Та начебто чимало.
І гомонять усі: Юрась, Юрась.
А не Виговський.

Виговський

Квапитись нам треба.
Я — гетьман, писар генеральний — ти!

Груша

Я — генеральний писар? Боже мій!
О каламар! О гусяче перо!
Універсали, почесні, маетки...

Виговський

Замріявся? Гляди, даси зівка,
То завтра труп твій знайдуть у байраці.
Іди виконуй.

Груша

Пане мій, іду.

Виговський

Стривай! Ти певен, що Пушкар далеко?
Від кого знаєш?

Груша

Від його сника,
Від Кирика.

Виговський

А сей що робить тут?

Груша

Кохання! Ваша наймичка Орися
По ньому сохне.

Виговський

Де той Кирик зараз?

Груша (*показує в глибіню саду*)

Та он під вишнею вони удвох воркують,
Як голуби. Яка то красна пара!..
Покликати? (*Кличе*).

Гей, Кирику! Сюди!
(Захоплено). Іде... Її вона. Ну голуб і голубка!

Входить Кирик, за ним несміливо Орія.

Виговський

(до Груші)

Іди.

Груша

Іду. (Вийшов).

Виговський

Чого ж мовчиш, козаче?

Де твій привіт?

Кирик

А там, біля воріт,

Лишився з того боку.

Виговський

Вельми шкода,

Що й ти з ним разом там не залишився.

Кирик

Садиба начебто не писарська — гетьманська.

І я тут гість такий, як ти...

Виговський

Та гості

Є прохані й непрохані...

Кирик

Виходить,

Я гірш татарина?.. Але не гірш від того,

Кого в татарина за жеребця купили!

Виговський

Хлопчак! Твій дотеп — дотеп жеребця,

Що хист показує своїй дурній лошиці!

Кирик

А твій... Твій натяк коштував би крові,

Коли б ти шаблю мав, не гусяче перо.

Хоч правда, увісні тобі здається,

Що не перо, а булаву тримаєш...

В и г о в с ь к и й

Як зле, що віриш батьковим навітам,
То й ображаєш ти мене... Та годі!
Я зла ніколи в серці не ховаю.
А що се так — проси що хочеш в мене!
Чого ж вагаєшся?

К и р и к

Обманеш ти.

В и г о в с ь к и й

О ні!

Клянусь всевишнім! Хочеш ти Орісю?

К и р и к

Даси? Орісю?.. І не будеш більше
Нам заважати в зустрічах, в коханні?

В и г о в с ь к и й

Оддам навіки...

К и р и к

Що?.. Орісе, чуєш?

В и г о в с ь к и й

Даю я згоду вам на чесний шлюб,
Та батько твій, за звичаєм так личить,
Хай першим вас благословить...

К и р и к

Він радо

Нам дасть благословення...

В и г о в с ь к и й

А коли

Приїхати він зволить?

К и р и к

Завтра вранці!

В и г о в с ь к и й

Ах, завтра вранці... Завтра... Ну й гаразд!
Приїде батько — справимо весілля,
Чого ж тягти?.. Бажаю вам утіхи!
А я піду. Державні в мене справи...

К и р и к

Спасибі вам...

В и г о в с ь к и й

Я радий, друже мій,
Що сонце врешті визирнуло з хмари.
Здоровий будь.

К и р и к

Здорові йдіть!

О р и с я (*набравшись сміливості*)

Спасибі...

В и г о в с ь к и й

Спасибі потім скажеш, ще не час.

(*Виходить*).

О р и с я. Кирику!

К и р и к. Орисе!

О р и с я. Соколе мій! Цього я ніколи не сподівалась...

К и р и к. Се я загнав його у глухий кут. Він хотів проткнути мене язиком, як списом. А в мене язик теж гострий, мов шабля. Ось я його — шаблею, шаблею, шаблею... Отак!

О р и с я. Ой, не проткни мене!

К и р и к. Боїшся?

О р и с я. Безсоромний! (*Жартома б'є його*). Доганяй!

К и р и к. Куди ти?

О р и с я. На леваду! Там у «Ворона» грають. Побігли!

К и р и к. А як же рада?

О р и с я. Рада завтра. Та тебе, безвусого, все одно не пустять.

К и р и к. Безвусого? А се що?

О р и с я. Сажею намалював! Доганяй!

К и р и к. Стережися, коли дожену!

Вибігли через браму.

Саме в цю мить входять до вбиші, б'ючи в литаври. На сходах, що ведуть з палацу, з'являються Лісницький, Груша, осавули Смик та Бугай.

Л і с н и ц ь к и й

Ти присягти на тому можеш?

Г р у ш а

Можу,

Бо гетьманства Виговський не шукає,—
Не хоче клопоту, боїться посполитих,
Та й Запорожжя стане проти нього!

Лісницький *(повів рукою по чолу)*

Шумує в голові... неначе меду випив...

Безупинно б'ють довбиші. З саду через хвіртку входять Виговський, Носач, Зарудний, старшини. Осавули стають на чатах біля воріт.

(До Виговського). Я Юрася навчив...

Виговський. Зробив ти вельми влучно. *(Робить знак довбишам, ті перестають бити)*. Панове, радо, прошу під бунчук!

Звуки сурм. З палацу виходить Юрась з булавою в руках, за ним джура несе бунчук, осіпаючи гетьмана. Сурми стихають.
Юрась блідий, схвильований.

Юрась. Панове радо! Низько кланяюсь і дякую за гетьманський уряд, який ви на мене поклали, пам'ятаючи заслуги мого батька. Та по молодості літ і по своїй недосвідченості я не можу нести такого достоїнства. Ось булава й бунчук. Вибирайте в гетьмани іншого, хто старший і достойніший за мене. *(Кладе гетьманські клейноди на стіл, кланяється, йде назад у покої)*.

Виговський *(урочисто)*. Кладу перо й каламар — високий знак писарського звання — і дякую за уряд!

Носач. Кладу пернач — високий знак обозного — і дякую за уряд!

Зарудний. Кладу печатку — високий знак судді — і дякую за уряд!

Тиша. На столі лежить булава. Мов зачаровані, дивляться на неї старшини.

Носач. Як сяє булава!

Зарудний. Сліпить очі... і розум!..

Лісницький. Заступи, спаси, помилуй і сохрани нас, боже, твоєю благодаттю...

Смик. Великий натовп іде сюди з собору.

Бугай. Посполиті. Козаки. Народ.

Лісницький. ...Тіло Христово прийміте, істочника безсмертного вкусіте...

Виговський. Панове радо! Хай буде так, як звелів покійний гетьман, як хочуть того військо й посполиті. Хай буде Хмельниченко гетьманом!

Зарудний. Молодий!..

Старшини. Вірно!..

Виговський. Хотя він і молод, та слава наша хай буде така, що у нас гетьманом Хмельницький...

Носач. Молодий!..

Старшини. Вірно! Молодий!

Полковник перший. Поки він молодий, навчатимуть його добрі люди...

Лісницький. Справедливо!

Виговський. А виросте, сам буде управляти. Хай і Зарудний, і Носач, і всі інші будуть на своїх урядах. Як при покійному батькові Хмельницькому було, хай і тепер так буде!

Зарудний. Мудре слово. Кличте гетьмана. Беру назад печатку.

Носач. Згода. Беру пернач.

Повертаються джура та Юрась.

Юрась. Панове радо, я знаю про ваш вибір. Дякую за високу честь, але пристати на волю вашу ніяк не можу. Я молодий, мені учитись личить, а гетьманові при війську бути годиться та козаків у походи водити. Не можу, панове радо, ніяк не можу.

Голоси за брамою: «Стоїмо за Хмельницького! За руський народ! За віру православну!»

Смик. Чернь преться на раду!

Зарудний. Як бути, панове?

Груша. Дозвольте мені, недостойному, слово мовити!

Лісницький. Говори скоріш, поки чернь не зламала браму!

Носач. Тоді пізно буде!

Груша. Панове радо! Хай булава та бунчук залишаться при Хмельницькому. Нашим гетьманом буде Хмельницький. А поки він виросте, військом та урядом управлятиме... Виговський!

Лісницький (*вражений*). Помилвся чи з глузду з'їхав?

Носач. А булава?

Груша. Булаву та бунчук він прийматиме, коли треба, із рук Хмельницького, а повернувшись з походу, знову віддаватиме йому в руки.

Лісницький. Це змова! Дурисвітство! (*Ханає булаву*). Не віддам!

Зарудний. Ну ось... Засліпила...

Браму розхитують сильніше.

Груша. Панове радо, нас жменька, а там... (*Жест на браму*).

Лісницький. Не оддам! Нізащо в світі не оддам!

Полковник другий. Правильно, Григорій!

Голоси: «Пустіть нас на раду! Одчиніть!»

Брама хитається й тріщить.

Груша (*жест на браму*). Ну!?

Лісницький. Скоряюся! (*Передає булаву Виговському*).

Виговський. Звершилося!..

Груша. Слава гетьманові!

Осавули. Слава.

З гуркотом відкрилася брама. Входять Одиніл з хлібом-сіллю, Соха, натовп посполитих і козаків. Старшини збилися у гурт довкола Виговського. Осторож стоять Юрась і Лісницький.

Одиніл. Служи, пане гетьмане, вірно його царській пресвітлій величності, будь гетьманом над військом Запорозьким і чини нам добру управу.

Юрась. Я?

Одиніл. А хто ж? Народ тебе прокричав...

Соха. Чолом тобі, Богданів сину. Зорю великого твого батька чорна хмара облягла. Не згаснути б тій зорі!

Виговський (*махнув булавою*). Сія булава доброму на ласку, а злому на кару! А потурати я нікому не буду, раз ви мене гетьманом обрали.

Груша. Слава гетьманові!

Осавули. Слава!

Юрась (*до Лісницького*). Хто ж гетьман? Я чи він?

Лісницький. Куди тобі, гетьманиче! Я, старий та бувалий, стою, мов німічне ягня, перед цим вовком.

Через сад біжить Ганна. Вона все зрозуміла.

Ганна. Сину мій! Безталанний!.. Люди!

Виговський (*жест на Юрася*). Слава гетьманові!

Голоси. Слава!

Завірюха (*вбігає*). Дорогу полтавському полковникові! Дорогу Пушкареві!

Юрба розступається, входить Пушкар.

Пушкар. Що тут робиться?

Ганна мовчки показує на Виговського з булавою.

Що таке?!

Виговський. Скорись, полковнику!

Пушкар. Спізвився я...

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Світлиця в гетьманському палаці в Чигирині. Стіл, лави, ослони. На стінах образи. Двоє дверей: одні — надвірні, у передпокій, другі — до внутрішніх покоїв. Виговський дає Лісницькому листа. За столом сидить і пише Груша.

Виговський

Цього листа царю вручи до рук
І на Москві склади поклін від мене.
Скажи, що я царю слуга покірний,
Що я святий, і чесний, і цареві
Готовий тіло й душу всю віддати.
Ти ворог мій, та спільне діло в нас,
А спільне діло й недругів єднає.
Так чи не так?

Лісницький

Так, я з тобою згоден.

Пушкар в Москву послав од себе Іскру...

Виговський

Мені тебе не вчити, що й до чого...
Ти Пушкаря та Іскру очорни:
Мовляв, се давні вороги мої,
Вони не правди — булави шукають.
Усе збагнув?

Лісницький

Збагнув усе, мій пане.

Виговський

І покорився?

Лісницький

Покорився я
І послухняністю ще заслужу довіру.

Виговський

Трепти, Пушкарю! Хижий бунтівнику,
Ти не повернеш нас на шлях Богдана.

Лісницький

Бо то для нас запевне згубний шлях.
І привілеї ті, які ми заслужили,
Нам на московську ласку не мінять.
Прощай, Іване... *(Вклоняється)*.

Виговський

Йди щасливий, Грицю.
(Цілує його).

Лісницький *(до Груші)*. Прощайте, писарю.

Груша

Прощай, ласкавий пане.

Лісницький виходить.

Се буде в нас надійний посланець.

Виговський

Або продасть за царську мідну гривну.
Та здавна вже на цьому світ стоїть,
І нам його з тобою не змінити!

Склади універсал про бунтівника Пушкаря. І напиши кошовому на Січ, хай пояснить, з якого приводу дві сотні запорожців на чолі з Барабашем вийшли з Січі і стали під Кременчуком...

Груша. Через Кременчук шлях на Полтаву!

Швидкою ходою входить пані Стефа.

Стефа. Іване, голубе!

Виговський. Запорожжя досі не визнало мене... Пригрози кошовому ордою! Натякни через провідців, що орда зненацька може напасти на Січ... Мурза Карабей давно виступив з Перекопу.

Стефа *(нетерпляче)*. Іване, голубе!..

Виговський *(до Груші)*. Кобзаря піймали?

Груша. Так. Пташка у клітці.
Виговський. Шельма!
Стефа. Іване!
Виговський (до Груші). Іди.
Груша. Слухаю, ясновельможний пане. (Вийшов).
Виговський (роздратовано). Слухаю, ясновельможна пані!
Стефа. Розлютився? Дарма. Зовсім дарма. Якби ти знав, хто приїхав...
Виговський. Той езуїт?
Стефа. Так, монах Данило!
Виговський. Нарешті!.. Сьогодні я маю зустрітися з польським комісаром Бенювським.
Стефа. В темниці?
Виговський. Тут. Богдан замкнув його в темницю, а мені він згодиться.
Стефа. А Немирич?
Виговський. Буде й Немирич. Він тепер служить у шведського короля.
Стефа. Іване!.. У мене негоціант.
Виговський. Ах, так. (Дає гаманець). Що робить удова?
Стефа. Молиться. І в уяві бачить свого пасника гетьманом України.
Виговський. Маю відомості, що він у Києві пильно вчиться і поводить пристойно...
Стефа. Дві сили в наших руках: булава і... гаманець! Кого нам боятись?.. (Виходить).
Виговський. «Булава і гаманець...» Які нерозумні жінки.

Входять Груша і Смик.

Груша. Недобрі вісті. Іван Сірко збирає курені на допомогу Пушкареві. Твій давній ворог Іван Богун підняв заколот на Поділлі. Полтава, Прилуки, Брацлав, Вінниця, Голтва не дають нам жодного козака.
Виговський. А реєстрові?
Груша. Юрбами розбігаються з наших полків.
Виговський. Карати!
Груша. Слухаю.
Смик. У подніпрянських селах повстання. Чернь убиває вірних нам старшин, іде за Дніпро, в російські слободи.
Виговський. Хто, хто бунтівники?..

С м и к. Багато їх. Іван Донець, Іван Іскра...
В и г о в с ь к и й. Про Іскру знаю.
С м и к. Михайло Стринжа.
В и г о в с ь к и й. Скарати на горло!
С м и к. За них народ.
В и г о в с ь к и й. На палю!
Г р у ш а. А військо?
В и г о в с ь к и й. Дванадцять тисяч найманих німців є...
Три тисячі сербинів є... Сорокатисячна татарська
орда буде... П'ятдесят тисяч турків буде... Послати
гінців назустріч Кара-бею. Швидше!

Груша вийшов.

Королівського комісара пана Беньовського звільни-
ти з-під варті.

С м и к. Слухаю.
В и г о в с ь к и й. Запросити сюди.
С м и к. Слухаю.
В и г о в с ь к и й. Кобзаря закувати в кайдани.
С м и к. Слухаю. *(Вийшов)*.
В и г о в с ь к и й. Джуро!

Входить д ж у р а, подає кирею.

Монах Данило не любить довго чекати. *(До джури)*.
Приготував вечерю?

Д ж у р а. Все готове, пане.
В и г о в с ь к и й. «Пане»?
Д ж у р а. Ясновельможний пане гетьмане.
В и г о в с ь к и й. Дивись у мене! *(Вийшов)*.
Д ж у р а. Дивлюсь... Дивлюсь обома... Ех!.. *(Махнув ру-
кою, б'є в долоні)*.

Входять О р и с я й Текля з питвом
та стравами.

Готово?

О р и с я. Давно ждемо. Куди що ставити?
Д ж у р а. Зачекай! *(Бере куманець)*. Без причастя і пра-
ведна душа в рай не потрапить. За пана гетьмана!
(П'є).
О р и с я. Віддай!
Д ж у р а. За пані гетьманиху!
О р и с я. Не жартуй!
Д ж у р а. За гетьманят!
О р и с я. Годі з тебе!

Д ж у р а. За писаря Грушу!
Т е к л я. Спати хочеться... Матінко моя!
Д ж у р а. Відійди, нечиста сило, і залишися сам чистий
дух...
О р и с я. Скоро північ, а в нас не готово.
Д ж у р а. І не повреди рабу божому...
О р и с я. Годі! (*Виринає куманець*). Он гетьман іде.
Д ж у р а. Який гетьман? Справжній чи сей?
О р и с я. Ось почує пан Виговський, буде тобі «сей»...
Д ж у р а. За пана гетьмана!
О р и с я. За гетьмана вже пив.
Д ж у р а. Так то за цього, а тепер за справжнього... (*До
Теклі*). Неси свічки!
Т е к л я. Нарешті! (*Вийшла*).
Д ж у р а. Чого дивишся? Сюди страви, сюди барильце з
медом, куманець з оковитою. Сюди ведмедики, сюди
баранці. Скачи, враже, як пан каже. Раз-два!

З внутрішніх дверей увійшла пані Стефа.

С т е ф а. Орисе!
О р и с я. Ой, хто се?..
С т е ф а (*до Джури*). Облиш нас.
Д ж у р а. Слухаю, пані... ясновельможна... (*Пішов*).
С т е ф а. Ти розумна дівчина і зробиш мені послугу. Тут
незабаром буде пан Немирич, той, що вчора приїхав.
Такий вродливий і розкішний пан. Дай йому сю ци-
дулку. (*Дає листа*). Зробиш?
О р и с я. Як пані накаже...
С т е ф а. О, я і наказую, і прошу. А за послугу ось тобі
дукат.
О р и с я. Ні, пані..
С т е ф а. Візьми. Ти ж заміж виходиш.
О р и с я (*бере монету*). Дякую, пані.
С т е ф а. Може, він відпише, то принеси мені, я не спа-
тиму. Тричі стукнеш у мої двері.
О р и с я. Добре, пані.
С т е ф а. А як скажеш кому про се... я звелю одрізати
тобі язика. Щоб на другий раз мовчазнішою була.
О р и с я. Воля ваша, пані.
С т е ф а. Пам'ятай! (*Виходить*).
О р и с я (*тримаючи листа*). Не лякайте, пані, не лякайте,
бо діло ваше негоже, вельми негоже... Се як у пісні
співається:

Сніжок іде, метіль мете
А з ясної зірки...
Сидить дячок-неборачок
А в чужої жінки.

Повертається Текля з свічками,
підхоплює:

Пішов мужик, пішов мужик
А на двір до коней,
Вносить в хату він на дяка
Бучок ясеновий.

Входить джура.

«Святий боже, святий кріпкий,
А ти, дяче, звідки,
Що ти сидиш кінець стола
Коло мої жінки?»

Всі

Сніжок іде, метіль мете,
А з ясної зірки...
Тікав дячок голий-босий
Від чужої жінки.

Орися (*сміючись*). Отак би і того пана...
Текля. Якого пана? Чого ти смієшся?
Орися. Та так... Пісня розсмішила...
Джура. Пісня чи наша пані? Від неї частіше плачуть...
Орися. Хай їй цур! Я нічого не знаю. А ось... Ось і той
пан... Про чорта згадай, а він роги висуне. Що ж, що
наказано, те ї зроблю.

Входить Юрій Немирич, розглядає всіх крізь лорнет.
Джура й Текля вклоняються йому і виходять.
Орися затримується.

Ось се вам від пані... (*Дає листа, хоче йти*).
Немирич. Ах, так! Так, так, так!.. (*До Орисі*). Зачекай!
Зачекай, зачекай!.. (*Розглядає в лорнет*). Дочка?
Наймичка?
Орися. У своїх батьків була дочкою, а тут наймичка.
Даруйте, пане, нам не велено...
Немирич. Велено-мелено, а з борошна млинці будуть.
Або вареники. (*Задоволений своїм дотепом, сміє-
ться*).

О р и с я. Дозвольте, пане...

Не м и р и ч. Не дозволяю!

(Бере її за підборіддя).

В дверях з'являється пані Стефа.

Гарненька ти... Як звешся?

Пані Стефа спересердя грюкає дверима, зникаючи за ними.

О р и с я. Ой, щось грюкнуло. Пан чи, може, пані...

Не м и р и ч. Ну-ну, дурненька, це тобі почулось. А я вгадаю, як твоє імення. *(Бере її за руку).*

О р и с я. Не вгадуйте. Орися... Відпустіть!

Не м и р и ч. О вуста, вуста юних чарівниць! Вони солодші від запаху троянд.

О р и с я. У троянд бувають колючки! *(Різко відштовхнула його, вибігає).*

Не м и р и ч. «Як серна злякана, вона помчала вдаль». Цей рядок слід записати. Потім, на дозвіллі, я напишу мадригал на честь цієї красуні. Ах, що це?.. *(Розглядає листа).* Так! Так, так, так!.. Любовні упадання підтоптані пані Стефи. Не варте уваги... *(Не читаючи, рве листа, кидає під ноги).*

Входить Беньовський.

Б е н ь о в с ь к и й. О, пся крєв! Мов яблуневий цвіт, опадають пелюстки зів'ялого кохання. Гратулюю пана.

Пан Немирич — новітній донжуан. Даю слово гонору, що це цидулка від покинутої коханки.

Не м и р и ч. Так, пане Беньовський. Вона вже покинута, хоч я знаю її всього два дні.

Б е н ь о в с ь к и й. Донжуан, слово гонору, донжуан! Такий, яким породила його земля Іспанії, пся крєв!

Не м и р и ч. Я українець, пане.

Б е н ь о в с ь к и й. Але шляхтич. А це ширше, ширше, ширше...

Не м и р и ч. Як? Хіба ви вважаєте себе не тільки поляком? Прошу, чому ж ширше?

Б е н ь о в с ь к и й. Ширше, пся крєв. Хоч і люблю я свою ойчизну, але далеко за її межами лежать мої інтереси. Інтереси шляхти!

Не м и р и ч. Так? Ах, так... Так, так, так...

Б е н ь о в с ь к и й. І насамперед тут. Тут, пся крєв, у Чигирині. А це тому, що лайдак Хмельницький зробив

непоправну річ: він підняв до стану свідомості простого хлопа. Це гра з вогнем. Вона викличе пожежу. Слово гонору!

Немирич. Гадаєте?

Беньовський. Певен. *(Таємниче)*. У Краківському воеводстві повстали хлопи. Гарну річ вони роблять, слово гонору. Беруть шляхтича, кладуть на козли і ріжуть пилою, як дошку. Живого шляхтича. І хто? Хлопи! Приемна забава?

Немирич. Так, так, так... Особливо для того, хто лежить на козлах!

З внутрішніх дверей входять Виговський і монах Данило.

Виговський *(входячи)*. Пушкар, Донець, Іскра, Стринжа, Богун, Барабаш, Сірко... Прірва під ногами, прірва!

Данило. Апостольське благословення найсвятішого папи Олександра Сьомого хай буде над усіма вами!

Виговський. Благословення папи?.. Я православний...

Немирич. І я також. Та яка різниця? Я схилию голову під благословення папи.

Беньовський. І я. Слово гонору.

Виговський. Допомога!.. Допомога мені потрібна, а не благословення...

Немирич. Ми допоможемо вам! Іменем шведського короля Карла-Густава Десятого я кличу вас до спілки...

Беньовський. Ви дуже спритні, пане Немирич.

Немирич. Швеція не може ждати, поки зміцнена Русь вийде до берегів балтійських.

Беньовський. Пан Немирич забув, що Балтійське море — ахіллесова п'ята Польщі.

Немирич. Що? Я нічого не забуваю. Я дипломат, а не...

Беньовський. Ви дуже спритні, пане Немирич, слово гонору. З вами добре падло їсти: ви більше з'їсте!

Немирич. Як? Ах, так, так, так. Це образа!

Беньовський. Ні, це ви ображаєте мене і мою ойчизну! *(Вихоплює шаблю)*.

Данило. Не поспішайте, панове. З нами благословення пресвятого апостола Петра, який тримає ключі, що закривають і відкривають небо. *(До Виговського)*. З Пушкарем розправитись негайно. Потім...

Виговський. Що потім?..

Д а н и л о. Придушити повстання черні. Ми в цьому допоможемо вам.

В и г о в с ь к и й. Далі?..

Д а н и л о. В союзі з Туреччиною — хай простить нам господь цю спілку з невірними — вдарити на Москву. Вдарити, поки Москва зв'язана Поляновським договором та загрозою з боку Швеції. Коли буде розбита Москва, Польща навіки здихається Поляновського договору, за яким їй треба після смерті Яна-Казимира — хай бог продовжить його літа — обрати королем царя Олексія. Опріч того, за Польщею залишається Смоленськ та Литовське князівство.

Н е м и р и ч. Так, так, так. А що виграє Швеція?

Д а н и л о. Його святість папа Олександр ніколи не забуде заслуг покійної королеви Христини, яка приєднала Швецію до католицького світу. За шведською короною будуть закріплені Торньєм, Борнхольм, Сконія та інші фортеці балтійські. Москва й Турецька імперія у цій війні так взаємно знесилять себе, що перемога наших догматів на Сході цілком забезпечена. На просторах Дніпра й Волги міцно стане Ватікан. О, благословенна мить, заради якої варто жити!

В и г о в с ь к и й. Але посмію запитати, що буде з Україною?

Д а н и л о. З Україною?.. Її витопче орда, сплюндрують битви.

В и г о в с ь к и й. А булава, а мої маетки? Перед вами сидить не канцелярист київського воеводи, а гетьман України!

Д а н и л о. Явища в світі мають свою послідовність, ласкавий пане. Коли б десять років тому воеводський канцелярист повис на шибениці, то він сьогодні не був би гетьманом. Бог мені свідок, що це так!

В и г о в с ь к и й. Я забув про те, що було десять років тому, забув!

Д а н и л о. Забули? Я нагадаю вам. Скільки заплатили ми з скарбниці ордену за ваше врятування? П'ять тисяч флоринів. *(Виймає запис)*. Ваша рука?

В и г о в с ь к и й. Не знаю.

Д а н и л о. Не пізнаєте? То, може, ви щось інше пізнаєте? Що дали ви в заміну за п'ять тисяч флоринів? Вашу Україну!

В и г о в с ь к и й. Як?!

Д а н и л о (*виймає обітницю*). Це ви пізнаєте?

Виговський мовчить.

Прочитати вам?

В и г о в с ь к и й. «Якщо буде врятовано мое життя, то воно належатиме не мені, а ордену святого серця Ісусового...»

Д а н и л о (*продовжує*). «Мені відомий статут ордену, згідно з яким орден може поводитись зі мною як з бездиханним трупом...»

В и г о в с ь к и й. «Бездиханним трупом...» Але я хочу жити... жити і дихати!

Д а н и л о. Ви будете жити. В розкошах і славі!

Н е м и р и ч. А земля... Земля залишиться за вами.

Д а н и л о. Про це буде видана папська енцикліка.

В и г о в с ь к и й. Значить, буде допомога? Ви обіцяєте?..

Д а н и л о. Не я, а папа. Священний союз. Згодні?

В и г о в с ь к и й. Во ім'я отця, і сина, і святого духа. Згоден!

Н е м и р и ч. Згоден!

Б е н ь о в с ь к и й. Згоден!

Д а н и л о (*кладає розп'яття*). Руки, панове!

Всі кладуть по два пальці на хрест.

Іменем найсвятішого папи проголошую: домінус во-
біскум!

С т е ф а (*в дверях*). Амен!

Всі повертають голови до неї.

В и г о в с ь к и й. Ти? Серед ночі?

С т е ф а. Серед ночі? (*Відчиняє вікно*). Прошу...

Багряний відблиск падає крізь вікно,
розгоряючись все більше та більше.

Н е м и р и ч. Ранок...

Б е н ь о в с ь к и й. Сходить сонце, пся крев...

В и г о в с ь к и й. Зачиніть вікно! Там люди!

С т е ф а. Пробачте, панове, що я перебила вашу обітницю. Але присягу, на мій погляд, скріпляють не пальці, а серце.

Н е м и р и ч. І солодка мальвазія.

Б е н ь о в с ь к и й. Слово гонору, це правда.

В и г о в с ь к и й. Чого ж ви стоїте? Сідайте, їжте, пийте.

С т е ф а. Прошу, панове, прошу.

Всі сідають за стіл.
О р и с я й Т е к л я прислуговують їм.

Н е м и р и ч. П'ю за цей ранок, що свіжий і красний, як
врода пані господині!

С т е ф а. Пан хотів сказати: як врода наймички...

Н е м и р и ч (*здивовано*). Наймички?.. Ах, так, так... Так,
так, так!.. Панове, віднині я вірю в чудеса.

С т е ф а. Та я, на жаль, зневірилась у них.

Б е н ь о в с ь к и й. За нашу коаліцію!

П'ють.

Г р у ш а (*входячи*). Прошу пробачення.

В и г о в с ь к и й. Це ти? Чого тобі, пане писарю?

Г р у ш а. Я... Там...

В и г о в с ь к и й. Що там? Що? Говори!

Г р у ш а. Від руського царя стольник Іван Апухтін!

В и г о в с ь к и й (*кинувся з остраху, зустрівся поглядом
з Данилом*). Посол царя? Я вельми радий. Клич!

Груша виходить.

Д а н и л о (*встає*). Господи! Возведи мене на Голгофу і
вкрий стежку мою колючими тернами. Не треба,
брати мої, щоб мене бачили зайві очі. Благословляю
вас на все добре. Пам'ятайте скрізь і завжди: домі-
нус вобіскум...

Виходить, Стефа проводить його.

Б е н ь о в с ь к и й. Може, й нам піти?

Н е м и р и ч. Не треба. Хай знають, що гетьман не один,

С м и к вводить Апухтіна.

А п у х т і н (*до Виговського*). Не дивуйся, що в таку ран-
ню годину. Я прямо з дороги, пане писарю.

В и г о в с ь к и й. Пане писарю?! Перед тобою гетьман
України. (*Показує булаву*). Ти що, не бачиш?

А п у х т і н. Хто ці люди?

В и г о в с ь к и й. Мої друзі, раз вони тут. Що тобі треба?
Чого приїхав?

А п у х т і н. Домагатися законних прав великої Москви!

В и г о в с ь к и й. До Москви поїхав мій посол Григорій
Лісницький. І його треба було ждати, а не їхати
сюди.

А п у х т і н. Я царський посол, а мене ніхто й не зустрів, як личить по чину. Хіба не ти цілував у Переяславі хрест і разом з Богданом Хмельницьким присягав на вірність Московській державі? А тепер — це твої друзі? Та ще й покликав татарську орду?! І не соромно тобі, пане писарю?!

В и г о в с ь к и й. Не писар, а гетьман! І я змушу це визнати і тебе, і бояр, і твою царську величність!

А п у х т і н. У тебе не вистачить духу задути смолоскип, а ти хочеш загасити сонце. Тобі не подобається, що я зву тебе писарем? Що ж, я зватиму тебе так, як ти заслужив. Підійди до мене, пане Юдо! Поцілуй мене, візьми у них тридцять срібняків, та не забудь потім повіситись, як Юда, бо місця тобі не буде на землі!

В и г о в с ь к и й. Що?! Ви чули? Ви всі чули! В темницю! В темницю його!

А п у х т і н

Тремти, негіднику! Настане кари час!
Є правда на землі, є на землі Москва,
Не заклують нас ватиканські круки!
Брати-народи лишаться братами
І спільно оброблятимуть той лац,
Який политий кровію і потом
Дідів і прадідів. Що ж, найманцю, веди,
Засяє сонце і в моїй темниці!

Іде, за ним Смик.

З а т е м н е н н я

Картина четверта

Та ж сама світлиця вдень. На сцені Виговський і Груша.

В и г о в с ь к и й

Що скаже доброго наш генеральний писар?

Г р у ш а

Протидержавна змова тут, в Чигирині.
Сліди ведуть до паніматки Ганни.
(*Дає навіт*).

В и г о в с ь к и й

Хто в змові тій? Ах, Кирик Пушкаренко.
Хлопчак сей жовтодзьобий та зухвалий.
То він лишився? З батьком не пішов?

Г р у ш а

Ні, він злигався з кодлом паніматки,
З ним Завірюха, побратим його...

В и г о в с ь к и й,

Піймали їх?

Г р у ш а

Розтанули в народі.

В и г о в с ь к и й

Піймати й покарати!

Г р у ш а

А паніматку?

В и г о в с ь к и й

У Лебединський монастир її.

Г р у ш а

А може, рано ще?..

В и г о в с ь к и й. Орда не за горами!

Г р у ш а. Що ж, як Пілат, я умиваю руки. *(Виходить)*.

Н е м и р и ч *(входячи)*. Насмілюсь нагадати панові гетьману... Ось список сіл на лівому березі Дніпра. Села, захоплені братом гетьмана та іншими родичами вашої ясновельможності, сюди не ввійшли.

В и г о в с ь к и й. Я сказав, що подарую вам обіцяні села, якщо шведський король приєднається до нашої коаліції.

Н е м и р и ч. У нього нема іншого виходу, мій гетьмане. Так, так!..

Чути музику, гомін.

Входять Беньовський і Стефа.

Б е н ь о в с ь к и й. Гратуюю вас, пане гетьман! Це заго-
ни перекопського мурзи Кара-бея..

Стефа. Кров застигає в жилах. Яка зловісна сила в цій музиці!

Груша (*у дверях*). Вельможний гетьман зустріне гостя?
Виговський. Ходімо, друже!

Виходять.

Стефа. Кажуть, що Кара-бей — прекрасний і грізний воїн.

Беньовський. Він багатший від султана. Слово гонору. Сама лише польська Корона винна йому... Ох, ліпше про це не говорити! Нема нічого неприємнішого, як зустріч з лихварем, пся крев! (*Ховається в темний закуток*).

Входять Орися й Текля, порядкують коло столу. Немирич і Стефа обмінюються багатозначними поглядами.

Стефа. Як у вас сяють очі, мосьпане.

Немирич. В них тільки грає відблиском неземна краса цієї дівчини, мосьпані.

Стефа. Пан пожаліє ще за ці слова!

Входять Виговський, Груша, Кара-бей, джура, Смик, Бугай та невірники, що несуть подарунки.

Кара-бей. Селям-алейкум, великий гетьмане! Великий хан Магомет-Гірей шле мир дому цьому і скромні дари.

Виговський. Спасибі великому ханові і тобі, славетний Кара-бею.

Кара-бей. Сорокатисячна орда на чолі зі мною і півста тисяч турків з султаном Нураддіном прибули на Україну і ждуть твого наказу, великий гетьмане.

Виговський. Вдруге спасибі великому хану і тобі, хоробрий Кара-бею.

Кара-бей. Великий гетьмане! Дамаський меч у золотій оздобі для тебе, а ці османські шалі — для твоєї ясної дружини. Така воля великого хана.

Виговський. І втретє спасибі великому ханові і тобі, могутній Кара-бею. Щедрі ханські дарунки приймаємо і схилиємо голови перед мудрістю й хоробрістю твого повелителя.

Кара-бей. Хвала аллаху!

Виговський. О хоробрий мурзо, непереможний Кара-бею! Зі свого боку, я дарую великому ханові барило золота, а тобі, звияжний Кара-бею, два барильця венеціанських дукатів.

Кара-бей. Хвала аллаху! Твоя щедрість, великий гетьмане, дорівнює твоїй мудрості. Я приймаю цей коштовний дар, згинаючи коліна.

Осавули викотили барильце золота.

Стефа. Які чудесні шалі! Який прекрасний дарунок! Я щиро дякую тобі, хоробрий мурзо великого хана.

Кара-бей. Хвала аллаху!

Стефа. Я не хочу, щоб лише мій чоловік умів бути вдячним. Я теж хочу бути вдячною. І на знак моєї вдячності я дарую тобі, хоробрий лицарю, оцю красуню! *(Бере за руку Орису).*

Орися. Пані!

Стефа. Чи до вподоби вона тобі, мужній Кара-бею?

Кара-бей. Вона буде зорею мого гарему.

Стефа. Хай буде так.

Орися. Пані, пані!.. *(Падає навколішки).*

Кара-бей подає знак. Невільники підводять і міцно тримають дівчину.

Кара-бей. Я вельми вдячний тобі, ясна пані.

Орися. Каті!.. Нелюди!.. Кирику!.. *(До Виговського).*
Ви ж обіцяли... слово дали...

Виговський. Тобі всміхається доля. Ти можеш стати однією з дружин хороброго Кара-бея. І ти ще сперечаєшся?

Смик. Невдячна!

Орися *(до осавулів)*. Козаки! Братики! Допоможіть!

Бугай. Геть, причепа! Теж сестриця знайшлась...

Немирич. Зараз пані Стефа побачить чудо.

Кара-бей. Я можу звеліти одвести невольницю до мого намету?

Стефа. І чим скорше, тим ліпше. Вона варта твоїх ласк, преславний мурзо.

Кара-бей *(невольникам)*. Ведіть.

Немирич. Стривай, найхоробріший з хоробрих лицарю Кара-бею! Ти, що ятаганом і розумом служиш великому ханові, ти, чиї подвиги численні, як пісок у морі, а мудрі діла славляться в усіх чотирьох сторонах світу, ти, до подиху чийого прислухається сам великий пророк аллаха,— так, так,— послухай мене. Є у вашій країні, хай буде в ній вічний добробут, стародавній звичай: за невольника можна дати викуп.

К а р а - б е й. Мудрі слова для вуха людини — як материнське молоко для вуст немовляти. Я знаю, чого ти хочеш, вельможний пане.

Не м и р и ч. Так, так, так. Я даю викуп за цю дівчину, хоробрий лицарю. Так!

К а р а - б е й. Та я повинен тебе засмутити, вельможний пане: така дівчина коштує в Бахчисараї п'ятсот піастрів.

Не м и р и ч. Даю п'ятсот піастрів.

К а р а - б е й. А якщо її переправити в Стамбул, то можна взяти вдвое більше.

Не м и р и ч. Я даю стамбульську ціну, найхоробріший лицарю.

К а р а - б е й. Тисячу?

Не м и р и ч. Тисячу!

К а р а - б е й. Перед тисячею піастрів зів'яне краса найвродливішої істоти в світі. Сип гроші, вельможний пане!

Немирич дає гаманець. Кара-бей робить знак, невільники відпускають Орісю.

Не м и р и ч. Що скаже пані Стефа про чудо?

С т е ф а. Сили небесні, помстяться за мене! (*Виходить*).

Не м и р и ч. Сили небесні, не слухайте ніколи розгніваних жінок.

О р и с я. Спасибі, пане!

Не м и р и ч. Зачекай! Зачекай, зачекай, зачекай! Тепер ти моя, красуне! Так, так, так, моя!

Б е н ь о в с ь к и й. Пане Немирич, gratулюю! І по-лицарськи, і товар вартісний, пся крев.

О р и с я. Як?.. Хіба я продана?

Не м и р и ч. Не хвилюйся, голубко. Вся Україна продана. Так, так, так!

О р и с я. Що?! Ніколи! (*Кидається до дверей, за нею Бугай*).

Не м и р и ч. «Як серна злякана, вона помчала вдаль». Нічого, голубко. Від мене не втечеш! Як ви гадаєте, пане Беньовський?

Б е н ь о в с ь к и й. Люблю полювати на диких серн. Слово гонору!

Ідуть за Орнсею.

К а р а - б е й. Що звелить робити орді великий гетьман?

В и г о в с ь к и й. Сьогодні вирушаємо в похід на Пушкаря.

К а р а - б е й. Отже, орда візьме свій ясир, великий гетьмане?

В и г о в с ь к и й. Так, коли розіб'ємо бунтівника. (До Груші). Сурмити похід!

Г р у ш а (до Джури). Сурмити похід!

Д ж у р а. Сурмити похід.

К а р а - б е й. Селям-aleyкум, великий гетьмане!..

(Виходить зі своїм почтом).

В и г о в с ь к и й (до Груші). Найманих німецьких рейтарів і сербинів послати сьогодні ж через Переяслав. Реєстрових козаків — на Ромоданівський шлях. Першими хай рушають обози з горілкою. Зрозуміло?

Г р у ш а. Зрозуміло, ясновельможний гетьмане. (Виходить).

В и г о в с ь к и й (до Смика). Пробратися в Полтаву, вчинити заколот. Зрозуміло?

С м и к. Зрозуміло, ясновельможний гетьмане.

В и г о в с ь к и й. Привести кобзаря. Іди.

С м и к. Слухаю. (Пішов).

Далеке звучання сурм.

В и г о в с ь к и й (важить у руці булаву). Вдарити б тобою по кожній непокірній голові, та ба — що зробиш?.. Вельми багато непокірних голів... Сходить тісто на Богдановій заквасці...

Нечутно увійшов кобзар.

А все ж битиму! Битиму кожного непокірного...

К о б з а р. Блискавка дерево звалить, а всього лісу не спалить.

В и г о в с ь к и й (здрігнувся). Ти?..

К о б з а р. Я. Кликав?

В и г о в с ь к и й. Слухай, божий чоловіче. Ти... ти складаєш про мене осоружні думи.

К о б з а р. Брехня!

В и г о в с ь к и й. Мої провідці чули, як ти співав.

К о б з а р. Брехня. Складає думи народ. Слухає серце, а співає душа.

В и г о в с ь к и й. Слухай, діду. Ти знаєш, які муки, які пекельні тортури...

К о б з а р. Тортурами не лякай. Я п'ять літ був на турецьких галерах, там і сліпнути почав.

Виговський. А що, як я звелю тобі зовсім виколоти
очі?

Кобзар. То й добре. Не бачитиму, як ти шматуєш тіло
рідної матері, вовкулак!

Виговський. Мені відомо...

Кобзар. Та навіщо тобі провідців слухати? Я сам за-
співаю. *(Схопив зі стіни кобзу)*.

Виговський. Не треба. Облиш.

Кобзар *(співає)*

Зажурилась Україна,
Ніде ся подіти,
Витоптала орда кіньми
Дрібненькі діти.
Ой дрібненькі витоптала,
А більших забрала,
Назад руки пов'язала,
Під хана погнала...

Виговський. Не смій про це! Хан — мій спільник. Не
смій!

Кобзар

А щоб тобі, пан Виговський,
Та добра не знати,
Продав еси Україну
Туркам і магнатам...

Виговський. Гей, джуро!

Вбіг джура.

Кобзар

Продав еси Україну
Туркам і магнатам
У кривавую неволю.
Будь проклятий, кате!

Виговський. На палю! На палю!

Кобзар. ...Будь проклятий, кате!..

Виговський. На палю!

На порозі Ганна.

Ганна. Кого на палю? Схаменися. Джуро! Кобзаря од-
вести в мої покої і розкувати.

Джура. Мені наказано...

Ганна. Я все сказала, йди.

Джура. Слухаю, ясновельможна паніматко,

Кобзар. Спасибі, паніматко, А ти, пане Виговський,
будь проклятий, кател!
Виговський. Як ти розмовляєш з гетьманом?
Кобзар. Я гетьманом тебе не обирав. *(Виходить)*.

За кобзарем іде джура.

Виговський *(захлинаючись від люті)*. Ви... ви...
Ганна. Чого заїкаєшся? Може, трясця напала?
Виговський. Чого вам треба?
Ганна. Се тобі розп'яття мстить, яке ти цілував.
Виговський.
Так чим же винен я?..

Ганна

Чим винен?
Ти, підступом здобувши булаву,
Що випала із мертвих рук Богдана,
Забув одразу заповіт його,
Священну клятву... Йї вимовити важко!..
Ти знову хочеш роз'єднати Русь,
Нас на поталу татарві оддати.
По закутках шмигають езуїти.
Мов чорні круки, нам на лихоліття..
На палю кобзаря?.. Не допоможе!
Увесь народ на палю?..

Виговський

Се Пушкар,
Се він в усьому винен!..

Ганна

Винен він,
І винна я, і ще багато інших,
Що булаву схопив клятвoporушник,
Безбатченко, запроданець...

Виговський

Не смій!
Не смій, шановна паніматко, в мене
Теж є терпець. Він може увірватись!..

Ганна

Навіщо, зраднику, покликав ти орду?

Виговський

Щоб страх посіяти.

Ганна

А що пожнеш?

Виговський

Покору...

Ганна

О ні! Хто непокірним народивсь...

Виговський.

Той після смерті зробиться покірним...

Ганна

Неправда!

Виговський

Правда се! Клянусь всевишнім богом!

Ганна

Неправда! Мертві вопіють про помсту,
А слава їх живих до бою кличе!
Ти зроду-віку правди не казав,
А я скажу тобі колючу правду,
Хоч нею подавись!

Гряде народний гнів.

За Пушкарем десятки інших стануть,
За ними — сотні, тисячі, а там
Настане повінь, вийдуть з берегів
Гнів, помста, лють, ненависть і відплата.
Москва на поміч руку нам подасть!
В огні і полум'ї, що сам ти запалив,
Згорить твоя лиха, кривава кривда,
А ти, мов окаянный, день і ніч
Блукатимеш сновидою по світу,
Аж поки десь пристрелять, мов собаку,
Твої ж хазяїни!

Виговський.

Мовчи, проклята відьмо!

Гей, Грушо, джуро, де ви, дармоїди,
Я ж бо звелів нікого не пускати.
Гей, осавули, сердюки, сюди!

Неначе стіни розступились, з усіх закутів з'явилися Груша, джур а,
Смик, Бугай, сердюки.

Беріть її! В'яжіть! У яму киньте!
Чого ви стоїте? Мерщій!

Г а н н а

З дороги, нелюди! Іде жона Богдана.
Ви чуєте? Клекоче Україна,
І вас вона у гніві спопелить!

Всі розступилися. Ганна виходить, горда й велична.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина п'ята

Табір Сірка в степу. Глибока ніч. Заграви пожеж. Скіфська кам'яна баба.

Запалено кілька багать. На одному з них, що ближче до авансцени, казан. О д н о в і л, С о х а, посполиті, козаки.

Пер ш и й с е л я н и н. Що, каша готова?
О д н о в і л. Наша каша не скоро закипить. Треба вогнем її з усіх боків обняти. А коли закипить, нелегко ви-сьорбаеш.

Пер ш и й с е л я н и н. Ти натяками не говори. У мене не попівська голова. А вогню, либонь, досить.

Д р у г и й с е л я н и н. Якже! Горить Полтава, горять Прилуки, палає Гадяч. Орда пече млинці.

Т р е т і й с е л я н и н. А Виговський тісто замісив. Круто!
О д н о в і л. Щоб йому ним подавитись!

Чути вигук: «Агей!»

Пер ш и й с е л я н и н. Когось бог посилає.
О д н о в і л. Прямуйте сюди! (*Піднімає вгору головешку, показує шлях*).

Д р у г и й с е л я н и н. Хто це веде їх? Чи не божий чоловік?

Т р е т і й с е л я н и н. Незрячий зрячих веде. Що то ніч...

Входить кобзар з групою посполитих.

К о б з а р. Не махай головешкою — вуса обсмалиш. Кинь її Виговському за халяву.

О д н о в і л. Кинув би, якби не клята орда. Он які заграви засвітила.

К о б з а р. Хай же в них згорять наші злигодні.

О д н о в і л. Поки згорять злигодні, щоб не згорів, бува, мій побратим. *(Показує на Соху)*.

К о б з а р *(до Сохи)*. Шаблюка чи ятаган?.. Зорі у небі, роса в степу, сльоза у серці. Випийте жар, дайте вологу... На, приклади сього листа. І зілля випий. На...

С о х а. Спасибі.

Вигук: «Пугу!»

П е р ш и й с е л я н и н. Запорожці!

О д н о в і л. Півтори тисячі шабель вивів наш батько Іван Сірко з Січі. *(Гукає)*. Пугу!

Входять Ж бурляй та двоє запорожців. Вони тягнуть подобу людини в чернечій рясі.

Ж бурляй. Гей, хто тут? Допоможіть!

О д н о в і л. Утрьох з одним не впораєтесь?

Ж бурляй. Пручається, як дикий кабан. Бісів єзуїт...

П е р ш и й с е л я н и н. Єзуїт? Вилами його, вилами!

Ж бурляй. Стривай! Поночі. Щоб, бува...

Х р і н *(виривається, розпинає рясу)*. А щоб на вас копа чортів звалилась!

П е р ш и й с е л я н и н. Запорожець?!

Х р і н. А то ж бо хто, щоб тобі повилазило!

Ж бурляй. Побратима і не пізнав!

Х р і н. Який я тобі побратим?.. Зустрілись в умовленому місці, я не встиг і слова сказати, як він огрів мене...

Ж бурляй. Я ж гадав...

Х р і н. «Гадав»!

Ж бурляй. Тсс. Наказний отаман!

Входять Сірко і козак. Сірко двічі навхрест ударив шаблею по кам'яній бабі. Помацав пальцем лезо, дає козакові.

С і р к о. На. Якщо від мого удару не зламалась, послужить тобі добре.

К о з а к *(бере шаблю)*. Спасибі.

С і р к о. Скажи ковалеві, щоб усі так гартував.

Козак пішов.

Що тут?

Ж бурляй. Чолом тобі, батьку отамане. Тут братчик наш...

Сірко. Хрін?

Хрін. Я, пане отамане.

Сірко. Що се на тобі?

Хрін. Свита-рятівниця. Сподобив мене бог вкоротити віку якомусь католицькому ченцеві. В подобі його я весь табір Виговського обійшов.

Сірко. Де тепер зрадник?

Хрін. Рушив на Полтаву.

Жбурляй. Істинно так, матері його ковінка!

Сірко

Гаразд, що ти путі-дороги знаєш
І що на хитрість бог тебе підбив.
Ідїть обое зараз же назад.
Належить вам пробратись у Полтаву;
Подайте вість Мартину Пушкареві
І нашим братчикам, що там з Барабашем.
Скажіть: збираєм звідусюди сили,
На глум катам Україну не дамо!
З цим і прощайте. В добрий час. Ідїть!

Жбурляй

Прощай, отамане.

Хрін

Прощайте, добрі люди!

(Закриває Жбурляя полою ряс).

Зникають у темряві.

Сірко (на Соху)

Що з ним?

Одновіл

Поранений.

Кобзар

Цілюще

Я зілля дав йому.

Сірко

Стривай, стривай... Се ж він!

Соха.

Пізнав, отамане?

С і р к о

Та як же не впізнать?
Я їхав шляхом, раптом із засади
Татари підлі вдарили на мене.
Один з них списом влучно замахнувся —
У серце бив. Та в мить оту сміливець
На спис накинувся...

О д н о в і л

Хвала тобі, мій друже!

С о х а

Сусідська хата в полум'ї палає,
І я прийшов гасити.

О д н о в і л

Не водою,
А кров'ю довслось пожежу заливать.

С і р к о

Ти звідки, друже?

С о х а

З руської землі.

С і р к о

В тобі вітаю братній наш народ!
Він йде до нас, і ми йдемо до нього!
(Знімає з плечей кирею, вкриває нею Соху).
Злітаються орли?

В с і

Злітаються потроху!

К о б з а р

З Пирятина ось тільки що прийшли.
А там з-під Києва... З Подолії... Волині...
Є й сіверці... Міщани, посполиті,
Ремісники, козацька чернь...

С і р к о

Спасибі
Вам, друзі, за допомогу в грізний час!

Вигук: «Пугу!»

Я чую голос Завірюхи. Пугу!

Входять Завірюха й Апухтін.

О, бачу, ти не даром гаяв час.

Завірюха

Чолом, отамане. Це паніматка Ганна
Йому й мені допомогла у втечі.

Сірко

Спасибі їй. Чолом тобі, посол!

Апухтін

Я, чудом визволений із темниці,
На братню дружбу простягаю руку.

Сірко

Приймаю, брате, руку я твою. (*Потиснув руку*).
Збирайте ковалів і зброярів.
Нам до походу готуватись час.
Ще прийдуть люди... зброї більше треба...
Та й з Курщини ми руських друзів ждем.
Ти, Завірюхо, відпочинь, а потім —
До паніматки Ганни в Чигирин.
Хто біля неї?

Завірюха

Пушкаренко Кирик.

Сірко

Її наказів слухайтесь. Іди.

Завірюха пішов.

А ти, посол, візьми цього листа
До царської величності в Москву,
Хай цар несхибно в наше слово вірить.
Так, пани-браття?

Всі

Достеменно так!

Апухтін

Цей лист в Путивль нам треба передати,
А звідти вже його в Москву пошлють.

С і р к о

Далека путь і вельми небезпечна...
Хто піде?

С о х а

Я.

С і р к о

Поранений? О ні!..

С о х а

Не раз уже я з мертвих воскресав,
Та й зілля те, либонь-таки, цілюще.
Дороги ж так, як я, ніхто не зна.
(До Апухтіна).

Дозволь мені!

А п у х т і н

Ну, що ж, земляче, йди.
Вклонися воеводі й передай,
Щоб лист в Москву дійшов до рук царевих.
А воевода хай підмогу шле.
Збагнув?

С о х а

Збагнув.

А п у х т і н

Щасливої путі!

Соха пішов.

С і р к о

Гасить багаття. Всіх людей скликайте!
Кобзарю, ти найстарший поміж нас,
Бери до рук святий господній хрест,
Ми ж на шаблях, на косах і на вилах
Заприсягнемось в вірності своїй.
Що, всі тут?

Г о л о с и

Всі!

С і р к о

Послухаймо посла.

А п у х т і н

Панове-браття! Вас братами зву
Тому, що ми зросли в одній колиці.
І рідна Русь, очолена Москвою,
Дітей своїх до лона пригорта.
Скріпили дружбу непохитну ми
На раді Переяславській. Довіку
Тепер пліч-о-пліч спільно нам іти.
Нам не страшні ні злоба Ватікану,
Ні зрада шляхти, ні король угорський,
Ні Швеція, ні полчища турецькі,
Коли за руки будемо триматись.
Тож поклянёмсь в цьому.

В с і

Клянёмсь!

С і р к о

Ми клянёмся іменем Богдана.
Ім'ям твоїм, кохана Україно,
Ми клянёмся слізьми матерів,
Невинних немовлят святою кров'ю,
Невільників невтішною журбою,
Що поки Дніпр тече у Чорне море,
Що поки серце наше в грудях б'ється,
Що поки пісня на вустах не вмерла,
Що поки сонце зводиться на сході
І українські землі осяває —
З братами руськими пліч-о-пліч нам іти.
Тож поклянёмсь в цьому!

В с і

Клянёмсь!

С і р к о

Віднині і на віки вічні!

В с і

Клянёмсь!

З а т е м н е н н я

Картина шоста

Полтава. Майдан. Полковничий намет. Позаду — пагорб. Передвечірня пора. Перегук вартових: «Чатуй!»
На сцені Пушкар та Барабаш.

Барабаш (*наблизши люльку, наспівує*). «Шумить, гуде та дібровонька, у три ряди та й посажена...» Ех, Мартине... Мартине... Привів я до тебе курені, а ти...

Пушкар. Які курені?.. Загін у двісті шабель!.. А там, під мурами міста...

Барабаш. Там — тисячі... Та байдуже... «Туди бита та доріженька...»

Пушкар. У тебе серце мертве од зневіри.

Барабаш. А де взяти віру, Мартине? Вже десять літ, як триває безперервна битва... Багато було походів, багато крові... Грабували турки, лютували польські пани, набігала орда, топтала, палила, брала в ясир молодих, вирізувала старих і кволих... Коли б з кожної могили на нашій сплюндрованій землі виросла одна деревина, коли б гнучким грабом став кожен забитий юнак, могутнім дубом — замордований дід, білокорою берізкою — замучена дівчина і журливою вербою — закатована мати, не було б степу на Україні, а суцільний несходимий ліс...

Пушкар. Ми з тобою присягали Москві.

Барабаш. Я присяги не ламаю. Я вірний Москві, вірний пам'яті Богдана. Я ненавиджу тих, хто йде на нас розбоем з заходу та півдня. Та Богдана нема. Нема нашого орла: Сироти ми... (*Дивиться у далечінь*). Он поглянь.

Пушкар. Обози?..

Біля кріпосної стіни Бугай і Смик.
За ними стежать два козаки.

Бугай. Чув? Обози... Пора...

Смик. Цить. За нами стежать. Обережно.

Зникають.

Барабаш. Я візьму ці обози.

Пушкар. А що, як пастка?

Барабаш. Все одно смерть. Чого ждати?

Пушкар. Стій!.. (*Вихопив пістоль*). Ні кроку більше!
Чуєш?

Барабаш (*спинився*). Мартине!

Пушкар. Якове!

Чути вигук: «Пугу!» Пауза. Знову вигук.

(Відповідаючи вартовим). Пугу! Пугу!..

Входять Жбурляй і Хрін.

Жбурляй. Пане полковнику!

Хрін. Батьку кошовий!

Пушкар. Де були?

Хрін. До самого Чигирина добрались.

Пушкар. Ну й що?

Жбурляй. Звелів Сірко кланятись. Скоро сам буде тут.

Пушкар. Спасибі на доброму слові. Та он бачите? Як ліс густий...

Хрін. Бодай не бачити!

Пушкар. А обози? Навіщо Виговський виставив обози?

Хрін. Щоб заманити вас...

Жбурляй. Там схована орда.

Хрін. У Соколиній балці.

Пушкар (до Барабаша). Чув? Кара-бей і Нураддін тут... Ах, Виговський, Виговський. На ятаганах бузівірів тримається влада запроданця. Де беруться такі виродки, Якове?

Барабаш. А ми?.. Ось хоч би твій син...

Пушкар. Син?

(Пауза).

Нема в мене сина. (Схиляє голову).

Входять два козаки.

Перший козак. Батьку отамане, біда. Люди бунтують, хай їм грець.

Другий козак. Хочуть голіруч брати обоз.

Барабаш. Обоз? Клятї гультіпаки!

Перший козак. На возах горілка, а варти не видно...

Пушкар. Піди, Якове, розсуди...

Барабаш і козаки вийшли.

Що в Чигирині?

Жбурляй. Змову викрито проти Виговського та езуїтів. Придушено.

Хрін. Паніматку Ганну у Лебедин начебто, у монастир...

Жбурляй. Втеч! Не на таку натрапили, матері їхній ковінька!

П у ш к а р. Ну, а хорунжий... Кирило Пушкаренко... Бачили?

Ж б у р л я й. Ні, люди бачили. В Чигирині... З дівкою, матері його ковінька!

П у ш к а р. Ідіть.

Х р і н. Ех! Жінки, жінки!..

Жбурляй і Хрін виходять.

П у ш к а р. Кирику!.. Сину мій!..

Нечутно, мов тїнь, увійшов к о б з а р.

К о б з а р (*протягши вперед руку*). Роса падає... Божа водиця.

П у ш к а р. Га? Хто тут? Кобзар?! Звідки бог веде?

К о б з а р. З-за Дніпра.

П у ш к а р. Що там?

К о б з а р. Те, що й тут.

П у ш к а р. Де Сірко?

К о б з а р. Орлят збирає.

П у ш к а р. А народ?

К о б з а р. Іскри в попелі жевріють. Дмухати, дмухати треба. (*Пішов*).

П у ш к а р

Так, іскри жевріють, і полум'я велике

На берегах Дніпрових запалає.

Під стяг Полтави стане Україна

За Русь єдину, проти чужоземців,

За заповіт Богданів, за Москву.

Ще трохи б нам протриматись... Ще трохи...

Та підлий зрадник дві орди привів,

А ти, всевишній, дивишся байдуже...

Ти теж мав сина... О, прости, мій боже,

Якщо у гніві я не те сказав!..

Б а р а б а ш (*входячи*). Утихомирив!.. Хтось підбурює моїх запорожців. Не було б зради...

П у ш к а р. Зради?

Б а р а б а ш. Я наказав замкнути браму. На чатах поставив надійних козаків.

Запорожці ведуть Кирнка й Завірюху.

П у ш к а р. А се що?

Б а р а б а ш. А се тобі, Мартине, бранців привели.

К и р и к. Батьку!

П у ш к а р. Піймали їх Сину!

Б а р а б а ш. Піймали їх на Ромоданівському тракті
з дівкою. Не знаю... Та в нас на Січі за таке...

П у ш к а р. Я запорозькі звичаї не гірш за тебе знаю. Де
дівка?

Б а р а б а ш. Знепритомніла вона.

К и р и к. Батьку!

П у ш к а р

Не слухаю. Я строго наказав
У таборі всім нашим людям бути.
Нема тут батька, тут полковник є!..
Ні, я не можу голову стару
Жорстокою ганебною вкривати.
Умів грішить — умій нести одвіт.
Карати за порушений наказ!

З а в і р ю х а

Тоді й мене карайте разом з ним.
Бо ми...

Б а р а б а ш

Не лізь поперед батька в пекло!
Я думаю — по сотні їм кив,
А потім — геть з козачого реєстру,
Якщо, звичайно, виживуть... Мерщій
Несіть кії. В'яжіть їх швидше.

К и р и к.

Батьку!

Б а р а б а ш.

Січ Запорозьку, волю, рідний край
На бабські витребеньки проміняли.
О, здавна я ненавиджу те кодро,
Що, вбравшись у чобітки зугарні
Та сажею підмалювавши брови,
Так і стараються мерщій перетворити
Наш дух залізний в олово м'яке.
Беріть кії! Що, туго зав'язали?
Та бийте ж так, щоб не одразу вбити,—
Усім, бач, хочеться прикласти руку. Ти,

Мартине, став сюди цебер горілки,
Останню дай, бо звичай так велить.
Хто б'є, той п'є. За звичаєм, їм також
По чарці дайте. З богом! Починаймо!
(*Вибирає собі кий по руці*).

Вигук: «Пугу!»

Входить Г а н н а, на руках несе О р и с ю.

Г а н н а

Гей, люди, хто тут! Гей... Допоможіть!
Мартине! Ось... (*Кладає Орисю біля намету*).
Дай зілля їй напитись.
Се одворотне... з мертвих воскресить.
Її півмертву на дорозі стріла...

К и р и к.

Орисю! Серце!..

Г а н н а

Що у вас тут сталось?
Хто посланців моїх карати сміє?
Се я тримала їх в Чигирині.

Б а р а б а ш

А хто вам право дав на це?

Г а н н а

Народ!

Він кличе нас. Він права вимагає,
Бо не лише полковникам вельможним
За долю краю серцем вболівати,—
Так вчив Богдан, і так життя нас вчить.
Розв'язуйте синів, їх Україна жде.
Народ чекає. Завірюхо, ти
Лети, як птах. Сірка в путі зустрінеш.
Йому скажи: «Веліла Богданиха,
Щоб з куренями був негайно тут!» (*До Кирика*).

А ти

В полки Прилуцький, Миргородський, в села,
У городи, міську збирай голоту;
Хто більше горя на землі зазнав,
Тому земля рідніша і дорожча...
Рушайте з богом.

Б а р а б а ш. Все загинуло, Мартине! Підбурені люди відкрили браму, кинулись грабувати обоз. Із Соколиної балки вискочила орда.

П е р ш и й к о з а к. Ось хто підбурював!

Д р у г и й к о з а к. Я сам чув на власні вуха.

Г а н н а. Осавули Виговського? Прокляті душі. *(Виймає пістоль)*.

Б у г а й. Паніматко, зглянься!

С м и к. Ми не винні!

Г а н н а. Горе матері, що народила вас на світ! *(Стріляє)*.

Смик упав, Оріся скрикнула.

Г а н н а. Чого кричиш?

О р и с я. Страшно.

Г а н н а. Страшно?.. На... *(Дає пістоль)*. Стріляй...

О р и с я. Паніматко!..

Г а н н а. Стріляй! Умій, дочко, не тільки любити, але й ненавидіти. Умій боронити своє кохання, своє життя, свою долю...

Б у г а й. Паніматко! Сестрице!..

О р и с я. «Сестрице»? Ні, ти не брат мені... Мій брат подався до своїх крізь ваші роз'їзди та застави... Мій коханий збирає народ, щоб нищити вас, підлих лакуз... Ні, я не сестра тобі... Згадай Чигирин... А тепер «сестрице»?.. То на ж тобі!

Постріл. Бугай звалився.

Г а н н а. Собаці — собача смерть.

Вбігає Хрін.

Х р і н *(до Пушкаря)*. З Соколиної балки йдуть найманці Виговського та яничари Нураддіна. Як чорна хмара.

Б а р а б а ш. Чуєш?.. «Пора тілу та помирати».

Г а н н а

Хто сильний правдою, той смерті не боїться.
Ось перед нами малиновий стяг,
Що вів нас в битви, виграні Богданом,
Сей прапор слабодухі не тримали!

П у ш к а р

Його звитяжці кров'ю обагрили!
Несіть сюди священні прапори!

(Бере прапор, цілує його)

Барабаш, Жбурляй, Хрін вносять прапори.

Пушкар

Благослови нас, паніматко!

Ганна

Діти,
Благословля вас мати Україна!

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина сьома

Знайомий нам майдан у Полтаві, але з усіх боків охоплений полум'ям. Ніч, перед світанком. У довгій чорній киреї бродить Виговський.

Виговський

Полтава, Гадяч, Миргород, Прилуки...
Палають села, хутори, міста...
Гуляють Нураддін і Кара-бей,
Орда бере ясир... Ридання, сльози...
Та що мені прокльони, що слова,
Що сльози, молитви і голосіння,
Коли я переможець... Джуро! Приведи
Барабаша в кайданах.

(Схиляється, підіймає з землі одрубану голову).

Ось вона —

Свавільна Пушкарева голова...
Ну що, бунтарю? Друзі де твої?
Не вельми йдуть вони тобі на поміч.
Згори в огні!

Входить закутий у кайдани Барабаш,
за ним джур а.

Га, славний кошовий,
Чи визнаєш гетьманство ти за мною?
Мовчиш?.. Тобі заціпило вуста?
Чи не достоїн я з тобою говорити?

Чи, може, я недобрий чоловік,
Жорстокий, злий і не хазяїн слова?
Ти так гадаєш? Помилка се, друже.
Я слово дав спалить тебе в огні,
Як бачиш, я дотримуюся слова.
Гей, джуро, цього кинути в огонь!

Д ж у р а *(до Барабаша)*

Ходім, я муки вкорочу тобі.

(Виймає пістоль).

І мертвого в огонь тебе я кину.
Б а р а б а ш
Байдуже, голубе. Прощай, мій білий світе,
Ой довго ж я по тобі ряст топтав.

(Заспівав своєї улюбленої).

Барабаш і джура виходять. Чути постріл, пісня обірвалась.
Виговський виймає з-за пояса булаву, довго дивиться на неї.

В и г о в с ь к и й

Отак тобою володію я,
Чи, може, ти заволоділа мною,
Всеволодна і всесильна... Тихо так...
Чому не чути сурм? Чому не б'ють в литаври?
Чому народ з ясою не іде?
Мене гнітить, лякає мертва тиша.
І тіні, тіні нишпорять довкола.
Я — переможець! Так чого ж тремчу?

Вбігає Г р у ш а.

Що сталось? На тобі лиця нема!

Г р у ш а

Не вимовлю... О боже, силу дай.
Під мурами Полтави — Запорожжя!

В и г о в с ь к и й

Ти брешеш! Я розбив їх курені!

Г р у ш а

Вони за Ворсклу з боєм відійшли,
А там Сірко на поміч їм з'явився.

В и г о в с ь к и й

Де Нураддін? Де друг мій Кара-бей?

Г р у ш а

Орда розсіялась по всіх містах і селах —
Грабує, ріже і бере ясир!

В и г о в с ь к и й

Така була моя умова з ханом...

Г р у ш а

За Запорожжям — посполитий люд:
Чернь, гречкосії, ковалі, шевці,
Ремісники з Лубен, Прилук, Полтави...

В и г о в с ь к и й

Ти знов своєї?! Годі. Замовчи!
Он скаче вершник. Хто б це був?..

Г р у ш а

Лісницький!

Входить вкритий пилюкою Лісницький.

В и г о в с ь к и й

Що скажеш, друже мій?
Несеш ти добрі вісті?

Л і с н и ц ь к и й

Полки свої послав московський цар,
Щоби тебе приборкать. Їх веде
Боярин воевода Трубецькой.

В и г о в с ь к и й

Мене приборкать? О, ми ще побачим.
Я поведу народ проти Москви!

Л і с н и ц ь к и й

Народ кричить, що ти клятвopушник,
А руських чернь обіймами стрічає...

Г р у ш а

Ти зрадив!

Лісницький

Я? О боже милосердний!
Ви бачите — навкруг піднявсь народ,
Мені і вам він не простить ніколи.
У нас тепер одна вузька тропа,—
Рятуймося, покіль іще не пізно!

Виговський

Тікати? Гетьману?.. Він правду мовить!

Лісницький

Гадав я, ти удачливий злочинець,
А ти невдаха, як і я... Прощай. (*Іде*).

Виговський

А булава? Куди тепер я з нею?

(*Услід Лісницькому*).

Зажди!.. Ще можна врятувати справу...
Ще вихід е... Пустити учвал коня
До Києва... Так, так, до Юрася,
До Хмельниченка. Бачу, що не я,
А ти повинен булаву тримати,
Аж поки справжній гетьман підросте.
Бери її. Я доброхить даю.

Лісницький

О, що ти, що ти... Господи, помилуй...
Яка спокуса... Руки, бач, тремтять...
А в голові — немов напився меду...

Груша (*збагнувши маневр*)

Всесильний гетьман всеї України,
Воздвигнеш ти угору булаву,
Ти вчений і досвідчений...

Лісницький

Колись

Мене терзала ця жагуча мрія,
Але тепер... О, прич, спокусо, прич!..

Груша

Не одрікайся од слави...

В и г о в с ь к и й

І од влади,
Найвищі-бо достоїнства се є.
Бери її. Не бачиш, що даю?..

Л і с н и ц ь к и й

Даеш загибель... Смерть мені даеш...
Та я ладен на себе смерть прийняти,
Щоб раз в житті... (*бере булаву*),
Щоб раз в житті до рук,
Як можновладець, взяти скарб завітний.
Як сяє відблиск полум'я на ній,
Як мерехтять коштовні самоцвіти!
Юрась мені довіриться. Ім'я
Хмельницького народ слухняним зробить...
Я їду. Прощавайте.

В и г о в с ь к и й і Г р у ш а

Прощавай!

Лісницький виходить. Чути цокіт копит.

Г р у ш а

Ха-ха-ха! Вельможний пане гетьман!

В и г о в с ь к и й

Ха-ха-ха! Позбувся я нарешті
Того, що викрити мене могло.
Рятуймося.

Г р у ш а

Я порятуюсь сам.
(*Вийняв пістоль*).

Ні, ні, не йди. Нам краще поодинці.
(*Іронічно*).

Ясновельможний гетьман! (*Вибіг*).

В и г о в с ь к и й

Підла шкура!

А я куди? О земле, розступись!
Коли б я крила мав, як птах... Як чорний птах...
Кінець... всьому кінець...
(*Зводить пістоль*).

Іди до чорта в пекло!

З'являється монах Д а н и л о.

Д а н и л о

Стривай, ти можеш нам ще пригодитись.
Рятуйся, брате. Домінус вобіскум!

(Кидає йому рясу).

В и г о в с ь к и й *(кинув пістоль)*

Чернеча ряса! Божий порятунок!

(Одягає рясу).

Чути постріли, гомін.

Хай ллється кров, хай полум'я пала,
Нехай орда карає, топче, ріже.
Ненавиджу я цей проклятий край,
Цей непокірний край... У мене чорні крила...
Спасибі, друзі. Домінус вобіскум!

(Тікає за Данилом).

Цокіт копит. Низько прихилившись до землі, біжить Лісницький, за ним з шаблем в руках Завірюха. Загнаний у безвихідь, Лісницький повертається обличчям до переслідувача.

Л і с н и ц ь к и й

Спишись! Пощади прошу.

З а в і р ю х а

Смерть тобі!

Л і с н и ц ь к и й *(пізнає)*

Се ти?

З а в і р ю х а

Се я, полковнику.

Л і с н и ц ь к и й

Ні, гетьман я. Дивись!

(Показує булаву).

Що скажеш?

З а в і р ю х а

Леле! В тебе булава?

(Опустив шаблю).

Л і с н и ц ь к и й

Так, гетьман я. Всесильний. Шапку геть!

З а в і р ю х а (*скидає шапку*)

Не знаю, звідки в тебе сей клейнод,
Та перед ним я голову схиляю.

Л і с н и ц ь к и й

Пусти мене!

З а в і р ю х а

Ні, на коліна стань.
Не смію я торкнутись булави,
Ти сам її оддаш в достойні руки.
Ти чуєш сурми?

Л і с н и ц ь к и й (*навколішках*)

Чую, смерть іде...

З а в і р ю х а

Смерть зрадникам і воля для народу.
Веде полки новий отаман наш,
Іван Сірко. То він...

Звук сурем.

Л і с н и ц ь к и й (*притис булаву*)

Не дам! Не дам!

(*Схопив кинутий Виговським пістоль*).

Помру я гетьманом!

Постріл.

(*Вмирає*).

З а в і р ю х а

Я вартовим несхибним
На чатах стану біля булави.

Сурми і вигуки: «Слава!»

Входять Сірко, Ганна, Апухтін, запорожці,
озброєний народ.

С і р к о

Негайно перекрити всі шляхи,
Всі тракти, всі дороги, всі стежини.
На палю зрадників! Розсіяну орду
На частки розчлєнити й кожну частку
Окремо знищити. Панів та єзуїтів
Живцем палить. Щоб не було поवादно
Стамбулу, Риму.

Г а н н а

Завірюха? Що там?

З а в і р ю х а

Тут булава. Погляньте, паніматко.

Г а н н а

Що бачу я? Лісницький... Булава...
Ти жив, як лиходій, а вмер, як злодій.

(Бере булаву, передає Сіркові).

Візьми священну булаву на Січ
І бережи немов зіницю ока.

С і р к о

Клянусь великим іменем Богдана,
Що відтепер лише в достойні руки
Січ Запорозька передасть тебе...

А п у х т і н

Нехай не буде більш незгод ніяких
Між наших братніх споконвік народів.
Ви чуєте литаври й барабани:
То руське військо вам на поміч йде!

Г а н н а

Зійшло зерно, посіяне Богданом,
Віднині нас ніхто не роз'єдна.

С і р к о

Навіки разом! Грайте, сурмачі!
На обрій гляньте: сонце підвелось!

Іде назустріч руським ратникам,
за ним Ганна й інші. Сходить сонце.
Грають сурмачі, вгору здіймаються бунчуки і стяги.

З а в і с а

1949—1978

ЗОРЯ НА ОБРІЇ

Драматична поема

ПРОЛОГ

Шановні друзі! Український автор
Не без вагань узяв болгарську тему.
І написав картини ці з любов'ю
Й глибокою пошаною до того,
Хто справді був поетом полум'ямим
І, як борець, у полум'ї згорів.
Тут факти й здогади, фантазія і дійсність
Переплелися у вінку єдинім,
Який шанобливо ми кладемо до ніг
Болгарії — країні скель стрімких,
Людей міцних, незламних, наче скеля,
Які цінують волю над усе.
Привіт тобі, Болгаріє, і дяка
За чистоту і племін твого серця,
Країно Ботева, вітчизно Димитрова,
Іди вперед по світлому шляху,
Щоб пам'ятник з великих творчих справ
Минулого героям збудувати.
Хвала тобі, Болгаріє хоробра!

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Христо Ботев.

Стéфан, Киро (Кирило) та Боян — його брати.

Іванка — його мати, та малесенька Іванка — його дочка.

Венета — дружина.

Димитр — її син.

Сава Картафилов, Никола Войновський та Анастас — вірні друзі.

Младен Попов та Михаїл Павлов — фальшиві друзі.

Панайот Хитов та Філіпп Тотю — колишні воеводи.

Гримарді.

Невідомий, він же — князь, він же — Дід Іван, Кремуцій Радулеску та його слуга Даніло.

Марча, Кардаш і Гошо — цигани.

Болгарські четники.

Хасан-паша, Махмуд-паша та його син Ахмет.

Сер Річард Глоутон.

Турецькі чиновники та слуги.

СЦЕНА ПЕРША

Одна з кімнат невеличкої квартири на околиці Бухареста. Вересень 1875 року. Полудень, спека, від палаючих променів південного сонця не рятують ні передосіння пора, ні скромні вицвілі завіски.

Обстановка кімнати убога, але яскрава — її оздоблюють румунські та болгарські народні вироби з глини, дерева, лози.

Якусь мить на сцені нема нікого, потім з дверей, що ведуть на подвір'я, входить ще не стара жінка в болгарському національному одязі, поважна, статурна, живе втілення народної краси. Це І в а н к а — дружина померлого вчителя Ботю Петкова, мати поета Христо Ботева, що змушена, як і він, перебувати на чужині. З нею — блідий, карокий підліток Б о я н, її найменший син.

Іванка поклала на лаву клунок, важко зітхнула, оглядає кімнату. Боян схопив з різьбленої полиці болгарський народний інструмент — кавал, почав на ньому грати.

І в а н к а. Не твоє, не руш, снуну.

Б о я н. Це кавал Христо. Подарунок великого поета Любена Каравелова. Ось, бачиш, написано: «Ранковій зорі нової болгарської поезії від згасаючої вечірньої зірки».

І в а н к а. Не дуже ж бо Любен старий, щоб таке писати.

Б о я н. Поет — як соловейко. Пісня його недовга. А життя тим більш.

І в а н к а. Ой Бояне! Занадто багато ти знаєш на свої літа.

Б о я н. Це мені Христо казав. І навчив мене оцього вірша.

(Стає в патетичну позу, декламує).

Життя — мов роса на квітці весняній,
В годину досвітню вона випадає,
А вдень, під подихом полум'яним,
Випита сонцем, геть пропадає.

У дверях, що ведуть до сусідньої кімнати, з'являється другий підліток, зовні він повна протилежність Боянові — низькорослий, русий, рум'янощокій. Він продовжує вірш.

Х л о п е ц ь

Коли ж людина жила для народу,
Не зникне вона, як роса на билині.
Всім, хто боровся за честь і свободу,
Пам'ятник буде довіку віднині.

Б о я н. Правильно! А ти знаєш, хто це написав?

Хлопець. Ще б пак! Наш покійний поет і вождь Георгій Раковський. Я все знаю.

Боян. Хто ж ти такий?

Хлопець. Хто я? Другові — друг, а ворогу — ворог, словом, болгарин!

Іванка. Ти — Дмитр, син Венети?

Димитр. Так, я Дмитр, син Венети Петрової-Мінчевої-Везірової. А ви хто такі?

Боян (на матір). Це — Іванка Стайкова-Дрянкова-Петкова, мати Христо Ботева.

Димитр. Майка Христо? Здравейте, майка Христо! (Цілує їй руку). А ти — Боян, брат Христо? Він мені про тебе казав. Він велів мені дружити з тобою. А його слово для мене все одно що для гайдука наказ воеводи.

Іванка. Доведеться вам дружити. Ви ж тепер начебто родичі.

Димитр. Та дружба це не просто так. Я вже все обдумав. Слухай, Бояне, ти повинен написати клятву. Щоб наша дружба була не тільки для нас, а для всієї Болгарії. Ми її підпишемо кров'ю. Як справжні юнаки.

Боян. Так написати я не зумію, Дмитре.

Димитр. Попроси Христо. Він же брат тобі. Він не відмовить. Хоч, правда, у нього ніколи нема часу. Вночі пише, вранці спить, вдень — уроки в школі, праця в друкарні, а по вечорах невідомо куди зникає. Каже, що в нього ще якась робота є для Болгарії. А яка це робота, ніхто не знає.

Іванка. Отак він завжди. Поки не згорить.

Боян. Коли б мій батько був живий, він допоміг би нам написати клятву.

Димитр. А мій не допоміг би, хоч би й був живий. Твій батько був учителем, я знаю, а мій — чорбаджія, багач. Йому жилось добре й під турками. Ми з матір'ю ніколи не любили його. Хоч тепер, коли помер, він мені часто сниться...

Іванка. Ех ви, болгарські сироти!..

Боян знову заграв на кавалі.

(Притягла за руку Дмитра, гладить тверде їжакувате волосся. Тихо говорить).

Всі ми зрештою сироти. І малі, і старі. П'ять століть наша майка Болгарія в турецькому ярмі, п'ять довгих кривавих століть. І кожен чесний болгарин вже мало не з колиски мріє про клятву, кров, боротьбу, смерть за волю вітчизни.

(І чи то співає, чи промовляє під звуки кавала).

Кавал плаче, не змовкає
На узліссі, під горою.
І Стояна молодая
Біжить стежкою крутою.

Д и м и т р. Це Христо написав. Я знаю. Я все знаю! *(Продовжує).*

На узліссі стяги мають,
Там юнацька йде дружина.
Там Стояну обіймають
Руки дужого Дойчина.
Старий батько встав з постелі,
Чує крики, чує гомін,
Бачить постаті веселі,
Бачить стяг, мов ясний промінь.

І в а н к а. Отаке наше життя-буття болгарське.

У цей час до кімнати входить Христо Ботев, високий, дужий, чорнобородий, у розквіті сил (йому 27 років), і Венета — його громадянська дружина, ровесниця або трохи старша за нього.

Постать її рішуча і велична.

В руках у Христо, загорнута в рядно, дерев'яна дитяча колиска.

Х р и с т о. Браво, майка! Здравей!

І в а н к а. Здравей, синку.

Обіймаються.

Х р и с т о. Це Венета, мамо.

І в а н к а. Здогадуюсь.

Х р и с т о. А це колиска.

І в а н к а. Бачу.

Х р и с т о. Моя дитина почне життя на румунській землі, але в болгарській колисці.

І в а н к а. І мати про це дізнається останньою.

В е н е т а. Христо, хлопці!.. Залиште нас удвох з матір'ю.
Б о я н. Ходімо, Христо. У нас до тебе прохання є. Велике прохання.

Д и м и т р. Чічо Христо, напиши нам урочисту клятву,
А ми кров'ю розпишемось.

Христо. Гаразд. Я полагоджу цю стару колиску. Ми по неї аж на другий кінець Бухареста ходили. До земляків. А для вас, юнаки, в мене є новина. Ходіте!

Христо, Боян та Димитр виходять. Іванка мовчки розв'язує клунок, виставляє на стіл подарунки: хліб, овечий сир, глек молока, вінок червоного перцю, пучок сухих квітів.

Іванка (з квітами в руці). Це наші квіти. Звідти.

Венета. Болгарські? (Взяла). Спасибі, мамо. Пахнуть рідною землею.

Іванка. Вони кличуть синів Болгарії туди вмирати за волю. Ти думала про це?

Венета. Ви для цього принесли їх у наш дім?

Іванка. Так. Щоб мій син не проміняв велику любов на маленьку.

Венета. В мене тепер на світі нікого нема, крім Христо.

Іванка. Видно, раз ви не тільки про матір... але й про бога забули.

Венета. Неправда, не забули. А вінчатись у церкві Христо не хоче. Не любить попів. Ви це знаєте краще за мене. Ви — його мати.

Іванка. Як же ви гадаєте жити — невінчані?

Венета. На віру. Як сумління велить.

Іванка. А що, як Христо піде по шляху свого друга?

Венета. Василя Левського?

Іванка. Так. Через Дунай прямо в Софію, на міський майдан на шибеницю...

Венета (раптом згадала)

«О мати Болгаріє! Мертве тіло
в граді Софії, де околиця тиха,
вагою страшною в петлі висіло...
Ридай у розпачі! Сталося лихо».

Це слова Христо. Вірш «На смерть Левського».

Іванка. Вони були нерозлучні друзі.

Венета. Мій дядя — владику Пінарет — був для мене, як рідний батько. Тепер загрожує анафемою. Ви, що повинні б стати мені матір'ю, лякаєте... так страшно лякаєте... Та я не скорюсь. Я пішла з Христо в життя, піду з ним і на смерть. Якщо вистачить сил. (Пригорнула до серця квіти). Я цілую вас, квіти рідної землі!

Іванка. А дитина, яку ви ждете?

Венета. Буде, як інші. Адже це болгарська дитина.

Іванка. Значить, недарма тебе вибрав мій син.

Венета. І любов у нас не маленька, найбільша в світі!
Іванка. Що ж... Замість божого благословення благо-
словляю вашу любов материнським серцем!

З двору чути команду: «Раз, два, три! Раз, два, три!» До кімнати входить патлатий велетень піп у довгій потріпаній рясі, за ним, маршем, п'ять парубків, віком від 16 років і вище. Піп командує: «Друзари, стій! В один ряд шикуйсь!» Всі виконують його наказ.

Піп. Зліва направо по одному розрахуйсь!

Парубки (*вигукують порядковий номер і своє ім'я*)

Перший — Стефан Ботев!

Другий — Михаїл Павлов!

Третій — Анастас — пехліванин з Добруджі!

Четвертий — Младен Попов!

П'ятий — Киро Ботев!

Піп (*стає струнко перед Іванкою, рапортує*). Гайдуцька чета прийшла поздоровити свого воеводу Христо Ботева з щасливим родинним життям! (*Ставить на стіл посуд з вином*). Привів чету православний піп і вірний болгарин, раб божий Сава Картафілов. Добр ден, бабо Ботевица! Добр ден, прегарна Венета!

Парубки. Добр ден!

Іванка. Значить, не всіх попів зневажає мій Христо?

Сава. Не всіх, бабо Ботевица, не всіх! Тих, що з багачами — чорбаджіями та турецькими сатрапами заодно, — тих я сам рукою немилосердною карав би.

А такі, як я... Тільки й того, що ряса на мені...

Христо (*в дверях*). Та й та рвана. Здравайте, друзари! Істината є свята, свободата є мила!

Парубки. Істината є свята, свободата є мила!

Христо (*до Бояна та Димитра, що не розлучаються з ним*). Оце, юнаки, хай вам буде як клятва. Повторіть.

Боян і Димитр. Істината є свята, свободата є мила!

Христо (*поклав колицку*). А тепер збирайтесь в дорогу!

Боян і Димитр (*радісно*). В Болгарію?

Христо. Ні, юнаки, в Росію. І танцюйте від радості. Оце і є моя новина.

Стефан. Ти одержав листа, Христо?

Христо. Так, з Миколаєва... це біля Одеси, на Україні. Дядо Минков, наш земляк, заснував там болгарський пансіонат. Він згоден вас прийняти. Сьогодні туди виїжджає його небіж, вам найкраще їхати з ним. Що скажете, юнаки?

Бо ян. Ми б... у Болгарію краше.
Димитр. До справжніх юнаків. До гайдуків.
Бо ян. Щоб як Хаджі Димитр, як Стефан Караджа...
Димитр. Як Василь Левський...
Христо. Вони з честю загинули за свободу. Та вам ще
рано... рано, юнаки. (*Схопив кухоль*). Вип'ємо за
світлу пам'ять героїв, друзари!

Всі напивають келихи, підіймають угору.

Сава. Пом'яни, боже, душі хоробрих рабів твоїх...

Христо

Ні, Саво, не раби. Ні божі, ані людські.
І через те вони не вмерли, ні!
Вони стоять невидимі між нами
І наскрізь бачать нас. Яке у кого серце,
Чи жаром палахкоче, чи тремтить
В тенетах зрадництва і боягузтва.
Вони не мертві, вісники свободи,
Я п'ю за них, як за живих! Василь,
Мій друг і брат... Я з ним навпіл ділив
Журбу і голод, стужу і страждання
У вітряку поламашім, за містом...
Отут, під Бухарестом... В ніч осінню,
Бувало, плакали від туги та безсилля.
Його нема. О, скільки їх лягло,
Щоб смертю ствердити життя народу!
Гора Бузлуджа, де Хаджі Димитр загинув,
Болгарії дороговказом стала,
В Рушуку-місті смерть прийняв Караджа,
Як тисячі до нього й після нього...
Як тисячі загинути ще мусять,
Що лев болгарський з верховин Планини
Нам волю довгождану провістив.
Не тільки кров'ю, розумом нам треба
Свободі милій прокладати путь.
Тож, братику по крові мій, Бояне,
І, сину названий, Димитре, вирушайте
В Росію по науку. Батько мій,
А потім я, і з нами сотні інших,
В Одесі, в Миколаєві учились,
У Києві, в Москві, у Петербурзі,
Щоб принести в обкрадений наш край
Не тільки гніву блиск, а й сяйво знань.

Венета

Йди, Димитре. Й ти йди, Бояне.
Ходімо, матінко. Дорога чимала
Лягла для них. Зберемо їх.

Іванка

Ходімо.
А ви, другари, закусіть, будь ласка,
Апостолів свободи пом'яніть.

Жінки й підлітки виходять.
Журба облягла тих, що залишились.

С а в а. Рано чи пізно, вмирати доведеться всім. Та правду каже баба Ботевица. Малка закуска не завадить навіть перед смертю!

А н а с т а с (*схопив цілу плесканку сиру*). Ох і сир! Такою їжею у нас в Добруджі годують ведмедів. Йй же богу! Тих, з якими ми, пехлівани, боремось по ярмарках. Бо той ведмідь, який хоч раз у житті спробував м'яса і знає запах крові... О, з таким кепські жарти!

Х р и с т о. Такий ведмідь сидить у Стамбулі, п'яний від запаху крові.

М л а д е н (*вкусив перець*). Ой, горить! Води! Вина! (*Жадібно п'є*).

С т е ф а н (*сміючись*). Недарма кажуть, що перець — як жінка. З вигляду ніяк не пізнаєш — солодкий чи гіркий. Неодмінно треба спробувати.

М и х а ї л. А ще кажуть так: коли побачиш надкушений перець або покинуту жінку, не зачіпай. Лютішого нема нічого в світі.

К и р о. Тепер твій перець, Младене, ніхто не візьме.

С т е ф а н. Мала там хто що каже. Є у нас і така приповідка (*киває на Анастаса, який припав до вина*): болгарин збирає гроші, щоб збудувати дім, турок — щоб купити жінку, а добруджець — щоб пропити!

А н а с т а с. Ну-ну, ти!..

Всі сміються.

Х р и с т о. Не ятрить серця, другари. Все нагадує про неї, Болгарію рідну. Вона в кожному слові, кожному жарті, в пекучих думках. Ні, кращої за неї нема. І нещаснішої нема.

К и р о. П'ю за тебе, брате Христо! За твою залізну волю,
яка викреше на балканських скелях нове полум'я бо-
ротьби!

М и х а ї л. Ні, Киро, у Христо свій шлях. Кожен його вірш
більше користі приносить Болгарії, ніж тисяча чет-
ників.

К и р о. Христо — не лише поет, він — вождь.

М и х а ї л. Це вже занадто, Киро. З цим я не згоден. Га-
даю, що й сам Христо...

Х р и с т о. Иди, Киро, до хлопців. Допоможи їм зібратись
в дорогу.

К и р о. Даремно ти вважаєш мене підлітком. Я вже зов-
сім дорослий! (*Ображений, виходить*).

М и х а ї л. Я люблю тебе, Христо. Люблю і шаную. До
певної міри. Але вождь у нас, болгарів, один — Лю-
бен Каравелов.

А н а с т а с. То йди до Каравелова та слухай його просві-
тительські проповіді. Чого сюди прийшов?

С а в а. Дивна річ: я, піп, стою за меч, а Каравелов, ва-
таг,— за проповідь. Сили небесні!..

Х р и с т о

Ні, не ватаг вже більше наш Любен.
Постарів чи злякався... І здається,
Що мохом обросла його душа.
Я так надіявся на нього. Я за нього
Ладен був все віддати. Все на світі.
Все, крім Болгарії. Майбутнього її.
Куди веде Любен? Куди він кличе?
Покластись на обіцянки пусті
Вельможних європейських дипломатів,
Які Туреччини чекають краху,
Щоб замість неї взяти нас в ярмо?..
Нас не врятують ні кривавий Бісмарк,
Ані Франц-Йосиф — цей монарх австрійський,
Який Угорщину тримає в ланцюгах.
Ні лорди Англії, що смокчуть соки
З Європи, Індії, Австралії, Канади,
Що край ірландський, волелюбний край,
Загарбали й тримають у неволі.
Не допоможуть і рантьє французькі,
Які в дні лихоліття гріють руки
І набивають скрині. О прокляття!
Нам кажуть: спокій! Спокій і чекання.

Це не для нас. Ми діти боротьби!
Хай Боснії й Герцеговіни приклад,
Що проти іґа сміливо повстали,
Нас кличе і веде, а не смиренні
Любена Каравелова слова.
Живе ілюзіями він. Туманить
Нам голови...

Михаїл

Спинися! Негаразд
Топтати чоботами те, що вчора
Було святим для тебе...

Христо

Так, було.
Було, і є, і повік-віки буде
Святим, священним, дорогим, величним,
Незмінним лиш одно: моя вітчизна.

Младен

Дозволь, я не стою за Михаїла,
Але для Каравелова також
Болгарія — єдина батьківщина.
Його любов до неї...

Христо

Зрозумійте:
Любовь, ненависть, поклик, боротьба —
Це все лише слова. Це форма. Посуд,
В який вливаємо ми те вино,
Яке нам до вподоби. Каравелов
Любив і любить батьківщину. Він
Ладен за неї, я гадаю, вмерти.
Але шляху до щастя і свободи
Своєї батьківщини він не бачить,
Туман зневіри заважа йому.
Мов кінь у шорах, мов сліпець у більмах,
Мов муха та безсила, що в вікні
Дзижчить і б'ється об незриму шибу,
Так він, кого я над усе любив,
Зайшов в безвихідь. Б'ється і дзижчить
Поет славетний, ватажок нікчемний...

Михаїл

Не ображай святиню! Я піду...
Ноги моєї більше тут не буде!

Христо

Иди. І ти, Младене, йди, якщо...

Младен

Я не стою за Михаїла, ні!
Але національні почуття
Я не дозволю марно ображати.
Людина я, як знають всі, ідейна!
Візьми свої слова назад. Скажи,
Що ти погарячився. Мимоволі
У тебе вирвалася необережна фраза.
Благаю, Христо, це потрібно нам
Для справи спільної...

Христо

Так, так, тієї
«Патріотичної», прийнятної для вас,
Фразери, ледарі, користюлюбці,
Що на народнім горі, на сльозах
Кишені набиваєте...

Младен

О Христо,
Господь простить тобі, бо ти не винен...
Так, так, не винен, це самі вуста
Без відома твого таке глаголять.
Повір, я приязні і згоди хочу
Поміж болгарами. Другари, зважте:
Терзає ворог матінку вітчизну.
Нам треба єдності, щоб тихо, мирно
Між нами все було, а він...

Стефан

Замовкни!
Чого ти плутаєшся під ногами?
Тебе послухаєш — ти гірш попа...

Сава

Мій сан, будь ласка, не чіпайте!

М и х а ї л

«Єдність»!

А хто порушує її? Читай!

(Вихопив з кишені жмут паперів).

Наш Христо випустив болгарський

календар.

Тут... і в статтях його в газеті «Знаме»

Усе є: Маркс і Чернишевський. Навіть

Соціалізм, комуна. Ось дивись:

«Усяка власність є крадіжка». Чуєш?

Виходить, я майно своє украв,

А батько мій украв корчму й крамницю,

Якими споконвіку володіли

Його діди і прадіди. Ні, Христо,

Даруй мені, але таке писати

Людина в добрім розумі не може!

Сюди я йшов з надією, що ти

Нам поясниш, що помилка це прикра.

А ти й про Каравслова, святиню,

Таке сказав допіру. Схаменися.

Ти втрапиш свій авторитет...

Х р и с т о

Стривай!

Не поспішай. Ще встигнеш ти вповзти

У твань гидку, в якій кишать мікроби

Гниття і розкладу. О «патріоти»,

Ви любите ракію й сливовіцу,

Шашлик і перець і, на повний шлунок,

Між іншим, ще й Болгарію.

М и х а ї л

Брехня!

М л а д е н

Занадто різко, але частка правди,

Можливо, є...

М и х а ї л

Брехня! Брехня! Брехня!!!

Х р и с т о

Насправді? Що ж, ходімо по тавернах,

По ресторанах, по корчмах...

Михаїл

Дурниця!

Та треба ж людям їсти...

Христо

Їсти й пити.

Я згоден з цим. Та попроси у того,
Хто сипле грішми навкруги, дукат
На зброю для повстанців... От і мушу
Я кошти здобувати, хоч буває,
Що дома їсти нічого.

Михаїл

Я чув

Про «спосіб» твій. Невже це правда?

Христо

Йди.

І ти, Младене, йди. Непевний друг
Ще гірш за ворога.

Младен

Ні, я не ворог

Нікому. Всім я хочу бути другом.
Та що ж, піду... До виждане! (*Простяг руку*).

Христо

Бувайте!

Я не подам руки вам.

Михаїл

Прощай!

Хотів би я з тобою йти пліч-о-пліч,
А підем нарізно, то не моя вина!

Обидва виходять.

Анастас

Напався ти на них, немов ведмідь
У нас в Добруджі. (*Сміється*).

Христо

Слухай, Анастасе,

Сьогодні ж передай всім зброярам,
Що гроші будуть.

Стефан

Де ти візьмеш, Христо?
Голодний, голий, ще й сім'я у тебе.
Що ти задумав?

Христо

Потопають в крові
Одне за одним бунти і повстання...
Стара Загора, Шумен і Рушук...
Та доки ж це? Ні, прийде наше свято!
Не слухайте порадників, які
Є і в революційнім комітеті,—
Облудні їх поради не для нас!
Росія, вірю я, почне війну
Проти Туреччини. І Сербія ударить.
Та ждати, склавши руки, може тільки
Нікчема й боягуз. До зброї, братки!
Хай за ударом ще і ще удар,
І султанат прогнилий упаде!
Тож вогнепальна зброя нам потрібна.
Ти знаєш, всіх, хто зброєю торгує,—
Хай підготують сотні дві гвинтівок,
Ну і патрони. Гроші роздобуду.
Йди, Анастасе.

Анастас

Зоставайсь щасливий! (*Виходить*).

Христо

Ти ж, Стефане, берись за іншу зброю.
Той календар, який не до смаку
Михайлу, чорбаджіям та попам...
Не сердься, Саво... Ти песи в народ.
Сьогодні ж виїжджай в болгарські села
Валахії й Молдавії. (*До Сави*). І ти з ним,
Бери до рук псалтир чи молитовник,
А в торбу цей бунтарний календар
З портретом Левського. Ось вам записка,
Товар в друкарні. Сійте зерна правди,
Не ми, так інші урожай зберуть.
Прощай, мій брате! Будь здоров, другару!

Сава Кафтафилов та Стефан Ботев виходять.
Христо хитає коліску, замислився.

Коли з Венетою ішов я по колиску,
Я вірив, що віддам себе сім'ї —
Дружині, дітям, матері... і музам.
А от прийшли товариші до мене,
І буревійний подих боротьби
Знов охопив мене. Знов манить. Кличе.
І вже не радий я оцій колисці...
Хто тут ростиме — хлопчик мій чи доня...
Момчѐ а чи момиче... Ти мені
Прости, якщо тебе я не побачу,
І для нащадків буду тільки міф,
Легенда, казка... Хоч гладкі попи
І запевняють, що є рай і пекло,
Нема їх там, бо тут вони. Все тут —
І рай і пекло. Що є гірше в світі,
Аніж вигнання? І свідомість, що
Твій край, де в ланцюгах красунь Балкан,
Де кров, замість води, несе краса Маріца,
Гарячу кров юнаків-побратимів,
Той край у пеклі раю жде,
А рай той — воля. Визволення день
Від іга оттоманського. Від влади
Насильства, золота, свавілля чорбаджіїв.
О краю мій, Болгаріє моя,
Цей день гряде! Вже рвуть кайдани рабства
Колонії імперії страшної.
І чую я — Болгарія, вся в ранах,
Гукає нас. О ні, колиско, ні,
Моя сім'я — знедолений народ.

К и р о *(що чув останні слова брата)*
Дай руку, Христо!

Х р и с т о
Киро?

К и р о
Я з тобою.
Невже не візьмеш?

Х р и с т о
Що там діють наші?
Боян, Димитр готові в путь?

К и р о
Готові.
Іх путь в Росію, вчитися, а наша...

Х р и с т о

Іх путь далека. Діти ще вони...
Венета плаче?

К и р о

Ні. Така бліда,
Як вічний сніг на древньому Балкані,
Але мовчить...

Х р и с т о

А мати?

К и р о

Наша мати
Пісень співа.

Х р и с т о

Співає?

К и р о

Так. Крізь сльози.
Та до грудей Бояна пригорта.
Але пісні веселі.

Х р и с т о

Люба майко!
Дружино мила! Що ж... простіть мене!

СЦЕНА ДРУГА

Таверна «Золотий обруч» на околиці Бухареста. Пізній осінній вечір. За вікнами гуде вітер, січе дощ. Цигани Кардаш і Гошо, грають на скрипці та бубні, біля них, нудьгуючи, сидить молода вродлива циганка Марча. За шинквасом — господар таверни Кремуцій Радулеску, він знічев'я попиває вино. Біля століків в'ється моторний хлопчина Данило. У тьмяному освітленні на похмурі стіни таверни падають від дверей кошлаті тіні.

Кремуцій. Дан! Дан!! Ти що, оглух?

Данило. Я не Дан. Я Данило.

Кремуцій. Будь ти хоч Даниїлом преподобним, мені все одно. Годі накривати на столи, нема ж ні душі. Та й хто прийде в таку негоду! Дощ, грязюка, темінь, хоч в око стріляй. Тільки скатертини мнутья та посуд б'ється. Дан!!!

Данило (*спокійно, продовжуючи роботу*). Данило.

Кремуцїй. Вперта ж ти штучка, як я бачу. Порівняв би тебе з віслиюком, та це буде образливо для божої тварини. На ослі Ісус Христос в Єрусалим в'їжджав, а на тобі...

Данило. Ісус Христос в'їжджав не на ослі, а на ослиці.
Кремуцїй. Йому видніше було, на кому в'їжджати. Він умів творити чудеса і даремно не зайнявся торгівлею. У нього таверна щодня була б повнісінька книжників і фарисеїв усяких.

Данило. Книжники і фарисеї були не в таверні, а в храмі.

Кремуцїй. А «Золотий обруч» чим тобі не храм? Я тут — господь бог, ти — раб божий, Марча — Марія Магдалина, а Кардаш і Гошо — апостоли. Люди ходять сюди, як до церкви, причащатись. Те ж вино й той самий хліб, що й у святих дарах. Грайте гучніш, апостоли, скликайте парафіян до причастя, а ти, Марія Магдалино, утні веселої чи там якої усякої.

Марча. Самі співайте. Мені сумно.

Кремуцїй. Дан! Розвесели Марію Магдалину.

Данило (наливає кухоль вина). Причащається раба божа...

Марча (на Гошо). Йому.

Данило. Пий, апостоле.

Гошо (до Марчі). Мир твоїй грішній душі.

Марча. Пий з миром.

Гошо. А як ще на того бородатого задивлятимешся, в'язи скручу.

Марча. Руки повсихають. Я знаю чари. Пий.

Гошо. Випити можна. (П'є).

Чути вигуки: «Рятуйте!», «Грабують!»

Кремуцїй. Знов бородатий когось оббирає.

Данило. Не оббирає, а експропріює. Тобто віднімає награвоване. На те він і поліція.

Кремуцїй. Щось мені ця експро... Як ти кажеш? Еге ж... підозріла. Та я в справі поліції не втручаюсь.

Вбігає зляканий і обурений Младен Попов.

Младен. Що це таке?.. Що це таке, я вас питаю!! Двоє поліцаїв серед білого дня...

Кремуцїй. Серед темної ночі.

Младен. Ну, скажімо, ввечері... Поліцаї і раптом грабують! У одного чомусь пов'язана щока...

Д а н и л о (до Марчі). Ховає бороду.

М а р ч а. Орел!

М л а д е н. Все... все забрали до останнього дуката. І, як навмисне, жодного свідка!

К р е м у ц і й. Хто ж такі справи робить при свідках? (Наливає вина). Сідайте, будьте, як у церкві.

М л а д е н. У мене ж усе забрано. До останнього дуката.

К р е м у ц і й. Що зробиш, пийте в кредит.

М л а д е н. Я... я у вас вперше. Я не ходжу в такі місця. Я людина ідейна. І вина майже не п'ю.

К р е м у ц і й. Тоді як знаєте. (Забирає вино). Тоді я за ваш рахунок вип'ю. А ви мені — розписку.

М л а д е н. Яку розписку?

К р е м у ц і й. Що ви у мене пили вино в кредит.

М л а д е н. І тут грабують? Ну й щастить же мені! Гей, віддайте вино! Я... пожартував. У мене спрага. Я людина ідейна, але інколи п'ю.

К р е м у ц і й. Пишіть розписку. Таким ідейним я на слово не вірю.

М л а д е н. Давайте вже, напишу.

Данило подає папір і перо. Младен пише. До таверни, сміючись, входить Христо Ботев та Гримарді. Обидва в одязі румунських поліцаїв. У Ботева обличчя перев'язане чорною хустиною.

Х р и с т о. Здравейте, дядо Кремуцій!

К р е м у ц і й. Здоровенькі були, дияволи, що завітали до храму божого. Марія Магдалина зразу повеселішала, і ми можемо розпочати вечірню, а як буде охота, то й всеношну. Сідайте, пани центурії, як казали древні греки.

Д а н и л о. Не греки, а римляни.

К р е м у ц і й. Це все одно. Всі вони — наші предки. З усіх народів тільки турки нам не рідня, бо вони не рівні.

Д а н и л о. Невірні.

К р е м у ц і й. Еге ж. І це теж все одно. Хто невірний, той нам не рівний. Ну, що ж ти, Марчо, мовчиш?

Г о ш о. Вона охрипла.

М а р ч а. Я співатиму серцем!

К а р д а ш. Стережися, Гошо. У неї язик — як бритва, а серце — як ніж. Стережися, сину.

Г о ш о. В таборі вона не така буде.

К а р д а ш. Марча скрізь буде такою.

М л а д е н (закінчив писати й помітив прибулих). Вони! Грабіжники! Тримайте їх! В'яжіть!!

Христо (жартома). Хто цей панок?
Гримарді (так само). Я його вперше бачу.
Младен. Гукайте справжню поліцію! Мерщій! (Кидатиметься до дверей). Поліцію!!
Марча (схопила його за рукав). Куди ви, вельможний пане? Так хутко? І не хочете послухати моїх пісень? Не годиться. (До музик). Ану, апостоли, шкварте!

Кардаш дрібно загравав на скрипці. Гошо на бубні підтримав.

(Закрутилась у танці, присвітуючи).

У степу, у степу,
Серед ночі в балці...
Не скажу, не скажу,
Де була я, мамці.
Хоч убий, хоч заріж,
Не скажу нікому,
Що любов віддала
Лиш тобі одному.
В тебе серце — вогонь,
В тебе очі карі.
Не злякати мене
Найлютішій карі.
У степу, у степу,
Де курган-могила,
Не скажу, не скажу,
Що я там робила!

(До Младена). Що, паночку, сподобався мій тапок? Позолоти руку...

Младен. Так нічим же. О боже, яка красуня! Я людина ідейна, але ж... (У захваті). Чуєте ви, поліцаї-розбійники! Хоч один дукат з усього мого статку — оцій чарівній дівчині! Один цехін — і ми з вами квити!

Христо. Ні, Младене, цьому не бути. (Знімає пов'язку).

Младен (вражений). Христо Ботев!..

Христо. Він самий. А це мій другар Гримарді, утікач з Польщі. Зараз працює для нас.

Младен. Я чув про це... чув... але не вірив.

Христо

Як бачиш — правда це. Що, здивувався?
Звичайна річ: убогий і голодний.
За зброю мушу гроші я віддати.
Не бійся, марно не потурбував би.

О ні, я шеляга з них не візьму собі
Й тобі не дам. Не твій він і не мій,
Болгарії коханій все належить —
Життя і статок наш, ім'я і честь.
Це ви — багатії і скнари — винні,
Що, роздобувши поліцейський одяг,
Я зважився на ці нічні «розваги».
Усяка власність кражба є. Тому
Я крадене беру і повертаю
Народові. Така моя турбота.
Гукнеш тепер поліцію?

М л а д е н

Авжеж,
Бо поглядів твоїх не поділяю.
О, Павлов Михаїл не помилився!
І як я міг надіятись на тебе?..
Пустить мене...

Г р и м а р д і

А чом би не пустити?
Ми бачили — ти вже писав розписку.
Ще напиши. Для нас.

М л а д е н

Яку розписку?

К р е м у ц і й

Йому ніхто на слово не повірить!
(*Ховає свою розписку*).

М а р ч а

Чого вагаєшся? Цигани ми.
Ми ворога знаходим під землею.
Якщо комусь хоч слово, хоч півслова...
(*Вихопила ніж*).

Ось, бачиш це?

К а р д а ш

Ти, Гошо, примічай.

Г о ш о

Вона цей ніж для мене, тату, носить.
Та я, мов тінь, ходитиму за нею
І заслужу таки її любов!

К а р д а ш

Ой сину, сину!..

Г р и м а р д і

Дівчино, стривай.
У мене теж для нього дещо є.

(Вийняв пістолет).

М л а д е н (падає навколішки)

О, згляньтесь! Пощадіть!

Х р и с т о

Вставай, Младене.

Вони пожартували.

М л а д е н

Все це жарт?
І там, на вулиці? І тут? О братки,
Другари милі! Як же я відразу
Не зміркував. О, дурень з дурнів я.
Це жарт... Ну, розуміється, це жарт.
Ви віддасте мені мої дукати,
Ми вип'ємо вина, я заплачу..
І ми забудемо цей жарт...

Х р и с т о

Цілком можливо.

Лиш напиши розписку, що, в ознаку
Своєї вірності високим ідеалам,
Ти жертвуєш ці золоті дукати
На зброю для Болгарії.

М л а д е н

Знов жарт?

М а р ч а

Пиши!

Г р и м а р д і

Пиши!

М л а д е н

Пишу. Ну й день сьогодні!

Данило подає папір і каламар, Младен пише.

К р е м у ц і й. І це зветься — поліція!

Д а н и л о. Я ж вам казав, що це зветься експропріація.

Кремуцій. Хай зветься як хоче. Аби в нашому храмі не було порожньо.

Младен (*дає розписку*). Візьміть. Сподіваюсь, мені тепер нічого не загрожує?

Христо. Запорукою — моє слово.

Младен. Як людина ідейна, я навіть радий... І моя скромна данина буде у великій справі... Адже ви не забудете про мій добровільний внесок... мій дарунок?..

Христо. Постараємось.

Младен. До вижданє!

Гримарді. Гладенької дороги!

Младен Попов виходить.

Марча. Я не вірю розписці. Я вірю тільки власним очам. Цигани, за мною! (*Іде, за нею цигани*).

Христо. Дядо Кремуцій, ви знаєте воеводу Панайота Хитова?

Кремуцій. Панайота Хитова? Старого болгарського воеводу, у якого вуса такі великі, як у мене борги? Якому сербський уряд дає місячної пенсії більше, ніж я заробляю за рік? Припустимо, пане поліціанте, що до мого закладу різні стежки приводили різних людей. Ну, то що з того?

Христо. А воеводу Філіппа Тотю?

Кремуцій. У мене коротка пам'ять, і я швидко забуваю того, хто у мене буває. Тим більше, що з тих пір минуло багато років. А навіщо вони вам? Така дивна поліція може натворити багато лиха! Але хвала нашому християнському богові, а не якомусь там плюгавому турецькому аллаху, Панайот Хитов далеко звідси — в Сербії, а Філіпп Тотю ще далі — в Одесі. І мені невтямки, чого ви про них питаєте?

Христо. Вони сьогодні будуть тут.

Кремуцій. Тут, у Бухаресті?

Христо. Тут, у таверні «Золотий обруч».

Кремуцій. Що ж, хай будуть, це мене не обходить. У мене двері відчинені для всіх. Аби в моєму храмі було людно.

Христо. Розумне слово, дядо Кремуцій.

Кремуцій. А я інших не вживаю. У кого пусто в голові, у того порожньо й у кишені. Так написано в біблійі.

Данило. У біблійі такого нема.

Кремуцій. То в евангелії.

Д а н и л о. І там нема.

К р е м у ц і й. Дай людям спокійно поговорити. Ти ж бачиш, яка це поліція. Ну!..

Обое ідуть за шинквас. Христо лічить гроші.

Х р и с т о

Тепер в нас буде зброя. Воеводи
З славетних найславетніші — Філіпп
І Панайот — надійдуть незабаром.
Що ж, будь що буде, я своє зробив.
Болгарія колись спасибі скаже.

Г р и м а р д і

Коли б ти знав, як заздрю я тобі!

Х р и с т о

Здогадуюсь.

Г р и м а р д і

Далеко звідси Польща.
І я — не я. На світі — два Гримарді.
Один з них тут, а другий там, в Варшаві.
Та скоро буде їх не два, один.

Х р и с т о

Наважився?

Г р и м а р д і

Наважився, мій друже.
Не знаю я, хто правий, хто неправий.
Росія, Польща — все переплелось,
Кохані серцю Пушкін і Міцкевич,
А в петербурзькому сатрапі бачим ми:
Ти — визволення, я — тяжку неволю.

Х р и с т о

Надію бачу в братньому народі,—
Слов'яни ми, і християни ми.

Г р и м а р д і

А цар?

Х р и с т о

Царів ненавиджу я здавна.
Ще друг мій Левський якось відповів,
Коли його один гайдук спитав,
Чи буде він колись царем?

Г р и м а р д і

Що ж Левський?

Х р и с т о

Цар і султан, сказав він, це те ж саме.
Нам за царя не варто воювати.
Лише — за волю.

Г р и м а р д і

Так, лише — за волю.
За місяць чи за два я буду вдома.
Сьогодні на світанку вирушаю
На Ізмаїл, Одесу. Дуже важко
Мені з тобою розлучатись, друже.
Та ми своє зробили. Зброя буде
Для вас, болгарн. Хай же вам щастить.
Хай довга ще попереду дорога,
Та ти не завагаєшся...

Х р и с т о

Ніколи!
Спасибі за хоробру допомогу
В такому ділі.

Г р и м а р д і

Хай згодиться зброя
Тобі і друзям. А мені пора.
Нехай живе Болгарія!

Х р и с т о

І Польща!

Г р и м а р д і

Для неї я всього себе віддам.
Згадай мене, коли на схил Балкану
Ясне проміння волі упаде.

Х р и с т о

Згадай мене, коли могутня Вісла
В нове життя спрямує течію.
До виждане, другару! •

Г р и м а р д і

До відзєня!

Обіймаються, цілуються, Гримарді виходить.

Х р и с т о

І цей пішов, щоб іго тиранії
З лица землі на віки вічні стерти.
Щоб вільні люди на землі родючій
Плодилися, а не раби безмовні.
Тернистий шлях... Кривавий, довгий шлях
Таких, як він... таких, як я, чекає.
Що ж, тим в історії і буде знаменитий
Цей дев'ятнадцятий, цей волелюбний вік,
Що вгамував пиху Наполеона,
Розбив його імперію зухвалу...
Що Грецію збудив від сну й на подвиг,
Величний подвиг Байрона покликав...
Що на Сенатській площі в Петербурзі
Відважний стяг російських декабристів
Підняв угору, наче символ віри
Усіх, хто проти рабства повстає...
У сорок восьмим році всю Європу
Він, як вулкан, потряс згори донизу.
Тремтіли Габсбурги, Романови дрижали,
І Гогенцоллерни зубами скреготіли...
З'явився Маркс і мудрий «Капітал».
На сполох в цілім світі пролунало...
В Росії — Пушкін, Лермонтов, за ними —
Некрасов, Герцен, Чернишевський — рать
Великих вісників жаданої свободи.
Міцкевич в Польщі і Тарас Шевченко
На Україні — гнівний, невмолимий.
Яке сузір'я геніїв яскраве!..
Порвались ржаві ланцюги кріпацтва,
А дев'ятнадцяте століття йшло вперед.
Воно весь світ струснуло ураганом,
Коли над Сеною, над вежами Парижа,
Розцвів багрянний прапор комунарів!
Од віку і до віку слава вам,
Вожді і воїни Паризької комуні,
Ваш приклад нам дає снагу й завзяття...
Крокуй же, дев'ятнадцяте століття,
З жагою волі, з розквітом науки,

З новими і новими відкриттями
Людського генія!.. Сюди іди,
Гризи ланцюг жорстокої неволі,
Освітлюй темряву невігластва тупого,
Роз'ятрй рани, що покрили тіло
Мерця, який блукає між живих
І смородом отрує повітря.
Ім'я йому — прогнилий султанат!

(Пройшовся в глибокій задумі, сів за стіл).

Гей, господарю! Пляшку вина в борг.
Кремуцій. Будь ласка, для такого гостя. Дан!
Данило. Данило, з вашого дозволу. *(Подає вино).*

Христо п'є.

Кремуцій *(набравшись сміливості)*. А ви, незважаючи на вашу бороду, виходить, аж ніяк не поліціант, а, сказати б, зовсім навпаки: розбійник з широкої дороги, чи то пак, з вузького провулка. Та до того ще й пачкар-контрабандист, який торгує зброєю і якому припав до вподоби цей скромний божий храм, бо ж я вас бачу тут не вперше. Чи істину я глаголю, як сказано в священному писанні? *(До Данила)*. Не перебивай! *(До Христо)*. Так чи не так?

Христо. І так і ні, бо кожне явище в житті таїть в собі протилежність. Я не поліцай, це так, але я й не розбійник. Ви ж самі бачили, як один «патріот» «добровільно» віддав гроші на зброю для рідної Болгарії. Так чи не так?

Кремуцій. Справді, і так і ні, ви маєте рацію. Та мені його грошей не шкода. Якщо ви вже уподобали собі мій божий закуток, то я хочу знати, який процент я матиму від кожної такої операції. Та й про циган не забувайте, вони надійні спільники. Ну?

Христо. З циганами я поладнаю сам.

Кремуцій. А мені?

Христо. Жодного цехіна, любий господарю.

Кремуцій. А то ж чому?

Христо. Тому, що ви Кремуцій.

Кремуцій. Я вже п'ятдесят вісім років Кремуцій, у мене був батько Кремуцій і дід Кремуцій, у мене є син Кремуцій, і у сина син Кремуцій, а що з того? Раз я замішаний в таке діло, яке закінчується багатством або тюрмою, то я хочу раніш звідати перше,

ніж потраплю у друге. Десять процентів чистого зиску, або я покличу поліцію справжню, його величності князя Карла, поліцію, а не таких центуріонів, як ви. Дан! Залишайся на господарстві, а я їду.

Христо. Ви цього не зробите, дядо Кремуцій.

Кремуцій. Але ж чому, скажіть мені ім'ям нашого християнського бога, якщо ви, звісно, християнини?

Христо. Я християнин, і слухайте мене уважно. Я не випадково обрав саме цю розкішну резиденцію. Ви знаєте, хто був Кремуцій Корд?

Кремуцій. Не чув про такого. Він що, теж торгував вином?

Христо. Він був істориком у Древньому Римі. Він писав правду про розквіт і занепад Риму, і римський диктатор Тивбрій засудив його на смерть.

Кремуцій. Хай бог боронить від такої долі.

Христо. Я драму про нього зараз перекладаю. Написав її російський історик Костомаров.

Кремуцій. І такого не маю честі знати.

Христо. Якось ішов я і думав про Кремуція Корда. Про його непохитність, правдолюбство. І разом з тим думав, де б знайти придатне місце для «добровільних» пожертв деяких болгарських «патріотів». Аж, бачу, написано: «Золотий обруч» Кремуція Радулеску. Я відразу сказав собі: ось він, гідний син молоді Романії, нащадок древніх римлян. Ось він, сучасний Кремуцій Корд! Ось воно, місце, якого я шукаю. Правда ж, я не помилився?

Данило. Звісно, ні. Кремуцій Радулеску — гідний нащадок древніх римлян, клянусь самим папою римським. Він людина хоробра...

Кремуцій. Еге ж.

Данило. Мужня...

Кремуцій. Справедливо.

Данило. Розумна.

Кремуцій. Чистісінька правда.

Данило. Чесна.

Кремуцій. Це всім відомо.

Данило. І турків не любить страшенно.

Кремуцій. Хай їм грець з їхнім шолудивим аллахом! Та як же їх любити, коли вони не п'ють святої води, від якої в голові весело, а на серці сумно. Який від них заробіток, питаю вас ім'ям нашого всевишнього бога!

Хр и с т о. Звісно, нехристи! Я довіряю вам, дядо Кремуцій: коли б ви захотіли донести на нас, ви давно це зробили б. А щодо вашого зиску, то от визволимо Болгарію, не буде там жодного турка, тоді...

Кр е м у ц і й. Тоді я покочу свій «Золотий обруч» через Дунай до самої Софії.

Хр и с т о. А чому б то й ні? А зараз, чуєте?

Б'є годинник.

Північ. Мирним людям пора спати. Лека ношт, дядо Кремуцій!

Кр е м у ц і й. Доброї ночі! На Кремуція можна покластись. Дан!

Обидва ідуть за шинквас.

Хр и с т о

Пробила північ. Незабутня мить
В історії болгарського народу.
Нові надії, прагнення, і плани,
І золото — метал всепереможний,
Який нам зброю з-під землі здобуде,
Сучасне і майбутнє батьківщини
Я з трепетом вручаю в руки двох,
Прославлених у битвах, ватажків,
Аж ось вони. Чолом вам, воеводи!

Входять постарілі від років та пригод бурхливого життя
Панайот Хитов та Філіпп Тотю.

Х и т о в

Ти кликав нас? Твої палкі листи
Нас привели в знайому цю таверну,
Де ми багато літ вже не були.

Хр и с т о

Я чую голос славного Хитова!
Це голос грому серед гір Балканських,
Це грім Іскиру — дужої ріки,
Що ріже скелі, наче гострий ніж.

Т о т ю

Ти любиш, момче, красно говорити.
Ти пишеш вірші?

Х р и с т о

Мужній Філіпп Тотю!

Це ви — легенда, викута з заліза,
Крилата слава верхи на орлі,
Що над вершинами родопськими літає?
Послухайте ж, два лицарі-гайдуки,
Ще юного, та згорбленого горем,
Поета скромного, що досі сльози лив
Над долею сумною батьківщини,
Тепер ладен за неї кров пролити.

Х и т о в

Послухаєм.

Т о т ю

Та тільки тее... діло...

Про діло говори.

Х р и с т о

Гаразд, про діло.

Не раз я чув від наших близьких друзів,
Що вам набридло спогадами жити
Про подвиги на берегах Маріци,
Про полум'я пожеж, які погасли,
Та спалахнути можуть кожну мить.
Але потрібна вогнепальна зброя.
Я зброю дам вам. Ось вона в мішечку.
Тут — золото. Тут — вся моя надія.
Ми зброю купимо для двох загонів.
Що скажете?

Х и т о в

Це ж для яких загонів?

Х р и с т о

Ім'ям Раковського один назвем,
А другий — Левського. Чи згодні ви
Очолити ці бойові загани
І повести їх на болгарську землю?
Що, згода? Доручаю справу вам.
Не я — революційний комітет.
І не мені — йому відповідайте.

Х и т о в

Я з сербським урядом веду переговори...

Х р и с т о

Не перший місяць і не перший рік.

Х и т о в

Потрібен час, і витримка, і спокій...
Не все відразу. Серби обіцяють.
Самі безсилі ми. Багато крові
Болгарія вже втратила. Багато.

Х р и с т о

Ви відмовляєтесь?

Х и т о в

Не зовсім. Але зараз
Це неможливо. Йти на вірну смерть?

Х р и с т о

Народ підніметься назустріч нам.
Коли ж впадемо ми на полі бою,
То смерть така сміливців сотні збудить,
Дасть приклад їм. Загарбників злякає.
І всій Європі ще раз нагада,
Що ми волаємо до совісті народів:
Допоможіть Болгарії!

Т о т ю

Слова!..
Не ті вже турки, що колись були —
Досвідчені, від страху обережні.
У кожному селі у них — патруль.
Оточать нас, геть-чисто порубають.
Яка вітчизні користь? Зайва кров.
Ще рік чи два посидимо тихенько.
Там — Сербія, Франц-Йосиф чи Росія
З Туреччиною дійдуть до війни.
Тоді і ми... Ти вірно, Панайоте,
Оце сказав. Потрібен час...

Х р и с т о

Доволі!
Благаю вас. Я збережу святиню,
Яку воздвиг в душі своїй. Ідіть!
Навік забудьте цю ганьби хвилину.

Хай не пече вам серце, мов отрута,
Жагучий сором. Вас тут не було!
Ви не казали цих лякливих слів,
Я вас не чув, не бачив. Прощайте!
Знайду я інших. Тричі сам помру,
Та волю краю рідному здобуду.

(Іде до виходу).

У дверях Марча і Гошо.
З ними — Сава Картафілов, Анастас-пехліванин
та Нікола Войновський.

Марча

Куди ти, орле? Залишися з нами. *(Тихо).*
Він прямо у поліцію побіг,
Отой панок. А я його — ножем.
В яру, на дні глибокім, спочиває,
Ми з Гошею туди його поклали.
А ти не бійся, лиш довірся нам,
Ми друга вірного не зрадімо ніколи.

(На Саву та інших).

Ось гості з нами. Привітаймо їх.
Гей, ній, гуляй, співай, танцюй... цигани!

Бурхливий танок. Воеводи підводяться.

Хитов

Я вже відвик від гульбищ сатанинських.
До подушки та до перини тягне.

Тотю

В готелі в мене сливовіца є.
Ах, запах, смак!.. А міць!.. Вогонь!

Хитов

Ходімо!

Непомітно зникають.

Марча *(заспівує)*

З раною у серці
Ворог мій лежить.
О, благословенна
Помсти люта мить!

То не крук, не ворон —
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

Кремуцій (*підходить до Христа*). Я чув усе. Я не люблю турків, ти це знаєш. Тобі потрібні надійні люди? Тут є один. Ховається у мене на горищі. Зараз покличу. (*Іде*).

Савва. Календар пішов, Христо. Люди з рук вихоплюють. Стефан, твій брат, залишився, читає неписьменним, пояснює. А я — за новим вантажем.

Марча

Я зв'яжу косою
Руки, мов бичем.
Я очима зраню
Серце, мов мечем.
То не крук, не ворон —
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

Анастас. Зброя буде, Христо. Англійська. У турків же й перекуплена. Сини ісламу за золотого дуката продадуть і бороду Магомета.

Христо. Спасибі, друзари, та все це ні до чого. Поки календарем повалимо Оттоманську імперію, пройде ще п'ять століть, якщо не більше. І зброя без людей нічого не варта. А де їх узяти? І найперше: де взяти воевод?

Савва. А Панайот Хитов?

Анастас. А Філіпп Тотю?

Никола. Хіба то не вони були?

Христо. Не було їх, не прийшли. Це їхні посланці були. Хворі воеводи, занедужали. Старі рани відкрились.

Марча

Гошо, ти, мій Гошо,
Горенько моє!
Кров моя гаряча
В серце мені б'є.
То не крук, не ворон —
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

Кремуцій (повертається з невідомим). Ось він. Я йому все розтлумачив.

Невідомий. Російський князь. По паспорту. А насправді з каторги втік, з Сибіру. Вчився жити у Чернишевського, зустрічався оце в Одесі з Желябовим. Ховався на горищі, бо таких, як я, місцева поліція перекидає назад за Прут і Дністер.

Войновський. Якщо ти не князь, то хто ти?

Невідомий. Родом з Курляндської губернії, а жив скрізь. Різночинець, словом.

Войновський. Я теж з Росії. Сам болгарин, але служив у російській армії. Маю чин поручика.

Сава. Це Никола Дойчев Войновський, мій другар. Зустрілися з ним аж під Яссами.

Христо. Я чув про вас.

Невідомий. То як же зі мною?

Христо. Гаразд, князю. Ми так і зватимемо вас князем.

Або краще — Дід Іван, що значить — могутня Росія.

Дід Іван. Це для мене велика честь.

Данило. А я — маленька Черногорія. Я звідти родом. Я ненавиджу гнобителів і люблю експропріацію. Я піду з вами!

Кремуцій. Сказився хлопець. Дан!

Данило. Все одно піду!

Кремуцій. Даниле!

Данило. Не допоможе!

Кремуцій. Відрубають турки голову, тоді пожалкуеш!

Анастас. Я обцяю тобі, Христо, десяток болгар, усі з Добруджі. Кожен іде на ведмедя голіруч.

Сава. А я іменням господа бога і матері вітчизни зберу не менше трьох десятків найзавзятіших гайдуків. А щодо воеводів, прийшли вони чи ні, — ти наш ватажок і воевода. Веди нас, Христо!

Христо. Вірите мені, другари?

Всі. Віримо, воеводо!

Христо. Хай буде так. Тільки ж я людина цивільна. Ти, Николо...

Войновський. Никола Дойчев Войновський, поручик російської армії.

Христо. Візьмеш на себе військові справи, будеш начальником штабу. Про збір загону сповіщу через Саву Картафілова. От і все.

Марча. Болгари, а я? Невже смілива девойка не може згодитись рідній Болгарії?

Христо. Адже ти циганка, Марчо.

Марча. Так, циганка. Але я народилась там, де Іскир і Маріца, де Тирново, Стара Загора, Казанлик. Мій дід ходив по Болгарії з маленьким ведмежем, а я співала болгарських пісень. Потім ведмежа — малка мечка — виросло і стало голям мечка — великим ведмедем. З ним ходив мій батько по ярмарках-панаїрах, а я танцювала болгарські танці. Згодом батько брав участь у повстанні в Старій Загорі і його повісили разом з болгарами. Я відразу збагнула, хто ти, орле, і чого домагаєшся. Відразу, як тільки тут з'явився. Берить і мене з собою, болгари!

Войновський. Що ж, красуне, ти нам згодишся. Перед тобою відчиняться двері, які не відімкнути ні сокирою, ні мечем.

Марча. А значить, я потрібна? Значить, візьмете? Гошо! Ти кохаєш мене?

Гошо. Марчо!

Марча. Якщо кохаєш, підеш зі мною. Повернемось живі, тоді я стану твоєю. Чуєш, Гошо?

Гошо. Чую, кохана!

Марча. Ех!.. *(Кидається в танок).*

Орле сизокрилий,
Де я не піду,
Скрізь тебе зустріну
На свою біду.
То не крук, не ворон —
То моя коса.
Бідної циганки
Степова краса!

Марча схопила за руку Христо, він — Діда Івана, той — Гошо, так один одного, і закрутилися широким колом у традиційному болгарському хорбі.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Турецьке губернаторство Дунайського вілайета. Зала розкішного палацу. Сірий, вологий зимовий день. Зала зогрівається кількома жаровнями, вогонь у яких підтримують мовчазні, байдужі до всього пом'яки — болгари мусульманського віросповідання. На долівці простелені килими, на яких розкидано подушки для сидіння. Під стінами — дуже низенькі лави, на яких теж килими й подушки. Біля жаровень, на металевих підставках, оздоблені сріблом, кальяни з довгими цибухами — для курців.

Губернатор Махмуд-паша мерзлякувато кутається в халат, гріється біля жаровні. Під стіною, на оксамитовій подушці, у модному європейському костюмі, сидить його син Ахмет. На голові у нього — традиційна феска. За віком губернатор ще нестарий, йому недавно перевалило за півстоліття, син — удвоє молодший.

Махмуд-паша. Отак, мій сину Ахмете. Покинув ти мене в Істамбулі, а знайшов тут, у цій болгарській дірі.

Ахмет. Я шукав тебе в Істамбулі, тату.

Махмуд-паша. Та зате я тут губернатор. Губернатор Дунайського вілайета. А ким був? На побігеньках при великому візирі, цьому зарозумілому Мідхат-паші.

Ахмет. Кажуть, він знову буде великим візиром. Кажуть, він розробляє проект конституції. Першої турецької конституції.

Махмуд-паша. Після Парижа тобі буде тут нудно. Та для вродливої молодої людини скрізь знайдеться розвага. Звісно, наш Відін — не Істамбул...

Ахмет. І тим більше не Париж.

Махмуд-паша. Париж мене не цікавить. Париж знаходиться за межами благословенного дар-уль-ісламу, в якому панують правовірні. Париж це десь там, у дар-уль-харбі — країні війни, в якій панують гяури.

Ахмет. Я гадав: ти змінився, тату.

Махмуд-паша. У твоїй голові свище паризький вітер, Ахмете.

Ахмет. Не так в голові, як у кишнях.

Махмуд-паша. Про це ми поговоримо пізніше. А зараз стань у смиренну позу і готуйся гідно зустріти грізного Хасан-пашу.

Ахмет. О старий знайомий! Кат Батака і Перуштіци. Здається, так його звать болгари?

Махмуд-паша. Лайка гяура — хвала правовірному.

Ахмет. То він ще живий?

Махмуд-паша. Вночі прибув з Істамбула. Зараз встав, мабуть, помолився аллаху. Мені пора йти йому назустріч. А ти поки що почитай священний коран. Це тобі буде корисно після Парижа. *(Виходить)*.

Ахмет

Париж... Майдан Конкорд... Плас Етуаль...
Мости над Сеною. Прилюдні поцілунки
Закоханих. А в нас густа чадра
Ховає юність і жагу дівочу.

І от Париж я серцем полюбив
І покохав Мадлен собі на горе.
(Виймає портрет).

Мадмуазель Мадлен... прощай навіки!
Тепер — коран... Для цього я й вернувся
В свій рідний край. Щоб хоч дрібненькі зерна
Набутих знань посіяти на ниві,
Де терни, дике зілля і каміння.
Коран священний... мудрості джерела
Тисячолітньої... схиляюсь перед вами!
Та божий світ невпинно йде вперед.
Все розвивається, на те є воля
Аллаха та пророка. Не інакше!
Вік Просвітительства давно настав,
Скрізь процвітають музи і науки.
Чому ж Туреччині... вітчизні любій,
У темряві, без мислі, без просвіти,
Насильством і грабунком хизуватись
Перед Європою? Ні, тату, ні...
Вік Просвітительства й тут стукає у браму.

Повертається Махмуд-паша в супроводі
Хасан-паші та двох своїх чиновників.

Махмуд-паша (входячи, до чиновників). Це ж якими
болгарами ви ображаєте мої вуха на початку даро-
ваного нам аллахом дня?

Чиновники покірно схиляються перед ним.

Перший. Такими, які ще торік повставали в придунай-
ських паланках, могутній Махмуд-паша.

Другий. Які порушили султанський фірман, всесильний
Махмуд-паша.

Махмуд-паша. Для болгар, які порушили фірман
султана і взяли до рук зброю, може бути тільки одна
кара — живцем у землю!

Перший. Вони вже мертві, мудрий Махмуд-паша.

Другий. Не винесли заслужених тортур, благочестивий
Махмуд-паша.

Махмуд-паша. Мертвим відділити голови від туло-
вищ і вчинити, як того вони варті: туловища, від
яких буває тільки сморід, закопати в землю, а голо-
ви, від яких може бути наука іншим, настромити на
палі і розставити вздовж доріг. (До Ахмета). Чи
справедливо я міркую, сину?

А х м е т. Як азіат, може, й так. Але як європеець...
М а х м у д - п а ш а (до чиновників). Виконуйте!

Чиновники, задкуючи, виходять.

Хвала аллаху, мені випала честь приймати в моїй скромній оселі грізного Хасан-пашу.

Х а с а н - п а ш а. Хвала аллаху!

М а х м у д - п а ш а (ляскає в долоні, до слуги). Кави! Найміцнішої.

Слуга зникає.

Це мій син Ахмет. Сядемо біля жаровні?

Х а с а н - п а ш а. Я — османли, нащадок Османа, людина меча, мене гріє кров предків.

М а х м у д - п а ш а. Кальян?

Х а с а н - п а ш а. Кальян можна.

М а х м у д - п а ш а. Ну як там наш незрівнянний Істамбул?

А х м е т. В Істамбулі голод, тату.

Х а с а н - п а ш а (курить). Стоїть Істамбул. Стоїть на місці.

М а х м у д - п а ш а. Так і бачу — Босфор, Золотий Ріг, Блакитну мечеть. І шість мінаретів довкола неї, як вартові. Священний мис Топкані й на ньому стародавній палац всемогутніх султанів. Я чув, начебто наш повелитель благословенний Абдул-Азіз живе в новому палаці на березі Босфору? Це правда?

А х м е т. У цьому палаці багато розкоші і мало краси.

Х а с а н - п а ш а. Стоїть Істамбул. Міцно стоїть.

М а х м у д - п а ш а (побачив слугу). Каву принесено, Хасан-паша. (До слуги). Сюди!

Слуга виконує наказ, зникає.

На милість аллаха, який запах! Що скажеш, Ахмете?

А х м е т. Справжня кава. З Бразилії.

М а х м у д - п а ш а. Бразилія? Не знаю. Це десь у даруль-харбі — країні війни. Це кава з Істамбула, перлини даруль-ісламу. Більше я нічого не знаю.

Х а с а н - п а ш а. А я — османли, нащадок Османа, людина меча, дещо інше знаю. Я знаю, що великий візир ім'ям повелителя-султана сказав мені, Хасан-паші, що даруль-харб збирає сили проти священного даруль-ісламу і що підводять зухвалі голови болгарські недобитки, яких ми з тобою не добили, Махмуд-паша. Ось що я знаю, Махмуд-паша. І ще знаю, що

великий візир незадоволений нами, а всемогутній повелитель-султан незадоволений ним. А від цього буває буря і летять голови правовірних, таких, як я, Хасан-паша, і таких, як ти, Махмуд-паша. Ось що я знаю!

Махмуд-паша. Все це — Боснія і Герцеговіна. Звідти вітер подув.

Хасан-паша. Боснія і Герцеговіна потонули в крові!

Махмуд-паша. Але відблиск пожежі лишився. Ось... *(Показує газету)*. З Бухареста. Болгари видають. Христо Ботев закликає до війни проти дар-уль-ісламу. А румунський князь, який підкоряється нам тільки на словах, дивиться на це кризь пальці. Бухарест став центром болгарських крикунів, головорізів, революціонерів. Що думає про це великий візир?

Хасан-паша. Кляті болгарі! Після того, як всемогутній султан видав фірман про визнання болгарської церкви, встановив екзархат, чого їм ще треба?

Ахмет. Свободи.

Хасан-паша. Що?! Гарячим залізом випалити це слово з їхньої свідомості!

Махмуд-паша. Це і є моєю щоденною турботою, грізний Хасан-паша.

Низько вклопяючись, знову входять два чиновники.

Перший. Яснозорий Махмуд-паша! З Враци прибула нова партія ув'язнених болгар, які торік брали участь у бунті. Їх сорок дев'ять чоловік, і вони ще живі. Вони вимагають...

Махмуд-паша. Вони ще вимагають?

Перший. Так, відкритого суда.

Другий. Європа... преса...

Махмуд-паша. На палю! Усіх! Живцем!!!

Ахмет. Тату...

Махмуд-паша. На палю!!!

Чиновники покірно задкують.

Хасан-паша. Яке зухвальство! Вони вимагають!..

Махмуд-паша *(п'ючи каву)*. А як стара мечеть Айя-Софія? Так і не вигнали з неї нечестивий візантійський дух? Як медресе, в якій ми вчилися?

Ахмет. Її давно продано за борги.

Хасан-паша *(курить)*. Стоїть Істамбул. І стоятиме вічно.

Знову, ще нижче пригнувшись до землі, входять чиновники.

Махмуд-паша (*роздратовано*). Що там ще?
Перший. Всечесний Махмуд-паша, на березі Дунаю, серед наших вірних солдатів-аскерів, затримано підозрілу циганку.
Махмуд-паша. Вона стріляла з англійської гвинтівки?
Другий. Ні.
Махмуд-паша. З американської?
Перший. Теж ні.
Махмуд-паша. З російської рушниці?
Другий. Вона танцювала, співала, ворожила...
Махмуд-паша. То чого ж її затримано? А, розумію — вона молода і вродлива?
Другий. Вона молода, як тюльпан, який щойно розцвів, а вродлива, як найкраща троянда в Саду троянд султана.
Перший. Вона розпитувала наших вірних аскерів, скільки їх, де стоять, яка у них зброя...
Махмуд-паша. Он що! Ведіть, негайно ведіть її сюди!
Перший. Не можемо, мужній Махмуд-паша.
Другий. Ніяк не можемо.
Махмуд-паша. А то ж чому?
Перший. Тому, що тнх солдатів, які затримали циганку, теж затримано.
Махмуд-паша. Хто ж їх затримав?
Перший. Інші солдати, благородний Махмуд-паша!
Другий. Ті, яких вона заворожила.
Хасан-паша (*рвучко встає*). А що я казав? Тоді буває буря і летять голови правовірних. Я їх розворожу! (*Виходить*).

Чинovníки йдуть за ним.

Махмуд-паша. Почув легку здобич.
Ахмет. Ти не повинен дозволяти Хасан-паші втручатися до твоїх справ.
Махмуд-паша. Тут дикий, небезпечний край, сину мій Ахмете.
Ахмет. Все одно ти не повинен дозволяти Хасан-паші втручатися до твоїх справ.
Махмуд-паша. Хасан-паша незадоволений мною, великий візир — ним, а всемогутній повелитель — всіма нами. Дикий, небезпечний край...

А х м е т. Вся наша неосяжна імперія — дикий, небезпечний край.

М а х м у д - п а ш а. Читай коран, Ахмете, а також сунну, вони єдині вчать нас, як треба жити правовірному. І чим скоріш вивітриться твоя голова, тим краще.

А х м е т. Ні, тату. У мене добрі, благочестиві наміри. Той вітер, що наповнив мою душу, не вивітриться ніколи.

Ч и н о в н и к и в в о д я т ь М а р ч у.
У неї обірваний одяг, на тілі синяки.

П е р ш и й. Грізний Хасан-паша втихомирює непокірних кривим ятаганом.

Д р у г и й. Яка буде твоя воля, сонцеликий Махмуд-паша? У підземелля чи на шибеницю?

М а х м у д - п а ш а. Залиште. Я допитаю її.

Ч и н о в н и к и в и х о д я т ь.

Що ти робила серед моїх вірних аскерів, нечестива циганко?

М а р ч а м о в ч и т ь.

А х м е т. Тату, її били... вона...

М а х м у д - п а ш а. Ти знаходишся в Азії, сину мій.

А х м е т. Тут Європа. Та й в Азії...

М а х м у д - п а ш а. Тут вілайет Оттоманської імперії. І господар тут ноки що я. (До Марчі). Навіщо ти розпитувала моїх вірних солдатів — скільки їх, яка в них зброя?..

М а р ч а. А хто це чув?

М а х м у д - п а ш а. Мої вуха чули. Мої очі бачили.

А х м е т. Але ж це неправда, тату.

М а х м у д - п а ш а. Не заважай! (До Марчі). Ти знаєш, що тебе жде в підземеллі?

М а р ч а. Я співала, танцювала, ворожила. Солдати платили мені за це. Дріб'язок. Всі гроші у мене відняли твої чиновники. Мене побили, порвали одяг... За віщо ж мене в підземелля?

А х м е т. Вона прекрасна, як молодий місяць, тату.

М а х м у д - п а ш а. А ти думаєш, у мене більша замість очей? Цей молодий місяць осяє стіни мого гарему. (До Марчі). Ти не хочеш казати правду, то я тобі скажу. Тебе послали болгари з того берега Дунаю. З Руманії, Валахії, чи як там вона зветься. Що, вга-

дав? Ти нишпорила, приглядалась, вивідувала, а не ворожила. За це тобі єдина кара — смерть у підземеллі...

Марча. Дай руку, поворожу. Правду скажу, нічого не втаю! Ой, я таке бачу в твоїх очах!..

Махмуд-паша. Смерть у підземеллі! Але ти не для цього народилась на світ...

Марча. Хочеш, заспіваю, затанцюю...

Махмуд-паша. Заспіваєш, затанцюєш, але не зараз. Увечері, коли я зайду до тебе. Вдень я згорблений, старий, мене давить тягар клопотів. А вночі я скидаю з себе турботи разом з одягом...

Ахмет. Тату...

Марча. Ех, відняли у мене кинджал!

Знову входять зігнувшись обидва чиновники.

Перший. Щасливий Махмуд-паша!

Другий. Осипаний щастям Махмуд-паша!

Махмуд-паша. Знову ви?

Перший. Глоутон приїхав.

Другий. Глоутон!

Махмуд-паша. Глоутон?

Перший. Він самий, довірений англійського посла, представник фірми...

Другий. «Снайдер і компанія». Щойно зліз з екіпажа.

Махмуд-паша. Сам Глоутон?

Перший. Він, він...

Другий. Набитий стерлінгами з ніг до голови.

Махмуд-паша. Я зараз повернусь. (До Марчі). Стій мов укопана! (Виходить, чиновники за ним).

Марча. Я не хочу в підземелля. А ще гірше — в його обійми...

Ахмет. Красуне...

Марча. Я не хочу і в твої обійми! Осоружні ви мені всі, вбивці мого батька. Я кохаю іншого. Я хочу на волю!..

Ахмет (протягає їй ключ). На.

Марча. Що це?

Ахмет. Ключ. Він відмикає мою кімнату...

Марча. Не хочу!

Ахмет. ...мою кімнату, хвіртку в саду і браму, що веде в глухий ліс. Візьми його.

Марча. А ти?

А х м е т. Я теж кохаю іншу. Далеко вона звідси. Де сонце, Сена, Єлісейські Поля. Де дух свободи, рівності, братерства. Цього тобі не збагнути. Я не знаю, хто ти, чи справді ти тільки співала й ворожила, та я противник усякого насильства. Мерщій! В кімнаті ти знайдеш мій турецький одяг. Бери, що треба... Сюди йдуть!

М а р ч а. Як тебе звати?

А х м е т. Ахмет.

М а р ч а. Я про тебе пісню складу, Ахмете! (*Вибігає*).

А х м е т. Біжи на волю! «Воля»... «Хуріет». Так зветься турецька газета, яку ми видавали в Парижі. Ох, коли б знав про це мій батько!..

М а х м у д - п а ш а (*повертається*). День повен клопотів, а ніч насолод... (*Озирається*). Де вона?

А х м е т. Вона побажала сама обрати собі коханця для нічних насолод.

М а х м у д - п а ш а. Ти відняв її у мене?!

А х м е т. Ні, я зробив те, що мені звеліла совість. Вона — на волі.

М а х м у д - п а ш а. Отямся, непритомний! Ну хоч би викуп узяв, чи що.

А х м е т. З кого, з убогих циган?

М а х м у д - п а ш а. У них золота більше, ніж у скарбниці султана.

А х м е т. Не дивно. Адже скарбниця султана давно порожня.

М а х м у д - п а ш а. Що я скажу Хасан-паші?

А х м е т. Втрете раджу тобі, тату: не дозволяй Хасан-паші втручатися до твоїх справ.

М а х м у д - п а ш а. Не вчи мене! Чуєш? Це все твоє вільнодумство, Париж...

А х м е т

Париж довершив те, що почалось
Ще тут, в Туреччині, в хлоп'ячі роки,
Коли великий Шінасі-паша,
Учений, видавець і просвітитель,
Дбайливо нам зіниці протирав,
Щоб істину ми бачити уміли,
Коли Вефік, та Зія-бей, та інші,
Хто побував в Алеппо, у Багдаді,
У Боснії й Герцеговіні, всяк,
Хто за морями був і хто бував

В Галаті, у французькому лицейі,—
Всі твердили: не так воно на світі.
Широкий світ. Широкий, розмаїтий,
І скільки див у ньому... скільки див...

М а х м у д - п а ш а. Аж у тебе в голові потьмарилось. І ти
відразу забув про славу й могутність Оттоманської
імперії, про її велич!

А х м е т

Ні, слава не в розбоях і насильстві,
А велич і могутність — не в огні
І не в потоках крові... не в руїнах.
Я вірний син сунітського ісламу,
Не зрадив і не зраджу я закони
Дідів і прадідів. І все величне,
Все славне і могутне я приймаю.
Та як прийняти можу я ненависть,
Якою ми оточені сьогодні
В усіх краях, між всіх народів світу?
Як я прийму на себе муки, кров,
Десятки, сотні, тисячі смертей
Всіх тих, кого вина лише у тому,
Що, роджені на світ людьми, вони
Людьми бажають бути — не рабами!

М а х м у д - п а ш а. Людьми зветься османли, нащадки
Османа, люди меча. Такий закон встановлений бо-
гом. Решта всі — собаки, гяури, яких треба знищити
або перетворити у безсловесних рабів. Ох, цей вітер
Парижа, дух дар-уль-харбу!

А х м е т

Розвіє задуху вітер... ту,
Яка тисячоліттями гнітила
Серця і розуми синів Османа:
«Вбивай, грабуй, винищуй!» А життя
Іде вперед, його не зупинити
І опору народів не зламати.
То в Сирії повстання, то на Криті,
Де греки, вірні славним заповітам
Великої історії своєї,
Скоріше до останнього загинуть,
Ніж стануть нашими рабами. Щойно

Затихла Боснія й Герцеговіна. Кров
Там пролилась і полум'я згасила,
Та іскри... іскри падають тепер
На ґрунт болгарський. Знову буде спалах,
І знову кров, і безліч жертв. І все ж
Болгарію не вдасться покорити.
Невже сліпець ти, що цього не бачиш?

Махмуд-паша. Я добре бачу, куди ти зайшов. Тобі
шкода крові невірних! Ти вихваляєшся Європою,
Парижем! Та зрозумій же, дурню: ми стинаємо го-
лови непокірним гяурам, а що зробили в твоїй Єв-
ропі, твоєму Парижі? Кому стинав голови рятівник
Франції Тьер? Пруссакам, іспанцям, португальцям?
Своїм же французам! Ось що таке цивілізована Єв-
ропа, Франція, Париж!..

Ахмет

Цивілізована Європа — це щось інше.
І Франція, й Париж... Є, звісно, й Тьер.
Але коли б хоч раз ти чув Гюґо!
Хоч раз єдиний. Мабуть, Демосфен
І Цицерон замовкли б перед ним.
Він двадцять років у вигнанні був,
Та дух його залізний не зламався.
Яка безодня знань! Які блискучі
Слова і аргументи. Ось і кумир
Парижа, Франції. А не твій Тьер.
Ні, я не за Комуни. Взагалі
Я проти всякого насильства! Як Гюґо.
Що виступив і проти комунарів,
І проти Тьера. Я за те, щоб зло
Було добром подолане без крові.
Колись цивілізована Європа
Нарешті втрутиться до наших справ
І покладе таки кінець розбою.
Так, та сама Європа, що воздвигла
Акрополь, пропілеї, Колізей,
Австралію й Америку відкрила,
Любов сонетами Петрарки оспівала,
Канал прорила у пісках Суеца,
І, може, здійснить дерзновенну мрію
Про крила, щоб піднятися угору —
Туди, за хмари, в небеса. Європа...

Махмуд-паша. Годі! Стій! Твердиш, наче папуга: «Європа, Європа, Європа!..» Я тобі зараз покажу, що таке справжня цивілізована Європа. *(Ляскає в долоні, до чиновників, що ввійшли)*. Просіть Річарда Глоутона.

Чиновники зникають.

Ти зараз почувеш, що робить Європа і чого вона прагне. *(Побачив Глоутона)*. Прошу, сер Річард! Спочили?

Входить високий худий джентльмен. Йому вже вийшли до кінця так звані середні роки, але він виглядає бадьоро, незважаючи на довгу їзду по поганій дорозі.

Глоутон. Для ділової людини спочинок — остання річ. Хоч, правда, кості мені розтрусило. Та я зібрав їх до купи і вставив — кожну на своє місце. Так що до розмови готовий.

Махмуд-паша. Це мій син. Сер Річард може розмовляти зі мною, наче ми наодинці.

Ахмет. Салам-алейкум, сер.

Глоутон. Маю честь! З Стамбула у ваш Відін — дорога немала.

Махмуд-паша. І пелєгка, знаю.

Глоутон. І раз я приїхав, то слід зробити висновок, що в цьому була потреба.

Махмуд-паша. І я так думаю, сер.

Глоутон. Приємно, що наші думки збігаються.

Махмуд-паша. Хвала аллаху, так було завжди.

Глоутон. Я хотів би, щоб так було й надалі.

Махмуд-паша. А хіба є підстави сумніватися?

Глоутон. Ваш син?

Ахмет. Салам-алейкум, сер.

Глоутон. Маю честь! На жаль, є.

Махмуд-паша. Перший в історії світу мітинг банкірів у Лондоні наробив багато шелесту. Вклади в банках Сіті під загрозою.

Глоутон. Почувши шелест, не конче ховатися в куші. А тим паче зраджувати наші інтереси і переходити на бік конкурента.

Махмуд-паша. Ви гадаєте, це залежить тільки від мене?

Глоутон. Не лише від вас, але і від вас. У мене в руках страшні цифри! Майже вся турецька кіннота озброєна американськими вінчестерами, а дві третини

піхоти — американськими гвинтівками «лібоді-мартіні». І тільки одна третина піхотинців султана носить англійську зброю Снайдера. Як пояснити це в Лондоні?!

Махмуд-паша. Мое губернаторство купує вашу зброю, сер.

Глоутон. Тільки нашу?

Махмуд-паша. А ви продаете її тільки нам?

Глоутон. Ми продаємо свої вироби всім, кому вони потрібні.

Махмуд-паша. І болгарам?

Глоутон. І болгарам. Болгарам, щоб бунтували, а вам, щоб придушували їх бунти. Це збільшує попит на зброю, і ми від цього не відмовимось. До речі, ваші інтенданти теж перепродують наші гвинтівки й патрони болгарам. Партію гвинтівок відправлено днями до Бухареста.

Махмуд-паша. Для Христо Ботева, знаю.

Глоутон. Фірма настійно вимагає від мене збільшити попит на нашу продукцію. Будь-якою ціною. От чому я, власне, приїхав.

Махмуд-паша. Хвала аллаху, що не забули про мене.

Глоутон. Ваш син?

Ахмст. Салам-алейкум, сер.

Глоутон. Маю честь! Адже фірма вам платить процент...

Махмуд-паша. Він надто мізерний, сер. Не вартий такої прославленої фірми. Якщо фірма накине мені ще...

Глоутон. Один.

Махмуд-паша. Три.

Глоутон. Півтора.

Махмуд-паша. Два з половиною.

Глоутон. Два, і ні слова більше!

Махмуд-паша. ...ще два проценти, тоді справи фірми, можливо, підуть краще.

Глоутон. Коли б таке становище проіснувало ще хоч сто років... Щоб і ви, і болгар, і, головне, більше зброї... Хоч п'ятдесят років! Тоді наші внуки стали б мільонерами. Слово джентльмена! Підпишіть контракт.

Губернатор підписує.

Ваш син?

Махмуд-паша. Мій син.

Глоутон. Маю честь! *(Виходить)*.

Махмуд-паша. Чув? Бачив? Зрозумів?

Ахмет. Нещасні болгарі!

Махмуд-паша. Вперті! Та ми їх або підкоримо, або знищимо всіх до ноги! *(Побачив Хасан-пашу, який повернувся)*. Ось іде людина меча, нащадок Османа, грізний Хасан-паша, що залив кров'ю Батак і Перуштіцу і тепер розправився з ворохобниками. А я... хіба я не виправдаю довір'я мого повелителя? Запевняю тебе, Хасан-паша! Я залю кров'ю Врацу, Рушук, придунайські паланки! Хасан-паша буде задоволений з мене, великий візир з Хасан-паші, а всемогутній султан з великого візира! При допомозі твоєї Європи, Ахмете, я озброю своїх аскерів найновішою зброєю, рубатиму, палитиму, і мої заслуги визнає вся імперія!

Ахмет

Що ти говориш? Наче дикий варвар...

Махмуд-паша, невже твої заслуги —

Це тільки кров, пожежі і руїни,

Прокляття, крик гвалтованих дівчат,

Дитячий вереск, сльози матерів

І більш нічого? Отакий мій батько?

І ви ще називаєтесь людьми?!

Махмуд-паша. Замовкни, божевільний!

Хасан-паша. Це образа для нащадків Османа! Великого Османа, який заснував імперію людей меча!

Махмуд-паша. Сину мій Ахмете! Або ти будеш з нами, як османли, людина меча, або... або гнитимеш у темниці як державний злочинець... станеш перед судом і зазнаєш заслуженої кари. Чи так я кажу, грізний Хасан-паша?

Хасан-паша. Тільки так, Махмуд-паша. Тільки так. Не інакше!

Махмуд-паша. Роби вибір, сину, поки не пізно. Чуєш, Ахмете?

Ахмет

Ні, пізно вже. Я вибір свій зробив.

Туреччина прокинеться від сну

Тисячолітнього. Заради цього я

Ладен іти на муки... і на смерть.

Махмуд-паша. О дурню, дурню!..

Х а с а н - п а ш а. Небезпечний злочинець!

А х м е т

Який злочинець я, коли добро
Посіяти бажаю у народі?..
Не сердься, батьку. І не лай мене.
Хто першим істину велику пізнає,
Той дорого повинен заплатити
За відкриття нового. Жаль мені
Імперії на берегах Босфору.
Безсиллям роджена звірина лють,
Якою ви народ наш ганьбите
Перед Європою. Ні, батьку, Річард Глоутон —
Це не Британія. Є Джонні Мільтон,
Є Шеллі, є Шекспір, є гнівний Байрон.
Ні, Глоутон — не Європа. Є Гюго,
Мольєр, Гольдони... Всіх не перелічиш!
Є «Хурієт» та «Ітіхад». Газети,
Які в Парижі турки видають,
Ті турки, що повернуті обличчям
Не в темну ніч минулого, а в день
Майбутнього. День рівності й братерства.
Я й на суді, перед лицем Європи,
Перед лицем турецького народу
Скажу те ж саме. Що ж, ведіть в темницю.
Аллахові за вас молитись буду,
Хай просвітить він розуми лінніві.

(Іде з гордо піднятою головою).

М а х м у д - п а ш а. Він божевільний!

Х а с а н - п а ш а. Болію за тебе серцем, Махмуд-паша,
але його треба закувати в кайдани.

А х м е т *(спинився)*. Нещасна моя вітчизна!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Квартира Ботевих, як у першій сцені. Вечір. При світлі газової лампи грають у карти четверо: Стефан та Христо Ботеви, князь (він же Дід Іван) та піп Сава Картафилов. П'ятий — Никола Дойчев Войновський, стоячи, начебто стежить за грою.

С а в а. Знову козир — трефа. Третій раз — хрести. Погана прикмета.

С т е ф а н. Тьху на тебе, Саво. Піп, а в забобони вірить.
Х р и с т о. Коли зникнуть забобони, тоді зникнуть і попи.
Продовжуй, Ніколо.

В о й н о в с ь к и й. Зброю одержали сто сімдесят два четники. Володіти зброєю уміє менше половини. Решта — наймити, що покидали своїх господарів, дрібні ремісники, батраки поміщиків, слуги з таверн та шинків — народ зелений. Доведеться вчити на ділі.

Д і д І в а н. То найкраща наука.

Х р и с т о. Всі четники — болгари?

В о й н о в с ь к и й. Майже всі. Крім болгар, записалися два албанці, один боснієць, один чорногорець, ось Дід Іван — росіянин...

С т е ф а н. Записався й Михаїл Попов.

Х р и с т о. Михаїл? Отой маловір?

С а в а. Був у мене, «сповідався». Каже, що тоді погарячився, а потім вирішив, що правда таки на нашому боці.

Х р и с т о. Навряд чи він це щиро вирішив.

С т е ф а н. У нього кохана девойка там, у Габрово. Наречена.

С а в а. Хай іде й спокутує гріхи во ім'я боже. Нас і так мало, братки.

Д і д І в а н. Ми не армія, ми бойовий загін.

Х р и с т о. Іскра, яка викличе пожежу.

Д і д І в а н. Краще менше, але щоб кожен був справжній товариш. На якого можна покластись.

В о й н о в с ь к и й. Сподіваємось, що так буде.

Д і д І в а н. Які сили у противника — в тому місці, де ми висадимось?

Х р и с т о. Від Марчі відомості є?

В о й н о в с ь к и й. Сповістила через Гошо. Основні сили турків на сербському кордоні.

С а в а. Добре, що ми вирішили не йти через Сербію.

В о й н о в с ь к и й. На березі Дунаю — лише окремі патрулі-протераджії. Найменше їх в районі Оряхово—Козлодуй.

Х р и с т о. Там і висадимось. Зброю роздали всю?

В о й н о в с ь к и й. Кілька ящиків залишиться тут. Це вже справа Стефана Ботева.

Х р и с т о. Як з одягом для четників? Доповідай, Стефане.

С т е ф а н. Зараз. *(Поклав карти, вийняв записну книжку)*. У мене все записано.

Входить Іванка з немовлям на руках.

(Схопив карти).

Б'ю червовим тузом!

Христо. А я козирною сімкою!

Іванка. А ми йдемо побажати татові доброї ночі.

Христо (*встав*). Лека ношт, донечко люба, лека ношт!
(*Бере дитину*). Малесенька моя! (*Показує іншим*).

Красуня, правда?

Савва. Вилита Венета.

Христо. Де ж це наша майка забарилась?

Іванка. Сказала, що після школи піде на пошту.

Стефан. Пошта вже, певне, зачинена.

Іванка. Значить, у архіерея.

Христо. Бідна вона. Ніяк не порве з отцем Пінаретом,

Савва. Рідний же дядя. А мені — владика.

Іванка. Може, він їй ще згодиться.

Христо. Спи, донечко. Спи, рідна. (*Передає дитину Іванці*).

Іванка. Лека ношт! Не засиджуйтесь, сину.

Христо. Я діждусь Венети.

Іванка. Вона скоро прибіжить. (*Виходить*).

Христо (*сідає за стіл*). Чий хід? Твій, князю? Говори, Стефане.

Стефан. У двадцяти трьох кравців Бухареста... у різних кінцях міста, щоб не викликати зайвої підозри... було замовлено 207 мундирів. Сто сімдесят два буде видано, тридцять п'ять залишаться в резерві. Вони, як і зброя, на сховку у дядо Кремуція, в таверні «Золотий обруч». Там тепер наш основний склад.

Христо. Мундири — за встановленим зразком?

Стефан. Всі, як один, Христо. З нашивками й болгарським левом.

Войновський. Стефан у нас молодець!

Христо. Йому випала честь бути першим інтендантом нової болгарської армії. Тієї, яка виросте з нашої маленької чети... і визволить вітчизну від іга!

(*Тихо заспіває, інші підхоплюють*).

Сміливо крокуйте, друзари,
Де смерть або воля вас жде.
В похід нас, юнаки-болгари,
Любов до вітчизни веде.

Ми вмерти за неї готові
Чи щастя здобуть в боротьбі.
Серця наші, повні любові,
Тобі, батьківщино, тобі!

З надвірних дверей входить Венета.
В руках у неї маленький пакунок.

Христо. Венета... Нарешті!

Венета. Пробач, милий, затрималась. *(Вітається з усіма за руку)*. Спочатку на пошту, потім до отця Пінарета. Гадала, на хвилинку, а він затримав. Пішки добиралась...

Христо. Біденька. Проповідь читав владика?

Венета. Щось схоже на те. А в мене сюрприз. Пакунок прийшов з Миколаєва. Від Бояна й Дмитра.

Христо *(бере пакунок)*. Стефане, ти на всі руки майстер.

Дід Іван. Дай мені. Хоч потримати пакунок з рідної землі.

Христо. Розумію я тебе, князю.

Дід Іван. А я тебе, воевода. *(До Стефана)*. Розпакувай.

Стефан *(метким рухом знімає кришку, встромив руку)*. Щось м'якеньке. *(Виймає)*. Старанно загорнуте. Прапор!..

Сава. Темно-зелене полотнище. І посередині — лев.

Войновський. Наш визвольний прапор. *(Цілує)*.

Венета. А ось і лист. *(Пробігає очима)*. Здорові... вчаться... прапор цілим пансіонатом робили. Зібрали гроші, купили матерію, зшили... І вирішили послати... співцеві і вождю болгарського народу... тобі, Христо.

Христо *(узяв листа, читає)*. ...Від болгарської молоді. Ось хто нас розуміє, другари.

З сусідньої кімнати чути дитячий плач.

Доня.

Венета. Зараз, донечко, зараз! Вона їстоньки хоче. Іду! *(Виходить)*.

Войновський *(розглядає прапор)*. На зеленому полі золотий лев, що топче турецький півмісяць.

Стефан. Наче знали, коли прислати.

Христо

Зелене — схили рідного Балкану,

Ще й напис, бачите? Свобода або смерть!

А лев — то наша сила. То ми з вами.

То невмирущий наш народ, який

Трусне Балкан, Родоп і Вітош-гору,

Що геть з них полетять башибузуки

В провалля, у міжгір'я, в Чорне море.

Сховай, Николо. Ти — начальник штабу.

В поході оберем прапороносця.

А зараз давайте закінчувати. Запиши, Николо, наказ: «Всім четникам, в своєму буденному одязі, старанно заховавши зброю, під виглядом городників і сезонних робітників, зібратись на пристані Гюргеві та на сусідніх пристанях. Придбавши своєчасно квитки, чекати прибуття австрійського поштового пароплава, який курсує по Дунаю. Після прибуття пароплава увійти на його борт, змішавшись з іншими пасажирами. Начальникові штабу поручику Николі Дойчеву Войновському простежити за порядком, а коли чета буде на пароплаві, дати сигнал для озброєння. Інтендантові Стефану Ботеву доставити на пароплав потрібну кількість комплектів національного болгарського одягу, а самому, після відбуття пароплава, залишитись у Гюргеві...»

Стефан. Христо!

Христо. ...залишитись у Гюргеві, щоб забезпечити подальше постачання загону зброєю та одягом».

Стефан. Христо, чим же я гірший за інших?

Христо. Так треба для справи. Ти знаєш людей...

Стефан. Сава теж знає людей.

Сава. Ні, ні, я посланець божий, я мушу бути на полі брані.

Христо. Не будемо ж ми переобирати інтенданта. Це наказ, Стефане.

Стефан. Підкоряюсь.

Христо

Усе. З надією в серцях, другари,
Розійдемося, щоб на світанку стрітись
На залізничному вокзалі. Допомоги
Нам від властей румунських не чекати,
Самі вони Туреччині підлегли,
Та заважати нам, либонь, не будуть.
Тож завтра ми — на пароплаві. Там
Чи словом, чи гвинтівками зумієм
Перекопати габсбурзьких служак
До берега турецького пристати.
А там — Болгарія. Чи всі готові
На подвиг цей? Не на забаву їдем.
Все може трапитись. Хоча я певен, —
Як тільки по околіях полине
Крилата вість про мужній наш похід,

Народ підніметься. Міста і села стануть
Під стяг свободи. Та не всім, другари,
Можливо, бачити щасливу мить.
Ніхто з вас перед смертю не здригне?

Д і д І в а н

Ви дідом жартома мене назвали.
Насправді сива в мене голова
Не так від літ, як від тортур пекельних
Не тіла — серця. Бо душа болить
І кров холоне в жилах, як згадаю,
Що все дарма — центри і Сибір,
Кайдани, смертників тяжка журба
І матерів ридання. Кат на троні.
Страдальниця Росія у неволі.
Тому, як щастя, я зустріну смерть
За вашу волю. Воля — скрізь одна,
Як і неволя.

В о й н о в с ь к и й

Я скажу те ж саме.
Росію бачив я. Страждав її стражданням.
Ладен був я за неї трічі вмерти.
Тож за Болгарію я з радістю помру.

С а в а

І я помру за рідний край.

С т е ф а н

І я,
Якщо й мене покличе батьківщина.

Х р и с т о

А я помру з надією на Русь.
Вона велика, наче океан...
Це — океан слов'янської стихії,
Який підійме свій дев'ятий вал,
Затопить хвилею довкола землі,
Обмивши бруд неволі, рабства, зла.
Я вірю, князю, вірю, прийде час,
Народ російський — Дід Іван плечистий —
Змете царя. А там впадуть султани
І королі. І воля буде скрізь.
А поки що... вже скоро засвітає.

С а в а (*ховає карти*). Так і не догуляли. Може, остання партія в житті. Давайте кину карту на щастя. (*Кинув*). Знову трефа. Тьху!

Всі, крім Христо, виходять.

Х р и с т о (*глянув на годинник*)

За півгодини і мені іти.
Піти не попросившись? Рідна майко...
Дружино люба... дорога дитинко...
Брати мої... Який я був багатий!
Довкола стільки відданих сердець.
Тепер лише Болгарія лишилась.
Піти не попросившись? Напишу
З дороги їм... А що, коли не встигну?
Коли не зрозуміють, не простять?
Тікати, зараз же! Бо це вагання,
Як ржа — залізо, з'їсть мою рішучість.
Негаймо йти!..

В е н е т а (*в дверях*)

Куди ти, Христо?

Х р и с т о

Я?..

Пікуди. Я люблю тебе, Венето!
Дружино, щастя, втіхо, насолодо! (*Цілує їй руки*).
Люблю... Я тільки двері зачиняв
За ними... Гості розійшлись додому...
Венето, зіронько!

В е н е т а

І я тебе люблю.

Мій гордий, мужній і талановитий.
Ну, прочитай мені щось. Я прошу.
Я так люблю, коли ти декламуєш,
А очі сяють... Хоч маленький вірш.
Ти ж цілі ночі пишеш. Хоч уривок...

Х р и с т о

Хіба оцей? (*Декламує*).

Тільки вип'єм вина склянку,
Гострим зуби на тирана.
І в шинку крик на світанку:

«Гей, ходімо до Балкана!»
Та як тільки тверезієм,
Забуваєм клич походу,
Крики, клятви і німієм
Перед жертвами народу.
А тиран ще більш лютує,
Край наш рідний зневажає,
Ріже, вішає, мордує,
У неволі добиває!

В е н е т а

Це вірно, Христо. Та чому нікому
Так не болить це, як тобі? Вони
Змирилися. Живуть спокійно, тихо.
Елегії пишуть.

Х р и с т о

Чому?

Я сам себе про це не раз питаю.
Та висновок який мені зробити?
Невже повинен я вівцею стати
І по-овечому замекати? О ні!
Я буду тим, ким є. А їм в обличчя
З презирством кидаю слова образи:

Вип'єм ворогам на згубу
І на зло вам, патріоти,
Я забув, що серцю люблю,
Знаю, всі ви — ідіоти!

Це все, що можу я сказати їм.
Вогонь пекельний зроджує слова
В моїй душі. Вогонь презирства, гніву.
«Елегію» я теж був написав,
Та не така вона, як пишуть інші.
Пригадуєш закінчення її?

В е н е т а

«Раби все терплять. А ми роками,
Забувши сором, мовчки чекаєм
І час свій лічим під хомутами,
Поки кров ллється з серця народу.
Ми ще безглузду надію маєм
Легко, без бою, здобути свободу».

Х р и с т о

Та годі, рідна. Ти, либонь, стомилась...

В е н е т а

Ой мужу мій, я так боюсь за тебе!..
Я знаю, ти ніколи не покинеш
Мене й маленьку донечку. Але
Коли ти просто йдеш у місто, лячно
Мені буває. Стільки ворогів.

Х р и с т о

Та друзів більше!

В е н е т а

Все ж будь обережний.
Молю тебе, благаю. Не ходи
Так пізно ввечері то у друкарню,
То на нараду...

Х р и с т о

Більше не піду.

В е н е т а

Ти не дивуйся: я міцна і мужня.
Але ж у мене ти один-єдиний
На всьому світі. І для доні теж.
Вона сьогодні дуже неспокійна.
Заснула ледве.

Х р и с т о

Принеси її.
Я тільки гляну...

В е н е т а

Що з тобою, Христо?

Х р и с т о

Благаю, принеси!

В е н е т а

Іди туди
І глянь на неї.

Х р и с т о

Ні, боюся. Мати...
Я втрачу мужність.

Венета

Христо, не лякай!
Невже? Ой лишенько!

Христо

Не бійсь нічого!
Клянусь тобі, кохана. Заспокойся.
Я буду до світанку працювати,
Тому для настрою хотів на неї глянуть.
Я ж так люблю цю крихітку. Стривай.
Крізь двері я погляну.

(Заглядає крізь двері).

От і все.

Тепер іди. Я працюватиму.

Венета

Недовго ж!

Он як змарнів.

Христо

Іди, іди, кохана.
Ну, не хвилюйся. Я прийду до тебе.

Венета виходить.

(Стоїть у нерішучості).

Не смерть страшна тому, хто йде на
смерть,

А клич життя. П'яний напій кохання,
Який роззброює, знесилоє і вабить...
Так згубно вабить!.. Як тебе я ждав,
Кохання час. Як я тужив душею
За рідною істотою, яка,
Здавалося, миліш за все на світі.
Як я дитини ждав! Маленьке тільце —
Німе ще, безпорадне... Цю любов
І це дитя — любові плід — я б вирвав
У звіра хижого з лабет. З вершини скелі
Дістав би їх. Я все для них зробив би,
Щоб тільки їм сміятися і жити...
І ось я кидаю їх. Не на день чи два,

А може, і навіки... Чорні сили
Османської імперії, мов круки,
Накинуться на нас. Нелегко буде!..
Ще раз поглянути б... Сказати б слово
Венеті... матері... Кирилові... Несила!
Але шляху для відступу нема.
Адже ганьба стократ страшніш від смерті!
Це каже мозок. Серце ж зацімло.
І ноги, наче кам'яні. (*Підійшов до полиці*).

Ось квіти.

Їх мати принесла. Давно зів'яли,
Та дух солодкий рідної землі
Живе в них досі. Геть усі вагання!
Не страх, любов я з серця вириваю,
Любов до близьких, рідних, дорогих,
В ім'я єдиної великої любові,
Якій нема ні міри, ні межі!

Входить Іванка, за нею непомітно — Кирю.

Це ти, невтїшна бабо Ботевіца...
Чого тобі не спиться?

Іванка

Я все знаю.
Все знаю, сину. Серце підказало.
Венеті не кажи. Не може жінка,
Якою не була б вона... не може
Цього перенести. А я... Та що ж...
Мені тебе, мій сину, не вблагати.
Болгарські сироти Болгарії належать,
А не своїм нещасним матерям.
Лиш про одне прошу: хоч Кирю не бери.

Кирю (*кидається до Христо*)

Ні, ні, бери. Бери мене з собою!
Нема такої сили, щоб мене
До місця прив'язала. Я — дорослий!

Христо (*до матері*)

Я не хотів. Та, чуеш, він — дорослий.
Хай сам вирішує.

К и р о (до матері)

Невже ти хочеш,
Щоб я в житті прогавив мить таку,
Яку покривють славою легенди,
Яка одна, можливо, неповторна
В усій історії! Піду я з Христо,
Хоч ви мене зв'язали б ланцюгами!
Я знов побачу рідні береги,
Я припаду до любої землі,
Я буду з Христо, буду з Христо скрізь!
Я знаю від Венети — стяг прислали
Димитр з Бояном. Дай мені його,
Прапорonosцем буду я в поході!
Не сердься, майко...

І в а н к а

Я вас народила...
Хотіла б вас благословити, діти,
Та руки неслухняні... не звезду.

Х р и с т о

Я ще раз гляну на малу Іванку...

І в а н к а

Ні, сину, йди вже. Туга серце крає.

Х р и с т о

Ходім. Прощай. Скажи останнє слово.

І в а н к а

Німі вуста. Німа моя душа...
Сини мої! Відірвані листочки
З клен-дерева, що вітер підхопив
І в прірву кинув... А на дні глибокім
Струмок холодний. Попливли листочки
Світ за очі, до моря-океану...
А ти сиди і сльози проливай.

К и р о

Світає вже.

І в а н к а

Весняна ніч коротка.
Я буду виглядати вас, сини.
Вертайтесь з перемогою.

Христо

Спасибі.

Венету втіш.

Іванка

Гаразд. Сама вже знаю.

Христо

А донечку...

Іванка

Вертайтеся здорові!

Христо.

Вперед, другари!

Іванка

Сміливо вперед!

Христо і Кири

(тихо, але урочисто виголошують)

Сміливо крокуйте, другари,
Де смерть або воля вас жде.
В похід нас, юнаки-болгари,
Любов до вітчизни веде!
Ми вмерти за неї готові
Чи щастя здобуть в боротьбі.
Серця наші, повні любові,
Тобі, батьківщино, тобі!

(Цілюють матері руку й виходять).

Іванка проводить їх довгим скорботним поглядом.

СЦЕНА П'ЯТА

Болгарія. Вершина гори Вол, недалеко від міста Враца, 20 травня
1876 року.

Чути окремі постріли десь на схилах гори та в долині. За горою
заходить сонце, заливаючи буйну весняну зелень багряними промін-
ням.

Саво Картафилов вносять на спині Христо Ботева. Ки-
ро допомагає. Обережно кладуть на землю. Знову постріли.

Саво

Отут і заночуємо.

Х р и с т о

Три дні
Нас турки переслідують. По п'ятах
Идуть. Болгарія ж — ні пари з уст.

С а в а

Врачани піднялися, та повстання
Придушено. А що ти хочеш, Христо?
Ти бачив, що тут робиться?

К и р о *(що перев'язує братові ноги)*

Ніколи
Не міг би уявити я собі
Те, що ми тут побачили. Убогість
Доведена до краю.

С а в а

Голод, розпач,
На рані рана і на шрамі шрам —
Ось що таке Болгарія сьогодні.

К и р о

І ми вже їй нічим не допоможем.

Х р и с т о

Жени зневіру, брате. Ще народить
Титанів пограбований наш край.
І подвиг чети прикладом їм буде.
Шкода, що ноги покалічив я...
Це де стріляють? Знову коло річки?

С а в а

Так, біля Веслеца.

Х р и с т о

Піди-но, Кири.
Я сам перев'язу. Спитай в Николи,
Яка там новина?

К и р о

А ось Никола.

Входить Никола Войновський.

В о й н о в с ь к и й

Погана новина. Нерівні сили...
А ми оточені з усіх боків.
Загинули албанець, сім болгар
І чорногорець юний. Я розставив
Здорових і поранених, що зброю
Тримати можуть ще, біля стежок,
Які ведуть сюди. Коли б до ночі
Дотриматись, а там...

Х р и с т о

А що вночі?

В о й н о в с ь к и й

Всі попросаємось, і поодинці
Я раджу розійтись. Міжгір'ями, лісами,
Стежками й навмання, через Планину.
Сховаємось в колибах, у хатах,
Аж поки діждемось таки години,
Коли повстання, чи війна, чи інша
Яка подія дасть нам змогу знову
До зброї взятися.

С а в а

От і кінець

Надіям, четі...

В о й н о в с ь к и й

Доки ми живі,
Надіятися будемо. А бій
Малесенької жменьки проти полчищ
Нам доведеться, братки, припинити.
Така вже доля. Не журися, Христо,
Наш славний, наш безсмертний воеводо.
Скажу тобі як офіцер: ми бились,
Мов справжні леви. То болгарський лев
Їм показав і пазурі, і зуби.
В долині чорно аж — поганські трупи,
За кожного з нас їх лягли десятки.
Можливо, ми прорвалися б в глибіню
Країни. Там поповнення знайшли б.
Та скрізь, куди не кинемось ми, пастки.
Хтось турків попередив про наш план.

Х р и с т о

Де дівся Михаїл?

В о й н о в с ь к и й

Ще не знайшли.

У перший день він зник. Серед убитих
Його не виявлено.

С а в а

Зрадив?

В о й н о в с ь к и й

Хтозна.

Та серед мертвих не знайшли. Тепер
Серед живих шукаємо.

Х р и с т о

Занадто

Ми довіряли людям.

С а в а

Не людина,

А погань він. Гидка, отруйна погань.
Побачити б його ще на цім світі,
Бо в той світ я не вірю.

К и р о

Добрий піп!

В о й н о в с ь к и й

Який наказ твій буде, воєводо?

Х р и с т о

Триматися до ночі. Берегти
Людей, патрони. Я заляжу тут.
Зі мною Сава й Кири. Стежку цю
Ми візьмемо на себе.

В о й н о в с ь к и й

Прощавай,

Якщо вже не побачимось.

Х р и с т о

Спасибі!

За службу від болгарського народу!

Прощаються, Войновський іде вниз.

К и р о

Он вершник. (Стріляє). Впав. Я збив його з коня.
А кінь побіг...

С а в а

Стривай, моя он здобич.
Отой в чалмі. (Стріляє). Не влучив.
(Знову стріляє). Розпростерся.
І душу, гад, аллахові віддав.

К и р о

Хіба в них душі є?

С а в а

Щось, певно, є.
Це не мені, а муедзинам знати.
Стріляй, он бачиш?

К и р о

Ні, когось ведуть,
Взяли в полон.

С а в а

Йде Анастас, а з ним...

К и р о

То Павлов Михаїл!

Х р и с т о

Де Михаїл?

Анастас-пехліванин вводить Михаїла Павлова.

А н а с т а с

Ось він. З аскерами був. Я підкрався
І, мов ведмедя, ухопив. За мить
Ми вже були в чагарнику. Не встиг
І знак подати.

М и х а ї л

Братки, не хотів я.
Я чесно йшов. Девойка в мене тут.
Я сподівався, що побачу Йонку.
Що заберу її...

С а в а

Ти зрадив!

М и х а ї л

Ні!

Я не хотів. Я чесно йшов. Я думав,
Що все інакше буде. Та зненацька
Той бій шалений біля Козлодуя.
Довкола — трупи, кров... І я зляквся.
Я біг наосліп, навмання... Забіг
В село, у льох... і довго там сидів...
А потім — турки, допит...

С а в а

І ти відав

Ім наш маршрут.

М и х а ї л

Та ні ж бо. Я хотів

Життя урятувати. Батько мій
Багатий. Він би викупив мене.
Я не хотів обманювати вас.
Це якось сталося...

Х р и с т о

А сталося тому,

Що не велика і свята мета
Тебе вела, а власні розрахунки.
Ти вірив Каравелову — не нам,
То й треба на печі було сидіти.
«Хотів, гадав, надіявся...» А вийшло,
Що в першому ж бою... Це був не бій,
А тільки сутичка дрібна. Але відразу,
Бач, миршава натура торговця
В тобі перемогла. І ось тепер
Ти — дезертир і зрадник батьківщини.
Судить його.

К и р о

Упав той, що з Росії.

За деревом з гвинтівкою стояв,
Підстрелив трьох. Та сам упав. Підбігли
До нього наші. І зняли шапки.

С а в а

Прийми, всевишній, душу християнську
Раба твого... а імені й не знаю...

Х р и с т о

Прощай, хоробрий, відданий і чесний
Соратнику і брате. Поховають
Тебе, як рідного, в болгарську землю,
На цьому клаптику малесенькому, де
Сьогодні — воля. Страдником ти жив,
Геройська смерть для тебе нагорода.

(До Михаїла).

Чужинець вмер болгариним, а ти
Не вартий того, щоб у рідну землю
Твій труп мерзенний закопати. Йди
З очей моїх. Що хочеш, Анастасе,
Те з ним роби.

М и х а ї л

Помилуйте мене!
Я гріх спокутую в бою. Я буду
Тут з вами до останку. Дайте хоч
По-людськи вмерти.

С а в а

Ні, не маєш права!
Нас мало. Ми загинемо. Але
До зрадника не буде в нас пощади.
Ставай отут, над прірвою...

М и х а ї л

Ну, що ж,
Хіба не все одно — чи так чи сяк.
Та я скажу вам перед смертю ще раз,
Що я ненавиджу вас...

С а в а

Цить, приبلудо!
(Хапає його і кидає у прірву).

К и р о

Лиш загуло за ним.

А н а с т а с

Піду на бій.
А коли що... не поминайте лихом!

К и р о

Упали сутінки. Погано видно.

С а в а

Ми теж униз. Ти, Христо, тут чатуй,
А ми за тим он деревом приляжем,
Де чатував убитий Дід Іван.

Х р и с т о

Давайте попросаємось. Хто знає,
Що буде ще до ночі. Прощай,
Хоробрий пехліванине з Добруджі.

А н а с т а с

Прощай, наш воеводо! Ні хвилини
Я не шкодую, що пішов з тобою.
Хай знають пехліванів.

Цілюються.

Х р и с т о

Любий Саво.

Ти був для мене тим, що звється друг.

С а в а

А ти для мене богом був земним!

Цілюються.

Х р и с т о

Де прапор, Киро?

К и р о (*виймає з-за пазухи*)

Ось він. Біля серця.

Х р и с т о

Коли не зможеш зберегти його,
То заховай, щоб потім віднайшов.
Ще боротьбу не скінчено. (*Цілує його*).
Прощай.

К и р о

Нічого, Христо. Буде все гаразд.
Ми вирвемось з облоги...

*(Швидко виходить, щоб приховати сльози,
Сава та Анастас за ним).*

Х р и с т о

Я ж без ніг.

Горять, мов у вогні. Я не пройду
І сотні кроків. Так воно буває —
Нещастя до нещастя йде у гості.
Земним був богом, каже Сава. Може,
Адже небесного нема напевне,
Раз він байдуже дивиться на те,
Як розпинають, мучать і мордують
Мій рідний край. Як лондонські банкіри,
Що з словом божим день свій починають,
Шлють зброю нехристам. Як кораблі
З-за океану, з іменем Христовим,
Прямують до портів магометанських,
А в трюмах їх — гвинтівки і патрони,
Якими убивають християн.
І цю Америку ще називають
Країною свободи? Лицемери!
Я проклинаю вас ім'ям свободи,
Яка колись настане на землі!
...Нарешті стемніло. Замовкнув бій.
Навкруг настала неймовірна тиша.
І зорі сяють, як щодня. Неначе
Нічого і не сталося. А втім,
Вони не сяють вже для багатьох,
Яких я вів на певну смерть. Простіть,
Батьки сумні, невітнішні матері,
Осиротілі вдови... Ти прости,
Моя незламна бабо Ботевіца...
Моя дружинонько... і донечко моя.
...То свище вітер чи шакали виють,
Почувши запах трупів. Подивитись,
Що робиться довкола. Бій скінчився,
І, мабуть, стомлені, усі поснули.

(Підводиться, вдивляється в закриту темрявою далечінь).

Немов провалля навкруги глибоке.
Он блимнув вогник.

Чути постріл.

(Схопився за серце).

Що це? Кров... Ну ось...
Я сам собі бажав такої смерті...
Прийми мене...

Обірвалося мужнє життя чудової людини.
Наче траурним плащем покрила його тіло
темна весняна ніч. Знову постріли. Вбігають Марча і Гошо.

Гошо

Приляж. Вони обстрілюють всю гору.

Марча

Байдуже. Кажуть, він був тут. Стривай.
Чи це не він?

Гошо

Сюди ідуть.

Марча

Убитий.

Упав орел. Згорнув могутні крила.
Зірки відбилися в його очах.

Входять Войновський, Киро, Сава, Анастас
та група четників. Більшість з них поранені,
дехто ледве тримається на ногах.

Киро

Підводься, Христо! Ніч таки настала.
Він нерухомий...

Сава

Сталось найстрашніше.

Войновський

Схилимо низько голови, другари,
В цю ніч Болгарія осиротіла.

Спочатку стоять без слів, прибиті невимовним горем.
Згодом Марча заспіває, інші сумно підхоплюють.

Марча

На горі високій,
На траві шовковій
Червоніють маки
З полум'я і крові.
Виросли ті маки
На землі суворій,
Де серця болгарів
Спопеліли в горі.
Земле наша рідна,
Невгасні зорі,
Та невже болгарам
Помирати в горі?..

В о й н о в с ь к и й

Над тілом воеводи клянемося,
Що, доки кров дзвенить у наших жилах,
До подиху останнього ми будем
За волю краю рідного боротись!
Хай сто, хай двісті месників устане
За кожного, хто в битві упаде.
Тепер розійдемося. Прощайтесь, діти,
З тим, хто Болгарії найбільшим сином був!

Четники проходять повз мертве тіло,
прощаючись з улюбленим ватажком.

М а р ч а

Ходімо, Гошо. Бачиш — зірка впала.
То Христо Ботева душа буремна,
Що серед ночі темної світила,—
На обрії майбутнього світанку.
Ходімо, я шукатиму її
За хашами, проваллями, морями.

В о й н о в с ь к и й

В густій діброві, під розлогим дубом
Ми поховаємо, як найдорожчий скарб,
Великого поета і борця.
Ходімо, воїни, в скорботну путь!

Киро покриває тіло Христо прапором.

С а в а

Істината є свята, свободата є мила!

Ч е т н и к и

Істината є свята, свободата є мила!

М а р ч а і Г о ш о

Істината є свята, свободата є мила!

Всі підіймають тіло Христо Ботева і спускаються з ним з вершини
гори. На священній землі, яку скропив кров'ю легендарний герой,
буйно розквітають червоні маки. А з далеких узгір'їв лине музика,
в якій розпач і надія, темрява і світло, поразка і перемога.

У ЗОЛОТІЙ РАМІ

Трагікомедія

ДІЙОВІ ОСОБИ:

- Сагайдак Трохим Васи- видатний художник 55 ро-
льович — ків, виглядає молодше.
- Настя — його дочка, 22—23 роки.
Вадим — його син, 19 років.
Сокил Варвара Петрівна — інструктор фізкультури,
35—36 років.
- Княжич Захар Петрович — її брат, працівник Худож-
нього фонду, 40 років.
- Кучмій Яша
(Яків Митрофанович) — художник, 35 років.
Юрченко Степан Дани- хірург, друг Сагайдака, тро-
лович — хи молодший за нього.
- Барабанський Роман — заступник директора видав-
Вікентійович нництва «Живопис і графі-
ка», років біля 40.
- П'ятиокий Кузьма — мистецтвознавець, біля 50
Пилипович років.
- Нонна Сергіївна — його дружина, референт Мі-
ністерства культури, 40 ро-
ків.
- Архип Іванович — батько загиблої дружини
Сагайдака, 70 років.
- Тоня — молода дівчина, років 17.

Дія відбувається на початку п'ятдесятих років.

ДІЯ ПЕРША

Вишневий садок над річкою. Видно ріг селянської хати. На самому березі річки, над кручею, нап'яте рядно, на якому чоловічі штани міського крою.

За річкою — далекий пейзаж українського лісостепу. В садку вкопаний стіл, лави. Далі — кілька вуликів. Ранній червневий ранок. Неділя. З річки чути вигуки: «А щоб тебе лихо вхопило!», «І де ви взялись на мою голову?», «Архип Івановичу!», «Чорт!!» Це голос Сагайдака.

З хати виходить Архип Іванович з рушником.

Архип. Зараз, Трошо, зараз. Невже тонеш? Людей гукати, чи що? От лихо! Казав же — купайся край берега.

Сагайдак. Та край берега ж, край берега... Он спина вся...

Архип. Ударився?

Сагайдак. П'явки! Та які ж кусючі...

Архип. А-а... Голодні, мабуть. А я думав... *(Дає рушника)*. Я вже не купаюся — старий... А Тоня не скаржиться.

Сагайдак *(зриваючи п'явки)*. Десять років не був у вас. Тоді чи не було їх, чи не помічав. Бісові личини...

З сусіднього двору через тин перехилився Юрченко.

Юрченко. З добрим днем вас та з неділею. Що тут сталося? Хто кричав? Чи не потрібна, бува, допомога?

Архип. Здрастуйте, сусідо. Та ні... Це он Троша...

Юрченко. Який Троша? Трохим Васильович?.. Невже приїхав?

Архип. Аякже. Ще вчора ввечері, київським.

Юрченко. І не сповістили!

Сагайдак *(за рядном)*. Ох! Ну й вчепилась, анахтема...

Юрченко *(заходить на подвір'я)*. Кого так благословляє шановний Трохим Васильович?

Сагайдак *(з-за рядна)*. Голос наче знайомий. Хто це?

Юрченко. Маю честь відрекомендуватись: місцевий ескулап, любитель прекрасних мистецтв, ваш давній приятель...

Сагайдак. Юрченко?
Юрченко. Власною персоною.
Сагайдак. Степане... Стьопо!.. Иди ж, новітній Пирогов,
в обійми...
Юрченко. ...сучасного Репіна...

Вітаються через рядно.

Що я відчуваю? Нашим дружнім обіймам заважає гладке черево. Ай-яй-яй! Чарівник, який натхненним пензлем творить на полотні струнки постаті, сам... Гімнастика! Щоденна ранкова зарядка. Ти ж був Геркулесом...

Сагайдак. Був... Настала для нас з тобою, друже, та пора, коли більшість дієслів вживаються в минулому часі. (*Одягнутий, виходить з-за рядна*). Ого, та воно й ти не той, що був...

Юрченко. Я що! Я бракований екземпляр. Контузія свое зробила... (*На Архипа Івановича*). До такого віку нам з тобою не дотягти.

Архип. А ви не рахуйте. Доки лічив я свої літа, котились вони, як зорі з неба. А перестав рахувати—спинились. Мабуть, коли сам не лічиш, то й смерть про тебе забуває... Снідать будете?

Сагайдак. Тільки тут, у садочку.

Архип. Авжеж, у садочку. (*Узяв рушник*). І звідки ото вони взялися? Вода ж наче в річці чиста... (*Виходить*).

Юрченко. Приїхав-таки? А ми ждемо, ждемо... На твої ж гроші хату дідові відбудували, а сам навіть на новосілля не завітав.

Сагайдак. Таке життя. От ти кажеш — гімнастика. Побував би ти в моїй шкурі...

Юрченко. Охоче побував би! Я з гордістю, Трохиме, читаю про тебе в газетах, журналах. І не я один — все село. Ми за твоїми успіхами стежимо. Та й пам'ять дружини твоєї бережем. Портрет Ганни Архипівни в лікарні висить, а твій — у школі.

Сагайдак (*зворушений*). Спасибі, Стьопо. Все це ти...

Юрченко. Не я — люди.

Сагайдак. Приїхав учора ввечері, обступили спогади, довго заснути не міг. Підвівся з ліжка, вийшов у садок, і раптом вона, Ганна... Така, як тоді, тридцять років тому, коли вперше її побачив. Стоїть ось тут, біля криниці, струнка, вродлива, простяга, всіміхаю-

чись, відерце з срібною водою. Хотів схопити його, аж то місячний промінь... Що це — персвтома чи, може, хворі нерви?..

Ю р ч е н к о. Ні, Трохиме, не хворі нерви. Це було, було і кароока весела дівчина з відерцем, і бравий щорсівець на коні. А ще був у них дружок — кирпатий підліток, що, з болем закусивши губи, на все життя заховав у своєму серці світлий дівочий образ. Тільки давно це було, дуже давно.

С а г а й д а к. Ганнуся...

Ю р ч е н к о. А як дома в тебе? Написав за цей час багато нового? Адже стільки не бачились.

С а г а й д а к. Є, дещо є. Та все ж особливого чогось, значного не написав. Щоправда, й ніколи, зрозумій: академія, спілка художників, кафедра в інституті, в трьох художніх радах, чотирьох редколегіях...

Ю р ч е н к о. Як же ти витримуєш?

С а г а й д а к. Доводиться. Становище, якщо хочеш, ім'я примушує. А оце втік. Віриш, просто втік. В прямому розумінні цього слова. Від засідань і телефонів. Сюди втік. У цей тихий закуток, де пройшли кращі хвилини мого життя. Я певен, Степане, що зроблю щось нове, велике. Дай мені час, і я тобі таке полотно видам!

Ю р ч е н к о. Я вірю в тебе, Трохиме.

С а г а й д а к. Амінь!

Сміються, обіймаються, в обох гарний настрій. Архип Іванович і Тоня виносять хліб, миску меду, глечик молока, скромний селянський посуд.

Т о н я. Здрастуйте. Доброго ранку.

Ю р ч е н к о. Здрастуй, мила кізочко! Де ти була, що робила, чи ти пила, чи ти їла?

Т о н я. Ні, Степане Даниловичу, я не пила і не їла. Тільки бігла через гребельку — вхопила водиці крапельку, бігла через місточок — схопила кленовий листочок... Та ще ось молока та меду вам на сніданок... Та хліб пахучий, сама пекла. Ось що я робила і де була!

А р х и п. Яка! Сідайте, куштуйте. Медок свіженький. Ні-якої критики, ні самокритики не боїться!

Т о н я. Пригощайтесь, Степане Даниловичу. Може, кому з'єлені — цибулі, часнику? Я миттю на грядку... (Вибігла).

А р х и п. Помічниця. І серце щире, й руки золоті. Рідною мені стала...

Сагайдак. Скільки їй зараз?

Архип. Казав же — не лічу. Ні свої, ні чужі.

Юрченко. Мабуть, сімнадцять. Цього року школу закінчила. І малює. Неабияк малює.

Сагайдак *(снідаючи)*. Справді? Сама навчилась?

Юрченко. Не зовсім. Є тут у нас художник. Другий рік приїздить на ціле літо.

Архип. На луках ночує, на сіні. Сподобались, бач, йому наші місця.

Юрченко. І завжди круг нього молодь. Діти до нього так і горнутья. Рибалять ото разом, куліш варять, ну і малюють потроху. Кучмій його прізвище. Не чув?

Сагайдак. Кучмій? Здається, чув.

Юрченко. Яків Митрофанович.

Архип. Який там Митрофанович! Яшею його всі звуть. Яшка, та й годі.

Сагайдак. А чого це ви, Архипе Івановичу, наче сердитесь?

Юрченко *(сміється)*. Та тут у них з Кучмієм оказія сталася.

Архип. Ну от іще. Іж, Трошо, не слухай його.

Юрченко. Особливо з бородою ловко вийшло.

Сагайдак. З бородою? Те-те-те, а я дивлюсь та думаю: що воно таке? Де ваша, Архипе Івановичу, патріарша краса ділась? Яка ж бородища була!

Архип. Була. Що правда, то правда. Лукавий поплутав. Ти снідай, Трошо, я ще медку... *(Іде до хати)*.

Сагайдак. Е, ні, стривайте...

Юрченко. Доведеться, мабуть, мені розповісти.

Архип. Ви ж не були — не знаєте. От іще...

Юрченко. А може, Тоня знає? *(Кличе)*. Гей, Тоню!..

Тоня за сценою: «Іду-у!»

Архип. Постриг... постриг бороду, і квит! Нема про що говорити.

Повертається Тоня. В руках у неї пучок зелені.

Тоня. Ось редисочка, цибулька, молодий часничок... Зараз помню.

Юрченко. Тоню, розкажи, як Кучмій Архипа Івановича малював. Тільки ж не смійся, серйозно.

Тоня *(перемагаючи сміх)*. Я... серйозно. А дідусь не розсердиться?

Архип. Пішла б краще помила ото. *(Зайшов у хату)*.

Ю р ч е н к о. Розповідай, розповідай Трохим Васильович просить.

Т о н я. Прийшов якось дядя Яша увечері і каже дідусеві: «Чи не можете ви мені завтра приділити годинку або дві?» — «Хоч і увесь день», — відповідає дідусь.

А р х и п (з вікна). І зовсім не те. Не набивався я йому, клятому.

Т о н я. Словом, домовились. Ранком бачу — схопився дідусь чимскоріше, святкову сорочку вдягає. А потім вийняв із скрині галстук... (До Сагайдака). Той, що ви торік подарували, коли у місті був... Дідусь його дома ніколи не одягав... А тут став перед дзеркалом приміряти...

А р х и п (з ганку.) Звісно. А що ж такого? Зять у столиці, онуки вчені...

Т о н я. Приміряв, приміряв: не видно галстука з-під бороди. Борода, значить, закриває. Де й взялись ножиці. Раз, раз. Поки я скочила — нема бороди!

С а г а й д а к. Рішучість, як у бою. (Сміється). Хвалю, тату, хвалю!

А р х и п. Я такий! Раз вирішив...

Ю р ч е н к о (сміючись). Тим більше — для портрета.

Т о н я. Аж ось прийшов дядя Яша, глянув на дідуся...

С а г а й д а к. І забракував натуру?

Т о н я. Ні, що ви! «Який же ви, — каже, — Архипе Івановичу, сьогодні чепурний». Посадив дідуся під вишнею й почав малювати. Сидить дідусь, мов жених. Ну, думаю, портрет буде! Все село позаздрить.

А р х и п. Еге ж. Портрет! Сиджу, як пава на дзиглику, тру щоки; без бороди, ну, їй-богу, неначе голий. А він, песький син, малює та все руку мою повертає. То так її тримай, то так поклади, то поверни другим боком. Що, думаю, за мана? Та я собі не тее... Не в тім'я битий. Відразу здогадався.

Т о н я. Де там відразу! Три сеанси він отак біля вас чаклував. І нарешті намалював...

С а г а й д а к. Портрет?

Т о н я. Ні, руку, саму тільки руку.

С а г а й д а к. Навіщо ж йому дідусева рука здалась?

Т о н я. Картина, каже, така буде: «Рука народу».

С а г а й д а к. «Рука народу»?..

А р х и п. Чортзна-що! Для чого воно рука без ніг, без голови?..

Тоня. Це, дідусю, образ такий.

Архип. Вигадки! От я його тепер на поріг не пушу. «Образ!» А рука таки лепська вийшла, немов жива. Навіть ніготь оцей, що парубком у наймах косою одгриз, і той змалював.

Сагайдак (*сміючись*). Цікава історія...

Тоня. То ви вже й поїли? Яка ж бо я! Заговорила. Хоч редисочки спробуйте. (*Побігла*).

Сагайдак. З охотою. Про Тоню так і не відомо нічого? Хто вона, звідки?

Архип. Як же дізнатись? Отакеньку ж підібрав. Тільки й знала, що Тонею звать. На своє прізвище довелось записати. Та чи й є кому розшукувати? Тут же таке робилось, більше як півсела згоріло. А дівча, либонь, з городських. Платтячко на ній з голубенького шовку було, ще й еропланчик на кишенці вишитий.

Увійшла Тоня. Ставить тарілки на стіл.

Тоня. Ось, будь ласка, чистенька.

Юрченко. Тоню, покажи-но нам свої малюнки.

Тоня. Малюнки? Я... я не малюю.

Архип. А хіба гарно казати неправду, дочко?

Тоня. Я не малюю. Це все дядя Яша...

Сагайдак. За тебе малює? Що ж, і таке буває. У мене в інституті деколи трапляється. Виручають хлопці один одного. Я певен, що й мій Вадим цим грішить. Не одному ледареві допомагає, та от впіймати не можу.

Юрченко. Це вже він на якому курсі?

Сагайдак. На другому. Рафаель! Не посміхайся, у нього справді велике майбутнє. Незчуєшся, як батька пережене. Ні, цей — не Настя, на повні груди вбирає повітря.

Юрченко. Ти було й на Настусю надіявся.

Сагайдак. Не вийшло. Зів'яла чогось, знітилась, кинула інститут.

Тоня. Невже Анастасія Трохнівна зовсім тепер не малює?

Сагайдак. Так. Господарює дома. Поки що. (*Після паузи*). Що ж це Вадима досі нема?.. (*До Юрченка*). Повинен був уранці привезти машиною речі. Я вчора навіть олівця з собою не захопив.

Юрченко. Трохиме, а що ти збираєшся писати?

Сагайдак. Е, секрет. Міністерство культури та Спілка

художників оголосили закритий конкурс на кращу картину про мир.

Ю р ч е н к о. І ти вирішив...

С а г а й д а к. ...і я вирішив узяти участь у цьому конкурсі.

Ю р ч е н к о. Тепер і я скажу: «Хай живе!» А щоб додати тобі натхнення, я зараз дещо принесу. Зараз...

С а г а й д а к. Що там у тебе?

Ю р ч е н к о. Побачиш. Зберіг, друже, зберіг... (*Виходить*).

С а г а й д а к. А він постарів тільки зовні... Що ж, Тоню, ти так і не покажеш свої малюнки?

Т о н я (*впоравшись коло стола, сидить з книжкою*). Нема в мене малюнків.

С а г а й д а к. Ну, вже й розсердилась. Всі юнаки й дівчата, Тоню, в твоєму віці... коли закохуються, пишуть вірші або малюють. Залежно від здібностей. А ти часом не закохана?

Т о н я. Ні. В кого ж мені закохатись!

С а г а й д а к. А хоча б у того «дядю Яшу». Молодий художник, та ще, може, й вродливий?

Т о н я. І не молодий, і не вродливий. (*Збирає посуд*). От ви, Трохиме Васильовичу, не мої, а його роботи подивіться. Може, й ви закохаєтесь. (*Іде до хати*).

С а г а й д а к. Ого! Та в нас і характер є...

А р х и п (*він уже знайшов собі роботу біля вуликів*). Ти не глузуй, Трошо, не глузуй. Він, Яшка, справді роботящий. Як ота бджілка,— скільки тим лугом пройде, поки маленький взяток візьме...

С а г а й д а к. Все залежить від хисту, Архипе Івановичу. Така наша професія.

А р х и п. Що я хочу просити тебе, Трошо: чи не зміг би ти намалювати нам комунізм?

С а г а й д а к. Комунізм?

А р х и п. Еге ж. От у нашому селі завелись баптисти. Прямо проти комунізму не виступають, тільки книги різні читають. А в тих книгах вказано, як жити на землі, щоб потім на небо потрапити. І саме небо на картинці показують. Аж злість бере. Кинулись ми,— ну, наші діди, що на правильній лінії стоять,— у райцентр, в книгарню, книжечку таку або брошуру дістати, де по-простому, по-народному було б розтлумачено наше майбутнє. Хай би так і звалась вона: «Як житимуть люди при комунізмі?» Та такої книжки не знайшлося. Може, питаємо, картина є? Теж,

кажуть, немає. Ми до пропагандиста, а той кричить: відчепіться зі своїми баптистами. У мене квадратно-гніздовий метод зараз на порядку денному! Слухай, Трошо, коли б ти мені на папері чи на полотні живий комунізм змалював! Зламали б ми тих баптистів та заодно вже й спекулянтів, хапунів різних... Га?

Сагайдак. На жаль, цього змалювати не можна.

Архип. Не можна, кажеш? Яка ж тоді в тебе фантазія?

Сагайдак. А ви свого дядю Яшу попросіть. Той, очевидно, зможе. Малює ж він якісь «руки народні»...

Архип. Ти мій родич, всім художникам — художник. Чого ж мені інших просити?

Чути сигнал автомобіля. З вулиці заглядає Вадим.

Він з клунками та чемоданом.

Вадим. Гей, люди добрі! Це і є тихий закуток діда Архипа? Здрастуй, тату. Салют, дідусю! Нарешті причадили. *(До Сагайдака)*. Я не сам. До тебе там гості...

Сагайдак. Які гості?

Вадим. Солідні. Повна машина.

Сагайдак. Я ж просив...

Вадим. Причепились. Негайні справи, кажуть. Хоч на край світу взн. Це вам, дідусю, Настя передала. *(Дає пакуночок)*.

Сагайдак. Кого ж там принесла лиха година?

Вадим. Зараз побачиш.

Архип. Спасибі їй. Не забува старого.

Вадим. А це батькові речі. Куди машину ставити?

Архип. Заганяй до Юрченка. Тут вулики подавиш.

Вадим. Гей, пасажири, сюди! Кінець вашим стражданням! *(Виходить)*.

Сагайдак *(побачивши гостей)*. Усі, як один. Недаром мене п'явки кусали.

Входять П'ятикокий з Нонною
Сергіївною та Барабанський.

П'ятикокий. Здрастуйте, дорогий і шановний. Це не ймовірно! Що?.. В таку глушину...

Нонна. Зате тут так романтично! Вітаю, вітаю, Трохиме Васильовичу...

Барабанський. Пробачте, Трохиме Васильовичу, що потурбував, але справи для ділової людини — над усе! Аврал!

Сагайдак. Ні, товариші, тільки не справи. Я утік від справ, утік, і про жодні аврали слухати не буду.

П'ятиокий. Ваша втеча ні з ким не погоджена...
Барабанський. А ми не маємо змоги чекати. Час не
жде.

Нонна. Може, пізніше?

П'ятиокий. Справді, Романе Вікентійовичу, давайте
спочатку перепочинемо.

Сагайдак. Таки надибали. Що з вами вдієш! Сідайте.
Боршу у діда Архипа на всіх вистачить.

Сміються.

П'ятиокий. Ох, як я втомився! Ями, курява, спека...
Чому дорога не заасфальтована? Що? Дозвольте
скинути піджак. О, бджільництво? Цікаво. Люблю
бджіл. Тільки... тільки... погляньте, товариші: який
примітив! Занадто кустарно. Занадто. *(До Архипа)*.
Які бджоли у вас?

Архип. Трудові, сім'я в сім'ю.

П'ятиокий. Не годиться. Що?.. Вам необхідно завести
кавказьких бджіл. Акліматизувати їх у наших умо-
вах. Неодмінно! Ви знаєте, що таке бджола? Вивча-
ли її фізіологію? Бджола — надзвичайно розумне
створіння. Деякі вчені стверджують, що у бджіл
можна спостерігати наявність своєрідного інтелекту.
Ні, товариші, ви послухайте! Коли, наприклад, бджо-
ла натрапить на багате джерело нектару, вона спо-
віщає про це свою організацію, тобто вулик, танцем.
Колоподібним танцем. Отак. *(Показує)*. А коли зна-
ходить лише пилок, тоді вже танець інший. В'юнкий.
Приблизно так. *(Показує)*. Що?..

Нонна. Кузьо, ти багато рухаєшся. Тобі це зашкодить.

Архип. А ви, товаришу... пробачте, не чув вашого прі-
звища...

Барабанський. П'ятиокий.

Нонна. Кузьма Пилипович П'ятиокий.

Архип. А ви, Кажу, Кузьмо Пилиповичу, інструктором
по бджільництву будете, чи як?

Нонна. Мій чоловік, на жаль, звалив на свої плечі біль-
ше клопітний і відповідальний тягар.

Сагайдак. Кузьма Пилипович, тату, найсуворіший
критик мистецтва. Лає нас, грішних, і повчає в кож-
ному виступі.

Архип. Тож-бо він і на моїх бджілок розсердився.

Вадим. Діду, мило у вас водиться?

Ар х и п. Зараз, хлопче, зараз.

Ва д и м. Та ви скажіть де, я сам візьму. (*Побіг до хати, на порозі зустрічається з Тонею*).

То н я. Ой Вадиме... Здрастуйте.

Ар х и п. Нагодуй гостей, донечко. Люди з дороги, голодні.

П'я т и о к и й. Миле створіння!

Но н н а. Чого тобі, Кузьо? Надінь бриля. Ти обпечеш собі лисину.

П'я т и о к и й. Для чого так вульгарно? По-перше, у мене ще є ознаки чуба, і взагалі...

Но н н а. Що «взагалі»?..

П'я т и о к и й. Ранкове сонце. Ультракорисні проміння. Благодать! Природу, друзі мої, треба любити і знати! Що?..

То н я (*знову накриває стіл, тоном господині*). Прошу до столу.

Но н н а. А ми, Вадиме Трохимовичу, на човна! І хай гойдають нас хвилі, як немовлят у колиці.

Ба р а ба н с ь к и й. Нонно Сергіївно, ви забуваєте, що ми приїхали сюди в справах.

Но н н а. Киньте ваші нудні справи.

Ба р а ба н с ь к и й. Вам добре, ви з Кузьмою Пилиповичем маєте змогу і час захоплюватись природою і таке інше. А я прибув сюди як заступник директора видавництва. У мене справи громадські!

Са г а й да к. Ну що там у вас таке? Кажіть вже, раз приїхали.

Ба р а ба н с ь к и й. Як вам відомо, Трохиме Васильовичу, у нашому видавництві виходить велика монографія товариша П'ятикокого — «Художник Сагайдак. Життя і творчість». От з приводу цієї монографії... Може, все-таки ви, Кузьмо Пилиповичу...

П'я т и о к и й (*ість мед*). У моїй монографії не вистачає дрібниці: останнього розділу. Склалось так, дорогий друже, що ваша творча продукція, яку я маю щастя аналізувати, майже вся належить до передвоєнних та воєнних літ. На ваших фронтових зарисовках з натури все, по суті, кінчається. На жаль, на превеликий жаль, це так.

Ба р а ба н с ь к и й. Як же бути з висвітленням післявоєнного періоду вашої творчості? Обминути ці роки монографія не може. В житті народу це ціла епоха!

Са г а й да к. Я дещо пробував писати... Багато розпочав, та поки що нічого не завершив. Але зараз... саме за-

раз маю намір... працюю... Очевидно, скоро дам нове полотно.

П'ятюки. Знаємо. Тому й приїхали. Нам потрібна, так би мовити, ідея, тема вашого полотна.

Барбанський. Назва, зміст... А далі ми зорієнтуємось. Підготуємо пресу, громадську думку...

Сагайдак. Картину я пишу для конкурсу...

Нонна. Трохиме Васильовичу, це всім давно відомо. Ми в міністерстві знаємо все. Не тільки хто пише для конкурсу, але й хто яку премію одержить.

Сагайдак. Конкурс закритий, і я не маю права...

П'ятюки. Хіба ж ми не вміємо берегти секрети?

Нонна. Все одно перша премія закріплена за вами. Ви ж провідний художник!

Сагайдак. Хто б я не був, для мене повинні існувати такі ж умови конкурсу, як і для всіх інших.

Барбанський. Зрівнялівка? Хто ж дозволить? Сагайдак, на щастя, у нас один. Опріч того... (*Запнувся*).

П'ятюки. Які секрети поміж друзів! Роман Вікентійович опрацював кандидатську дисертацію...

Сагайдак. Ви?.. Дисертацію?

Барбанський. Так.

П'ятюки. На тему «Життя і творчість Трохима Сагайдака в науковому висвітленні К. П. П'ятиюкого». Захист призначено в наступному місяці. Міняти тему вже пізно, а моя монографія не може вийти без останнього розділу.

Сагайдак. Ну то й що з того?

П'ятюки. Але ж поки не вийде моя книга, не може відбутися захист дисертації. Роман Вікентійович завжди йде нам назустріч, і не допомогти йому було б просто нечесно.

Барбанський. Опріч того, мені треба запланувати видання репродукцій з вашої нової картини масовим тиражем. Я мушу знати її назву.

Сагайдак. Моя картина буде подана на конкурс, як і всі інші, без підпису, під девізом. Про назву її і про зміст ви дізнаєтесь після конкурсу, коли буде розкрито конверти. (*Встає*). Що дома, Вадиме, як Настя?

Вадим. Передавала, щоб на ніч не забував кисле молоко пити. Дзвонив тобі вчора Княжич.

Сагайдак. А, «радянський комерсант». Що в нього?
Вадим. Знайшов консультанта по спорту... Не уявляю
тільки, навіть він тобі потрібен...

Сагайдак. Вирішив займатись фізкультурою. Бачиш,
черевце росте.

Вадим. Отже, консультант є. Майстер спорту, екс-чем-
піон Європи і тепе і тепе. Я сказав Княжичу, що ти
тут.

Сагайдак. Оце так. Що, й він сюди приїде?

Вадим. А хіба ж комета може існувати без хвоста?

П'ятиокій (*знову припавши до меду*). Нонночко, який
чудовий мед! Нектар, чистий нектар. (*До Архипа
Івановича*). Тільки ці ваші бджоли... Чого їм треба?

Архип. Отож, здуру танцюють, сердешні!

Тоня. А ви, Трохиме Васильовичу, не хочете більше?

Сагайдак. Пропав у мене, Тоню, апетит. (*Зайшов
у садок*).

Тоня. То я вам вишень нарву. Понад берегом уже черво-
ніють. (*Іде в глибину садка*).

Вадим. Я з вами, Тоню. Добре, що хоч вишні не втра-
тили властивості червоніти! (*Пішов за нею*).

Барабанський. На чию це він адресу?

П'ятиокій. Натяк?

Нонпа. Невихований хлопчисько!..

Барабанський. Але ж ми не можемо повернутися до
міста ні з чим.

Нонпа. Ще не все втрачено. Чули, сюди їде Княжич.
Доручить цю справу йому. У нього собачий нюх.
Кузьо, не можна їсти стільки меду. Він, кажуть, ви-
ходить назовні крізь шкіру.

П'ятиокій. О, то я буду солодким, і ти нарешті поко-
хаєш мене. (*Ість ложкою мед*).

З'являється Сагайдак.

Повертається Юрченко, під пахвою у нього пакунок.

Сагайдак. Товариство, увага! Друг моєї юності. Завзя-
тий аматор нашого мистецтва. Показуй, Стьопо, що
ти мені приніс.

Юрченко (*розгортає пакунок*). Пізнаєш?

Сагайдак. Етюди? Пізнаю.

Роздивляється. З берега входить Кучмій. В руках у нього рибаль-
ська снасть та низка дрібної риби.

П'ятиокій. Що за етюди, чий?

Сагайдак. Вгадайте.

Барабанський. Цікаво...

Сагайдак. А ваша думка, Кузьмо Пилиповичу?

П'ятиокий (*безапеляційно*). Бездарна формалістична мазанина.

Сагайдак. Чому ж формалістична?

П'ятиокий. Хіба ви не бачите, як написано це дерево? Воно скоріш схоже на птаха. Придивіться.

Кучмій (*схопив етюд*). Талановито! (*Розглядає*). Стояло непорушно самотне дерево в полі. Раптом де взялась буря, підняло воно віти, мов крила, ось-ось злетить угору, та ба!.. Сил нема. Отак і людина часом: хоче злинити вгору, а на ногах тягар...

П'ятиокий. Тягар? Який тягар?

Кучмій. Буденщина, бруд минулого, міщанство...

П'ятиокий. У радянської людини на ногах тягар? Ну, знаєте, подібні розмови...

Кучмій. А вам, наприклад, ніколи не буває важко?

П'ятиокий. Як це «важко»? Чому?

Кучмій. Ну, може, у вашій роботі чи там у особистому житті.

П'ятиокий. Мені? Що за натяк, не розумію. Та ви, власне, хто такий?

У садку з'являється Тоня, за нею Вадим.

Тоня. О, дядя Яша! Вже з рибою...

Кучмій. Це дідусеві хабара, щоб не лаявся. Свіженька, ще жива; сама в рот плигатиме.

Архип. Задобрюєш? Хитрун. Гляну ще твій улов...

Кучмій. Ось линки, окунці, не риба — а щастя в руці.

Архип. Я, було, нахвалявся у двір тебе не пускати... Та дуже вже юшки хочеться. Почисть, Тоню.

Тоня. Дядю Яшо, допомагайте.

Вадим (*забрав рибу*). Дозвольте, я допоможу.

Тоня. А зумієте?

Вадим. Ще й як!

Кучмій (*до П'ятиокого*). Так вас цікавить, хто я такий? Кучмій — моє прізвище.

Сагайдак. Чув про вас.

П'ятиокий. І я щось десь колись начебто чув.

Кучмій. Якщо не помиляюсь, товариш П'ятиокий? Десь колись начебто зустрічались. (*До Барабанського*).

Вас також знаю. Плакат приносив.

Барабанський. І що ж?

Кучмії. Не пішов.

Барабанський. А-а... частенько трапляється. Неминучість!

Сагайдак (до Кучмія). На ногах тягар, кажете... Ось я сюди їхав у звичайному вагоні, серед звичайних пасажирів. Багато цікавого почув.

П'ятиокій. Це не типове.

Сагайдак. Що?

П'ятиокій. Недоліки.

Сагайдак. Чому ж недоліки? Якраз там ішлося про безліч нового у нашому житті. Справді прекрасного.

Кучмії. Та й недоліків ще чимало...

Архип. Правильно, Яшо. Ось у нас, кажу, завелись баптисти...

Сагайдак. Зачекайте, тату, з своїми баптистами. Але ж як нам, художникам, торкатись отих недоліків? Адже мистецтво має узагальнюючу силу. Покажеш якесь негативне явище — неодмінно хтось скаже, що це наклеп на радянських людей, на нашу дійсність.

Кучмії. Той, хто бачить тільки недоліки, той просто сліпець. Він нічого не бачить! Та не потрібні нам і рожеві окуляри! На мою думку, художник, письменник, взагалі митець, який бачить огріхи довкола себе і замовчує їх,— ворог радянського суспільства. Він не любить його і не боліє за нього душею. Я судив би таких за співучасть у злочині!

Сагайдак. Досить різко, але частка правди...

П'ятиокій. Якої правди? Мій багаторічний досвід факхівця, з яким, до речі, я декому порадив би рахуватись, дає мені право вважати, що за так звану сміливість у мистецтві гаряче агітують лише люди, які не мають за спиною жодних надбань...

Барабанський. Та й чи матимуть їх колись?

П'ятиокій. Що?.. Так навіщо ж майстрові, який має ім'я, давати привід для кривотолків? (На етюд). От хоч би як оцей дилетант зі своїм безсилим деревом.

Сагайдак. Ну, це було давно...

Барабанський (дивиться на етюд). Формалізм... чистої води формалізм.

Сагайдак. І ви так гадаєте?

Барабанський. Певен.

Кучмії. Формалізм — це коли нема душі, нема ідеї. А тут... Я залюбки потис би руку тому, хто це малював.

Юрченко. Ви можете потиснути йому руку. *(На Сагайдака)*. Він тут. Будь ласка.

Сагайдак *(злякано)*. Ні, ні... Покинь, Стьопо. Це наївні юнацькі спроби.

П'ятиокій. Ваші?

Сагайдак. Мої, давні.

П'ятиокій. Так, так... Манера... Рука... *(До Кучмія)*.

Ви, може, де в чому маєте рацію: досить талановито,

Кучмію. А ви ж казали — формалізм?

П'ятиокій. Був... Був колись формалізм... А що вас дивує? Ви ж чули: наївні юнацькі спроби. Але вже у цьому етюді помітно, як видатний майстер, майбутній лауреат переступив через нього.

Барбанський. Цілком закономірне явище.

П'ятиокій. Що? *(Продовжує тоном референта, тримаючи в руці ложку з медом)*. Досить вивчити уважно цей маленький етюд, щоб простежити, як ото правильно й діалектично розв'язує художник тему взаємин людини з природою. Природа розглядається тут не як самобутня і загадкова, а як близька й зрозуміла людині. І це цілком вірно, товариші! Природу, друзі мої, треба любити і знати! *(Посилає ложку з медом у рот, скрикує, плює)*. Ой!.. Гину!.. Пече... Гину...

Нонна. Що з тобою, Кузю? На найцікавішому місці...

П'ятиокій. Вогнем опекло... Пухне... язик пухне... Я... я... я...

Архип. Бджола за язика вкусила.

Кучмію. Так ми й не дослухали реферата до кінця.

П'ятиокій. Я... я... Лікаря!.. Лікаря!..

Юрченко. Це по моїй спеціальності. Дозвольте.

П'ятиокій. Я помру?.. Помру?.. *(Схопив Юрченка за руку)*. Докторе, ви врятуєте мене? Що?

Юрченко. Замовкніть нарешті! Дайте, витягну жало.

Кучмію. Чим же він тоді на хліб зароблятиме?

П'ятиокій. Задихаюсь... Вмираю... Ось яка вона, смерть!

Нонна. Казала ж тобі, не їж стільки меду.

Знову сигнал автомашини.

Сагайдак. Так я і знав. Княжич...

Вадим *(подивився)*. На власному «Москвичі» придибав.

Входять Княжич і Варвара Петрівна.

Княжич. Не чую оркестру і привітальних вигуків. Загальний уклін! (До Сагайдака). Ви ще раз можете переконатись, що я людина слова. (На Варвару).
Майстер спорту, экс-рекордсменка Європи Варвара Сокіл. Дівоче прізвище Княжич... Моя сестричка...
Сагайдак. Дуже приємно.
Нонна (до Варвари). Зразу видно морський загар.
Варвара. Це кримський загар. Я там працюю.
Княжич. Кузьмо Пилиповичу! Чому така скорбота на вашому натхненному обличчі?
П'ятиокій. Бд... бджола... Ой!.. (Показує на язик).
Не можемо...
Сагайдак. Кузьма Пилипович, так би мовити, став жертвою власного солодкомовства. (До Варвари, на Юрченка). Знайомтесь. Мій давній друг.
Барабанський (до Нонни Сергіївни). Ефектна сестричка у Захара Петровича!
Кучмій (здивований). Варвара Петрівна?!
Варвара. Яша?! Не думала, що зустріну вас тут.
Кучмій. А чому ж?.. Де красиві місця та ще люди хороші, там і наш брат художник. Дивіться, он річка яка!
Сагайдак (до Варвари Петрівни). Знайомого зустріли?
Варвара. Стрічались у Криму.
Княжич. Етюди? Сагайдак — його рука! Коли ж ви встигли стільки написати? Купую гуртом: п'ятсот за штуку. Йде?
Сагайдак. Дешево ви стали мене цінувати.
Княжич. По шістсот... ну, по шістсот п'ятдесят...
Юрченко. Даруйте, але етюди належать мені. І не тільки мені, а всьому селу.
Княжич. Ах, он що. А з якої речі етюди Сагайдака будуть гинути в якомусь глухому селі? Зрештою я можу дати вам відступного.
Юрченко. І ти мовчиш, Трохиме?
Сагайдак (сміючись). Що ж... це його професія.
Юрченко (забрав етюди). Дивна професія! (Іде з дво-ру).

Сагайдак. Степане!.. Куди ти? Зачекай! Образився. (До Княжича). А все ваша недоречна комерція. (Гукає). Степане Даниловичу!
Барабанський (до Княжича). За всяку ціну нам треба дізнатись, що малює для конкурсу Сагайдак.

Княжич. А для чого ж я привіз сюди сестричку?
Варвара. Добре було б викупатись з дороги.
Сагайдак. Не раджу: там п'явки.
Варвара. П'явки водяться край берега, де стояча вода,
а ми он з кручі — й на бистрину. Давайте, Яшо, нав-
випередки, як колись.
Кучмії. Накупався вже, дякую.
Тоня. А ви... пробачте, добре плаваєте? Там дуже кру-
тить.
Варвара. Як звать вас?
Тоня. Мене? Тоня.
Варвара. Тоня?!
Тоня. Ага, Тоня. А що?
Варвара. Нічого. Я просто вірш згадала. «Виходила
тоненькая, тоненькая... Тоней называлась потому...»
Зі мною, Тоню, попливли, га?
Тоня. Гаразд! (До Вадима). Тільки вам самому доведе-
ться стежити за юшкою.
Вадим. Не підведем!
Тоня. Посолить не забудьте!

Обидві побігли на кручу.

Княжич (до Сагайдака). Як консультант? Задоволені?
Нонна. Чарівна жінка!

Кучмії непомітно зникає.

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Вітальня в міській квартирі Сагайдака. Простора, зі смаком обстав-
лена кімната на першому поверсі. За вікнами — дерева, квіти.
Посеред кімнати — величезна золота рама, на якій грають відблиски
сонця.

Настя накриває стіл до обіду. На веранді — Юрченко.

Юрченко (гукає в садок). Ні, ні, подача зліва. Сітка ж
була, сітка! Блискучий м'яч, браво! Робиш, друже,
певні успіхи, робиш. (До Насті). Люблю теніс. За-
хоплююча гра. Люблю, хоч сам і не вмю грати.
Настя. Не розумію, що в ньому привабливого, — дика
гра.

Ю р ч е н к о. Навіщо ви так, Настусю...

Н а с т я. Жартую, жартую, дядю Стьопо. Можна мені так вас називати?

Ю р ч е н к о. Звичайно, Настусю. Але що вас так хвилює? Чому ви, з вашими здібностями, покинули інститут? Що це — дівочі примхи, раптове розчарування чи просто меланхолія?

Н а с т я. Ой-ой-ой Степане Даниловичу, ви ж лікар. Як же можна так поспішати з діагнозом?

Ю р ч е н к о. Ви зрештою будете говорити серйозно? Я маю право вимагати цього. Отакенькою носив вас на руках.

Н а с т я. Добре, дядю Стьопо, відповім. Ви перебільшуєте мої здібності, та, припустимо, художником я б все-таки стала. Так, звичайненьким, не дуже цікавим. А от як друг і помічниця Сагайдака я можу зробити більше, значно більше.

Ю р ч е н к о. Та що це? Заради батька ви...

Н а с т я. Це результат багатьох спостережень і роздумів. Батько... та ви, мабуть, і самі помітили... він дуже самотній. Особливо останні роки йому бракує друзів.

Ю р ч е н к о. Але ж...

Дзвонить телефон. Настя бере трубку.

Н а с т я *(по телефону)*. Слухаю. Так, я, А, Кузьма Пилипович? Здрастуйте. Так, дома. Вже третій день. Покликати? Добре, передам. Ні, ще в селі. Лише сьогодні мають привезти. Вадим поїхав грузовою машиною. Ну, звичайно, полотно ж велике. Прошу... Добридень, Нонно Сергіївно. Ні, ще не обідали. Ждемо Вадима. Разом? Ні, в ресторан не хочеться, та й обід у мене готовий. А ви приходьте, без церемоній. *(Поклала трубку)*. Критик П'ятиокий. Знаєте його?

Ю р ч е н к о. Якже, якже, мій пацієнт. Солідний товариш. Вельми героїчно переносив страждання від агресії дідової бджоли.

Н а с т я *(сміється)*. Чула, чула. Сповістив, що готує батькові якийсь сюрприз. Аж мліє від задоволення.

Ю р ч е н к о. Он як? А ви кажете, у Трохима Васильовича бракує друзів.

Н а с т я. Я кажу — бракує справжніх друзів.

Ю р ч е н к о. Але ж Трохим завжди легко сходився з людьми. Пригадую, як до вас вже після війни приходили художники, письменники, артисти, велись розмови

з творчих питань, навіть сперечались іноді. Було дуже цікаво.

Н а с т я. Це правда. Та саме після війни слава батькова стала рости з кожним днем. Не те щоб він давав нові твори, а просто зроблене ним створювало довкола його імені все більший резонанс. Він став лауреатом, членом Академії художеств. І якось трапилось так, що разом з усім цим поступово втрачався смак до ширих розмов, критичного ставлення до себе. Тому кожне, навіть дружнє зауваження на свою адресу він став сприймати боляче, підозрівати людей, які бажали йому добра, в нещирості. От тоді друзі... справжні друзі... один за одним покинули нас. Кого він, може, й не бажавши цього, образив, від кого відвернувся, а хто сам з боєм відійшов... Їх місце відразу зайняли пристосованці.

Ю р ч е н к о. Невже Трохим не помічає?

Н а с т я. Може, й помічає, та, бачите, ці люди мають на нього вплив.

Ю р ч е н к о. Вплив? На Сагайдака?

Н а с т я. Це складне питання, дядю Стьопо. Батько — видатний художник, але вже багато років нічого видатного не робить.

Ю р ч е н к о. Але ж чому, чому?

Н а с т я. У нього просто нема часу. Та й бажання. Не хоче ризикувати. Ану ж невдача?

Ю р ч е н к о. Через те ви вирішили?..

Н а с т я. Тому я вирішила бути з ним. Мені вдалось принаймні намовити його поїхати на село, він нарешті написав картину.

Через вікно в кімнату влітає тенісний м'ячик. Чути жіночий сміх, у вікні з'являється В а р в а р а П е т р і в н а з тенісною ракеткою в руках.

В а р в а р а. Пробачте, це Трохим Васильович. З його подачі. Ну й удар!

С а г а й д а к *(підійшов до вікна)*. Не смійтесь, моє не пропаде. Реванш за мною!

В а р в а р а. Ви ще сподіваєтесь викрутитись? На мою думку, дорогий Трохиме Васильовичу, це вже безнадійно.

С а г а й д а к. От, маеш!.. Програю гру, Степане. Чи вже старість надходить?

Ю р ч е н к о. Старість? До тебе? Он який красень! Загорів, пострункшав у діда Архипа.

Сагайдак. Чуєте, Варваро Петрівно, що люди говорять?

Варвара. Я ж мала на увазі тільки гру в теніс...

Настя. Візьміть! *(Кидає м'ячик)*.

Варвара *(ввіймала)*. Спасибі.

Зникають.

Юрченко. Здається, самотності Трохима Васильовича настає край.

Настя. О ні, не вірю. Так низько мій батько не може впасти.

Юрченко. Що ви! Варвара Петрівна справляє досить приємне враження.

Настя. Такі жінки вміють справляти враження.

Юрченко. Боюсь, тут ви несправедливі, Насте.

Настя. Ви мало знаєте Захара Петровича, її братака.

Юрченко. Мав честь познайомитись.

Настя. Оте, що там робиться *(покизує на вікно)*, чергова його комбінація. Спочатку він прикинувся закоханим у мене. Та я вчасно зрозуміла, що це просто засіб ввійти в нашу родину. Стати зятем Сагайдака і цим надбати для своєї діяльності більшого авторитету. Тоді він вирішив іншим способом добитись свого.

Юрченко. Даруйте, але, може ж, вона...

Настя. Ви ще маєте сумнів? *(В бік вікна)*. Он як м'ячика закидає. Та зачекайте, любі мої, казала Настя — ще як удасться...

Знову дзвонить телефон.

(Зняла трубку). Слухаю. Так, я. Вже повернувся. Покликати? Зараз. *(У вікно)*. Тату! З Спілки художників. Підійдеш?

Сагайдак *(у вікні)*. Може, щось важливе... Варваро Петрівно, оголошується тимчасове припинення вогню!

Настя *(в трубку)*. Підійде, зачекайте.

Варвара *(з садка)*. Тікаєте? Рятуетесь від розгрому?

Краще вже відразу оголошуйте повну капітуляцію!

Сагайдак *(іде до кімнати)*. Не думав, що ви така жорстока. Що там за пожежа? *(Узяв трубку)*. Сагайдак слухає. Здрастуйте. Ні, не забув. Так, про стан і завдання образотворчого мистецтва у відображенні нових рис ідеального героя сучасності. Як перенесли?

Та зрозумійте ж, я просто не готовий. Уже розіслали запрошення? Що ж тепер робити?.. Ну, гаразд, якщо викручусь. (*Поклав трубку*). Насте! Засідання секції перенесли на післязавтра. Відбудеться в конференц-залі Музею образотворчих мистецтв. Моя доповідь мусить бути готова завтра ввечері.

Н а с т я. За один день?

С а г а й д а к. Сідай негайно за матеріал. Ет, ч-чорт! Через цю картину я зовсім забув про доповідь!

Н а с т я. Знову починається творче життя художника Сагайдака!..

С а г а й д а к. Не можу ж я відмовитись від доповіді після того, як моє прізвище вже надруковане в запрошеннях! Краще переклади мені з англійського журналу цитати. Там підкреслено. І ось що: зв'яжись з кимнебудь з видавництва. Очевидно, з Барабанським. Хай негайно надішлють зведення: що у них за останні тижні вийшло, що виходить.

Н а с т я. Щойно дзвонив П'ятиокий. Приготував для тебе якийсь сюрприз. Зараз прибіжить.

С а г а й д а к. Чого йому ще треба?

Н а с т я. Як же? Твій улюблений друг і присяжний критик.

С а г а й д а к. Я не винен, що інші схильні вишукувати у мені тільки недоліки. П'ятиокий як людина має певні вади, але ж він любить мене, закоханий у мою творчість. Степане, доведеться тобі розважати Варвару Петрівну. Я швиденько.

Ю р ч е н к о. Доведеться. Така вже моя доля — заповнювати паузи. (*Іде в садок*).

Н а с т я (*услід*). Тільки ж не капітулюйте так поспішно, як деякі інші!

С а г а й д а к. Насте... Це безглуздо й несправедливо. Не можна ж через свій поганий настрій псувати життя іншим. Ти прекрасно знаєш, що Варвара Петрівна консультує мою картину. Саме через те вона приїжджала двічі до мене на село і зайшла сьогодні. Вона мені дуже, дуже допомогла...

Н а с т я. Хай буде так. Вірю.

С а г а й д а к. Ні, це треба з'ясувати раз і назавжди. Зрештою, коли б навіть між нами щось сталося... я кажу про серйозні почуття, що ж... я ще нестара людина, а вона розумна, чесна...

Н а с т я. Така ж, мабуть, як її братик.

Сагайдак. Він є він, а вона є вона! Крім того, я і в ньому нічого поганого не бачу. Сумлінний, кваліфікований працівник Художнього фонду...

Настя. ...якого ти сам називаєш «радянським комерсантом».

Сагайдак. Чого жартома не скажеш. Який він не є, а обійтись без Княжича ніхто не може. Та й ти сама, здається, ще зовсім недавно була про нього іншої думки! *(Виходить)*.

Настя. «Здається»?! *(Набирає номер)*. Видавництво «Живопис і графіка»? Це ви, Романе Вікентійовичу? Батько просить якомога скоріш надіслати йому матеріали... Знаєте які? От-от, для доповіді. Навіть самі привезете? Не обов'язково на крилах, можна просто трамваем. *(Виходить)*.

Під час телефонної розмови на веранді підіймаються Юрченко й Варвара Петрівна.

Юрченко. Заздрю вам. Ви побачите сьогодні новий твір Сагайдака.

Варвара. Трохим Васильович дуже турбується, чи вірно він написав картину з погляду спорту. Тому й запросив мене подивитись ще раз. Тепер уже готову. Ви знаєте, навіть хвилююсь. Та начебто я не повинна помилитись.

Юрченко. Ох, хотілося б мені хоч одним оком глянути! Але конкурс є конкурс, піджду.

Варвара *(підійшла до рами)*. Золота рама. Брат замовляв. Намагався зробити якомога розкішнішу. Він каже: «Рама для картини — все одно що одяг для жінки». Це вірно?

Юрченко. Не думав. Я, між іншим, вважаю, що й для жінки одяг не має такого вже... ну, вирішального значення.

Варвара. Не кажіть. Жінка завжди мусить...

Юрченко. Бути в золотій рамі? Може. Тут я, вибачайте, погано розбираюсь. А от, пригадую, коли Трохим Васильович ще майже студентом написав свою знамениту «Криницю», замовляв йому раму я... На позичені гроші... Рама вийшла поганенька, та картина від цього...

Варвара. Надзвичайна картина.

Юрченко. Бачили в музеї?

Варвара. На жаль, лише копію. У нас, в Артеку.

Ю р ч е н к о. Ви працюєте в Артеку?

В а р в а р а. Уявіть собі. Скоро знову повернусь туди. Тягне. Дивно, як звикла до дітей. Зустріну хлопчика чи дівчинку, воно, може, ніколи й не було в Артеку, а мені здається — наше! У нас відпочивало, гартувалось.

Ю р ч е н к о. Любите малят?

В а р в а р а. Страшенно.

Ю р ч е н к о. Це тому, мабуть, що у вас немає своїх?

В а р в а р а. Це тому, мабуть, що в мене була дитина.

Ю р ч е н к о. Он як?.. Де ж вона?

В а р в а р а. Її вбито. Бомбою. В перші дні війни.

Ю р ч е н к о. У мене ніколи не було дітей, але я... Довелось на фронті... На все життя надивився...

В а р в а р а. Не знаю навіть, де її могилка.

Ю р ч е н к о. Дівчинка?

В а р в а р а. Трьох років. Двадцятого червня, нічого не підозрюючи, я виїхала на всесоюзні змагання, а двадцять другого почалась війна. Ми жили тоді на кордоні. Мій чоловік був льотчиком. Я кинулась до них, та вже не змогла пробитись. Потім дізналась, що чоловік загинув у перших же боях, а дочку евакуювали з братом.

Ю р ч е н к о. Захаром Петровичем?

В а р в а р а. У мене один брат. З колоною машин добрались вони майже до самого Дніпра. Тут налетіли «юнкерси», і брат поховав її біля якогось села. Він навіть назви не знає. От і вся історія. Я рада, що Трохим Васильович пише картину для миру. Усім, чим можу, я хочу допомогти йому.

Ю р ч е н к о. Він талановитий художник, і якщо це буде нова «Криниця»...

В а р в а р а. Так, так, навіть діти люблять цю картину. У нас часом довго стоять біля його «Криниці», розпитують... Скажіть, ви ж знаєте: це вірно, що дівчина з відром — дружина Трохима Васильовича?

Ю р ч е н к о. Так, прообразом цієї дівчини справді була Ганнуся. Згодом вона стала його дружиною.

В а р в а р а. І вона не заважала його творчості?

Ю р ч е н к о. Заважала? Вона була його радником... я сказав би, нахтненницею!.. До самої смерті.

В а р в а р а. Вона теж на фронті?..

Ю р ч е н к о. Так. На Західному Бузі.

На веранду вбігає В а д и м.

Вадим. Гей, Насте! Здрастуйте. Де вона? *(За сцену)*.
Та допоможи ж, Захаре, злізти Тоні з машини! Ви-
соко ж!.. Підождіть, Тоню, я зараз... *(Зникає)*.

Голос Тоні за сценою: «Не треба, я вже на землі».
З кабінету входить Настя, за нею — Сагайдак.

Настя. Приїхали нарешті?
Юрченко. Начебто приїхали.
Настя *(гукає)*. Приїхали, тату!

Вадим знову з'являється на веранді.

Вадим. Насте, відчиняй двері. Обидві половинки. *(Зникає)*.

Сагайдак. Ну, Варваро Петрівно, зараз глянемо,
якого там kota в мішку привезли.

Голос Княжича за сценою: «Знизу, Вадиме. Підтримуй знизу!..»

Сагайдак *(на веранді)*. Може, покликати двірника?

Голос Княжича за сценою: «Навіщо? Впораємось самі. Щоб мого-
ричу ні з ким не ділити».

Сагайдак. Он могорич уже на столі.

Княжич з'являється у дверях.

Княжич. Чекай, зламаєш підрамник... А влізе вона?
(Міряє двері). Спробуємо. Давай!

Княжич і Вадим протискують у двері величезну, зашиту в міш-
ковину картину.

Сагайдак. Обережніше, обережніше...

Княжич. Та-ак, та-ак... ще трохи, ще... Ну, нарешті!..
Шедевр прибув без пошкоджень. *(До Юрченка)*. За-
гальний уклін! О, сестричка моя завітала!.. Моє по-
важання, Анастасіє Трохимівно. *(До Сагайдака)*.
Відразу в раму?

Сагайдак. Ні, ні, несить у майстерню.

Вадим. Дай дух перевести. Руки зомліли. Всю дорогу
кидало її з боку на бік, ледве втримали...

Входить Тоня з речами.

От із Тонею. *(На Княжича)*. Йому добре. Дрімав у
кабіні після дідової вишнівки.

Княжич. Ти тут бреши далі, а я тим часом з шофером розракуюсь. *(Виходить)*.

Настя. Тонечко! Як же ти виросла... *(Обіймає її)*. Та якою ж гарною стала!..

Тоня. Що ви, Анастасіє Трохимівно... де там... Дідусь наказував усім кланятись, усім!..

Юрченко. І мені?

Тоня. Ой Степане Даниловичу!.. І ви тут?

Юрченко. Ах ти, кізочко!.. Значить, міняєш-таки нашу тиху Мар'янівку на тлум міського життя?

Тоня. А хто намовляв мене стати лікарем, і обов'язково таким, як Ганна Архипівна?

Юрченко. Було таке... була розмова.

Тоня. От я й... Варвара Петрівна!

Варвара. До інституту збираєтесь вступати?

Тоня. Ага, хочу.

Вадим. Батьку, ти так і не подивився Тонині малюнки? Яка там до дідька медицина, їй у наш вступати треба.

Сагайдак. Хотів, хотів подивитись... Так вона ж ховала їх від мене. Для неї тільки дядя Яша авторитет!..

Варвара. Ви справді малюєте, Тоню?

Тоня. Всі юнаки й дівчата в моєму віці пишуть вірші або малюють. Залежно від здібностей!..

Сагайдак. Тоню!.. Дівчисько. Вуха намну!.. Ач, яке злопам'ятне!..

Вадим. Все ясно. Професор Сагайдак, як йому й належить, виховує молоді таланти. *(Дає папку)*. На ось, ознайомся у вільну хвилину.

Тоня. Вадиме, навіщо? Звідки вони у вас?!

Вадим. Викрали з дідом Архипом із вашої комірчини. *(До Сагайдака)*. Бери, бери, це — майбутня Яблонська!

Тоня. Ні, ні, віддайте... Степане Даниловичу, що ж це робиться?..

Настя *(бере у Сагайдака папку)*. Не хвилюйся, Тонечко, батько подивиться, а тоді порадимось, куди тобі вступати. Перш за все ходімо, я тебе влаштую. Вадиме, візьми Тонині речі.

Тоня. Тут не всі мої. Оце, Анастасіє Трохимівно, дідусь передав вам меду.

Настя. Спасибі. *(Бере глечик, ставить на стіл)*.

Тоня. А оце чемодан дяді Яші.

Вадим (*піднімає старенький чемодан, перев'язаний ремнем*). Розкішна посудина!..

Настя. А чого це він у вас?

Тоня. Таж дядя Яша зник раптом з села. Навіть у нас оці речі залишив.

Варвара. Так досі й не повернувся?

Тоня. Як ото щез, коли ви приїхали, то й слід простиг.

Юрченко. І в мене деякі його ескізи лишилися. Що за пригода...

Варвара. А це його давня властивість: несподівано й безслідно зникати.

З веранди повертається Княжич.

Вадим. Захаре Петровичу, ти часом не знаєш міської адреси Кучмія?

Дзвінок. Настя іде відчиняти, потім повертається.

Княжич. Кучмія? Ні, такий серед моїх клієнтів не лічиться.

Юрченко. Доведеться, Тоню, шукати нашого друга через адресний стіл.

Постукавши в причинені двері, входить Барбанський з туго набитим портфелем.

Барбанський. Здрастуйте, Трохиме Васильовичу. О, тут стільки знайомих! А я гадав, ви, Трохиме Васильовичу, як літописець Нестор, над доповіддю сидите. (*На портфель*). Тут все, що може вас зацікавити: детальна анотація кожного твору. Оперативність над усе! (*Побачив картину*). А-а... поздоровляю! Немовля ще в пелюшках, але вже видно, що це титан. Від усієї душі! Грандіозне полотно!..

Юрченко. Розміром вона буде втрое, а то й вчетверо більша за «Криницю».

Сагайдак. Та забудьте ви всі нарешті про ту «Криницю»! Не ті тепер у мене можливості, не ті масштаби!..

Княжич. Одних фарб скільки пішло! Двічі возив.

Сагайдак. Несіть вже, несіть.

Княжич (*до Вадима*). Ну, ти, немічна дитино, вже відпочив? Заходь з того боку.

Сагайдак. Берись, Вадиме. Давайте всі разом.

Вадим. Чого там разом! Ану, чорноробочі від мистецтва, раз-два, взяли!

Несуть.

Сагайдак. Обережно, обережно... Степане, придерж двері.

Барабанський. Трохиме Васильовичу, а я ж навіщо? *(Хапається одночасово за двері й за картину).*

Княжич. Що ви робите, ламаєте!..

Барабанський. Ні, ні, я — мов святиню, мов святиню... Анастасіє Трохимівно, заберіть у мене портфель!

Княжич. Нахиляй, нахиляй... Знову не лізе!

Вадим. Плечем підштовхни.

Сагайдак. Обережно!..

Барабанський. Дозвольте ж і мені... Трохиме Васильовичу... Товариші... Одним пальцем тільки, одним пальцем!.. Це ж історичний момент...

Настя. Тоню, пройдемо туди. Умийся.

Тоня й Настя виходять в інші двері.

Вадим. Раз-два... Пішла!..

Барабанський. Це я, це я проштовхнув!

Сагайдак *(у дверях)*. Ліворуч трошки... Так. Тепер, Захаре Петровичу, ваш край, будь ласка, ближче до стіни. От-от... Немовби освітлення буде хороше. Ну, Варваро Петрівно... Пробачте, товаришу консультант! Зараз зніму ряднину, а ви судіть, наскільки я збагнув вашу спортивну премудрість. *(До Юрченка)*. Хотілося б, Степане, показати й тобі, порадились, та сам розумієш... умови конкурсу... Принцип: ніхто не бачив і не побачить до рішення журі!

Всі, крім Юрченка, виходять. Юрченко залишився сам. Він деякий час стоїть замислившись, раптом бере свого картуза з підвіконня і прямує до виходу. Повертається Настя.

Настя. А я гадала, що сьогодні ви весь день пробудете з нами. Сподіваюсь, ви не забули, яка сьогодні дата?

Юрченко. Так, Насте. Цей день я й хотів провести з вами, серед вашої сім'ї. Та тут стільки набилось... І ще придуть... Не затримуйте мене...

Настя. Степане Даниловичу. Дядьо Стьопо! Залиштесь. *(Крізь сльози)*. Зробіть це для мене...

Юрченко. Гаразд, гаразд, хороша моя... Заспокойтесь.

Входить Вадим.

Вадим. Де Тоня? Куди ти її діла?

Настя. Переодягається з дороги. А що тобі?

В а д и м. Як це — що мені? Повинен я при звичаювати Тоню до міської культури?

Входить переодягнена Т о н я.

Скажіть, Тоню, я одержав від діда призначення бути вашим гідом, шефом, чичероне і тече і тепе?..

Т о н я. Ага. У них справді така дружба з дідусем, що й ну... Та тільки хіба ж я вас буду слухатись?

В а д и м. Але ж наказ був? *(До Насті)*. От маєш. Нагодуй нас чим-небудь нашвидку, і я зараз же поведу Тоню оглядати наш інститут. *(Сідає за стіл)*.

Н а с т я. Зачекай, ти чого без батька за стіл сів? Отак міську культуру показуєш? Нікуди твій інститут не втече. Зараз пообідаємо всі як слід. А то взяв моду...

В а д и м. Ну годі вже. От любить стружку знімати... *(Побачив тенісну ракетку)*. О... Тоню, ходітьте, повчу вас у теніс. Інтелігентна гра! У нас на курсі дуже захоплюються. За мною, на корт!.. *(Побіг у садок)*.

Ю р ч е н к о. Піди, піди, Тоню.

Н а с т я. Тонечко, благаю: всип цьому хвалькові.

Т о н я. Фізкульт-ура! *(Побігла)*.

Тонин голос з веранди: «Ходітьте, Степане Даниловичу, за суддю».

Ю р ч е н к о. Єсть, за суддю! *(До Насті)*. А ви — за публіку.

Н а с т я. Не можу. *(На портфель)*. Ото ж на мою голову... Гуляйте. Коли батько звільниться, покличу до столу. *(Бере портфель, виходить)*.

За вікнами почалась гра. З майстерні повертаються Княжич та Барабанський.

Б а р а б а н с ь к и й. Вперше бачу Трохима Васильовича в такому стані. Збирається показати картину всього тільки вашій сестрі, а хвилюється так, начебто перед ним урядова комісія.

К н я ж и ч *(щільно причиняючи двері)*. Не будемо їм заважати. Хай вони помилуються картиною і одне одним.

Б а р а б а н с ь к и й. А, так он воно що...

К н я ж и ч. Кожний діє, як уміє. До речі, як ваша дисертація: скоро вже можна буде вітати з кандидатським званням?

Б а р а б а н с ь к и й. Готова. Маю надію. Та ще все якось в тумані.

К н я ж и ч. Тоді у нас з вами багато спільного.

Б а р а б а н с ь к и й. Що саме?

К н я ж и ч. Туманні надії.

Б а р а б а н с ь к и й. Ой, чи так? А в кого будиночок виріс на околиці міста? Сподіваюсь, він не з туману?

К н я ж и ч. Який будиночок? Хижка! Маленька хижка на чорний день. І то через неї я весь у боргах. Слово честі. Живу на п'ятсот карбованців у місяць.

Б а р а б а н с ь к и й. Маскуєтесь. Що нового в комерційному світі?

К н я ж и ч. Продається Айвазовський. Безумно дешево. Тільки для друзів.

Б а р а б а н с ь к и й. Підробка груба чи більш-менш пристойна?

К н я ж и ч. Оригінал. І віддам за півціни.

Б а р а б а н с ь к и й. Що ж вимагається від мене за таку послугу?

К н я ж и ч. Це буде вже друга моя послуга. Не забувайте, що дані про нову картину Сагайдака повідомив вам я.

Б а р а б а н с ь к и й. Пам'ятаю. До речі, як ви дізнались? Через сестру?

К н я ж и ч. Яке це має значення. Отже, дві послуги я вам зробив.

Б а р а б а н с ь к и й. Айвазовського я ще не бачу.

К н я ж и ч. Буде ваш. А від вас я вимагаю дрібницю. Не поспішайте з випуском репродукцій нової картини Сагайдака. Поки я не організую замовлення на автокопії. Ваші масові тиражі постійно обмежують мій ринок збуту.

Б а р а б а н с ь к и й. Ви ж стільки заробили на його «Криниці». Немає такого готелю, такого санаторію, де не було б копії.

К н я ж и ч. «Криниця» вже вичерпана до дна. Візьмемось за експлуатацію нового шедевра. То як же?

Барабанський мовчить.

Гаразд. Беріть Айвазовського так. В подарунок.

Б а р а б а н с ь к и й. Важко. Неймовірно важко, Захаре Петровичу. У видавництві почнуться розмови: чому, як, з якої речі?.. Інтриги!

К н я ж и ч. Рідкісний морський пейзаж. П'ятиокий лопне від заздрощів!

Б а р а б а н с ь к и й. Оригінал?

К н я ж и ч. Гарантую.

Б а р а б а н с ь к и й (зітхає, потім іде до телефону, набирає номер). Мені редактора масових видань. Барабанський. Ось що: план по випуску репродукцій до міністерства поки що не надсилайте. Будуть деякі виправлення. Така вказівка! (Поклав трубку). Задоволені?

К н я ж и ч. Айвазовський завтра буде у вас.

Повертаються С а г а й д а к і В а р в а р а.
Сагайдак замкає двері майстерні на ключ.

С а г а й д а к. Можливо, можливо, Варваро Петрівно. Та все ж ви мене засмутили. Не відчуваю захоплення у ваших словах.

В а р в а р а. Я висловлююсь тільки як спортсменка. З погляду легкої атлетики картина бездоганна.

С а г а й д а к. А з погляду мистецтва?

В а р в а р а. В мистецтві я не фахівець. Тут мені легко помилитись.

С а г а й д а к. Ні, не те, не те. Ет, ч-чорт! Пробачте... Полотно написано за всіма вимогами критики. Є позитивний герой, є народ, маса. Ви помиляєтесь, Варваро Петрівно. Очевидно, воно дещо прямолінійне, але ж зараз такі вимоги... Ви не в курсі наших справ.

В а р в а р а. Звичайно. Мені тільки здається, що ваші ранні етюди, які я бачила там, у селі... вони мені більше подобаються.

С а г а й д а к. Чим же?

В а р в а р а. Не знаю. Може, тим, що говорять своєю, одним їм властивою мовою.

С а г а й д а к. Що ж етюди... П'ятикокий знайшов у них формалізм. Потім, правда, поправився, але тільки зважаючи на моє ім'я. Несолодко було б авторові цих етюдів, будь він яким-небудь Кучмієм.

В а р в а р а. Не думаю, щоб Яшу це дуже збентежило.

С а г а й д а к. Отак усі мов змовились: «Яша, Яша», наче про близьку людину. Наче він усім брат чи сват.

В а р в а р а. Не знаю. Для мене він просто старий знайомий. Я з ним познайомилась ще в Криму.

С а г а й д а к. В санаторії?

В а р в а р а. В Артеку. Я ж там працюю, а він приїжджав малювати дітей.

С а г а й д а к. І вас, мабуть, теж?

В а р в а р а. Уявіть собі: ні. Я чомусь не люблю ні фотографуватися, ні тим більше щоб мене малювали.

Б а р а б а н с ь к и й. Надаремно. З такою вродою, як ваша...

В а р в а р а. Але про те, яким, на його погляд, має бути мистецтво, Кучмій мені багато говорив.

К н я ж и ч. Кучмій? А хто його знає? Кого цікавлять його погляди?

Б а р а б а н с ь к и й. Небезпечний дикун. Я аж злякався, коли він засопів у мене в кабінеті, дізнавшись, що ми забракували його плакат.

С а г а й д а к. О, тепер ясно, чому вам, Варваро Петрівно, сподобалась моя юнацька мазанина. Він теж захопився нею. Єдність смаків, розумію.

В а р в а р а. Ні, справді Якову Митрофановичу сподобались ті етюди? Цікаво...

С а г а й д а к. От не здогадався порадитись з Яшею, як мені писати картину! Може, тоді б вона вам більше імпонувала.

Б а р а б а н с ь к и й (*регоче*). Знайшли порадирика!.. Ні знань, ні надбань, на сіні ночує...

В а р в а р а. Якось у нас в Артеку пішла я з дітьми на екскурсію. Зайшли далеко в гори. Дуже далеко. На одній з високих голих скель ми побачили дивовижну квітку: вона була схожа на троянду, тільки мала зелений колір, краса її була якась мужня і надзвичайно чарівна. З нами був екскурсовод-ботанік. Він пояснив нам, що це справжня троянда, яка колись потрапила в важкі кліматичні умови. Під впливом цих умов її ніжні різнобарвні пелюстки втратили колір, стали шорсткими й зеленими, як листя, але вона стійко перенесла всі випробування і цвіте на скелі своїм суворим і прекрасним цвітом. Я тоді подумала: як часто буває навпаки. Беруть квітку, саджають у найкращий ґрунт, акуратно поливають, мало не дмухають на неї, а вона рідко коли цвіте, а іноді й зовсім в'яне.

С а г а й д а к. Дякую!

К н я ж и ч. До чого це ти, Варю?.. Даруйте, Трохиме Васильовичу, але вона... вона...

С а г а й д а к. Ні, чого ж, я сам колись так думав. Молодість!..

Чути дзвінок.

(*Гукає*). Насте, хтось там дзвонить. Відчини!

Настя входить.

Н а с т я. Зараз, тату, відчиню. Заплуталась я у ваших анотаціях, Романе Вікентійовичу...

Знову дзвінок.

С а г а й д а к. Ідіть розберіться, я сам відчиню. Тільки щоб не було плутанини. *(Виходить у передпокій)*.

Б а р а б а н с ь к и й. У мене анотації написані діалектично...

Барабанський і Настя виходять.

К н я ж и ч. Божевільна! Хіба ж можна так розмовляти з самим Сагайдаком?!

В а р в а р а. Я ж йому нічого не сказала.

К н я ж и ч. В тому-то й річ, що нічого. Таку знамениту людину не можна не хвалити. Не похвалиш ти — похвалять інші. А ти пошиєшся в дурні. Сестричко, у тебе ж така перспектива! Він захопився тобою... Невже ти цього не розумієш?

В а р в а р а. Захаре, я... ти... я зараз же піду звідси.

К н я ж и ч. Варю, не роби дурниць, Варю!

Повертається Сагайдак.

С а г а й д а к. Ні, ні! Спочатку ми пообідаємо всі, гуртом. А такі розмови... вони навіть корисні.

Входять Нонна Сергіївна та П'ятиокій.

В а р в а р а. Пробачте, але в такому товаристві мені буде важко... Я не настільки освічена... не в курсі справ, як ви сказали...

П ' я т и о к і й. Вродлива жінка прикрашає всяке товариство. Якщо не помиляюсь, чарівна сестра нашого шановного Захара Петровича? Мав честь в один скорботний день вже познайомитись з вами. Знаєте, був на грані смерті. Ні, природу, друзі мої, треба любити й вивчати з полотен Левітана.

Н о н н а. Вітаю вас, мила. Захаре Петровичу, розвантажте мене. *(Віддає пляшки)*.

С а г а й д а к *(через вікно)*. Степане, Тоню, обідати! Роздобув, Варваро Петрівно, спеціально для вас багаторічне масандрівське винце. Насте, проси гостей до столу! *Вийшов*).

Ю р ч е н к о *(на веранді)*. Ех, Тонечко-донечко, а я на тебе надіявся...

Голос Тоні: «Що ж, Степане Даниловичу, коли він таки добре грає». Входять Юрченко, Тоня, Вадим.

П'ятиокий. О, мій рятівник тут! Вдячний, вдячний. Почуваю себе цілком нормально. Ось... *(Показує язик)*. Ну як? Мені не загрожують рецидиви?..

Нонна. Кузьо, заховай язика, це несолідно. Він у мене — як мала дитина: що в голові, те й на язиці.

Юрченко. На язиці у нього абсолютно нічого немає.

П'ятиокий. Значить, я можу бути спокійним?

Юрченко. Будьте.

Входить Сагайдак з пляшкою в руці. Настя господарює коло столу.

Сагайдак. Загальні збори друзів оголошую відкритими. На порядку денному одне питання: чим хата багата, тим рада!.. Прошу, сідайте!

П'ятиокий. Дорогий Трохиме Васильовичу! Я й моя дружина... в даному разі як представник Міністерства культури, прийшли привітати вас з благополучним закінченням нового витвору найпередовішого в світі радянського малярства.

Барабанський *(на порозі)*. Браво, браво, браво!

П'ятиокий. Картина «Естафета миру» — новий вклад у наше образотворче мистецтво.

Сагайдак. Дозвольте, звідки вам відома назва картини?

Нонна. Поздоровляю, дорогий Трохиме Васильовичу. Ваша картина одержить першу премію. «Естафета миру» — блискуче полотно.

Сагайдак. Але ж звідки вам це відомо?

П'ятиокий. Шановний друже! Сьогодні у нас з вами подвійне свято. По-перше, ви закінчили видатне, я насмілюсь сказати — епохальне полотно. Я його ще не бачив, але я цілком вірю тим даним, які у мене. По-друге, я...

Барабанський. А по-друге, у підлеглому мені видавництві вийшла в світ нова фундаментальна праця — монографія Кузьми Пилиповича П'ятиокого «Художник Т. В. Сагайдак. Життя і творчість».

П'ятиокий. Дарую вам цей поки що єдиний екземпляр від усього серця!

Вадим грає на пляшках туш.

Нонна. Ви просто поганий хлопчисько!

Сагайдак *(важить книгу у руці)*. Презентабельна штука.

П'ятиокий. Зверніть увагу на останній розділ.

Сагайдак. Цікаво. *(Дивиться)*. «Сагайдак — борець за мир». Ого!.. *(Читає)*. «Остання картина Сагайдака «Естафета миру»... Залитий сонцем стадіон... На біговій доріжці в напруженій позі жінка-спортсменка... Вона понесе естафету миру, передаючи її з рук у руки...» *(Збентежений)*. Зміст картини переданий точно, але ж... але ж...

Барабанський. Не турбуйтеся. Це тільки сигнальний примірник. Книга вийде в світ після конкурсу. Розрачунок!

П'ятиокій. Читайте, читайте далі.

Сагайдак. «...Картина Сагайдака «Естафета миру» — знаменна подія в нашому мистецькому житті. Не випадково вона на закритому конкурсі Міністерства культури і Спілки художників відзначена першою премією в розмірі двадцяти тисяч карбованців...» Дозвольте, але ж конкурс ще не відбувся.

Нонна. Питання вирішене. Поздоровляю!

Сагайдак. Ні, товариші, ні! Так не можна! Я не питаю, звідки вам стала відома назва картини, її зміст. Хтось підгледів, прочув. Але ж є якісь принципи... Та ні, просто — елементарна чесність... Після всього, що сталося, я не можу подати картину на конкурс, — не маю морального права. Ви зробили мені ведмежу послугу, і самі тепер відповідайте за свою писанину!

П'ятиокій. Дорогий і шановний, ви візьмете участь у конкурсі.

Сагайдак. У жодному разі!

Нонна. Про вашу участь у конкурсі знають всі. Ваша відмова...

П'ятиокій. Ваша відмова при цій ситуації буде розцінена як демонстрація, протест. Що?.. Не проти нас, ні, ширше! Ви розумієте? Тема... значення конкурсу... ваше місце в мистецтві... і раптом такий жест.

Сагайдак. Ви гадаєте?..

Барабанський. Вашої вини нема. Ви картину нікому не показували. Істина!

Сагайдак. Звичайно. От навіть другові юності не зважився показати. Ти розумієш, Степане?..

Юрченко. В тому-то й річ, Трохиме, що я дуже погано все це розумію...

Варвара. Як прикро. Ви можете подумати, що це я видала вашу таємницю. Але ж я нікому, слово честі,

нікому... Та й картину в цілому я побачила тільки сьогодні.

Сагайдак. Хіба ж я міг подумати на вас? Прошу за стіл. Прошу, Варваро Петрівно.

П'ятиокій. А що, власне, сталося? Все одно вашу картину я пізнав би відразу. Манера, стиль. Що?.. *(Підняв келих)*. За майбутнього переможця конкурсу... за нашого видатного... найвидатнішого художника Трохима Васильовича Сагайдака! *(П'є)*.

Сагайдак. Повірте, не премія приваблює мене...

П'ятиокій. Хто ж цього не розуміє? Що там якась премія, коли ця остання ваша творча перемога є... є... *(Схопив книжку, читає)*: «...е етап, новий етап у розвитку духовної культури всього людства!». Це заключні слова моєї монографії.

Барабанський. Так, новий етап. *(Підняв келих)*. Але новий етап у творчості повинен бути новим етапом і в житті. Історія мистецтва, це я можу ствердити як майбутній молодий вчений, кандидат наук... історія мистецтва безапеляційно доводить, що талант художника розквітає тільки тоді, коли поруч з ним є патхненниця, та, яку стародавні греки звали музою, а римляни...

П'ятиокій *(підказує)*. Каменою.

Барабанський. Каменою. Справжня подруга життя. Я хочу випити за таку подругу...

Сагайдак. Передчасно це!

Барабанський. За таку подругу... за ту подругу... яка... яка...

Настя. Яка лежить у холодній землі на березі далекої річки. Сьогодні, до речі, якраз десята річниця її смерті.

Сагайдак *(після паузи)*. Чому ж ти мені не нагадала, дочко?

Вадим. А чому ти... чому ми з тобою забули, тату?

Настя. Тому... тому, що...

Варвара *(встає)*. Який сором! Я ж хотіла піти. Пробачте... *(Рвучко виходить)*.

Сагайдак. Варваро Петрівно! Це... це непорозуміння! Княжич. Не хвилюйтесь, Трохиме Васильовичу. Я все владнаю.

Сагайдак і Княжич ідуть за нею.

Юрченко. Настусе...

Настя, ридаючи, вибігає на веранду, Юрченко, Тоня,
Вадим теж виходять.

Б а р а б а н с ь к и й. Я ж не чекав такого.
П' я т и о к и й. Ніколи не слід поспішати. Пам'ятайте:
в кожній ложці меду може сидіти бджола!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Вестибюль Музею образотворчих мистецтв. Масивні сходи ведуть на другий поверх. Колони, дзеркало, кілька скульптур. Під сходами невеличкі двері, верхня частина яких з матового скла. На передньому плані афіша: «Сьогодні, 25 липня, в конференц-залі музею відбудеться доповідь Т. В. Сагайдака «Про стан і завдання образотворчого мистецтва у відображенні нових рис ідеального героя сучасності».

Входять П'ятиоккий і Нонна Сергіївна.

Н о н н а. Чекай, чекай... *(Підводить його до дзеркала).*
Ну от, от... поглянь на себе. *(Сіпає за галстук).* Що це таке?

П' я т и о к и й. Оригінальна кольорова гама.

Н о н н а. Суміш канарки з папугою. Казала ж тобі, цей галстук не для тебе.

П' я т и о к и й. Але ж чому?

Н о н н а. Несолідно. Ти ніколи не хочеш рахуватися з тим високим становищем, яке займаєш у суспільстві. Сотні людей дивляться на тебе як на людину зразкового смаку.

П' я т и о к и й. Нонночко, якщо ти вважаєш за потрібне... *(Покірно знімає галстук).*

Н о н н а. Що ти робиш? На офіціальне засідання без галстука...

П' я т и о к и й. А-ля апаш. Сам Володимир Васильович Стасов на досить відомому портреті відтворений з відсутністю галстука.

Н о н н а. Знайшов приклад! Твій Стасов жив сто років тому і в засіданнях секцій брати участі не міг.

По сходах спускається Б а р а б а н с ь к и й.

Б а р а б а н с ь к и й. А де ж Сагайдак? Немає? Я гадав, що ви за ним заїдете.

П' я т и о к и й. Дивне передбачення. Що? Коли я на минулому засіданні робив доповідь, він за мною не заїжджав.

Б а р а б а н с ь к и й. Знайшли час зводити рахунки. Хіба вас не хвилює, що він і сьогодні не здав картину на конкурс?

П'я т и о к и й. Гадаєте, є підстави хвилюватись?

Б а р а б а н с ь к и й. Ще б пак! А що, як він зовсім її не здасть? Казав же, що не має морального права.

Н о н н а. Не турбуйтеся. Є Княжич. Захар Петрович зацікавлений не менше, ніж ми. Ввечері він сам перевезе картину на виставку. А як там?.. (Показує нагору). Явка членів секції забезпечена?

Б а р а б а н с ь к и й. Зал зовсім не повний... пробачте, не зовсім повний. Але кворум набереться. Тільки чому ж це сам доповідач запізнюється?

Н о н н а. Захоплення спортом у його роки хоч-не-хоч, а вибиває з графіка.

П'я т и о к и й. Це що, натяк? Нонночко...

Н о н н а. Будьте певні! Ефектна сестричка Захара Петровича вперто наближається до фінішу.

Б а р а б а н с ь к и й. Чекайте. А як же розуміти той інцидент?

Н о н н а. Позавчора на обіді? Вітаю! І ви їй повірили?

П'я т и о к и й. Нонна Сергіївна кваліфікує даний епізод як добре інспірований гачок з антихудожньої мелодрами.

Б а р а б а н с ь к и й. Тобто?

Н о н н а. Саме отак і ловляться довірливі карасі. Вірте мені. Я теж, між іншим, жінка.

Б а р а б а н с ь к и й. Он як? Фантастично! В кожному разі Сагайдака зараз не варто спускати з очей. Після того обіду він наче сам не свій.

Швидко входить Княжич.

Княжич. Загальний уклін! Доповідь почалась?

Б а р а б а н с ь к и й. Поки що — ні.

Княжич біжить угору по сходах.

Н о н н а. Куди ж ви поспішаєте?..

Княжич. Термінова справа. Трохим Васильович в конференц-залі?

П'я т и о к и й. Запізнюється з невідомих причин.

Княжич. Дзвонили?

Н о н н а. Справді, треба подзвонити. Романе Вікентійовичу...

Б а р а б а н с ь к и й. А може, ви, Нонно Сергіївно? Вам як представникові міністерства зручніше.

Всі виходять. Входить Сагайдак, перегортаючи й правлячи на ходу сторінки доповіді. Повертається Княжич.

Княжич. Трохиме Васильовичу, неув'язка.
Сагайдак *(не відриваючись від доповіді)*. Що саме?

Княжич. Варвара...

Сагайдак. Варвара Петрівна?..

Княжич. Так. Вона сьогодні від'їжджає до Артеку. Не хоче залишатись ні на один день.

Сагайдак *(вражений)*. Заждіть. Як же?.. Коли поїзд?

Княжич. Літаком до Сімферополя, а там — автобусом.
Я переконував по-братньому, просив — дарма! За годину їдемо в аеропорт.

Сагайдак. Так я ж навіть не зможу побачити її.

Княжич. Оце мене й турбує.

Сагайдак. Ні, я її мушу бачити. Після того клятого обіду... Чуєте, Захаре Петровичу, мушу! Нам треба порозумітись.

Княжич. Але ж коли, як? Доповідь, обговорення... неодмінний виступ П'ятюкогого...

Сагайдак. Сама тільки доповідь на півтори години.

Княжич. У мене є план. Ви зараз починаєте доповідь і рівно через сорок п'ять хвилин зробіть перерву.
Я поїду за Варварою і по дорозі в аеропорт завезу її сюди.

Сагайдак *(впевнено)*. І я переконаю її не їхати.

Княжич виходить. Сагайдак дивиться йому вслід, потім підіймається по сходах, знову зазираючи в рукопис. Повертаються П'ятюкий, Нонна Сергіївна, Барабанський.

П'ятюкий. О... А Трохим Васильович, навпаки, тут.
Здрастуйте, дорогий і шановний!

Нонна. Ми хвилюємось, дзвонимо...

Барабанський. Аудиторія жде не діждеться!

Сагайдак. Дали ж мені на доповідь усього два дні.
Ледве встигли передрукувати. Ходімте, я поспішаю.

Нонна. Вмираю від нетерпіння...

Барабанський. Не тільки ви, не тільки ви...

Всі йдуть нагору. З вулиці входять Юрченко, Тоня, Вадим.
У Вадима в руках знайомий нам чемодан Кучмія.

Тоня. Де ж його шукати?

Юрченко. За даними глибочицької бабусі, він має бути у відділі реставрації старовинних картин.

Вадим. Тобто на складі допотопного мотлоху. Стійте-стійте, пригадую, це ж десть тут, під сходами. (*Сипнув двері*). Замкнено.

Юрченко. Всі, мабуть, на доповіді. (*На афішу*). Он, бачите?

Вадим. Ого! Так тут мій батенько сьогодні глаголить. Тепер ясно, чому у Насті цілу ніч машинка цокала. Та яка ж довга назва у цієї доповіді!..

Тоня. Може, й нам дозволять хоч трішки послухати? Зайдемо?

Вадим. На доповідь? Тільки за вироком народного суду! Та й, згідно з моїм планом культобробки, нам, Тонечко, ще треба сьогодні встигнути в академічний театр опери та балету. (*Виймає квитки*). Вуаля! Третій ряд партеру.

Тоня. Ні, ні, тоді краще в оперу.

Вадим. Як же все-таки з цим майном? (*Підійшов до дверей, став навшпиньки*). Увага! Там щось ворухиться.

Юрченко. Може, постукати?

Вадим. Хто стукає, той достукається. (*Гатить кулаком у двері*).

За дверима чути голос: «Зараз, зараз. Якого біса вештаються тут?..»

О, достукались.

Двері відчиняються, на порозі — Кучмій. Він у робочій блузі, забрудненій фарбами, розкуйовджений, давно не голений, з пензлем у руці.

Кучмій. Хто, чого треба?

Юрченко. Пробачте, Якове Митрофановичу, це ми...

Тоня. Ой дядю Яшо, ми на хвилинку...

Кучмій. Степане Даниловичу, Тонечко... яким вітром вас занесло? Заходьте ж, заходьте. Тільки не лякайтесь. У мене тут справжній Ноїв ковчег.

Юрченко. А ми в адресне бюро, звіти до вас, на Глибочицю... На дверях замок... аж старенька — сусідка ваша — напоумила. Каже: ви оце в музеї кілька днів і ночуете.

Кучмій. Запрацювавсь. Знаєте, буває так. В ритм увійшов, ну й не хотілось... Та заходьте ж, будь ласка...

О, мій багаж. Спасибі. Я все сам збирався в Мар'янівку, та от не встиг. Бач, клопоту вам завдав.

Заходять до кімнати. Це невелике, дуже захарашене старовинними картинами та іншими музейними речами приміщення, в якому провадяться реставраційні роботи музею. Широке вікно, мольберт, стіл, старенький диван, що тимчасово служить ліжком, шафа, кілька ослонів. Безліч різного посуду, малярського приладдя тощо. Під стінами та просто на підлозі багато ескізів. На одному з ослонів голуленьке дитяче платтячко.

Тоня. Ми дуже хвилювались, дядю Яшо. Хіба ж ото так годиться? Несподівано зникли...

Кучмій. Винуватий, Тонечко: не так склалося, як гадалося. Заскочив до міста лише на один день. Та розклав тут, у майстерні, своє господарство... усе, що по крихтах назбирав у вас у Мар'янівці, для картини. Почав розглядати. Аж раптом склалось в уяві щось таке... От я й узявся до роботи.

Юрченко. Ми перебили?.. Зараз підемо.

Кучмій. Киньте, ну й добре, що зайшли.

Вадим. Куди поставити чемодан?

Кучмій. Все одно, приткніть де-небудь.

Тоня. Дядю Яшо, а ще вам лист. Прийшов у Мар'янівку, на лідусеву адресу.

Кучмій. Спасибі. *(Бере лист, розглядає конверт)*. З Києва. Мабуть, знову якась повістка на чергові збори. *(Кинув листа на стіл)*.

Юрченко *(біля старовинних картин)*. Вісімнадцяте сторіччя?

Кучмій. Раніш. Народні майстри. Реставруємо.

Юрченко. А я до вас не просто так, Якове Митрофановичу. Я, можна сказати, від усієї Мар'янівки.

Кучмій. До мене? Сідайте, будь ласка.

Юрченко. Дякую. До вас. Залишилися ото у мене Сагайдакові етюди. Є деякі документи з історії села, партизанська зброя ковпаківців, портрети знатних земляків тощо. Порадилися ми в сільраді та й вирішили заснувати щось на зразок музею. До речі, й хата є на приміті.

Тоня. Музей села Мар'янівки. Гордо звучить, правда?

Кучмій. Дуже гордо. Чим же я можу допомогти?

Юрченко. Хоч, кажуть, обіцяного три роки ждуть, та я надії не втрачаю. Як ваша картина «Рука народу»? Закінчили?

Кучмій. Ні, Степане Даниловичу, не дам я вам тієї картини.

Юрченко. Як? Чому?

Кучмій. То ж тільки сирий ескіз. Його не можна експонувати.

Юрченко. Про це вже не вам судити. Показуйте.

Кучмій. Навіщо ж? Я вам інше покажу. На цю ж тему. Теж зв'язане з Мар'янівкою. *(Відкриває мольберт)*. Ще кілька мазків — і буде готова.

Юрченко, вражений, мовчить.
Вадим і Тоня теж підійшли до мольберта.

Що, візьмете для свого музею?

Юрченко. Цього... цього я не візьму.

Кучмій. Не подобається?

Юрченко. Не маю права.

Тоня. Це я... маленькою... коли дідусь мене знайшов... Правда?

Кучмій. Такою я уявив собі вас, Тоню, у ту страшну годину.

Тоня. А де ж дідусь? Де його рука?

Кучмій. Залишилась на ескізах. В остаточному вигляді картина здалася мені такою.

Вадим. Якове Митрофановичу... товаришу Кучмій... Невже ви це створили?

Кучмій. Начебто я.

Тоня. І платтячко мое дитяче, голубеньке... Ось для чого ви його в дідуса позичили.

Вадим. Не дивуйтесь, Якове Митрофановичу, але... мені важко збагнути. Адже це зовсім не так, як у батька...

Юрченко. Наш Мар'янівський шлях... охоплений полум'ям грузовик... Безпорадна дитяча постать... широко відкриті від жаху очі... а довкола вибухи бомб, хаос вогню і смерті... Та тепер я ніколи в житті не забуду цих переляканих дитячих очей. Так, так, не одна Мар'янівка, Якове Митрофановичу, мільйони людей повинні побачити це полотно. Його на виставку треба... Стривайте, конкурс!.. Ця ж картина кричить: «Хай більше так не буде! Геть війну!» На конкурс її, Якове Митрофановичу, поки не пізно.

Кучмій. Спасибі вам, Степане Даниловичу, за ласку, за любов вашу до мистецтва. Везіть у Мар'янівку,

Там її побачать такі ж хороші люди. Я, власне, для них і писав. А віддати на конкурс... На суд П'ятиокого та Барабанського?

Ю р ч е н к о. Та що ви таке говорите! Невже ж можуть бути люди, яких би це не схвилювало. А тим більше, коли вони мають відношення до мистецтва!..

К у ч м і й. Якщо людина преться у мистецтво, не розуміючи й не люблячи його, і всім нав'язує свої смаки, вимоги, то вже для мене не людина, а диқун, варвар!

Ю р ч е н к о. Якове Митрофановичу, ви надто різко...

К у ч м і й. Скажіть, коли б до вас під час складної операції зайшов тип, який нічогосінько не розуміє в хірургії, і став би вам під руку говорити: це так, а це не так... Що б ви зробили?

Ю р ч е н к о. Такого не може бути.

К у ч м і й. А уявіть собі, що знайшовся б такий нахаба?

Ю р ч е н к о. Я вигнав би його з операційної.

К у ч м і й. Спробуйте вигнати Барабанського чи П'ятиокого.

Ю р ч е н к о. Даруйте, але ж П'ятиокий та Барабанський, хоч я до них з деякого часу не можу ставитись з цілковитою повагою, все ж таки — фахівці.

К у ч м і й. Фахівці? Ви знаєте, хто такий Барабанський? Колишній комендант студентського гуртожитку. Нам, студентам, чай кип'ятив. Під час війни драпонував за Урал, там начебто закінчив інститут... У всякому разі, придбав відповідну довідку, проліз на безриб'ї у номенклатуру і зачепився в ній навіки. А П'ятиокий за фахом зоотехнік. Але їхати в колгосп не захотів, став крутитись у місті. Одружився з дурепою, яка чомусь працює в Міністерстві культури, папірці перебирає... прийшов з нею якось до нас на збори і виступив, так би мовити, від мас, хоч ніхто його на це не уповноважував. Потім з'явився вдруге, втретє, до нього звикли, згодом стали побоюватись. А він дедалі набирився впевненості, нахабнів. Нарешті зробився послужливим критиком провідного художника, сумлінно вихваляючи все, що той не створив би. І через це тепер він скрізь: в журі конкурсу, закупочній комісії, спілці — скрізь. Одному вклоняє-

ться до ніг, а інших за п'яти кусає. (*Грюкнув по столу кулаком*). І завжди його зверху!

Юрченко. Тому, що ви... ви мовчите. Ви...

Кучмій. Облиште! (*Знову береться до праці*).

Юрченко. Але ж хіба на цих двох світ клином зійшовся? Ні! Я знайду... знайду, до кого звернутись. Я вірю в справедливість...

Кучмій. А я категорично забороняю вам, Степане Даниловичу, при всій моїй пошані до вас, втручатися в ці справи і вплутувати мене. Досить з мене, годі!.. Хто кисллиці поїсть, а кого оскома нападе.

Юрченко. Якове Митрофановичу, ви... ви роздратована й неможлива людина. Тепер я розумію, чому вам не щастить. З вашим характером...

Кучмій. Ото й лихо, що в нас іноді цінять не твори, а характери їх авторів!

Юрченко. Гаразд, гаразд. Вадиме, я тут не знаю ходів і виходів, покажіть мені, будь ласка, як пройти в зал. Я ще хочу послухати доповідь. Він зараз повернеться, Тоню.

Вадим. Я зараз, Тоню.

Вадим і Юрченко виходять.

Тоня. І взагалі у вас тут такий розгардіяш. Це ж неподобство! Можна мені поки що трішки прибрати?

Кучмій. Тонечко, ви ж у святковому вбранні.

Тоня. А я легесенько, тихесенько...

Кучмій. Хіба що...

Кучмій зосереджено працює. Тоня взялася прибирати кімнату. Му-гиче пісеньку, раз у раз поглядаючи на мольберт.
Юрченко і Вадим у вестибюлі.

Юрченко. Вадиме, з вами можна бути відвертим?

Вадим. Спробуйте.

Юрченко. Допоможіть мені знайти кого-небудь з членів журі конкурсу.

Вадим. Навіщо?.. Ах, так, розумію. Але ж Кучмій...

Юрченко. Кучмій, на жаль, не може зараз стати вище особистих образ.

Вадим. Видно, йому добре залили сала за шкуру...

Юрченко. В його словах багато правди, гіркої правди... я зрештою його розумію, та художник при всіх обставинах повинен перш за все дбати про інтереси

народу... Вадиме, картина мусить потрапити на конкурс!

В а д и м. Пізно. Завтра починає роботу журі. От якщо тільки мій всесильний батько допоможе... Та чи за-
хоче він?

Ю р ч е н к о. Хіба ж можна в цьому сумніватись?

Ідуть вгору по сходах.

Т о н я і К у ч м і й у майстерні Кучмія.

Т о н я. Дядю Яшо!..

К у ч м і й (*працює*). Що, Тонечко?

Т о н я (*стежачи за його пензлем*). Навіщо це ви кладете фіолетову смугу?.. Синю, зелену... Невже веселка?

К у ч м і й. Так, Тоню, райдуга. Між вибухами бомб, поміж заграв, на небосхилі — тиха, барвиста райдуга. Веселка, як ви кажете... Пошматована, порвана, як дитинство цієї дівчинки...

Т о н я. Як мое дитинство, дядю Яшо.

К у ч м і й. Так. Тоню. Це пам'ятник людському горю.

Т о н я (*прибираючи на столі*). Дядю Яшо, ви листа й не прочитали. А раптом щось важливе?

К у ч м і й. Навряд. А зрештою прочитайте.

Т о н я (*розриває конверт*). Дядю Яшо, це зовсім не повістка.

К у ч м і й. А що ж там?

Т о н я. Лист.

К у ч м і й. Лист? Від кого?

Т о н я. Звідки ж я знаю?

К у ч м і й (*заглиблений у працю*). Ану читайте.

Т о н я (*читає*). «Якове Митрофановичу! Що, знову втеча? Вам в одному не можна відмовити: в послідовності. Але чому?.. Яка причина? Так тікають хіба що від зачумлених... Та я про інше. Тоді в Артеку ви зробили кілька зарисовок нашої дівчини під час фізкультурних вправ. За вашим задумом, вони мали мені допомогти в моїй роботі. Ви й хотіли їх закінчити для нашого клубу, та раптом поїхали. Яка ж доля тих малюнків? Я маю доручення від дирекції Артеку придбати їх у вас. Якби ви погодились на це, я була б дуже вдячна. Відпустка моя днями закінчується. Іду двадцять п'ятого липня. Прощайте. Більше доля нас, мабуть, не зведе. *Варвара Сокіл*» Це ж Варвара Петрівна...

К у ч м і й. Тоню, яке сьогодні число?

Т о н я. Двадцять п'яте липня, дядю Яшо.

Кучмі́й (*узяв листа, читає*). «Більше доля нас, мабуть, не зведе...» (*Підняв очі*). Двадцять п'яте липня... «Іду двадцять п'ятого липня...» (*Перечитує листа*).

У вестибюль входять Варвара й Княжич.
Підіймаються по сходах.

Княжич. Не могла ж ти поїхати, не попрощатись з Трохимом Васильовичем. Елементарна ввічливість!

Кучмі́й (*поклавши листа в кишеню*). Пробачте, Тоню, я стомився. Всі ці дні не виходив звідси. Пройдусь трохи, подихаю свіжим повітрям.

Тоня. Дядю Яшо, а ви хіба не знайдете її? Як же ті малюнки? Варвара Петрівна така хороша.

Кучмі́й. Гадаєте?

Тоня. Вона мені відразу сподобалась. Смілива, горда.

Кучмі́й (*замислившись*). Зелена троянда... Ні, куди вже мені з моїм неможливим характером...

Тоня. Неправда, дядю Яшо, ви нічого не зрозуміли. Степан Данилович хоче, щоб якнайкраще...

Кучмі́й. Дівчатко моє миле! Ви знаєте, що у вас з Варварою Петрівною зовсім однакові очі?..

Тоня. Які ж?

Кучмі́й. Задерикуваті. А малюнки я закінчу й неодмінно надішлю їй поштою. (*Виходить*).

Тоня. І чого дорослі люди всі такі вперті?.. Дивно... (*Підійшла до картини*). Хто ж я? Звідки? Хто покинув мене в цьому страшному пеклі?

На сходах з'являються Княжич і Варвара.

Княжич. Перерва буде через кілька хвилин. Ти встигнеш, я гарантую.

Варвара. Краще вже було їхати, не прощаючись ні з ким.

Княжич. Не говори дурниць. Зачекай тут, я покvapлю його. Зроби це нарешті для мене. (*Зникає*).

Варвара. Тонечка?

Тоня (*виходить у вестибюль*). Ой, Варвара Петрівна...

Варвара. Ви що тут робите?

Тоня. Я?.. Жду Вадима. Зараз в оперу підемо... А ви... до дяді Яші?

Варвара. Що, хіба Яків Митрофанович теж тут?

Тоня. Ага. Днює й ноче. Ото як зник з Мар'янівки, так, каже, й не виходив звідси.

Варвара. Працює тут?
Тоня. Аякже.

Вбігає Вадим, вітається з Варварою.

Вадим. Зараз підемо, Тоню. Як Кучмій, заспокоївся?

Тоня. Він щойно вийшов.

Вадим. Куди вийшов?

Тоня. Пішов прогулятись.

Вадим. А картина?

Тоня. Картина на місці. А що?

Вадим. Та це ж зовсім міняє справу. *(Швидко йде)*.

Тоня. Куди ви? Ми ж до театру...

Вадим. Встигнемо. Я тільки скажу Степану Даниловичу, що Кучмія в майстерні немає. *(Побіг по сходах)*.

Варвара. Яка картина? Що сталося?

Тоня. О, тут таке було! Дядя Яша написав картину. Надзвичайну! Степан Данилович хоче, щоб її на конкурс, а дядя Яша — проти. Знаєте, який він! От вони й посварились.

Варвара. Я бачу, дядя Яша не змінився.

Тоня. Навіщо йому мінятись? Він і так свого доб'ється. А малюнки для Артеку, сказав, доробить і неодмінно вшлє вам.

Варвара. Малюнки? Звідки ви про них знаєте?

Тоня. Ой, пробачте, але... я прочитала ваш лист.

Варвара. Яким чином?

Тоня. Він сам попросив... Дядя Яша... Гадав, що це повістка на збори. Розумієте? Раптом виявляється, що це лист... Від вас. Дядя Яша слухав... потім ще раз перечитав його... потім пішов...

Варвара. Прогулятись?

Тоня. Ага.

Варвара. Схоже на нього.

Тоня. Даремно ви. Дядя Яша така людина!..

Варвара. О, та у вас з дядею Яшею дружба!

Тоня. Давня. Вже два роки. Він і малювати мене навчив. Трішки.

Варвара. А що, Тоню, Трохим Васильович подивився ваші малюнки?

Тоня. Ні, він такий знервований в ці дні. Та й Настуся... Анастасія Трохимівна засмучена. Я навіть не наважилась просити.

На сходах з'являються Княжич і Вадим.

Княжич. Ти ж дивись. Сьогодні ввечері батьків шедевр повинен бути у виставочному залі. Вранці почнеться перегляд.

Вадим. Хай почнеться хоч і землетрус, я від опери не відмовлюсь. Що я Тоні скажу?

Княжич. Гаразд, чорт з тобою. Заїду, коли ти повернешся з опери. Тільки ж іди прямо додому.

Вадим. На таку жертву я згоден. Ходімо, Тоню.

Тоня. Варвара Петрівна сьогодні іде.

Вадим. Правда?

Варвара. Так, зараз їду.

Тоня. Приїжджайте до нас частіше. Приїдете?

Варвара. Тепер скоро не зможу. У мене стільки справ...

Тоня. Ні, ні, неодмінно приїжджайте!

Варвара. Дякую, Тонечко. *(Обняла її)*. Бажаю вам багато-багато щастя!

Тоня. Спасибі. До побачення. Ой, а дядя Яша помилився...

Варвара. Чому?

Тоня. Казав, що у нас з вами однакові очі.

Варвара. Справді? І які ж вони?

Тоня. Начебто задерикуваті. Та це невірно. У вас очі великі-великі... і такі сумні...

Варвара. Це вам здалося, Тонечко. Обов'язково напишіть мені, коли поступите в інститут.

Тоня. Неодмінно напишу.

Вадим і Тоня виходять.

Княжич. За дві хвилини Сагайдак буде тут. Благаю тебе: будь розсудливою.

Варвара. Мені пізно міняти себе, Захаре.

Княжич. Жити однією тільки пам'яттю — безглуздя. Подивись... *(На дзеркало)*. Літа ідуть, краса в'яне. Я брат і повинен подбати...

Варвара. Я згодна, що вічно жити самими тільки спогадами не можна. І одного разу я зустріла людину, до якої потяглась усім серцем. Але й тут мене спіткала невдача. Що вдієш!..

Княжич. «Дядю Яшу»?.. Я поламаю це.

Варвара. На жаль, ламати нічого. Хіба що моє серце. А воно й так зламане.

Княжич. Варю, сестричко, збагни: Кучмій ніщо. Може, він талановитий, не заперечую, але ж цього мало.

Зрозумій: життя це... це — як трамвай. Один встиг вчасно зайти і спокійно сидить собі, та ще й у віконце поглядає, білим світом милується; другий стоїть та штовхається у проході; третій висить на підніжці, а четвертий позаду біжить, доганяє... Сагайдак міцно сидить біля віконця, а Кучмії ще тільки біжить, доганяє. Та чи наздожене? З ким же тобі бути?

В а р в а р а. З тим, що біжить.

К н я ж и ч. Але ж чому?

В а р в а р а. Тому, що це моя колишня професія.

Швидко входить С а г а й д а к, шукаючи очима Варвару.

С а г а й д а к. Варваро Петрівно... і ви могли покинути нас, навіть не попрощавшись?.. Хіба я заслужив на таке ставлення?

В а р в а р а. Я ж заїхала, щоб попроситись.

К н я ж и ч. Варю, я почекаю тебе в машині. Так ми, Трохиме Васильовичу, ввечері перевозимо картину до виставочного залу. Я вже домовився з Вадимом.

С а г а й д а к. Добре, забирайте.

Княжич виходить.

Пройдемо звідси, тут нам заважатимуть.

В а р в а р а. У мене обмаль часу, Трохиме Васильовичу.

С а г а й д а к. Хай так. *(Пауза)*. Не сердьтесь на Настю. Вона щиро шкодує й засуджує свою поведінку. Я прошу пробачення від свого і від її імені.

В а р в а р а. За віщо ж? Я розумію почуття Анастасії Трохимівни, мені нема за що ображатись. Вітайте її від мене.

С а г а й д а к. От і гаразд. А тепер скажіть: я передумала й нікуди не поїду.

В а р в а р а. Це неможливо, у мене квиток у кишені.

С а г а й д а к. Варваро Петрівно, я звик до вас... Ні, це не те слово. Я після знайомства з вами став іншою людиною... знову відчув жагу життя... і тепер я не можу вас втратити, це було б для мене катастрофою. Очевидно... очевидно, я вас просто люблю.

В а р в а р а. Мабуть, я повинна відповісти так само відверто?..

С а г а й д а к. Прошу вас вислухати мене до кінця. Я вже не молода людина, у мене дорослі діти і ось — сиве волосся. Але прощатись з життям, гадаю, ще

рано. Я певен, що зміг би перевернути гори, коли б біля мене були ви... Я прошу вас, Варваро Петрівно, нікуди не їхати, залишитись тут назавжди і стати... моєю дружиною. *(Пауза)*. Мовчите?

В а р в а р а. Трохиме Васильовичу, зрозумійте мене. У мене було почуття — сильне, нездоланне. Це була юність. Прекрасна, повна поривів і мрій... Це був мій сокіл! Після всього, що я пережила... Цього ніхто не може зрозуміти, навіть рідний брат... серце моє заніміло в грудях. Ви гадаєте, я так рано покинула б спорт, стадіони, змагання?.. Все це я, може, не менше любила, ніж ви своє мистецтво. Та все, все тоді відійшло відразу. Тепер я теж вже далеко не дівчинка, Трохиме Васильовичу. Життя, воно бере своє, але за ці роки я не раз мала можливість вийти вдруге заміж, не втаю: іноді мені дуже хотілось мати свою сім'ю, дітей... та, як бачите, все-таки не вийшла. Ні, коли немає глибокого, справжнього почуття, що ж тоді залишається?.. Та й не принесе таке подружжя ні щастя, ні радості.

Чути гомін. По сходах, сперечаючись, ідуть Юрченко та П'ятиокий.

Ю р ч е н к о. Ви єдиний присутній тут член журі, і ви повинні подивитися цю картину...

П ' я т и о к и й. І цим порушити правила конкурсу?..

Входять Сагайдак і Варвара Петрівна.

С а г а й д а к. Я проведу вас, Варваро Петрівно.

П ' я т и о к и й. Що? А, дорога й шановна! Спізнались на першу половину доповіді? Співчуваю. Які відкриття! Ми будемо вивчати кожне положення, кожен абзац!

Ю р ч е н к о. Товаришу П'ятиокий! Я вимагаю...

П ' я т и о к и й. Дозвольте, а ви хто такий? Яке ваше офіційне відношення до мене? Конкурс, друже мій, справа надзвичайно тонка. Надзвичайно! Конкурс... по-латині: конкурс!..

Ю р ч е н к о. Замокніть! Замокніть, а то я... Трохиме... Варваро Петрівно, даруйте. Від тебе багато залежить, ти можеш вплинути. Я знаю... я вірю в твою справедливість...

С а г а й д а к. Що з тобою? Що тебе так схвилювало?

Ю р ч е н к о. Трохиме, може, я не маю права втручатись...
П'я т и о к и й. Іменно!

Ю р ч е н к о. Більше того. Автор заборонив мені це, але я хочу, щоб ти подивився і сказав своє слово. Зайдемо сюди, я покажу тобі...

С а г а й д а к. Заспокойся. Зараз мені ніколи. Варвара Петрівна від'їжджає, а я ось не можу провести її в аеропорт.

Ю р ч е н к о. Але ж це одна хвилина. Ти побачиш веле-тенську, хвилюючу річ. Повір мені — це щось могутніше навіть за твою «Криницю»!..

С а г а й д а к. Степане Даниловичу, я в захопленні від твого аматорського ентузіазму, але зараз мені, вибачай, не до цього. На мене чекає аудиторія.

П'я т и о к и й. І взагалі, що таке, в чому справа, кінець кінцем, раз і назавжди? Прийом картин на конкурс припинено.

Ю р ч е н к о. Ви ж радянські митці!.. Звідки у вас ця байдужість, зневага до праці товариша... Але я заставляю, заставляю вас подивитись! (*Іде до майстерні Кучмія*).

С а г а й д а к. Він збожеволів!..

П'я т и о к и й. Брутальне насильство! Та я піду. Що? Треба підготувати проєкт резолюції. Не можна ж пускати збори на самоплив! (*Виходить*).

Повертається Ю р ч е н к о. В руках у нього картина.

Ю р ч е н к о. Ось вона. (*Ставить картину*). Що ти скажеш, Трохиме? Питаю тебе ім'ям нашої колишньої дружби, ім'ям твоєї партійної совісті.

С а г а й д а к (*схвильовано*). Чиє... чиє полотно?.. Хто зміг таке зробити?

Ю р ч е н к о (*урочисто*). Яків Митрофанович Кучмій.

В а р в а р а. Дівчинка... хто ця дівчинка? З кого він писав?

Ю р ч е н к о. З уяви. Це наша Тоня в дитинстві.

В а р в а р а. Ні, це інша, інша Тоня. Платтячко. Її платтячко! Це... ти, донечко?.. (*Простягла руки*). Донечко моя!.. (*Знепритомніла*).

Відчиняються двері. Входить Кучмія.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Декорація другої дії. Пізній вечір.

За столом сидить А р х и п І в а н о в и ч, з насолодою присьорбує чай.
Коло нього Н а с т я.

А р х и п. Що не кажи мені, Насте, а ваш чай... городський тобто... справжнього смаку не має. І не переч! Тільки й слави, що лимоном заправлений.

Н а с т я. Чай я заварила, дідусю, свіжий, міцний.

А р х и п. Міцний то міцний, та запах не той. Ми чай у печі в глечики кип'ятимо. Соломою чи там хмизом. От він і пахне димком. Аякже! А лимон, бач, кислий та пекучий. Видно, що не на нашій землі зріс. Не на чорноземі, а десь, либонь, на солончаках, чи що. Наллий, будь ласка, ще.

Н а с т я. Все ж таки не зовсім поганий мій чай? (*Наливає*).

А р х и п. А я його не ганю. Все від звички залежить.

Н а с т я. Може, міцніший зробити?

А р х и п. Гарячіший. Я поважаю такий, що вип'єш, а він ще з півгодини у шлунку кипить. Ото чай! Спасибі. (*П'є*). І як же це так, що Степан Данилович у вас не ночує?

Н а с т я. Так вже останнім часом повелось, дідусю, що добрі люди нашу хату минають. От і Степан Данилович у готелі спинився. Та ви не хвилюйтесь, завтра вранці ми його знайдемо.

А р х и п. Неодмінно треба. Дуже спішна справа.

Н а с т я. Щось трапилось?

А р х и п. Ідея гине. Велика ідея.

Н а с т я. Це ж як?

А р х и п. Музей ми в своєму селі ладнаємо... культуру...

Н а с т я. Чула, чула. Степан Данилович розповідав.

А р х и п. Зажди. Вдовину хату, з того краю села... третя від вигону, знаєш?.. Вдовиця Параска Коваль, повуличному Лиса...

Н а с т я. Лиса?

А р х и п. Еге ж. Сама вона добрячі коси має, та всі чисто брати в неї були лисі, то й її Лисою дражнять. Так ота Параска до заміжньої дочки аж у «Червону зірку» переїжджа. От ми й постановили з Степаном Даниловичем, значить, її хату в оренду, під музей...

Коли ж кляті баптисти про це рознюхали та тишком-нишком і просочилися минулої ночі в ту хату. Молитовний дім собі там влаштувають.

Н а с т я. Знову баптисти? Ви з ними все життя воюєте. А р х и п. І воюватиму! Я тепер до самого Ковпака дійду. От зустріти б Степана Даниловича та заяву удвох скласти. Бо діди наші на бойову лінію стали: їдь, кажуть, до Верховної Ради, ти з Ковпаком приятель... А я таки Сидора Артемовича добре знаю. Він у мене, коли рейдом партизанським ішов, не раз ночував. Ще стара хата тоді стояла. Налий, будь ласка, з дороги п'ється. Тільки — гарячіш.

Н а с т я. Кипить.

А р х и п. То й в акурат.

Настя наливає, хтось подзвонив у двері.

Н а с т я. Зараз, зараз!

А р х и п. Може, Троша?

Н а с т я. Ні, у батька ключ. *(Іде в передпокій)*.

А р х и п *(вкусив лимон)*. І яка в ньому радість?! Турецька кислizza.

Повертається Настя, з сєю Нонна Сергіївна.

Н о н н а. Добрий вечір! Здається, ваш мар'янівський родич? Смачного!

А р х и п. Просимо до столу!

Н о н н а. Дякую. Трохим Васильович дома?

Н а с т я. Він же на секції.

Н о н н а. Я звідти. Нема його там. Це щось жахливе! І ви нічого не знаєте?

Н а с т я. Кажіть же.

Н о н н а. Трохим Васильович не закінчив доповіді. Ви йшов з залу під час перерви й більше не повернувся.

Н а с т я. Йому стало погано? Він захворів?

Н о н н а. Заспокойтесь. Причина зовсім інша.

Н а с т я. Де ж він?

Н о н н а. Невідомо. Я лише можу зробити припущення.

Н а с т я. Ну, ну...

Н о н н а. Є дані, що до нього заїжджала Варвара Петрівна. А ви ж знаєте, Трохим Васильович зовсім втрачає голову в присутності цієї жінки.

Н а с т я. Нонно Сергіївно, я дочка Трохима Васильовича і прошу вас про мого батька...

Н о н н а. Даруйте, я нічого такого не сказала. Це ж тільки припущення. Я взагалі була певна, що Трохим Васильович давно дома, так би мовити, в лоні своєї сім'ї...

Н а с т я. Це все?

Н о н н а. Як представник міністерства і як друг Трохима Васильовича я не можу не хвилюватись. Зірвано важливе міроприємство!.. Ясно, ми, жінки, маємо феноменальний вплив на чоловіків. Я це знаю по собі. Але ж Трохим Васильович зобов'язаний рахуватися з голосом громадськості. Що я завтра доповім у міністерстві?.. Правда, винахідливість Кузьми Пилиповича якоюсь мірою врятувала справу. Він дочитав доповідь до кінця, а тепер блискуче виступає з великою промовою в дебатах. Потім вони з Барабанським проведуть резолюцію...

Чути дзвінок у передпокої.

О, здається, вже провели.

Настя йде відчиняти.

А р х и п. І що ж, ота Трошина доповідь дуже важлива? Н о н н а. Розуміється. Від неї залежить концепція ідеального героя.

А р х и п. А це що ж таке?

Н о н н а. Ідеальний герой? Це такий герой, який... як би вам це популярно роз'яснити?.. Який, ну... не п'є, не курить, не зловживає почуттями...

А р х и п. Баптист, значить?

Н о н н а. Який баптист?.. Що ви плещете!

Входять П'ятиокий, Барабанський, за ними Настя.

П'ятиокий. Немає? Що?

Н о н н а. Як бачиш.

П'ятиокий. Дивна річ. (На Архипа). Це хто? Гість?

Н о н н а. Родич.

П'ятиокий (до Архипа). Приємно. П'ятиокий. Кузьма Пилипович П'ятиокий.

Н о н н а. Кузьо, ти ж був у товариша в Мар'янівці.

П'ятиокий. А-а... пасіка, мед? Ну, як бджоли?.. Все літають?..

А р х и п. Еге ж, еге ж. Здрастуйте.

П'ятиокий. Що?

А р х и п. Вдень літають, а вночі сплять.

П'ятиокий. А вночі сплять... Що, чай? Охоче вип'ю.
Перехвилювався. *(Сідає за стіл)*.

Іастя. Вже пізно, дідусю. Я постелю вам у Вадимовій кімнаті. *(Виходить)*.

Архип *(услід їй)*. Спасибі, внучко. Я той... перекуняв у вагоні.

Барабанський *(на раму)*. Орієнтуєтесь? Картина ще тут. Я попереджав. Лишилися лічені хвилини. Якщо ми не будемо діяти рішуче...

Нонна. Розумію. Нам слід діждатися Трохима Васильовича.

Барабанський. Тим більше зараз, коли трапилось таке неподобство.

Нонна. Яке неподобство?

Барабанський. Ну, під час виступу Кузьми Пилиповича. Якийсь хуліган свиснув на найбільш патетичному місці. А потім сталося непередбачене...

Нонна. Що там ще, Кузьо?

П'ятиокий. Несподівана обструкція на мою адресу. Шум, галас, образливі вигуки, і зал раптом спорожнів.

Нонна *(до Барабанського)*. А ви ж де були?

Барабанський. Я дзвонив. З усіх сил калатав у дзвоник. Та відсутність Трохима Васильовича...

П'ятиокий. Фатальний збіг обставин. *(Наливає чай)*.
Нонночку, відріж мені, будь ласка, лимона.

Нонна. Як дружина Кузьми Пилиповича я просто ображена. Кузя написав таку сприятливу книгу, що в цьому домі могли б бути до нас більш уважними.

Десь далеко ударив грім. На веранду вбігають Вадим і Тоня.

Тоня. А що, встигли! Я ж казала — добіжимо.

Вадим. Все-таки трохи промокла?

Тоня. Нічого, дощик тепленький. *(До всіх)*. Добривечір!
Там така хмара суне, аж страшно.

Вадим. Тоню, подивись, хто приїхав.

Тоня. Дідусеньку рідний! Яка я рада! *(Кидається йому на шию)*.

Архип. Сумною хата стала без тебе, дочко... А ще пригода трапилась. От я узяв та й приїхав. Що мені!

Тоня. А ми... а ми оце в опері були. Така краса, так цікаво!..

П'ятиокий. Вистава сподобалась? Що?

Тоня. Дуже. Тільки ота дівчина, що вмирає... занадто гладка. А співає, наче вмирає від сухот.

Нонна. Мистецтво оперної артистки, моя мила, визначається не її габаритами, а голосом.

Вадим. Годі. Набридло! Хотів показати Тоні грацію, красу, аж — на тобі! — ні того, ні другого. Та хоч би справді голос був... Арії ж які чудові!..

П'ятиокій. Даруйте, юний друже, але в ролі Травіати, як відомо, виступає провідна артистка...

Вадим. А яке мені діло, провідна вона чи ні! Я не за титули гроші платив.

Барабанський. От-от. Через подібні думки, Вадиме Трохимовичу, ми й не можемо подолати відставання мистецтва. Доки не буде порядку — не буде й ефекту. Факт!

Вадим. Якого порядку?

Барабанський. Звичайного. Треба, щоб у республіці був один провідний художник, так само, розуміється, поет, драматург, критик, артист. Їх недоторканість повинна бути узаконена. Це, звісно, не означає, що ми збираємось закрити дорогу молодим...

Нонна. Звичайно.

Барабанський. Але орієнтація — на одного. Провідний! А решта всі — молоді.

Вадим. В тридцять — молоді, в п'ятдесят, доки не пофортунить? Тобто доки провідний дуба не вріже? У вас он і Кучмій досі в молодих ходить. А подивилися б, що він написав.

Барабанський. Хто? Кучмій? Уявляю собі.

Вадим. А ви не уявляйте, а підіть подивіться. Критики! Правду про вас кажуть: батькові до ніг кланяєтесь, а інших за п'яти кусаєте.

Нонна. Схаменіться, Вадиме! Кузьма Пилипович — ваш педагог...

Вадим. Що, двійку з естетики поставить? Так не наважиться, бо я син Сагайдака! Ходімте, діду, до мене. Пора спати. *(Виходить)*.

Архип. Спати то й спати, час пізній. Спасибі за компанію.

Входять Настя.

Настя. Я постелила, дідусю. Тоню, зараз же переодягаться, простудишся. Злива яка... Де ж це справді батько?..

Архип. Та що він, маленький чи з цукру зроблений?
Куди йому дітись? Не в степу ж, а в місті. Пере-
стоїть десь у захистку. *(До гостей)*. Доброї ночі!
Пастя. А все ж неспокійно якось.

Архип Іванович, Настя і Тоня виходять.

Нонна *(схопилась)*. Чортзна-що! З нами поводяться, як
з челяддю!

П'ятюкий. Нонночко, заспокойся, Нонночко...

Нонна. В усьому ти винен! Не вмієш як слід поставити
себе. Ганчірка!

П'ятюкий. Нонночко... В присутності Романа Вікен-
тійовича...

Нонна. Ти ж теоретик мистецтва! То застав же нарешті
Сагайдака зрозуміти, що практика без твоїх концеп-
цій сліпа, що він цілком залежить від тебе! Тоді і в
його домі прийматимуть тебе як найдорожчого гостя.

П'ятюкий. Але ж стихійний вибрик цього загалом
позитивного юнака не є типовим... Так само, як і
там, на зборах. Не треба втрачати рівноваги.

Барабанський. На мою думку, Кузьмо Пилиповичу,
Нонна Сергіївна, по суті, має рацію. Ще невідомо,
чи був би Трохим Васильович Сагайдак провідним
Сагайдаком без нашої допомоги.

Нонна. І треба кінець кінцем, щоб він це відчув. Ти по-
винен керувати кожним його кроком.

П'ятюкий. Я й керую, Нонночко...

Нонна. Погано керуєш, коли картина досі тут! Як мож-
на було допустити, щоб він самовільно виїхав у Мар-
р'янівку!.. З цього все й почалося!

З передпокою входять промоклі з ніг до голови Сагайдак і Юр-
ченко. Сагайдак мовчки іде до дверей майстерні, виймає ключ з
кишені і відмикає двері.

Юрченко *(жестом спиняє його)*. Ти все-таки наполя-
гаєш, Трохиме... А може, незручно?

Сагайдак. Ет, чорт! Я вирішив. Ти мусиш подивитися
і сказати мені правду. Щиросерду правду, мій ста-
рий друже...

Заходять до майстерні. Чути, як клацнув замок.

Нонна. Ну, тепер бачиш, звідки в родину Сагайдака
проникають чужі настрої? Хто його оточує?

П'ятюкий. Підозрілий тип. Що?

Нонна. Хто він такий? Лікар. А чим цікавиться? Мистецтвом. Нишпорить тут, принохується...

Барабанський. Шпигун?

Нонна. Може, й ні, але...

Барабанський. Не переконуйте мене, я їх здалеку бачу. Агент! Не знаю чий, але агент. Запевняю вас, треба сигналізувати.

П'ятиокій. Ким би він не виявився, в усякому разі, я, від свого і від вашого імені, ставлю перед Сагайдаком альтернативу: або Юрченко, або ми!

Барабанський. Підтримую обома руками.

П'ятиокій. А ти, Нонночко?

Нонна. Санкціоную.

П'ятиокій рішуче стукає в двері майстерні. На порозі з'являється Юрченко.

Юрченко. Трохим Васильович просить пробачення. Він стомився і почуває себе не зовсім...

Нонна. Але ж ми не потурбували б Трохима Васильовича, коли б для цього не було крайньої потреби.

П'ятиокій. Тим паче, що ми займемо дуже обмежену кількість регламенту...

Юрченко. Кажу ж вам, товариші, Трохим Васильович погано себе почуває. Він дуже знервований...

Нонна. Саме тому ми й повинні бути біля нього.

Юрченко. Можна ж зачекати до завтра.

Барабанський. В жодному разі!

П'ятиокій. Нам утворюють залізну завісу, що?

Барабанський. Громадянине Юрченко, категорично — пропустіть!

Барабанський проривається в майстерню. П'ятиокій, Нонна Сергіївна та Юрченко ідуть за ним. В цей час у передпокої чути різкий дзвінок. Юрченко зупинився. Швидко входить Настя.

Настя. Я відчиню. О, це ви, Степане Даниловичу. А де ж ті... гості?

Юрченко. У майстерні.

Настя. Батько вже дома?

Юрченко. Ми допіру разом прийшли.

Настя. А я хвилювалась...

Юрченко. Даремно. Ми з Трохимом над Дніпром по кручах бродили. Аж поки під зливу потрапили. Батькові треба гарячого чаю і в ліжку.

Знову різкий дзвінок,

Н а с т я. Зараз, зараз. Іду! (*Виходить у передпокій*).

Юрченко повертається в майстерню. Входять Варвара Петрівна, Настя, Кучмій і Княжич.

В а р в а р а. Анастасіє Трохимівно... Не сердьтесь, що ми вночі... Архипа Івановича, вашого дідуся, не було?

Н а с т я. Дідусь тут. А що сталося?

В а р в а р а. Він конче потрібний. Ми зараз у Мар'янівку їздили. Оце звідти. Там сказали, він щойно до міста, поїздом... Можна його бачити?

Н а с т я. Дідусь вже збирається лягати. Та якщо...

В а р в а р а. Благаю вас, Насте!

Н а с т я. Ходімте.

В а р в а р а. А ви, Якове Митрофановичу?..

К у ч м і й. Ідіть, ідіть. Я почекаю на веранді.

Настя і Варвара Петрівна виходять.

К н я ж и ч. Поясніть принаймні, як ви відкопали те анахтемське платтячко?

К у ч м і й. Я вже говорив. Взяв у діда Архипа для роботи над картиною. (*Виходить у садок*).

В майстерні — гомін. Вибігає Нонна Сергіївна.

Н о н н а. Я це передчувала... (*Побачила Княжича*). Нарешті! Отаке ваше слово?!

К н я ж и ч. Непередбачені обставини...

Н о н н а. Ніяких обставин! У Сагайдака намітилися ідейні хитання. Картину треба забрати негайно. Машина з вами?

К н я ж и ч. Мій «Москвич» тут...

Н о н н а. «Москвич»?! Я була кращої думки про ваші організаторські здібності.

К н я ж и ч. Грузовик наготові. Тільки от...

Н о н н а. Ніяких «от»! Тут земля під ногами горить, а він... Що з вами?

Входить Барабанський.

К н я ж и ч. Нічого. Я справді піду за машиною. Я миттю. (*Виходить*).

Н о н н а. І цей якийсь приголомшений. Ну й день сьогодні!

Б а р а б а н с ь к и й. З Сагайдаком зовсім не можна говорити. Вся надія на авторитет Кузьми Пилиповича...

Входять Сагайдак, П'ятиокій, Юрченко,

П'ятиокій. Але ж, Трохиме Васильовичу, я вже дав картині авторитетну оцінку. І той факт, що ви після цього цікавитесь міркуваннями інших, ставить мене в образливе становище. Та й взагалі, дорогий і шановний, за останній час ваші хитання і деякі вчішки набирають загрозливого характеру. Я змушений вам недвозначно заявити: або ми й надалі будемо йти пліч-о-пліч, як ішли досі, або я не зможу більше відповідати за ваше сучасне й майбутнє.

Барабанський. Можливо, і я теж.

Сагайдак. Он навіть як?.. І все ж, Степане Даниловичу, прошу тебе висловити своє враження.

Юрченко. Скажу... Якщо твоя воля...

Настя за сценою: «Тонечко, куди ж ти?»

Тоня (*вбігає*). Ой Степане Даниловичу, там...

Сагайдак. Варвара Петрівна? Значить, вони вже повернулись? І тато тут?

П'ятиокій. От не до речі. Що?

Входять Варвара Петрівна, Архип Іванович, Настя, Вадим.

Варвара. Архипе Івановичу, ви не помиляєтесь? Ви ж розумієте, що це означає для мене...

Архип. Яка ж тут може вийти помилка?.. Коли це платтячко на ній було, на Тоні... Оце ж саме.

Варвара. Розкажіть же... розкажіть мені все.

Архип. Тоді ж ото, у сорок першому, повз наше село, шляхом на переправу, люди валками тяглись. Аж там створилась пробка. Машин тих, возів різних край села набилось сила-силенна. І військові, й цивільні... Ви ж знаєте, що того літа діялось... Коли раптом під вечір: гу-гу-гу! «Юнкерси». Я їх тоді вперше побачив. Зайшли від сонця зграями, і почалось... До ранку сипали. Більш як половину села геть-чисто спалили, а на переправі, на шляху, матінко божа!.. Як розвиднілось, вийшов я на шлях, — отам і побачив її. Стоїть обіч дороги нерухомо. Наче вкопана. Тільки вітрець волоссячком грає. Підійшов до неї — жива. А не плаче... лише ледь-ледь схлипує. Та дивиться такими очима, немов прямо в душу зазирає.

Варвара (*крізь сльози*). Доню... дівчинко... невже це ти?..

Т о н я. Не знаю, нічого не знаю.

В а р в а р а. Захаре, де він? Де мій брат? Він був тут. Де він? Знайдіть його. Нехай слухає.

Ю р ч е н к о. Заспокойтесь.

На веранді з'являється К у ч м і й. Підійшов до вікна. Слухає. Потім непомітно зникає.

А р х и п. Узяв її на руки... та й перелякане ж було. З місяць заїкалось.

В а р в а р а. А звідки ви дізнались, що її звать Тонею?

А р х и п. Сама себе так назвала. Тільки й знала, що Тоня, а прізвище не могла сказати. На своє записав. Так і виросла при мені. А платтячко я навмисне беріг: думав, може, таки хтось обізветься... Та Яша ото... Кучмій... Все розпитував мене, а потім і платтячко випросив. Мовляв, хочу картину про це скласти. Навіть для чогось руку мою змалював...

В а р в а р а. Руку?.. Спасибі тим рукам, які врятували, які виховали мою дівчинку. Материнське спасибі!!
(Цілує дідові руку).

А р х и п. Та що ви... навіщо ж...

В а р в а р а. Трудові, мозолясті руки, які дали їй хліб, ласку й тепло...

Т о н я. Дідусю... (Обіймає його, міцно цілує).

С а г а й д а к. Так он де знайшов він той образ — міцні і теплі руки народу нашого. А я...

К н я ж и ч (входить). Все в порядку. Можемо забирати картину.

В а р в а р а. Захаре!

К н я ж и ч. Слухаю, Варю.

В а р в а р а. Де ти дів мою дочку?

К н я ж и ч. Я ж тисячу разів і тоді, і сьогодні казав тобі: вона загинула.

В а р в а р а. Так, казав. Ти навіть запевнив мене, що сам поховав її... Брешеш! Ось вона.

К н я ж и ч. Де ж докази? Стандартне платтячко, яке можна було придбати в кожній крамниці военторгу?

В а р в а р а. Я... я сама вишивала його... Ось, на кишеньці,— аеропланчик...

Н о н н а. Справді, вони надзвичайно схожі.

Б а р а б а н с ь к и й. Який мерзотник!

К н я ж и ч. Коли почали бомбити, я побіг. Біг наослів, землі під собою не чув. Більше на те місце не повертався.

В а р в а р а. Це було там, у Мар'янівці?
К н я ж и ч. Можливо. Десь там. У мене все переплуталось у голові.

В а р в а р а. Боягуз! Запам'ятай: віднині у мене немає брата...

К н я ж и ч. Варю, навіщо відразу крайності? Знайшлася дочка, тим краще. Радіти треба, а вона... Вадиме, допоможи мені винести картину.

В а д и м. Не попадайся мені більше на очі. Чуеш?

К н я ж и ч. Трохиме Васильовичу...

С а г а й д а к. Чарівна, могутня сила мистецтва, вона відкриває людям очі, єднає їх серця... Як я міг втратити тебе? Я ж мучився, шукав, знаходив, та раптом з'явилися осоружні постаті, мов уві сні... кошмарному сні...

П' я т и о к и й. Дорогий і шановний! Що?

С а г а й д а к. ...тикали на мене пальцями, гукали: «Не так! Тебе не зрозуміє народ!» І я здався. Я тепер, як той пейзаж, який покинуло сонце. Варваро Петрівно! Ви перші кишули в мою душу зерно сумніву. Потім я побачив картину Кучмія... цей скривавлений шматок життя, який кричить, волає... І мені стало моторошно не лише за себе... за тих, хто йшов за мною, рівнявся на мене. (До Юрченка). Ти сьогодні, друже, багато гіркого говорив про останні роки моєї діяльності... Що ж, ми зростали мужніми людьми, Степане. Картину на конкурс я, очевидно, не дам. Не маю на це права як художник і як комуніст.

Ю р ч е н к о. Правильно, Трохиме.

С а г а й д а к. А замість неї під тим же девізом піде більш достойна робота іншого. Я подбаю про це.

П' я т и о к и й. Що?!

Н о н н а. Як?!

Б а р а б а н с ь к и й. Цього вам ніхто не дозволить. У мене віддруковано весь тираж монографії П'ятиокого. Вона була погоджена з вами!

С а г а й д а к. Коли? Де?..

Б а р а б а н с ь к и й. Забули? Та он і зараз на вашому столі сигнальний примірник з написом автора!.. А мое кандидатське звання? Тема дисертації схвалена знову ж таки вами ще в Мар'янівці. Я на неї витратив п'ятсот двадцять вісім чоловікогодин наукової праці. Її вже роздано опонентам для прихильних відгуків...

П'ятиокий. Пізно повертати голоблі, дорогий і шановний!

Нонна. Ми змусимо вас експонувати вашу картину!

П'ятиокий. І одержати першу премію!

Барабанський. Захаре Петровичу, не гайте часу! Ви ж бачите — Трохим Васильович хворий і не може відповідати за свої вчинки. Я особисто допоможу вам заволодіти шедевром.

Барабанський, П'ятиокий і Княжич кидаються в майстерню.

Вадим. Назад! Без батькового дозволу... *(Біжить за ними)*.

Сагайдак. Яким же я був сліпим, самовпевненим дурнем!.. Та стривайте ж... *(Хапає з столу ніж)*. Ось вам!.. *(Метнувся до дверей майстерні, звідки, переборюючи опір Вадима, Барабанський, П'ятиокий та Княжич виштовхують картину)*. Маєте! *(Навідмаш різке полотно)*. Маєте! Монографію, дисертацію, першу премію, маєте!

П'ятиокий. Що ви робите?! Це ж... це ж...

Сагайдак. Цитьте... п'явки! *(Кидає ножа, виходить)*.

Настя. Заспокойся, тату, тобі ж не можна... *(Побігла за ним)*.

Барвара, обнявши Тошо, мовчки виходить з нею на веранду.

Вадим *(який заховав у майстерню порізану картину й замкнув двері на ключ)*. Прорахувались?.. Тепер припучайте без Сагайдакової спини. *(До Юрченка)*. Ось ключ, Степане Даниловичу. Віддайте батькові, а я викличу цим діячам... таксі. *(Виходить)*.

Настя *(в дверях)*. Дядю Стьопо... швидше! Батькові погано.

Юрченко. Ну от... *(Іде за нею)*.

Княжич. Кінець... Тепер ми з вами банкроти.

Барабанський. Що вам, у вас будиночок на околиці міста... А я... моє майбутнє...

Княжич. Продасте Айвазовського.

Барабанський. Ідіть ви... шахрай!

Княжич. Іду. Мені таксі не треба, у мене власний автомобіль.

Нонна. Тікаєте з поля бою. Вам, здається, не вперше? Попереджаю, що я як представник міністерства...

Княжич. Прийміть глибоке співчуття, але, на мою думку, вам вже недовго крутитись у міністерстві. *(Виходить)*.

Б а р а б а н с ь к и й. Так і повинно бути. Виженуть! Після того, що тут скоїлось...

Н о н н а. Товаришу Барабанський! Відповідальність за все, що тут скоїлось, падає в першу чергу на вас. Це ж ви намагались заволодіти картиною...

Б а р а б а н с ь к и й. Інсинуація! Я був тільки сліпим знаряддям у ваших руках.

Н о н н а. Ах, так? Викручуєшся?.. Неук! Бездара! Кузя тяг тебе за вуха...

Б а р а б а н с ь к и й. А ти... ти хто така?.. Міністерська кур'єрка!

П ' я т и о к и й. Товариші, товариші, нам зараз потрібна єдність...

А р х и п (підводиться). Ех, нема в мене доброго батога. (Змахнувся стільцем). Ану геть звідси до стобісової матері!

П ' я т и о к и й. Це... це що, натяк?

Архип Іванович рішуче наступає.

Б а р а б а н с ь к и й. Но-но-но!.. Сільський хуліган!

Н о н н а. Історія вам цього не простить.

П'ятикокий, Барабанський та Нонна Сергіївна, товплячись у дверях, виходять. Архип Іванович з грюком зачиняє за ними двері. Входять Юрченко і Вадим.

А р х и п. Кляті баптисти!

Ю р ч е н к о (дає Вадимові рецепт). Мерщій. Це в них повинно бути готове. (Повертається до хворого).

В а д и м. Що це ви, дідусю?

А р х и п. Вимітав сміття з зятевої хати. Як там Троша?

В а д и м. Погано. (Вибігає).

А р х и п. Пройду до нього. (Виходить).

До кімнати входять Варвара Петрівна і Тоня.

Т о н я. Мама... У мене є мама!

В а р в а р а. Мама... Це було перше слово, яке ти сказала в житті.

Т о н я. А ти... що ти мені сказала? Ага. «Выходила тоненькая-тоненькая...»

В а р в а р а. «...Тоней називалась потому». Цей вірш любив твій батько.

З оберемком мокрих квітів увійшов Кучмій. Зупинився на порозі.

Т о н я. Як же мені тепер бути — Архипівною чи... Ой! Я навіть не знаю, як звали мого батька.

Варвара. Тимофій Олександрович Сокіл. Він був справжнім соколом. Льотчик-винищувач.

Тоня. Антоніна Тимофіївна Сокіл. Дочка льотчика-героя.

Варвара. І моя... моя!..

Тоня. Сьогодні вже пізно, а завтра я покажу тобі свої малюнки. Я й тебе малювала. Так, вигадувала. Тільки ти мені уявлялась старшою. А ти ж як сестричка!

Варвара. Люба моя донечко-сестричко!

Кучмій. Ось. *(Простягає квіти)*. Це вам обом. Від усього серця.

Варвара *(бере квіти)*. Які розкішні!

Кучмій. Мокрі.

Варвара. Де ж ви дістали вночі?

Кучмій. У сусідньому сквері клумбу обірвав. Вся міліція від дощу поховалась. Ну, от я й!..

Повертається Вадим. Біжить до протилежних дверей, зустрічається з Юрченком.

Вадим. Як батько?

Юрченко. Дістав?

Вадим. Аякже! *(Дає ліки)*. Що ж тато?

Юрченко. Задрімав.

Варвара. Він захворів?

Юрченко. Стало погано. Серце. *(Ховає ліки)*. Потім. Зараз найголовніше для хворого — спокій.

Тоня. А де дідусь?

Юрченко. Там, у Насті.

Тоня. Ходімо, мамо, до дідуся. Він начебто радий, а сльози кап-кап!..

Варвара *(до Юрченка)*. Можна?

Юрченко. Ідіть, ідіть.

Обидві виходять.

Кучмій. Розкажіть же мені, що тут відбулось.

Юрченко. От попросіть тепер гарненько. А то накинувся на мене: «Забороняю втручатись!» Характер!..

Кучмій. Будемо, будемо поправляти характер... Так не хочете розповісти?

Вадим. Спробуємо. Тільки знаєте що... *(Таємниче)*.

У Насті на кухні, в холодильнику, пляшка угорського вина. Я точно знаю. У-у! «Бичача кров» зветься.

Давайте вип'ємо по скляночці!.. Гайда?

Юрченко і Кучмій *(разом)*. Гайда!..

В а д и м. Чарки тут, у серванті. (*Гасить світло, забирає чарки*).

Всі навшпиньках, крадучись, виходять. Якусь мить в кімнаті немає нікого. Потім, спершись на одвірок, на дверях з'являється С а г а й д а к.

С а г а й д а к. Золота рама... Порожня золота рама...

За вікном знову спалахнула блискавка. Ударив грім. Сагайдак іде на веранду. Дивиться в ніч.

Ю р ч е н к о (*в дверях, озирнувшись*). Зараз, зараз. Я тільки послухаю, як мій пацієнт. (*Помітив Сагайдака*). Трохиме?! Що ти тут робиш?

С а г а й д а к. Стривай. Блискавка. Гроза... Та яка ж вона могутня і животворна!

Раз у раз спалахують блискавки.

З а в і с а

1955

СЕНСАЦІЯ НОМЕР ОДИН

Публіцистична драма

ДИЙОВІ ОСОБИ:

Піт Браун.
Гертруда Браун.
Дженні Стюарт.
Майкл Бегер.
Уолтер Пірсон.
Джозеф Моррісон.
Джо (Джозеф Моррісон-молодший).
Леслі Андерсон.
Боб (Роберт) Дуглас.
Тедді (Едвард) Емерсон.
Андрі Жоріно.
Сара Річмонд.
Полін.
Розі.
Еліс.
Стенлі.
Біл.
Дік.
Бригадний генерал.
Ад'ютант.
Офіцери.
Солдати.
Полісмени.

Дія відбувається в Сполучених Штатах Америки
на початку п'ятдесятих років.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Промінь прожектора падає на людину, яка сидить у шезлонзі, з низько похиленою головою.

Р а д і о. Перед вами людина, вчинок якої вжахнув увесь світ і увійшов в історію як найтяжчий злочин проти людства. Співвітчизники цієї людини прославили її як сенсацію номер один.

Людина встає. Це **П і т Б р а у н**. Він стоїть у роздумі. Іде. Зникає в темряві. Проміння прожекторів освітлює постаті кореспондентів.

Б о б. Увага! Увага! Перед мікрофоном джентльмени преси. Радіо Нешнел Бродкастінг корпорейшн.

Ж о р і н о. Тут Париж! Тут Париж! Увага! Увага!

Р і ч м о н д. Увага, говорить Лондон! Говорить Лондон! Радіо Бі-Бі-Сі. Радіо Бі-Бі-Сі.

Т е д д і. Увага, увага! Радіо корпорейшн Каламбіа.

Б о б. Джентльмени преси передають репортаж про суперпілота містера Піта Брауна. Увага, увага!

Коротка пауза. Музика.

Т е д д і. Військовий аеродром на Алясці. Вівторок, сьоме квітня. Десята година ранку. Сухо. Вітер північно-західний. Три бали.

Бадьора музика. Поступово освітлюється задник, на ньому хаос Хіросіми. Йї горе, йї скарлючені тіні. Протягом всієї дії задник опромінюється то багровою, то зеленою барвами. Між тим його майже не видно, але він відчувається як образ всієї вистави.

А д ' ю т а н т. Струнко! Ма-арш!

Входять солдати американських військово-повітряних сил. За ними — бригадний генерал. Підіймається вгору державний прапор США.

Г е н е р а л. Капітане Браун! В день, коли ви покидаєте збройні сили, мені випала висока місія: з доручення президента Сполучених Штатів Америки, вручити вам цей бойовий орден — Легіонерський хрест. Сьогодні, в пам'ять про ваш подвиг, тут, під великим прапором свободи, нація салютує вам, дорогий суперпілоте! Ваш бойовий подвиг ніколи не забудуть

вдячні потомки. Перша атомна бомба, скинута нами на Хіросіму, стала останнім акордом другої світової війни. Ви були учасником операції, яка продемонструвала могутність американської зброї, ствердила наш престиж, довела нашу рішучість. Бажаю вам щастя, капітане! Вам сьогодні заздрять усі патріоти Сполучених Штатів. Ви гордість нації, сер!

А д'ю т а н т. Вільно!

Солдати виходять.

Ж о р і н о. Поздоровляємо, капітане!

Б о б. Ура, містер Браун!

Д ж е н н і. Ви гордість нації, сер!

А д'ю т а н т. Сержант Бегер!

М а й к л. Так, сер!

А д'ю т а н т. Поліцейський бар'єр!

М а й к л. (в мікрофон). Пост охорони, до мене! Шлагбаум!

Солдати, несучи пересувний шлагбаум, тіснять кореспондентів.

Б о б. Містер сержант! Хвилиночку! Коротке інтерв'ю!..

Т е д д і. Я «Нью-Йорк таймс»! П'ять рядочків, сер, тільки п'ять рядочків! Піт Браун! Світова сенсація!

Р і ч м о н д. Агентство Рейтер, містер сержант. Лише десять слів!

Ж о р і н о. «Франс Пресс», мосьє! Коротка бесіда! Заради прекрасної Франції, мосьє!

Б о б. Заради бога! Заради самого бога! Су-пер-пі-лот! Сенсація номер один! Наших повідомлень чекає вся Америка!

Р і ч м о н д. А наших — увесь світ!

Д ж е н н і. Містер сержант! В ім'я нашої великої нації. Пожалйте бідних американок!

М а й к л. (випроваджуючи їх). На жаль, леді і джентльмени, на жаль!

Г е н е р а л. Капітане Браун! Я і наш офіцерський клуб запрошуємо вас до святкового столу. Кланяюсь! (Виходить).

Д ж е н н і. Сержанте, я з Ассошіейтед Пресс!

М а й к л. Вельми шкодую, міс, наказано — нікого. Бригадний генерал...

Д ж е н н і. У мене дозвіл Пентагону.

М а й к л. Пентагон далеко, генерал близько. До побачення, міс, цілую ваш носик...

Д ж е н н і. Але ж, сержанте...

М а й к л. Ви ще тут?

Д ж е н н і. Я сестра капітана Брауна.

М а й к л. Оце хід конем! Документи, міс...

Д ж е н н і. Дженні Стюарт, сержанте, двоюрідна сестра.

М а й к л. А... двоюрідна сестра... Двоюрідні сестри в порядку живої черги.

Д ж е н н і. Ви поганий джентльмен, сержанте.

М а й к л. Зате відмінний психолог, двоюрідна сестричко.

Д ж е н н і. Ось фотографія Піта Брауна, з автографом.

М а й к л. Все зрозумів, сестричко. Родичання, автограф, фото — до дідька! Мене більше переконають ваші веселі оченята і... Ол райт, я допоможу вам.

Д ж е н н і. Ви геній, сержанте! Палите?

М а й к л. Дякую, міс. Ви справжня чарівниця!

Дає їй можливість підійти до Піта Брауна.

Д ж е н н і. Одну хвилинку, капітане! Коротке інтерв'ю для Асошіейтед Пресс, лише кілька рядочків. Що ви відчуваєте в цю урочисту мить? Розумію. Записую. «Я такий щасливий, що не можу виразити цього словами». Так, дякую. Друге запитання: а що відчували ви тоді, коли на вороже місто скинули першу в світі атомну бомбу? Вам важко відповісти? Зрозуміло. «Я відчував себе напівбогом. З надхмарної височини я чинив страшний суд, стверджуючи могутність американського прапора». Спасибі, капітане. Добре сказано, капітане. Патетично і патріотично. Про це буде написано книгу. Багато книг! Заздрю їх авторам... Останнє запитання, капітане: що ви бажали б сказати американкам, які захоплені вами? Записую: «В далекому Техасі мене чекає вірна дружина, як Пенелопа свого Одіссея». Чудово сказано, капітане. Чудово й високоморально! *(Зітхає)*. Тисячі американок складуть вам подяку за ці слова. До побачення, капітане! Щастя вам, сержанте! *(Виходить)*.

М а й к л. Щастя вам, міс! Піт, поздоровляю! Поздоровляю, друзяко! Я пишаюся вами, капітане Браун! «Бідний, бідний містер Браун, сум бринить в його очах...»

А д'ю т а н т. Капітане Браун! Бригадний генерал жде!

М а й к л. Иди, капітане. У генерала міцне віскі, ямайський ром. Офіцерам ковтати, а сержантам облизуватись.

Дженні. До побачення, капітане!
Майкл. До побачення, чарівниця міс!
Дженні. Дженні Стюарт, з вашого дозволу. До зустрі-
чі, капітане. Сподіваюсь — незабаром! (*Виходить*).

Піт Браун теж іде. Але не до святкового столу,
Спинився, закурив. Пішов кудись навмання.

З а т е м н е н н я

Картина друга

Кореспонденти продовжують атаку на суперпілота.

Боб. Містер Браун! Одне тільки запитання. Чим ви за-
ймаєтесь тепер, після демобілізації?

Браун. Роздумами.

Боб. Хочете стати філософом?

Браун. У мене незакінчена середня освіта.

Жоріно. Священиком?

Браун. О ні!

Дженні. То ким же?

Браун. Людиною.

Дженні. Людиною?..

Боб. Сенсація! Сенсація!

Жоріно. Увага! Увага!

Боб. Суперпілот міняє курс!

Річмонд. Міняє курс!

Світло гасне.

Освітлюється мікрофон Тедді Емерсона.

Тедді. Техас. Ранчо Піта Брауна, біля Джексон-сіті.
Четвер. Дванадцять липня. Дев'яносто градусів по
Фаренгейту.

Веранда невеличкого котеджу. Клумба червоних троянд.
Полудень. Гертруда Браун, одягнена по-літньому, з шейкером
для коктейлю в руках. Уолтер Пірсон, у старанно випрасува-
ному чорному костюмі, поливає квіти, наспівуючи: «Дві білесенькі
мишки, дві білесенькі мишки...»

Гертруда. Вам не жарко, дядечку?

Пірсон. Жарко? Коли людина старіє, вона цінить ко-
жен сонячний день. Я радий, Гертрудо, що вирвався
до тебе з нашої міської суєти. Сонце... Люблю! Добре
прогріває, до кісток!.. Сонце, повітря, квіти...

Гертруда. А я гину від спеки.

Пірсон. О, тоді коктейль...

Гертруда. Це для Піта. Ми завжди обід починаємо з коктейлю. Своєрідна родинна традиція.
Пірсон. Починаєте з коктейлю, а закінчуєте...

З сусідньої садиби чути плач немовляти.

В сім'ї, Гертрудо, головне — діти. Щоб бігали, плазували, ходили. Плакали, верещали, сміялися. Без дітей тужно, Герто. Чуєш?

Гертруда. Це немовля Бегерів, дядечку... два з половиною місяці.

Пірсон. Як виводить! Хлопчик?

Гертруда. Хлопчик. Крикун.

Пірсон. Молодець! Добивається свого! Ці Бегери тут недавно?

Гертруда. Півроку, здається.

Пірсон. Коли я купував для тебе цю садибу, були інші сусіди

Гертруда. Так, Андерсони.

Пірсон. Негри?

Гертруда. Так.

Пірсон. Вибралися?

Гертруда. Та-ак.

Пірсон. Вибралися?

Гертруда. А що мали робити? Садибу продали з молотка.

Пірсон. І її купили ці Бегери?

Гертруда. Так, Майкл Бегер, колишній сержант, друг Піта... за його порадою.

Пірсон. І в нього вже є діти?

Гертруда. О, четверо! Вони привезли сюди трьох, і Кетрін ходила вагітна. Він зробив...

Пірсон. Як робить дітей містер Бегер, я здогадуюсь. Але як він робить долари?

Гертруда. Містер Бегер тримає нічний бар.

Пірсон. Бізнес і діти. Чого ще треба для щастя!..

Гертруда. Мабуть, нічого, через те Кетрін постійно вагітна.

Пірсон. А ти?

Гертруда. Що я?

Пірсон. Чому в тебе немає дітей?

Гертруда. Піт не хоче дітей.

Пірсон. Діти, Герто...

Гертруда. Кажу ж вам, що Піт не бажає!

Пірсон. «Піт не бажає!» А ти?

Гертруда. Відразу видно, що у вас не було дітей. Не було, правда?

Пірсон. Ну, не було. Я рано став удівцем...

Гертруда. Навіть побічних?

Пірсон. Дурне запитання. Ми говорили про твоїх дітей...

Гертруда. Яких нема.

Пірсон. Які будуть. Про синів, які повинні бути. Ти єдина дочка мого брата. Ми домовилися з твоїм покійним батьком, що всі наші капітали перейдуть до єдиного спадкоємця — твого старшого сина.

Гертруда. Але ж мій чоловік хворий.

Пірсон. Хворий? На що він скаржиться? На легені? Серце? Печінку?

Гертруда. Його мучить совість.

Пірсон. Запалення совісті? Нема такої хвороби!

Гертруда. Ви так вважаєте?..

Пірсон. Браун просто знущається з нас. Совість! А в нас хіба нема совісті? Ми хіба гірші за нього? Але ми передусім громадяни. Патріоти!

Гертруда. Звичайно, звичайно, дядечку.

Пірсон. «Совість»! А те, що ця бомба врятувала престиж Америки, йому байдуже? Що, можливо, завдяки їй ми сьогодні диктуємо нашу волю принаймні половині світу — на це йому начхати? Дурень!.. Та бог з ним... Фірмі «Уолтер Пірсон і брат» потрібні спадкоємці. Слухай уважно, Герто. Ти здорова й вродлива жінка. Ти можеш мати дітей від кого завгодно. Мені байдуже, від кого. Аби вони були білі.

Гертруда. Ого!.. А святиня шлюбу? Релігія?

Пірсон. Для спасіння душі читай біблію, і бог простить. Ох, діти, діти, ангелята наші...

Гертруда. Скажіть, дядечку, це ви влаштували Андерсонам аукціон?

Пірсон. Я?!

Гертруда. Ну, так.

Пірсон. Я не маю до цього ніякого відношення.

Гертруда. Значить, ви.

Пірсон. Кажуть, наче син цих Андерсонів бунтівник?

Гертруда. Леслі Андерсон розумний хлопець... і вродливий...

Пірсон. Хіба чернопикі бувають вродливими?

Гертруда. У нього шкіра смаглява, він майже білий.

Пірсон. Він червоний! Він брав участь у якійсь демонстрації...

Гертруда. Демонстрації? Не знаю. А... похід за рівність рас.

Пірсон. От-от! І де вони тепер, ці Андерсони?

Гертруда. Старі десь у негритянському кварталі.

Пірсон. А Леслі?

Гертруда. Кажуть, у тюрмі.

Пірсон. Дуже добре.

Гертруда. Добре?

Пірсон. Народжуй дітей, Герто! Білих дітей! Синів! Інакше ти не дістанеш жодного цента із спадщини твого батька.

Гертруда. Дядечку!..

Пірсон. Годі! В мене бурчить у животі. Пора обідати. А Піт? Спізнюється? Десь волочиться? Де він, наш національний герой!

Гертруда. В лікарні містера Харді... за порадою професора Моррісона.

Пірсон. Моррісон посилає пацієнтів до Харді, а Харді до Моррісона. Що ж, це бізнес, тут нічого не скажеш. Проте люди, що знають толк, лікуються у містера Генрі Бенкса. Це вельми солідна фірма.

Гертруда. Будемо обідати, дядечку?

Пірсон. А що ти пропонуєш?

Гертруда. Суп-пюре з овочів, індичка з ізюмом — улюблена страва Піта, пиріг з яблуками... Можна й фаршировані свинячі ніжки...

Пірсон. З гречаною кашею?

Гертруда. Так, під білим соусом.

Пірсон. Спокусливо. Потелефоную містеру Бенксу. Без його поради я не вживаю нічого такого... *(Іде в будинок)*.

Гертруда пробує коктейль. З глибини саду з'являється Дженні Стюарт.

Дженні. Добрий день, місіс Браун.

Гертруда. Хто це?

Дженні. Дженні Стюарт... я писала статтю про вашого чоловіка... тепер пишу книгу.

Гертруда. Ах, це знову ви.

Дженні. Так, це знову я.

Гертруда. Ви хотіли бачити містера Брауна?

Дженні. Я хотіла бачити місіс Браун.

Гертруда. Я зайнята, міс Стюарт.
Дженні. Нам вистачить часу. Телефонна розмова триватиме довго. Доктор Бенкс свою справу знає: чим довша консультація, тим більший гонорар.
Гертруда. Ви підслухали нашу розмову?
Дженні. Ні, я випадково чула її.
Гертруда. Як ви сюди потрапили?
Дженні. Ось. *(Показує ключ)*.
Гертруда. У вас ключ від нашої хвіртки, вам дав його містер Браун?
Дженні. Мені дав його містер Бегер.
Гертруда. Він витяг ключ з кишені п'яного Піта?
Дженні. Не знаю.
Гертруда. Ви збираєтесь писати книгу про подвиг капітана Брауна?..
Дженні. Так, і ваша допомога...
Гертруда. І сержант... пробачте, містер Бегер... бере участь у цій роботі?
Дженні. Іноді. Він пояснює дещо таке, чого не може згадати Піт Браун. Людська пам'ять...
Гертруда. Дуже цікаво. Та сьогодні вам не пощастило. Я зайнята, а містер Браун на процедурах.
Дженні. Давно?
Гертруда. Коли я встала, його вже не було.
Дженні. Коли ви встали, його ще не було. Він не ночував дома.
Гертруда. Як не ночував?
Дженні. Дуже просто. Так само, як і вчора.
Гертруда. Що?
Дженні. І позавчора.
Гертруда. Слухайте, міс Стюарт...
Дженні. Потім!.. *(Виходить)*.

Повертається Пірсон.

Пірсон. Доктор Бенкс категорично проти. Він вважає, що в моєму віці і при порушенні обміну речовин свинячі ніжки під білим соусом варто вживати лише як засіб для самогубства. Ти на це розраховувала, Герто?
Гертруда. Ваш Бенкс терапевт?
Пірсон. Він універсал.
Гертруда. Раджу вам завести окремо психіатра. Зверніться все-таки до професора Моррісона.

Пірсон. Моррісон, Моррісон!.. Стара руїна! Я волю мати справу з його сином.

Гертруда. Він теж психіатр?

Пірсон. Моррісон-молодший знаменитий фізик. Він працює в інституті Енріко Фермі. У нього велике майбутнє. І все ж він прилетів із свого Чікаго на уклін до мене. Наш Техас, дякувати богіві, займає по нафті перше місце в Штатах...

Гертруда. А дві третини техаської нафти, дякувати богіві, належить фірмі «Уолтер Пірсон і брат»...

Пірсон. А нафта — це кров сучасної війни.

Гертруда. Ну, війни, дякувати богіві, поки що нема.

Пірсон. Так, звичайно. Але треба, щоб у повітрі завжди пахло грозою. Тоді ми заткнемо за пояс і Рокфеллерів, і всіх інших вискочок із Східного узбережжя. Південь! Ось де серце Америки! А серце Півдня — Техас!..

Гертруда. А серце Техасу — фірма «Уолтер Пірсон і брат»!..

Пірсон. І ця фірма повинна мати надійних спадкоємців. Народжуй синів, Герто. Білих синів!..

Гертруда. Давайте краще обідати.

Пірсон. Пообідаю дома. Доктор Бенкс приписав сувору дієту. Обідай сама.

Гертруда. Я почекаю чоловіка.

Пірсон. От-от! Суп-пюре з'їж сама, а фаршированими свинячими ніжками нагодуй коханця. Білого коханця! Свинячі ніжки для молодих людей — корисний харч. Вони дають багато сили... чоловічої сили... Це якраз те, що тобі потрібно, Гертрудо Браун! А індичку з ізімом віддай чоловікові! (*Виходить*).

Гертруда. До всіх чортів, милий дядечку!

Повертається Дженні Стюарт.

Дженні. Продовжимо нашу бесіду, місіс Браун?

Гертруда. Що? Що ви ще хочете сказати? Де проводити ночі мій чоловік? Чи не у вашому номері Шератон-готелю, міс Стюарт? Мовчите? Ви що ж, кохаете мого чоловіка? У вас з ним зв'язок?

Дженні. Так. Діловий. Книга, місіс Браун...

Гертруда. Ах, ось що! Книга! У вас контракт з видавцем?

Дженні. Хто зі мною підпише контракт! Я звичайний репортер.

Гертруда. Ну от! Ні контракту, ні книги, все це — брехня! Від першого до останнього слова! Ви просто хочете перетягти нещасного, напівбожевільного Піта до свого ліжка. А мені потрібні діти! Розумієте? Діти!!!

Дженні. У вас не повинно бути дітей од Піта! Нізачо в світі!

Гертруда. Чому ж?

Дженні. У нього не може бути дітей, місіс Браун.

Гертруда. Але ж чому, чому?

В роздумі проходить Піт Браун. Спинився, закурив. Його тінь падає на панно Хіросіми. Зловісний грім вибуху.

Дженні. А якщо будуть — то каліки. Без рук, без ніг, без голів...

Гертруда. Це брехня, міс Стюарт!

Дженні. Це правда, місіс Браун!

Гертруда. Звідкіля ви взяли?

Дженні. Радіація... Хіросіма... Тому він тікає від вас кожної ночі.

Музика припиняється. Тінь Піта Брауна зникає.

Гертруда. Ні, ні, ні! Мій дядечко... він краще знає... він сенатор... у нього долари... мільйони... він знає все!

Дженні. Через те він і радить вам...

Гертруда. Брехня! Ви хочете відняти у мене чоловіка. Відняти все: радість жінки, щастя матері, честь родини...

Дженні. Заспокойтесь, місіс Браун!

Гертруда. Ви хитро придумали! Собі все, а мені? Що ж залишається мені? Порожня, холодна постіль і бездушний старий, який вижене мене на вулицю, якщо в мене не буде дітей.

Дженні. У мене теж нічого нема. Ні роботи, ні житла... тільки борги...

Гертруда. Забирайтесь у свій Вашингтон!

Дженні. Там же мене те ж саме.

Гертруда. Не пропадете! У вас гарненька фігура, ви, мабуть, співаєте, танцюєте...

Дженні. На жаль, погано.

Гертруда. А спати з мужчинами вмієте добре? Це нескладна наука.

Дженні. Спасибі за пораду, місіс Браун. З кого ж мені почати? Чи не з вашого чоловіка?

Гертруда. Геть звідси. Геть!

Дженні. Поступаюсь перед правом приватної власності. Та наша розмова не закінчена, місіс Браун. До майбутньої зустрічі! (*Виходить*).

Затемнення

Картина третя

Боб. Джентльмени преси продовжують репортаж про суперпілота, героя Сполучених Штатів Америки, містера Піта Брауна.

Жоріно. Знаменитий ас перебуває на лікуванні в клініці містера Джона Харді — Луїзіана-авеню, шість. Сервіс вищого класу, особам, старшим за сорок років, знижка три проценти. Пильний догляд, кваліфіковані сестри, зріст, усмішка, колір волосся на смак пацієнтів. Ліки фармацевтичної фірми «Реджінальд Джісмен», Філадельфія.

Річмонд. Сновіщаємо відомості про особисте життя містера Піта Брауна.

Дженні. Містер Браун ніколи не розлучається з захисними окулярами фірми «Клінтонна Шпертінг», які боронять його від цікавих поклонників і настирливих поклонниць.

Тедді. Прославлений авіатор носить одяг фірми «Есман Лайнос і сини», розмір взуття одинадцятий, фірми «Флоршейм» в Далласі, Майн-стріт, двадцять сім, білизна, шкарпетки з універмагу «Маркус і Нойман».

Боб. Любить індичку з ізюмом, грає в бейсбол, гольф, теніс, курить «Гернтон», воліє чорнявих, п'є пепсі-колу, вермут «Чінзано», віскі «Довгий Джон», любить ковбойські фільми, автомашина «олсмобіл». Легко переносить спеку, голиться електробритвою «Ремінгтон», голосував за демократів, вірить у бога, молиться у преподобного Ентоні Олкрайфта, дружину не зраджує, читає «Голос Техасу», денний і вечірній випуск. На думку лікарів, здоров'я в загрозовому стані.

Т е д д і. Приймальня сера Джозефа Моррісона-старшого. П'ятниця, тринадцятого липня. Дев'ята година ранку. Барометр показує «ясно». Вітер південний, помірний. Вологість повітря вісімдесят три.

Професор Моррісон у легкій тенісці та спортивних брюках під музику робить гімнастичні вправи, відраховуючи ритм. В той же час по домофону розмовляє з своєю секретаркою — міс Полін.

М о р р і с о н. Раз, два, три, раз, два, три...

П о л і н. Містер Моррісон!..

М о р р і с о н. Я Моррісон...

П о л і н. Пробачте...

М о р р і с о н. Пробачаю. Раз, два, три...

П о л і н. До вас прийшли, містер Моррісон.

М о р р і с о н. Дуже мило, але я зайнятий, міс Полін. Раз, два, три... Я нікого не приймаю, абсолютно нікого. Раз, два, три... Я жду, міс Полін. Скоро прийде мій син... Ми гратимемо в теніс... Раз, два, три... Ах, так — і одна дама... о дев'ятій тридцять... раз, два, три... а зараз дев'ять двадцять.

П о л і н. Зараз дев'ять двадцять п'ять.

М о р р і с о н. Дев'ять двадцять.

П о л і н. Дев'ять двадцять п'ять.

М о р р і с о н. Ії, дев'ять двадцять. Перевірте годинник по радіо...

П о л і н. Але ж, містер Моррісон...

М о р р і с о н. Що там ще, міс Полін?

П о л і н. Прийшов Леслі.

М о р р і с о н. Що?

П о л і н. Леслі Андерсон.

М о р р і с о н. Леслі Андерсон? Чому ж ви мовчите? Пропустіть негайно! І вимкніть музику!

Музика затихає.

Входить Леслі Андерсон.

Л е с л і. Доброго ранку, сер.

М о р р і с о н. Доброго ранку, Леслі. Давно тебе не бачив.

Л е с л і. Так, сер. Я сидів у тюрмі.

М о р р і с о н. В тюрмі? Дуже мило з твого боку, дуже мило. Бешкетував?

Л е с л і. Ні.

М о р р і с о н. Що-небудь украв?

Л е с л і. Ні, сер.

Моррісон. Кого-небудь убив?
Леслі. Боронь боже, сер!
Моррісон. Тоді погано. Політика?
Леслі. Йй-бо, не знаю, сер...
Моррісон. Значить, політика. Погано. Дуже погано.
Чого ж ти хочеш від мене, бідний Леслі?
Леслі. Роботи, сер. Я працював у вас...
Моррісон. Лаборантом. Вісім років, чотири місяці...
Леслі. І одинадцять днів.
Моррісон. Одинадцять днів.
Леслі. Мені можна приступити?
Моррісон. Ні, Леслі, не можна.
Леслі. Не хочете?
Моррісон. Не можу.
Леслі. Але ж я...
Моррісон. Працював добре? Знаю. Врятував мого сина, коли він тонує? Пам'ятаю. Це дуже мило з твого боку, але я зробити нічого не можу.
Леслі. Ішла юрба, сер. Я побачив знайомих і пішов з ними. Це свята правда, сер! А не політика...
Моррісон. Доки ти був просто негром, я тримав тебе. Але тепер ти не просто негр.
Леслі. Сер!
Моррісон. Ні, ти — негр. Але негр, який сидів у тюрмі.
Леслі. Ви боїтеся, сер?
Моррісон. Ні, я ніколи не був боягузом. Але що я можу вдіяти проти пострілу з-за рогу? Проти пожежі? Проти нападу на моїх пацієнтів? Я не можу втрачати пацієнтів. Я щойно придбав електронну апаратуру, вона мені обійшлася... Уявляєш, Леслі?
Леслі. Догадуюсь, сер.
Моррісон. Тож-бо.
Полін. Містер Моррісон! У приймальні дама.
Моррісон. Дамі ще рано. Ще дві хвилини. Не треба музики! Ось що, Леслі... Я дам тобі сто доларів. Це не бозна-який капітал, але...
Леслі. Дякую, сер, я...
Моррісон. Місяць зможеш перебитись, а там — знайдеш роботу...
Полін. Містер Моррісон! Дев'ята година тридцять одна хвилина. По радіо.
Моррісон. Красенько дякую, міс Полін, це дуже мило з вашого боку. Так, Леслі: негр, тюрма і політика...

Це невдале сполучення. До побачення, Леслі, чуєш—
до мене прийшли. Міс Полін, де ж дама, чорт візьмі!

Входить Гертруда Браун.
Леслі затримався.

Гертруда. Доброго ранку, містер Моррісон.

Моррісон. Доброго ранку, місіс Браун.

Гертруда. Даруйте, містер Моррісон, але я сподівалася переговорити з вами наодинці.

Моррісон. Розуміється. Ну, що ще, Леслі? Ах, долари...

Леслі. Ні, сер, я не жебрак... Я... Пробачте, сер! (*Виходить*).

Моррісон. Дивно. Завжди такий спокійний, чемний і раптом...

Гертруда. Це... ваш... слуга?

Моррісон. Ні, місіс, це мій... колишній...

Гертруда. Дозволю собі відразу викласти причину мого візиту, містер Моррісон.

Моррісон. Дуже мило з вашого боку.

Гертруда. Я дізналась... випадково... що мій чоловік, крім відомих аномалій...

Моррісон. Надмірна збудливість, схильність до галюцинацій...

Гертруда. Так, так... уражений ще тяжчою недугою... Він... тобто ми... не можемо начебто...

Моррісон. Т-так... Тема досить делікатна... Але ми не діти.

Гертруда. От-от! Мова саме про дітей. Можуть бути у нас з Пітом діти?

Моррісон. Ви мужня жінка, місіс Браун, через те... але прошу вас...

Гертруда. Можуть чи ні?

Моррісон. Власне кажучи... звичайно, точно не... так, бувають випадки...

Гертруда. Які випадки?

Моррісон. Ах, місіс Браун, місіс Браун!.. Вік пастерівського гуманізму скінчився. Почалась епоха фатальної помилки Ейнштейна. Атом... Ніхто не знає меж його руйнівної сили.

Гертруда. Що ж мені робити?

Входить Джо. В білому спортивному костюмі,
з тенісною ракеткою в руці.

Джо. Прошу пробачення. Доброго ранку, міс...

Моррісон. Місіс. Місіс Браун, дозвольте вам відрекомендувати.

Джо. Джозеф Моррісон-молодший.

Моррісон. Мій єдиний син, місіс Браун. Фізик. Живе в Чикаго...

Гертруда. В Чикаго? Працює в інституті Фермі! Енріко Фермі...

Джо. Сьогодні чудова погода, батьку. Почекаю на тенісному корті.

Гертруда. Мені, власне, нема чого затримувати вас, містер Моррісон. Так, погода справді чудова.

Моррісон. Даруйте нам, місіс Браун.

Гертруда. Мій чоловік теж дуже любив теніс. А тепер замість м'яча й ракетки — уколи аміназину та азотні ванни. І жодної надії!

Моррісон. Надія завжди...

Гертруда. Не втішайте мене, містер Моррісон. *(До Джо)*. Я рада за ваші успіхи, сер. Бережіть своє квітуче здоров'я, а мій дядечко грошей не пожалкує. Тільки б у повітрі завжди пахло грозою. Дякую вам, містер Моррісон! *(Кладе гроші)*.

Моррісон. Місіс Браун!..

Гертруда. Ви згаяли зі мною час. До побачення. *(Виходить)*.

Моррісон. Нещасна жінка!

Джо. На вигляд — не дуже. А мій батько, виявляється, шляхетний кавалер.

Моррісон. Мені не до жартів, Джо. Енріко Фермі? Це той, що створив сучасну бомбу?

Джо. Батьку, хоч два сети...

Моррісон. І ти... теж з ними?

Джо. Я займаюсь проблемами ядерної фізики. І тільки. Ходімо ж!

Моррісон. Зажди! Скажи, Джо... Скажи, мій хлопчику... Ця бомба, яку фінансує фірма Пірсона...

Джо. Наш інститут фінансують військові, батьку. Але за участю деяких корпорацій.

Моррісон. От-от.

Джо. Два сети, тату!

Моррісон. Вона теж атомна?

Джо. Ні, просто воднева.

Моррісон. Ах, просто воднева! Я читав про цю вашу чудову новацію. Кажуть, ніби хіросімска бомба в порівнянні з нею була дитячою іграшкою.

Д ж о. Наука швидко рухається вперед.

М о р р і с о н. Ти називаєш це наукою?

Д ж о. А то як же?

М о р р і с о н. Ні, мій хлопчику. Наука повинна служити добру.

Д ж о. Розвиток науки, тату, не залежить від суб'єктивних бажань, і не варто через це псувати собі настрої, рідний мій! Архімед, занурившись у ванну, відкрив закон гідростатики — і закрити його вже нікому не вдасться. Коли б Ньютон не збагнув, чому яблуко падає з дерева, ми не знали б закону земного тяжіння. Але ми його знаємо. І не рахуватися з цим може хіба що дитина. Так, так! Скажи: ти здатний примусити людство відмовитись від винайдені Едісоном електрики і знову перейти на лійові свічки? Здатний? А теорія відносності, яку дав нам твій божок Ейнштейн...

М о р р і с о н. Облиш, будь ласка, великого Альберта. Він ніколи не пов'язав би долю науки з такими людьми, як Пірсон...

Д ж о. Що Пірсон! Формула наших взаємин проста: мій мозок, його гроші.

М о р р і с о н. А чиї могили?

Д ж о. Мені ніколи думати про це.

М о р р і с о н. Ніколи думати?! Дуже мило з твого боку, мій хлопчику, дуже мило.

Д ж о. Нас жеде теніс, тату.

М о р р і с о н. Зажди! Припустимо, Хіросіма далеко. А Брауни? Вони тут, поруч. Це вже наша, американська сім'я. Кожен другий американець — Браун або Сміт. Горе стукає і в наш дім. Що ж буде завтра?

Д ж о. Сьогодні, завтра, післязавтра — одне й те ж: вічний рух. Зупинитись не можна. Та й не треба! Бо зупиниться розвиток людства...

М о р р і с о н. Бідне людство! Бідний, бідний містер Браун! Хворий, розчавлений, напівживий Піт Браун...

Д ж о. «Бідний, бідний містер Браун, сум бринить в його очах...» Ну прямо як у пісеньці. Який він — напівживий. Дурня стріть.

М о р р і с о н. Ні, мій хлопчику, ні. Це глибше, значно глибше, ніж ти можеш собі уявити. (В мікрофон). Міс Полін!

П о л і н. Так, сер.

М о р р і с о н. Включіть запис «Історія хвороби нуль три».

Д ж о. Навіщо це?
П о л і н. Включаю, містер Моррісон!

Гасне світло. Музика.
В промені прожектора — П і т Б р а у н.

Б р а у н. Кров... і тіні... Вони завжди зі мною. Ось вони,
ось! Зупиніть їх, зупиніть!..

Д ж о. Галюцинація?
М о р р і с о н. Ні, сповідь.
Б р а у н.

Я — Земля, всього живого мати,
Я існую міліарди літ.
І людей навчала пізнавати,
Щоб збагнути й розгадати світ...

Д ж о. Оце вірно!
Б р а у н.

...Я з людьми дружити звикла завше,
Дарувала їм тепло і хліб,
То невже, безумцю, ти осліп,
Руку на життя моє піднявши?!
Що готуєш завтра ти мені?..

Так, так, завтра... Що завтра?.. Може, справді роз-
повісти в книзі?..

Д ж о. Міс Полін!..

М о р р і с о н. А... Тобі страшно, мій хлопчику?.. Так, так,
страшно!

Б р а у н. ...А книга розповість усьому світові. Пролунає,
як набат...

Д ж о. Ого! Виявляється, «бідний» містер Браун проголо-
шує «багаті» думки!

Б р а у н. ...як неблаганний вирок!

Д ж о. Вимкніть цю нісенітницю!

Видіння зникає.
Сцена знову освітлюється.

М о р р і с о н. Страшно! Бідний Піт Браун даремно зва-
лює провину лише на себе. Дехто мав би відповідати
в більшій мірі, ніж він. Ось чому тобі страшно, Джо,
сину мій.

Д ж о. Батьку, ти в полоні забобонів. Я служу фізиці, як
ти медицині. Зрозумій це!

Моррісон. Ні! Не розумію! Не можу зрозуміти! Тому, що я людина. Лю-ди-на! Тому, що люблю життя. Люблю всіх Смітів і Браунів! Тому, що мій обов'язок — робити людей здоровими і щасливими. І я проклинаю той день, коли дозволив тобі вступити до Чикагського інституту, на кафедру цього Фермі!

Джо. Він великий учений, батьку.

Моррісон. Він великий убивця, сину мій! І ти йдеш по його стопах, створюючи те, що завтра...

Джо. Завтра наука піде вперед і ми полетимо на Марс чи на іншу планету. Завтра ми завоюємо Всесвіт! Хай живе вічний пошук! Хай живе сила!

Моррісон. Ні! Хай живе вічне життя на нашій прекрасній Землі! На землі батьків і матерів наших. Це жахливо, сину мій, коли вчепі стають убивцями. Жахливо і незрозуміло. Ти не повинен!.. Не повинен, мій дорогий! Не повинен цього робити. Я знаю: земля не вічна, і сонце не вічне. Та вони можуть існувати ще мільйони років. І якщо судилося все це... то не ти, ні! Ти завжди був добрим, чутливим, Джо. Не роби цього, прошу тебе! Тільки не це. В Хіросімі загинуло вже біля трьохсот тисяч чоловік. І число нещасних кожен день зростає. Ось і місіс Браун... А ти кажеш — іграшка. Ні, не іграшка! Що ж мені робити? Послухайся, сину мій, послухайся доброго слова. Останній раз прошу... милий хлопчику... послухайся! Не треба, не треба, не треба!

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Картина четверта

Жоріно. Джентльмени преси продовжують репортаж, присвячений Піту Брауну.

Дженні. Улюблене місце відпочинку знаменитого пілота — бар «Хлопець з Аляски». Гостинний хазяїн, доступні ціни. Кращі хвилини в житті молодих і старших віком, юних красунь і поважних леді — від десяти вечора до дев'ятої ранку в затишному барі «Хлопець з Аляски». Модні танці у виконанні чарів-

них міс Розі та міс Еліс — прекрасні форми, золотавий колір волосся.

Б о б. Містер Бегер каже: людині дається одне життя, то краще прожити його з блондинкою.

Т е д д і. Чотирнадцяте липня. Біля десятої години вечора.
Бар «Хлопець з Аляски».

Нічний бар «Хлопець з Аляски» на околиці Джексон-сіті. Вечірній час, перед відкриттям. Розі та Еліс, у тренувальних костюмах, проводять репетицію танцю. Хтось стукає в двері. Сполохані Розі та Еліс тікають. З'являється власник бару. Це колишній сержант
М а й к л Бегер.

М а й к л. Не грюкайте! Спокійно! Бар зачинено!.. Гей, леді, пора!..

Знову стук.

Відчищаємо о двадцять другій нуль-нуль. (*Підходить до каси*). Так. Каса в порядку. Ах, леді! Ви досі не готові!

Входять переодягнуті Розі та Еліс.

Р о з і. Для вас, шеф, ми постійно готові.

Е л і с. Проте останнім часом бос виявляє до нас холодну байдужість.

Р о з і. На це є причина, Еліс.

Е л і с. Знаємо, знаємо.

М а й к л. Годі молоти дурниці! Який сьогодні репертуар?

Е л і с. Нова пісенька про солідного бармена, який вклепався в кореспондентку з Вашингтона...

М а й к л. Ох, як дотепно!

Р о з і. А кореспондентка кохає іншого.

Е л і с. Чому ж не дотепно? Ось послухайте. (*Співає*).

Нема в світі краще кицьки Дженні,
Що тримає моє серце в жмені,
Дженні, Дженні, дай твої уста,
Бо без тебе і душа пуста,
Дженні, Дженні, Дженні, Дженні, Дженні!..

М а й к л. Гаразд. Тільки без непристойностей. А ти, Розі?

Р о з і. Танець...

М а й к л. Який?!

Р о з і. Стриптиз.

М а й к л. Сподіваюсь, догола?

Р о з і. Ну, ну, шеф. Ви ж самі сказали — тільки без непристойностей! Що скаже поліція?..

М а й к л. Для поліції досить, щоб ти залишилась в одних підв'язках. Все ж — не гола.

Е л і с. А нам все одно.

М а й к л. Але відвідувачам не все одно.

Р о з і. Еліс чесно працює, шеф.

М а й к л. Знаємо вашу чесність! Починай танець.

Розі танцює. Наполегливо стукають у двері.

Поглянь, Еліс.

Е л і с. Поліція, бос.

М а й к л. А... Відчиняй. З усмішкою.

Входить Стенлі — високий парубічко в чорній поліцейській уніформі, з гумовою палицею в руці, радіорацією на грудях.

С т е н л і. Добрий вечір, містер Бегер.

М а й к л. Добрий вечір, Стенлі. Ви поки що вільні, леді.

Розі та Еліс ідуть.

Віскі? Бренді?

С т е н л і. Я на посту...

М а й к л. Одну чарочку. Імпорт. Італія.

С т е н л і. Бренді, з вашого дозволу.

М а й к л. Будьмо здорові!

С т е н л і. Дай боже!

Випили.

Я прийшов попередити вас, містер Бегер.

М а й к л. Зворушений увагою.

С т е н л і. До шерифа заглянув сьогодні сенатор Пірсон.

Питав про містера Брауна, про його знайомства. Ну, а шериф, звісно, до мене...

М а й к л. І що ви про це думаете, Стенлі?

С т е н л і. Що я думаю?

М а й к л. Ще чарочку?

С т е н л і. Дякую. Думаю, що Піт Браун знюхався з під-
ривними елементами. Ось що я думаю.

М а й к л. У нас, в Джексон-сіті, нема підривних елементів, дорогий Стенлі.

С т е н л і. Нема? А Леслі Андерсон?

М а й к л. Леслі?

С т е н л і. Червоний! Повернувся на мою голову. І злигався з Пітом Брауном... теж, знаєте, фрукт...

М а й к л. Піт просто хворий... Ні, ні!

С т е н л і (показує фото). Вони?

М а й к л. Начебто. Я кольорових не приймаю, Стенлі, та цей Леслі тільки смаглявий, не більше.

С т е н л і. Про що вони говорили?

М а й к л. Звідки мені знати?

С т е н л і. Містер Бегер! Адже під столом був мікрофончик, так?

М а й к л. Мій бізнес не в політиці, Стенлі, а в струнких ногах Розі та Еліс!..

С т е н л і. Приемний бізнес, містер Бегер! Гаразд, я вас попередив. До побачення, містер Бегер! *(Виходить)*.

М а й к л. До побачення! Спасибі! Заходь, Стенлі! «Під столом мікрофончик»?.. А де ж йому бути?.. *(Виймає бобіну, ставить на магнітофон)*. «Підривні елементи!».. От, чорт!.. Перевіримо цю плівку.

Світло в барі гасне, освітлюється лише невеличкий столик у закутку.
За столиком — Піт Браун і Леслі Андерсон.

Б р а у н. Ось що, хлопче. Я знаю про тебе все.

Л е с л і. Все?

Б р а у н. Ти сидів у тюрмі, і тобі потрібні гроші. Хочеш їх мати?

Л е с л і. Ви мені позичите?

Б р а у н. Дивак! У мене в самого ось... два долари. У мене на думці інше.

Л е с л і. Пограбувати банк? Не хочу в тюрму.

Б р а у н. Та сядь ти нарешті! Яка тюрма! Мені до зарізу потрібні гроші. Дядечко Пірсон притис Гертруду... це жінка моя...

Л е с л і. Жінка?.. Ваша?.. Ви?!

Б р а у н. Я — знаменитий містер Браун. Я — суперпілот. Я — злидар. Але я повинен написати книгу... Розумієш, книгу. Про себе, про тебе, про всіх нас. Про все, відверто. Як є, як повинно бути... А для цього потрібні гроші. Сума! Пограбування та вбивства виключаються. Я не можу бачити крові. Залишається...

Л е с л і. Шукати роботу.

Б р а у н. Дурниця! Я нічого не вмію. Тільки літати. Будемо літати. Разом.

Л е с л і. Разом?

Б р а у н. Атож. Ти спритний і сильний хлопець. І тобі потрібні гроші...

Л е с л і. Я не вмію літати.

Б р а у н. І не треба. Пілота і літачок дає телевізійна компанія.

Л е с л і. А ми що робитимемо?
Б р а у н. Телевізійний атракціон! Стрибаємо з літака один за одним і в повітрі міняємось парашутами. Коло-сально!
Л е с л і. Так, за це можуть заплатити.
Б р а у н. Тобі здається, що я... тее... Ні, я зовсім здоро-вий. Тисячу доларів на брата.
Л е с л і. Тисячу?..
Б р а у н. Справа не лише в грошах. Скажу по секрету. Коли розкриється парашут, вся Америка побачить на телеекранах величезні гасла: «Геть атомну бом-бу!» Ось у чому головний атракціон!
Л е с л і. Політика?! О!..
Б р а у н. Та ні, повір!
Л е с л і. Ні-ні!
Б р а у н. Нарешті ти скажеш, що нічого не знав. Згода?
Л е с л і. А якщо... не вдасться?
Б р а у н. Не вдасться? А все інше тобі вдалось? Тобі по-добається твоє життя?
Л е с л і. Не дуже!
Б р а у н. Тоді — чудово!
Л е с л і. Що ж... спробуємо!

Плескають один одного по плечу. Світло в закутку гасне.

М а й к л. Що ж... це... дещо... (*Ховає фонограму*).

Без стуку входить Пірсо н.

П і р с о н. Містер Бегер?
М а й к л. Так, я Майкл Бегер, господар цього раю. (*Пи-знав Пірсона*). Сенатор?! Прошу, сер! Прошу! Я ду-же радий, сер! Віскі? Бренді?
П і р с о н. О ні, ні!
М а й к л. Імпорт. Італія.
П і р с о н. На жаль, доктор Генрі Бенкс...

Проходять Розі та Еліс. Майкл робить їм знак зникнути.
Дівчата виходять.

У вас тут затишно, Бегер. Ми самі?

М а й к л. Як перед богом.

П і р с о н. А магнітофон?

М а й к л. Магнітофон?

П і р с о н. Ви, кажуть, любите записувати деякі розмови.

М а й к л. Смішно записувати власну розмову.
П і р с о н. Розумно. Скажіть, містер Бегер... Здається, не-
далеко звідси негритянський квартал...
М а й к л. Вас цікавить Леслі Андерсон?
П і р с о н. Мене цікавить Піт Браун. Вони зустрічаються?
М а й к л. Вас повідомив Стенлі?
П і р с о н. Мене повідомив святий дух.
М а й к л. Заздрю вашим зв'язкам, сер!
П і р с о н. Облишмо жарти. Вони злигалися?
М а й к л. Не знаю, що ви маєте на увазі, сер. Мені зда-
ється, що вони...
П і р с о н. Друзі?
М а й к л. З кольоровим? Навряд. Скоріш — компаньйони.
П і р с о н. Компаньйони? Бізнес жебраків? Що вони заду-
мали?
М а й к л. Не можу второпати.
П і р с о н. Але ж у вас записано.
М а й к л. Далекі, сер, Піт Браун — дуже чесний хлопець.
У нього благородні пориви.
П і р с о н. Звичайно, звичайно. Чорноокий бунтівник і
знахабнілий неврастенік... «Благородні пориви»!..
М а й к л. Даруйте, сер, я, звичайно, не насмілююсь... Та
чи не здається вам, сер, що Піт... знаменитий Піт
Браун, таке пережив... Я теж авіатор... Знаю... Ваш
зять цілком заслужив...
П і р с о н. Ясніше, ясніше! Отже, Браун і Андерсон зню-
халися?
М а й к л. Клянуся, сер...
П і р с о н. Ну, значить, все гаразд. До побачення. Бере-
жіть ваш мікрофончик. Імпорт? Італія? Кажуть, ви
торгуєте контрабандними напоями. Обминаючи за-
кон про податки. Шериф мені натякнув.
М а й к л. На що натякнув?
П і р с о н. Одначе мені пора.
М а й к л. Гадаю, сер, ви завітали не з приводу... «імпор-
ту»?
П і р с о н. Ви догадливі, Бегер. Де Піт? Де він ховається?
У вас? У негрів?
М а й к л. Далекі, сер...
П і р с о н. Про що вони говорять, чим дишуть?
М а й к л. Я нічого не знаю...
П і р с о н. Ах, не знаєте? Пробачте. До побачення.
М а й к л. Все ж таки, сер...
П і р с о н. Де ваші записи? Покажіть!

М а й к л. Що ви, сер! Записи зроблено для себе, на згадку про товариша.

П і р с о н. Називайте суму.

М а й к л. Це сувенір.

П і р с о н. Сувеніри — речі матеріальні, Бегер. Їх не завжди вдається заховати чи знищити.

М а й к л. О, про це не варто турбуватися, сер. Вони в надійному місці.

П і р с о н. Надійних місць нема, Бегер. В усякому разі, тут, у Джексон-сіті. Ваш бар «Хлопець з Аляски» теж не надійний. Пожежі, землетруси... і земля під ним належить муніципалітету. Його можуть знести будь-якої хвилини. Бульдозери... екскаватори.

М а й к л. Пробачте, сер, але... я думаю...

П і р с о н. Думайте. Даю три години. Добре подумайте! (Іде).

М а й к л. Прошу через інші двері, сер! Радий служити вам, сер! Цей вхід для друзів завжди відчинений.

П і р с о н. Бульдозери... екскаватори... Чекаю, Бегер! (Виходить).

М а й к л. «Бульдозери, екскаватори...» Та-ак... (Виймає з-під стола магнітофон, змотує стрічку, ховає).

Входить Дженні Стюарт.

Д ж е н н і. Сандвіч і пиво. Швидко!

М а й к л. Сорок п'ять центів, міс.

Д ж е н н і. Ми ж домовились: коли вийде книга, я сплачу тобі весь борг плюс десять процентів за кредит.

М а й к л. Ти розмовляла з місіс Браун?

Д ж е н н і. Звичайно.

М а й к л. Що вона тобі сказала?

Д ж е н н і. Порадила спати з мужчинами.

М а й к л. Розумна жінка! Я до твоїх послуг, Дженні.

Д ж е н н і. Ти не в моєму стилі, Майкл.

М а й к л. Ти зробиш бізнес, дівчинко! Я викреслю всі твої борги. Дуренька!

Д ж е н н і. Сам ти дурень, Майкл. Я, здається, справді зроблю бізнес. Зараз сюди прийде знаєш хто?

М а й к л. Хто?

Д ж е н н і. Гертруда Браун.

М а й к л. Навіщо?

Д ж е н н і. Відбудеться ділова розмова.

М а й к л. Вона знову порадить тобі спати з мужчинами.

Д ж е н н і. Цього разу радитиму я.

М а й к л. Що ж змінилося?

Д ж е н н і. Багато. Я зробила відкриття.

М а й к л. Говори ясніше.

Д ж е н н і. Сандвіч і пиво!

М а й к л. Гаразд. (*Іде до стойки*). Пиво Шеффера?

Д ж е н н і. Ненавиджу пійло в консервних банках. Тягни Міллера.

М а й к л. Тільки це вже востаннє. Що ж ти відкрила?

Д ж е н н і (*накинулась на вечерю*). Павутиння.

М а й к л. Ось як! І в ньому Гертруда Браун?

Д ж е н н і. Я нічого не скажу тобі, Майкл, але книга буде.

М а й к л. Чергова фантазія?

Д ж е н н і. Ні, реальна дійсність.

М а й к л. Як ти натрапила на цю «дійсність»?

Д ж е н н і. Сандвіч!

М а й к л (*подає*). Як же ти натрапила на цю «дійсність»?

Д ж е н н і. Випадково. Вранці прокинулась від голоду. На підлозі, біля дверей, лежав ще один рахунок Шератон-готелю. Настрій... сам розумієш. Тут я згадала пораду місіс Браун. І пішла на вулицю.

М а й к л. Дженні!..

Д ж е н н і. Слухай! Вийшла рано... на вулиці нікого... Чіплявся, правда, якийсь п'яничка, та мені стало гидко. Закипіла лють на тебе, на себе, на цю місіс Браун. За її презирство до мене, за... І ця лють, наче магній, освітила мою пам'ять. Я згадала розмову між Гертрудою і сенатором Пірсоном... Ні, я нічого не розповім тобі, Майкл Бегер. Словом, побрела в негритянський квартал... прихилилась до паркана... у дворі сварились чоловік і жінка...

М а й к л. Ти підслухала?

Д ж е н н і. Так навчив мене один колишній сержант.

М а й к л. Цінуй науку.

Д ж е н н і. Потім, вмираючи з голоду, я попленталась сюди. З таксофона позвонила місіс Браун. Ось і все.

Обережний стук у двері.

Це вона. Я знала, що вона примчить швидко.

М а й к л. Зараз відчиню.

Д ж е н н і. Я сама. Зникни. Сандвіч і пиво запиши на мій рахунок.

М а й к л. Гаразд. (*Вмикає магнітофон*). Все запишу, не турбуйся! (*Зникає в глибині приміщення*).

Входить Гертруда Браун.

Дженні. Сідайте.
Гертруда. Ви покликали мене сюди?
Дженні. Це єдине місце, де ми можемо поговорити відверто, без свідків.
Гертруда. Слухаю вас.
Дженні. Я випадково дізналася про одну таємницю.
Гертруда. Що мій чоловік не ночує дома?
Дженні. Не поспішайте, місіс Браун. Мене цікавить одна моральна проблема.
Гертруда. Що, що?
Дженні. Мова йтиме про те...
Гертруда. Про що ж, нарешті?
Дженні. Про те, в яких стосунках були вельмишановний містер Уолтер Пірсон і чарівна негритянка місіс Олімпія Андерсон... Це ще не все. Це по-друге.
Гертруда. А по-перше?.. Що по-перше?
Дженні. По-перше, в яких стосунках перебували їх побічний син, чарівний Леслі Андерсон, і його високоморальна сусідка місіс...
Гертруда. Замовкніть! Це підлий шантаж!
Дженні. Так. Але з добрими намірами, місіс Браун.
Гертруда. З якими ще намірами?
Дженні. Подумати тільки! В той час, коли капітан Браун воював у національних повітряних силах, його дружина, місіс...
Гертруда. Як ви смієте! Докази!
Дженні. Докази? Ви забули їх у місіс Сімпсон, акушерки, Ліндон-стріт, дев'ять. Я щойно звідти.
Гертруда. Я не винувата. Ви теж жінка. Повірте мені.
Дженні. Вірю. І клянусь: мої вуста будуть німі.
Гертруда. Що я повинна зробити?
Дженні. Мені треба... Я ж приходила до вас, говорила... Мені... мені необхідно бути з Пітом.
Гертруда. Ні! Ніколи!
Дженні. Місіс Браун... книга...
Гертруда. Знову ця брехня! О ні! Я не можу піти на угоду з жінкою, яка...
Дженні. Ну, ну!..
Гертруда. Ви жінка, яка... яка...
Дженні. Ах, ось що! «Яка!» Ображена невинність! Благородна місіс Браун!.. Але ж я чистіша за вас, ви це знаєте самі! Так, я люблю Піта і заявляю про це відверто! Я хочу написати з ним книгу, це не брехня, це істина! Я не продаюся ні душею, ні тілом і

саме тому опинилась у такому становищі. А ви?.. Ви чіпляєтесь за чоловіка, якого зрадили, якого не любите...

Гертруда. Ви не маєте права судити мене! Не дозволю! Ви нічого не знаєте! Ні самотності, ні розпачу, ні сліз... *(Виходить)*.

Дженні. Повернешся, мила. Клянусь пам'яттю покійної матері, повернешся. А... якщо ні? Що ж то буде, містер Браун?

Повертається Майкл Бегер, виймає мікрофон.

Майкл. Що ж то буде, містер Браун?.. Бідний, бідний містер Браун! *(Наспівує)*. Що ж то буде, що ж то буде, бідний, бідний містер Бегер? Що ж то буде, містер Пірсон?!

Дженні. Ти підслухав?

Майкл. Що ти, дитинко, боронь боже! В наш час лише осли користуються з такого примітивного способу. Техніка! Ми — передова країна! Увага, леді і джентльмени! Не мине й тижня, як Майкл Бегер стане посправжньому багатим. Мільйонером!.. Як Рокфеллер! Дюпон! Пірсон! Побачите! *(Робить стойку, стрибає, танцює)*.

Дженні. Мерзотник. Я проб'ю тобі череп!

Дженні кидається на Майкла, той відштовхує її від себе. Дженні падає. Від сильного удару ноги відчиняються вхідні двері. Заходить підпийлий Браун, з ним Леслі.

Браун. О... тут, виявляється, теж атракціон...

Дженні *(зводиться на ноги, поправляє зачіску)*. Ніякого атракціону. Просто дружня розмова.

Майкл. Поліцію!

Браун. Міс Стюарт? Ви тут?.. А я шукаю вас.

Дженні. Я вам потрібна, містер Браун?

Браун. Я багато думав... так... і вирішив цю книгу... мою книгу... вам продиктувати!

Дженні. Містер Браун!.. Піт! *(Падає йому на груди)*.

Майкл. Ну ось!.. Двоюрідна сестричка і п'яний братик знайшли нарешті одне одного. Іди до мене, шлюхо!

Леслі. Містер Бегер... негарно!..

Майкл. Що?! Повчати мене, чорна мордо?!

Браун. Майкл Бегер! Негарно... Попроси пробачення у Дженні Стюарт і... і в цього... мого компаньйона!

Майкл. Ха-ха-ха! Це ти говориш мені! Колишньому сержантові національних повітряних сил?! Джентльмену?! Білому?!

Б р а у н. Проби пробачення, Майкл Бегер!
Л е с л і. Не треба, містер Браун!
Б р а у н. Не бійся, Леслі.
М а й к л. Геть звідси! Ти — чорномордий бунтівник! І ти — божевільний маніяк! Тут не місце для ваших атракціонів! Геть!!!
Д ж е н н і. Ходімте, Піт, ходімте, Леслі. Так буде краще. І я з вами. Піду звідси назавжди.
М а й к л. Назавжди? Ні, міс Дженні Стюарт, двоюрідна сестричко! Розрачунок! Ти не зробиш звідси ні кроку...
Б р а у н. Що він хоче, Дженні?
Д ж е н н і. Я... я йому винна...
Б р а у н. Скільки?
Д ж е н н і. Мабуть, багато.
М а й к л. Що, може, заплатиш за неї? Національний герой!
Б р а у н. Заплачу! Ключі від каси.
Д ж е н н і. Не треба, Піт!
Л е с л і. Що ви робите, містер Браун!
Б р а у н (*в нестямі*). Ключі від каси!!
Леслі, візьми ключі, відчини касу!
Л е с л і. Ні, містер Браун!
Б р а у н. Гаразд, я сам. (*Відчинив касу*). Тут тільки дріб'язок...

Чути виття поліцейської сирени.

М а й к л. Аякже! Вся виручка в банку.
Б р а у н. Ет, ч-чорт! (*Кидає центи назад у касу*).

Входить Стенлі з полісменами.

С т е н л і (*вихопивши кольт*). Не рухатися з місця! Що тут сталося?
М а й к л. Пограбування.
С т е н л і (*полісмену*). Протокол... (*Іде до каси*).

Повертається Гертруда Браун.

Л е с л і. Гертрудо!.. (*Кидається до неї*).

Стенлі стріляє. Леслі падає на стілець.

С т е н л і. Диктуйте, містер Бегер.

М а й к л (до полісмена). Пишіть: «Негр Леслі Андерсон намагався пограбувати касу бару «Хлопець з Аляски»...

Б р а у н. Брехня!

Л е с л і. Я не винен! Я ні в чому не винен!..

М а й к л. «...намагався також вчинити опір і врятуватися втечею...»

Л е с л і. Господи! (З останніх сил). Врятуйте мене! За віщо?! (Падає).

С т е н л і. Диктуйте далі, містер Бегер, чого ж ви?.. «При спробі вчинити опір і втекти...»

М а й к л. «...грабіжника вбито».

Б р а у н (над мертвим). Кров! Люди! Кров!!!

С т е н л і. Це негритянська, чорна кров...

Б р а у н. Кров червона! Кров однакова! У білих! У чорних! У жовтих! Убивці!!!

Браун кидається на Стенлі і Майкла. Бійка. Стенлі і полісмени валять його, одягають наручники.

С т е н л і. Іменем закону, містер Браун!

З а т е м н е н н я

Картина п'ята

Д ж е н н і. Джентльмени преси продовжують репортаж, присвячений Піту Брауну.

Т е д д і. Знаменитий пілот, герой Хіросіми, збожеволів і, охоплений безумством, намагався вбити свого найкращого друга, шановного бізнесмена, власника відомого бару «Хлопець з Аляски» містера Майкла Бегера.

Б о б. У розмові з вашим кореспондентом містер Бегер сказав: «Я прощаю бідного Піта. Четверо моїх малят могли стати сирітками, але й вони прощають нещасного, хворого дядю Піта».

Р і ч м о н д. Містер Бегер додав: «Найкраще віскі «Довгий Джон» тільки в барі «Хлопець з Аляски».

Д ж е н н і. Тридцять хіросімських дівчат, хворих на променеви хворобу, пишуть суперпілотові: «Ми звертаємося до вас з цим листом, щоб висловити вам своє глибоке співчуття і запевнити вас, що не відчуваємо до вас особисто жодної неприязні. Ви така сама жертва, як і ми».

Т е д д і. Двадцять третє жовтня. Дешевий номер в Шератон-отелі. Третя година ночі. Безвітряно. Вологість повітря шістдесят сім.

На ліжку Д ж е н н і С т ю а р т. Спить. Стук у двері.

Д ж е н н і. Хто там? Зараз! Хвилиночку! (*Встає*). Господи, хто це серед ночі?

Г е р т р у д а. Пробачте.

Д ж е н н і. Ви?! Що сталося?

Г е р т р у д а. Я була у професора Моррісона. Він добився побачення з Пітом.

Д ж е н н і. Призначено суд?

Г е р т р у д а. Суду не буде.

Д ж е н н і. Як?

Г е р т р у д а. Дядечко не хоче.

Д ж е н н і. Чого ж він хоче?

Г е р т р у д а. Надіти на Піта гамівну сорочку.

Д ж е н н і. Що?!

Г е р т р у д а. Його визнають неповноцінним, відправлять у будинок для божевільних, мабуть, довічно, а я негайно одержу розлучення.

Д ж е н н і. Виходить, все те ж? І Леслі загинув...

Г е р т р у д а. Він би все одно загинув. Я впевнена...

Д ж е н н і. В чому?

Г е р т р у д а. Що поліція шукала випадку.

Д ж е н н і. Дядечко?

Г е р т р у д а. Не знаю. Не треба про це! Необхідно врятувати Піта.

Д ж е н н і. Що пропонує Моррісон?

Г е р т р у д а. Він готовий заховати Піта в своїй клініці.

Д ж е н н і. Дурниця! Що радять адвокати?

Г е р т р у д а. Пірсон — грізна сила.

Д ж е н н і. І ви хочете, щоб я вступила з ним у двобій?

Г е р т р у д а. Треба врятувати Піта! Моррісон боїться, що він може накласти на себе руки.

Д ж е н н і. Я давно пропонувала вам союз. Згаяно стільки часу.

Г е р т р у д а. Я не могла.

Д ж е н н і. А тепер?

Г е р т р у д а. Я багато пережила, передумала і...

Д ж е н н і. І що ж?

Г е р т р у д а. Переконалась у вашій щирості.

Д ж е н н і. Ось як!

Г е р т р у д а. Я навіть заздрю вам.

Дженні. Чи ж варто?

Гертруда. Повірте мені!

Дженні. Вірю! Будемо діяти.

Гертруда. Я не хочу, щоб Пірсон торжествував! Я піду на все.

Дженні. Отака ви мені подобається. Давайте лапу!
(По телефону). Хлопчики! До мене!

Гертруда. У вас дивовижна енергія, міс Стюарт.

Дженні. Я дочка фермера, місіс Браун, яка залишилася змалку сиротою.

Входять Боб і Тедді.

О, ви наче з перукарні!

Боб. Журналіст — як солдат...

Тедді. В поході, як дома.

Дженні. Місіс Браун — містер Роберт Дуглас, містер Едвард Емерсон.

Боб і Тедді. Дуже приємно.

Гертруда. Це... ваші компаньйони?

Дженні. Це мої вірні друзі. Колишні колеги по службі. Довелося викинути сигнал катастрофи, й вони прибули з Вашингтона. Всі разом створили ми Товариство друзів Піта Брауна. І вже почали діяти.

Боб. Є сенсація?

Дженні. Як сказати. Піту Брауну загрожує...

Боб. Електричний стілець?

Тедді. Довічна каторга?

Дженні. Гірше, хлопчики. Довічне моральне катування: будинок для божевільних.

Тедді. Я передчував.

Боб. У Техасі свої закони.

Гертруда. Піт написав листа президентові. Його передав мені професор Моррісон.

Дженні. Так? Де лист?

Гертруда. Ось.

Тедді. Президент не стане читати.

Боб. Примусимо.

Дженні. Все одно пошлемо. І копії — редакціям газет.

Тедді. Нічого не вийде.

Боб. Виставимо пікети перед Білим домом.

Тедді. Ну, це...

Боб. Ніяких «ну»!

Тедді. Але...

Боб. Ніяких «але»!

Д ж е н н і. До вас прохання, місіс Браун.

Г е р т р у д а. Слухаю, міс Стюарт.

Д ж е н н і. Потрібний офіціальний висновок професора Моррісона про справжній стан здоров'я його пацієнта. Ви можете роздобути такий документ?

Г е р т р у д а. Постараюсь.

Д ж е н н і. Завтра вранці висновок повинен бути тут.

Г е р т р у д а. Буде! (*Виходить*).

Т е д д і. Шкода, що я безнадійно закоханий в іншу. А то пішов би за цією жінкою на край світу.

Д ж е н н і. Гаразд, Тедді, ти вірний собі. Боб, диктуй текст телеграми.

Б о б. Пиши: «Канцелярія президента, Білий дім, Вашингтон. Містер президент! Товариство друзів Піта Брауна посилає вам лист колишнього капітана, з почуттям патріотичної гордості за його героїчний подвиг...»

Т е д д і. Героїчний? Чи не надто категорично?

Б о б. Ти сумніваєшся в героїзмі Брауна?

Д ж е н н і. Далі, далі, хлопчики!

Б о б. Покажи, Дженні, листа. Що пише Піт Браун?

Д ж е н н і. Ось його лист.

Лунає музика, гасне світло, в темряві виникає голос Брауна.

Прожектор падає на Піта Брауна.

Б р а у н. Містер президент! Я, суперпілот Піт Браун, колишній капітан бомбардувальної авіації Сполучених Штатів Америки, все ще перебуваю в тюрмі. Довгими місяцями я дивлюсь на небо крізь товсті металеві ґрати і думаю, дні і ночі думаю, містер президент!.. До мене прилітають спогади. Це було давно, містер президент, багато років тому. Ще зовсім молодим пілотом привезли мене на ізольований аеродром, де знаходились уже кращі аси американських повітряних сил. День за днем навчались ми нових способів бомбометання, скидаючи на пустельні поля велетенські макети не відомих нам бомб. Потім, одного чудового дня, який проклинають тепер усі чесні люди планети, ми вилетіли на Хіросіму. Ви знаєте, містер президент, що тоді сталося. Сотні зелених палаючих сонць упало на землю. На десятки миль довкола пісок перетворився в скло, а люди — в тіні. Сімдесят вісім тисяч тіней — в одну мить! Вони стогнуть удень і вночі, стогнуть в мені, наді мною, довкола мене!.. А може, то моя совість болить і стогне? А як почу-

ває себе ваша совість, містер президент? Чому ви мовчите, містер президент? Чому зняряддя смерті зростають день у день? Ви чуєте мене, містер президент?! Рятуйте Америку! Рятуйте власних дітей! Бомба падає на них, на мене, на весь світ... Не треба бомб! Не треба!!!

Наплив зникає.

Дженні. Не треба бомб... Не треба...

Тедді. Чи не надто далеко заведе нас уся ця історія?..

Боб. Боїшся?

Дженні. Треба було вам сидіти у Вашингтоні, шури.

Боб. Ми не могли залишити тебе саму.

Дженні. А чому, власне?

Боб. Тому, що ми лише наполовину шури, а наполовину все-таки люди.

Дженні. Грошей на телеграму вистачить?

Тедді. Назбираємо.

Боб. Звідси послати не можна.

Дженні. Так, перехоплять. Сідай, Тедді, на свого фордика й чеши в сусідній штат.

Без стуку вривається Пірсон.

Пірсон. Доброго ранку, міс Стюарт.

Дженні. Сенатор?!

Пірсон. Оце і є вся компанія?

Дженні. Містер Дуглас. Містер Емерсон. Мої друзі.

Пірсон. Ваша робота? *(Кидає відбитки з друкарні)*.

Дженні. Так. Звернення Товариства друзів Піта Брауна. Воно повинно з'явитися в місцевій газеті сьогодні...

Пірсон. Воно не з'явиться ніколи!

Дженні. Мені обіцяв редактор...

Пірсон. Колишній редактор. Ясно?

Дженні. Досить ясно.

Пірсон. Дуже радий. *(Читає)*. «Піт Браун — жертва темних сил... натиск берчистів... ганебна політика... небезпека для людства...» Хто вам дав право на таку...

Дженні. Свобода слова...

Боб. Конституція!..

Тедді. Ми журналісти...

Дженні. Наш обов'язок, наше покликання...

Тедді. Наш бізнес, нарешті...

Пірсон. Оце ділова розмова! Люблю журналістів. Поважаю їхні голови, їхні руки! Купую ваш офіс з усім майном. І книгу, над якою ви працюєте, її випуск і розповсюдження. Називайте ціну, я жду.

Боб. Говори, Дженні, сенатор довго чекати не буде!

Дженні. Сенатор бажає купити наші голови і руки. А що ми зробимо з нашими серцями?

Пірсон. У мене нема часу розбиратися в нюансах! Скільки?

Тедді. Не підганяйте, сер. Ми ще...

Пірсон. Нагадую, що ваша діяльність носить антиамериканський характер.

Тедді. Звернення до президента Америки — антиамериканський вчинок?

Боб. Не гарячкуй, Тедді! Треба обмірковувати...

Пірсон. Я бачу, тут голова працює тільки у містера...

Боб. Дуглас, Роберт Дуглас, сер!

Пірсон. Вам властива американська розсудливість. Це добре. Де ви навчались?

Боб. У Колумбійському університеті, сер!

Пірсон. Де працюєте?

Боб. Асошіейтед Пресс, сер!

Пірсон. Вас влаштовує посада редактора місцевої газети, містер Дуглас? Двісті доларів на тиждень, крім гонорару.

Боб. Крім гонорару, сер?

Пірсон. Ідть приймайте справи.

Тедді. Боб!..

Боб. Чого ви дивитесь?! Мені набридли солдатські походи. У мене стара мати, молода дружина і маленькі діти! *(Виходить)*.

Тедді. Десять років я дружив з цим суб'єктом і не підозрював...

Дженні. Поздоровляю, сер Пірсон. На одного чесного американця стало менше.

Пірсон. На одного справжнього американця стало більше.

Дженні. Майбутнє покаже, хто справжній американець.

Пірсон. Майбутнє? Дякувати богові, я живу сучасністю, міс. Приймаєте мою пропозицію?

Дженні. Ні!

Пірсон. Ви?

Тедді. О... ні!..

Пірсон *(відчиняє двері)*. Прошу вас, джентльмени!

Дженні. Що це значить?

Пірсон. Покаже майбутнє, міс Стюарт, і дуже близьке.

Входять Майкл Бегер, Біл і Дік.

Дженні. Майкл? Я питаю, що це значить?

Пірсон. Наведіть порядок, джентльмени.

Майкл. Так, сер! Не турбуйтеся! Все буде в порядку!

Пірсон. Сподіваюсь. *(Виходить)*.

Майкл. Увага, леді і джентльмени! *(Хапає машинку, кидає за вікно)*.

Гасне світло, глухі удари, вигуки. Раптом тиша. Вмикається світло.
В кімнаті розгром. Джинні і Тедді побиті, скривавлені.

Тедді. Мерзотник Боб!.. Мерзотники!

Дженні. Де телеграма і лист до президента?

Тедді. У мене на грудях. Падлюки!

Дженні. Зможеш відіслати?

Тедді. Відвезу сам. У Вашингтон. Доїду живий чи мертвий. Негідники!

Дженні. А Пірсон каже — це справжня Америка. Будеш тепер знати?

Тедді. Буду, Дженні. Запам'ятаю навіки!

Повертається Пірсон.

Пірсон. Дорога міс... Яке жахливе видовище!.. Ось так. Десять тисяч доларів. Я купую всі права на вашу книгу. Беріть!

Дженні. Десять тисяч? Що ж, давайте. *(Рве чек на дрібні шматочки)*.

Пірсон. Ви... дурепа! Книга ще не дописана! Книга...

Дженні. Вона буде дописана, сер Пірсон, вона буде дописана! Клянусь!

Затемнення

Картина шоста

Річмонд. Продовжуємо наш репортаж. Недоторканість житла, охорона приватної власності і громадського порядку — основа державного ладу Сполучених Штатів Америки.

Жоріно. Мій дім — моя фортеця — принцип, який торжествує у вільному світі.

Річмонд. Вийшов перший номер газети «Новини Джексон-сіті» за редакцією містера Роберта Дугласа.

Жоріно. Газета «Новини Джексон-сіті» повідомляє: вчора адміністрація Шератон-отелю виселила підозрілу особу, яка проживала під іменем Дженні Стюарт, у зв'язку з допущеним нею порушенням нічного спокою поважних леді і джентльменів, що проживають у номерах.

Річмонд. Бар «Хлопець з Аляски», двадцять шосте жовтня. Ранок. Сиро.

Бар «Хлопець з Аляски». Рано-вранці. З музичного автомата лине пісенька. Біл, Дік, Розі та Еліс, стомлені після нічної гульні, ліниво танцюють.

Майкл. Ну, годі. Зачиняю!

Біл. Ще хвилинку, Майкл.

Майкл. Уже відчиняються денні бари...

Еліс. Я страшенно стомилась.

Біл. Ось тобі п'ять доларів. Танцюй!

Еліс. Сам танцюй!

Біл. Десять!

Майкл. Ну, все.

Біл. Стривай, Майкл!..

Майкл. Я не маю права торгувати, коли відчиняються денні. Мене оштрафують.

Біл. Я внесу штраф. (*Жбурляє гроші*).

Майкл. Це інша річ...

Дік. На, Розі. За любов. Гроші є, чорт забирай!

Майкл. Мало!

Дік. На! Музику! (*Підіймає Розі на руки, танцює*).

Майкл. Більше жару, леді і джентльмени, більше жару! (*Вискакує на стіл, стрибає, свистить*).

Загальний шалений танець. Входить Боб Дуглас.

В кишені його пальта свіжий номер місцевої газети.

Боб. О... Доброго ранку, містер Бегер! У вас ще не зачинено?

Майкл. Ох... Дуже радий, містер Дуглас. Зачиняю... Зачиняю!

Розі. Слава богу! Спасибі, Дік, ти славне хлоп'я!

Еліс (*до Біла*). Відчепись, бос цього не любить. Щасливо залишатись, бос!

Майкл. Бути о восьмій вечора!

Розі та Еліс виходять, Біл і Дік допивають пляшку.

Дуже радий, містер Дуглас. Віскі? Бренді? Імпорт, Італія.

Б о б. Після нічної роботи лише сода-віскі.
М а й к л (*на газету*). Сьогоднішня?
Б о б. Завтрашня. Ранковий випуск. За моєю редакцією.
Б о б. У нас новини з усіх кінців світу.
М а й к л. На всі кінці світу мені начхати. (*Подає напій*).
Що в Джексон-сіті?
Б о б. Ось. Сенсація. Медичний висновок про містера Брауна. Офіціальний текст.
М а й к л. Хто підписав?
Б о б. Вельмишановний доктор Генрі Бенкс. Солідна фірма! Знаменитого авіатора визнано неповноцінним. Сьогодні його перевезуть з тюрми в будинок для божевільних.
М а й к л. Бідолаха! Ах, бідолаха!
Б і л. Дозвольте глянути.
М а й к л. «Новини Джексон-сіті» тепер найкраща газета Техасу.
Д і к. Що ви, сер! Найкраща газета Сполучених Штатів!
Б о б. Гаразд. Що вас цікавить?
Б і л. Все. (*Проглядає газету*). О!.. «За двадцять дві милі від Джексон-сіті, в оливковому гаю, поблизу дороги номер чотирнадцять, знайдено труп чоловіка...»
М а й к л. Звичайно, чорний?
Б і л. «Встановлено, що це труп Едварда Емерсона, журналіста». Очевидно, білий?
Д і к. Тепер він уже, мабуть, синій.
Б о б. Бідолаха Тедді!
Б і л. «За всіма даними, злочин вчинено з метою пограбування». (*Жбурнув газету*).
М а й к л. Розуміється.
Б і л. В Штатах стало небезпечно жити. Доведеться виїхати на деякий час.
Д і к. Так, так, в туристську подорож. Круїз!
Б і л. Пішли!
М а й к л. До побачення, джентльмени! Коли повернетесь, заходьте.

Б і л і Д і к виходять.

Б о б. Скільки?

М а й к л. Один долар. Шкода друзюку Піта, містер Дуглас, правда ж? Ас високого класу!

Б о б. А мені шкода Тедді. Чесна, праведна душа. Але...
далекий від життя... непрактичний...
М а й к л. Такий і Браун. Фантазери!
Б о б. Ваш долар, містер Бегер. (*Дає гроші*).

Вбігає Піт Браун.

Б р а у н. Майкл!

М а й к л. Піт! Дружище!.. Який я щасливий!

Б р а у н. Розумієш... Хто це?!

Б о б. Містер Браун? Вам удалося втекти? Сенсація!

Б р а у н. До чорта сенсації! Хто це?

М а й к л. Це наш новий редактор. Не хвилюйся, заради
бога. Пробачте, містер Дуглас... Ви розумієте?..

Б о б. Розумію. Розумію, розумію... Містер Браун! Про
вашу втечу газета сповістить лише у вечірньому ви-
пуску. У вашому розпорядженні — цілий день. Зичу
вам успіху! (*Виходить*).

М а й к л. Ну, тепер ти, як у бога за пазухою.

Б р а у н. Костюм, Майкл! І трохи грошей! Я подамся у Ва-
шington!

М а й к л. Чудово.

Б р а у н. Я писав президентові. Швидше, Майкл!

М а й к л. Відпочинь хвилинку, підкріпись.

Б р а у н. Ти справжній друг. Забудь оте, що сталося...

М а й к л. Хто старе поминає, той щастя не має. Віскі?
Бренді?

Б р а у н. Давай бренд. Зігрітись.

М а й к л. Імпорт. Італія. (*Наливає*). Будьмо!

Б р а у н. Спасибі. (*Жадібно п'є*). Гертруду не бачив?

М а й к л. Місіс Браун і міс Стюарт тепер завжди разом.

Б р а у н. Як мені хочеться побачити Гертруду! Та... додо-
му не можна... Розумієш?

М а й к л. Звичайно.

Б р а у н. Шкода, зірвався мій атракціон.

М а й к л. Нічого, ще все попереду.

Б р а у н. Так, так, я докажу, Майкл. Усім докажу...

М а й к л. Не щастить тобі, друзяко! (*Заспіває*). «Бідний,
бідний містер Браун...»

Через бічні двері стрімко входить Пірсон.

П і р с о н. Доброго ранку, містер Бегер! Піт?! Ти?! Бід-
ний, бідний Піт!

М а й к л. Несу костюм, Піт. (*Зникає*).

П і р с о н. Бідний Піт! Що вони з тобою зробили! Додо-
му, скоріш додому!

Б р а у н. Чого вам від мене треба?

П і р с о н. Дорогий, не говори так! Ти — мій найближчий родич, мій зять... історична особа...

Б р а у н. Не нагадуйте про це. Майте совість!

П і р с о н. Ах, совість! Так, так. Це вона не дає тобі спокою. Терзає, мучить, доводить до шаленства, до галюцинацій!.. Бідний мій... Зрозумій: війна — гігієна світу. Вбивати нелегко, я знаю. Та для того й існують війни. Не вб'єш ти — вб'ють тебе.

Б р а у н. Не хочу, щоб убивали! Ні я, ні інші!

П і р с о н. А я хіба хочу? Та ми живемо не на небі, а на землі. Неспокійній, оскраженій землі. І наша країна змушена...

Б р а у н. Я хочу знати, що скаже президент!

П і р с о н. Те ж саме, що й кожний американець, занепокоений долею своєї батьківщини. Невже ти не розумієш, що є небезпека, стократ страшніша за Хіросіму й Нагасаки? Ця небезпека ще недавно була далеко по той бік океану. А сьогодні вона ось тут, під серцем. Ти бачив на карті Кубу? Вона схожа на ніж. Гострий ніж у нас під лопаткою. Та що Куба! Підривні елементи заповнили Вашингтон. Вони завелись у Джексон-сіті. Їм, бачите, не до вподоби політика сили. Їм потрібна політика безсилля: бедлам, катастрофа, крах! І в такий суворий час — герой американської нації, її краший ас, зять Уолтера Пірсона — з ними. З ворогами Америки. Ганьба!

Б р а у н. Хто вороги? Ми за життя, проти смерті. От і все.

П і р с о н. Не треба нам сваритися, мій дорогий. Візьми себе в руки. Ну, навіщо цей новий скандал? Знову — газети, телебачення... Подумай: близький родич сенатора втік з ув'язнення. Тобі добра хотіли, а ти...

Б р а у н. Ха-ха-ха!

П і р с о н. Смійся, дорогий, смійся. Сміх, дякувати богові, запорука здоров'я. А я хочу, щоб ти був здоровий!.. Щоб Гертруда була щаслива.

Б р а у н. Майкл! Костюм. *(Побачив залишену газету)*. Стоп! А це що?.. «Визнаний неповноцінним»... Доктор Генрі Бенкс. Ваш приятель!

П і р с о н. Я не маю до цього ніякого відношення.

Б р а у н. Спасибі, дядечку! Продали!..

П і р с о н. Містер Браун!..

Б р а у н. Занапали! Майкл!.. Костюм!

П і р с о н. Мені це набридло!

Б р а у н. Мені теж! *(Кидає в обличчя Пірсону газету).*

П і р с о н. В тюрму! В божевільню!

Б р а у н. Ні! Ні! Не смієте! Я здоровий, але я зрозумів... Я збагнув... Я знову побував у Хіросімі і знову побачив цей жах. Цю страхітливую катастрофу. Жити, жити, жити! Жити, хай навіть найважчим життям — це найбільше багатство і найчудесніше чудо в світі...

П і р с о н. Поліція! Взяти!

Б р а у н. До чорта! Дивіться — сонце! Палаюче сонце Хіросіми!.. Люди! Друзі! Америко! Слухай! Трагічні рррки мого життя — тюрма, хвороби, зрада друзів, підступність близьких — не зменшили мого бажання назавжди покінчити з насильством і з атомною зброєю. І я гукаю на весь світ, і всі чесні люди світу промовляють зі мною: Хіросіма не повинна повторитись!

З а в і с а

ШЛЯХИ ЛЮДСЬКІ

Драма у віршах

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Коренев Степан Петрович.
Терлецький Борис Іванович.
Коренева Ірина Карпівна.
Панащенко Тарас Петрович.
Щур Терентій Гурович.
Чорноліс Василь Гаврилович.
Золотарьов.
Катеринич Семен,
Федора.
Нюра.
Клава.
Павлик.
Андрій.
Білосвіт.
Молодий інженер.
Літній інженер.
Кореспонденти.
Монтажники.
Робітники.
Бабуся.

Дія відбувається в післявоєнні роки
на будівництві гідроелектростанції.

ДІЯ ПЕРША

Картина перша

Кімната в будинку напівбарачного типу, в якій тимчасово міститься управління будови. На стінах — карти геологічних досліджень, плакати. Столи, шафа, телефон. Троє дверей: одні — вхідні, другі — з написом «Начальник будівництва», треті — у квартиру Терлецького.

За вікнами — сильний вітер, метелця.

Щу р сидить за столом. Схилився за арифмометром, наспівує, присьорбуючи чай.

Щу р

Сто тридцять два. Сімнадцять, вісімнадцять...

Чотириста. Чотириста один.

Сто сорок п'ять...

Входить Терлецький, його на ходу атакують
кореспонденти.

Терлецький (*на двері*). Ось тут мій кабінет.

Перший кореспондент

Дозвольте? Я запишу розмову.

Терлецький

Влаштовуйтесь, будь ласка.

(*До другого*).

Що у вас?

Другий кореспондент

Я написав для нашої газети

Про досліди геологів, які

В таку негоду у степу... Прогляньте.

Терлецький

Я зараз дуже зайнятий. Роботи ж

По здійсненню проекту почали.

Гарячі дні! Знайомтесь — наш геолог

Терентій Гурович.

Другий кореспондент

Товариш...

Щур (*подає руку*).

Щур.

Другий кореспондент (*до Терлецького*). Схиліть-ся над столом. Отак. Спасибі.

(*До Щура*).

Ви — біля карт.

(*Фотографує*).

Перший кореспондент

Готово. Підпишіть.

Терлецький

Для кого це?

Перший кореспондент

Для радіо. Читаю:

«У розмові з нашим кореспондентом начальник будівництва...»

Терлецький

Ні, тебе начальника. Поправте.

Перший кореспондент. «...тимчасово виконуючий обов'язки начальника будівництва Дніпровської ГЕС Борис Іванович Терлецький повідомив:

«Паралельно з геологічними дослідженнями на березі Дніпра достроково розпочато земляні роботи. Цим самим зроблено перший крок у здійсненні проекту гідроелектростанції, створеного видатним ученим, доктором наук Тарасом Петровичем Панащенком...»

Терлецький (*бере статтю, проглядає*). «...Тарасом Петровичем Панащенком... Монтажники бригади Золотарьова споруджують високовольтну лінію, яка дасть новій будові струм Дніпрогесу... Бригада, охоплена ентузіазмом, значно перевиконує норми. Закінчується прокладка залізниці, днями сюди прибуде перший ешелон...» (*Підписує*).

Перший кореспондент

Спасибі. Слушайте «Останні вісті!» (*Виходить*).

Другий кореспондент

Мою подивитесь? Ви ж обіцяли.
Редактор жде...

Терлецький

Залиште. Подзвоніть...

Другий кореспондент

Коли?

Терлецький

Ну, за годину...

Входить Ірина.

От до речі...

Ірина

Не запізнилась? Знов забуксували.
Дорогу замело піском. Добридень!..

Терлецький

Ірино, це товариш із газети.
Він написав статтю. Проглянь, будь ласка.
Це про геологів. *(Знайомить)*. Моя дружина.
Геолог теж.

Щур

Найкращий серед нас.

Другий кореспондент *(схопив статтю, до Ірини)*

Товаришко Терлецька...

Ірина

Звуть мене

Ірина Коренева.

Другий кореспондент

Як же це?

Ірина

Що треба?

Другий кореспондент

Я б хотів на п'ять хвилин
Затримать вас... Ось тут я написав
Про героїзм геологів. Прогляньте.
І розкажіть хоч кілька слів про себе,
Про досвід ваш...

Ірина

Пробачте, руки в глині.

Другий кореспондент

Отак і знімемо. Момент! Спасибі.

Ірина *(до Терлецького)*

Тарас Петрович їде?

Терлецький

Якже. Зараз.

Ірина йде у суміжну кімнату.

Другий кореспондент

А що ж стаття?

Терлецький

Сам подивлюсь. Залиште.

Другий кореспондент

Так я дзвонитиму. Палкий привіт. *(Виходить)*.

Терлецький *(проводжає до дверей, повертається)*

Нарешті збувся.

Щур

Ви в zenіті слави.

Про вас щодня співають всі газети,
Ось знов портрет... *(Дає газету)*.

Ірина *(входить)*

Для чого все це?

Терлецький

Так... Подивись, Ірино!

Щур

Хвалять...

Ірина

Рано ще...

(До Терлецького).

Роботи на свій ризик ти розпочав.

Проект ще не затверджено...

Щур

Затвердять.

Тарас Петрович сам його везе.

Такий проект...

Терлецький

Як Черноліс?

Щур

Я зараз. (Взяв трубку).

«Лівобережжю»...

Терлецький

Досі не дзвонили?!

Щур (по телефону)

Це Черноліс? Я Щур. Як в тебе справи?

Взяв проби з точок «Десять» і «Дванадцять».

Вони потрібні зараз же... (До Терлецького).

Він каже,

Що підґрунті води близько. (В трубку). Га?

(До Терлецького).

Боїться за мотор...

Терлецький

Нема коли

Дискусії розводити! Давайте! (Вихопив трубку).

Де проби, чорт би вас забрав? Де керни?

Мовчіть і слухайте! Ви — боягуз!

Я знать цього не хочу. Щоб негайно

Зразки були у мене на столі!

(Жбурнув трубку).

Ірина

Ти телефон розіб'єш...

Т е р л е ц ь к и й

Ну й мерзотник! (До Шура).
Казав давно вам. Терпите п'яницю!

Щ у р

Він, правда, молиться скляному богу,
Та працівник...

Т е р л е ц ь к и й

Який там працівник!

І р и н а

А що він зробить у таку негодю?
В степу, на вищі...

Т е р л е ц ь к и й

Що ж тепер подієш?
Вже попередні дані подали,
Я певен, там пісок... Але ж...

Щ у р

Пісочок
Повинен бути там. Це безперечно!

Т е р л е ц ь к и й

Але ж ти знаєш, що Тарас Петрович
Підтвердити зразками вимагає
Якраз цей найважливіший район.
Без цього не поїде він...

Щ у р

Це так.

Т е р л е ц ь к и й

Знов зірветься затвердження проекту,
Я ж розпочав роботи.

І р и н а

Розпочав.

Т е р л е ц ь к и й (до Шура)

А правий берег дані дав?
Ш у р

У мене.

(Виходить у бічну кімнату).

І р и н а

Ти гарячишся, любий мій. Не треба...
Ми й так все наспіх робимо. Боюсь...

Т е р л е ц ь к и й

Ірино... Ти пробач мені... Навіщо
Сьогодні знову з цим кореспондентом...

І р и н а

Яким?

Т е р л е ц ь к и й

Та тут. Мені це дуже прикро.
Моя дружина й... Коренева...

І р и н а

Не я одна...
Що ж...

Т е р л е ц ь к и й

Не хочеш ти мого,
Носи дівоче прізвище... Але...
Але не це!

І р и н а

У мене ж документи...
Диплом і паспорт...

Т е р л е ц ь к и й

Все змінити можна,
Було б бажання...

Ірина

Звикла я...

Терлецький

Не те.

Останню ниточку не хочеш рвати.

Ірина

Ти знов про це. Його нема в живих.

Терлецький

Є тінь його! Лежить вона між нами.

Ірина

Ти перебільшуєш. Є тільки пам'ять.
Він пав на полі бою як герой.

Терлецький

Він потім пав на полі бою, потім!
Він був живий, як ти прийшла до мене!

Ірина

Якраз тому... Якраз тому, Борисе,
Я відчуваю перед ним вину. *(Іде)*.

Терлецький

Яка вина? Змінилось почуття.
Ти покохала іншого...

Ірина *(спинилась)*

Тоді

І я так думала. Була спокійна.
Коли ж дізналася про смерть його...
Коханий, годі... Годі. Іншим разом.
Ось-ось Тарас Петрович буде тут.
Самотній він. Так звик до нас. В дорогу
Йому що-небудь хоч зберу... *(Вийшла)*.

Терлецький *(услід їй)*

Повертається Щур з пакунком.

Ірино...

Щ у р

Запакував. Весь правий берег тут
Як на долоні...

Т е р л е ц ь к и й

Лівий мене ріже.

Щ у р

Причин для хвилювань нема.

Т е р л е ц ь к и й

Ні, є!

Одна річ взяти попередні дані...

(Причинив двері).

Із ваших карт...

Щ у р

Які вони мої?

Ще до війни... до першої війни...
В тринадцятому році їх робили
Геологи Фальцфейнові самому,
Магнатові, що володів цим краєм.
А я лише знайшов його архіви.
Я вас не підмовляю. Ви ж самі
Переконалися, що карти вірні.

Т е р л е ц ь к и й

Так, розвідки підтвердили пісок
На багатьох дільницях. Та лишилась
«Десята», Чернолісова...

Щ у р

Ну й що ж?

Я знаю ті місця. Тут вік прожив.
Пісочок там.

Т е р л е ц ь к и й

А все ж я перевірю.
Звичайно, ці фальцфейнівські архіви
Прискорили нам виконання плану

І, значить, принесли державі користь.
Я не жалкую...

Щ у р

Ще б вам жалкувати?

(*Бере газету*).

Як тут про вас написано: «Новатор»...
«Ентузіаст». А все це завдяки...

Т е р л е ц ь к и й

Тим більш тепер потрібно перевірить
Все до кінця. Це ж остаточні дані.
На них спирається проект будови,
І от, якщо не встигне Чорноліс...

Щ у р

Ви зірвете затвердження проекту,
Співавтором якого стали вчора?

Т е р л е ц ь к и й

Це ж як — співавтором?

Щ у р

Невже не знали?

Сам вчора бачив, як Тарас Петрович
Своєю власною рукою вивів
На титульній сторіночці проекту
Такі слова: «Панащенко й Терлецький».

Т е р л е ц ь к и й

Не може бути! Не вірю!

Щ у р

А чому ж?

Адже всі цифри ваші.

Т е р л е ц ь к и й

Оцінив!..

Щ у р

То карти по «Лівобережній» тут.
Робіть як знаєте. Мені байдуже.

Входить Панащенко.

Панащенко

Дме, наче чорт на ярмарку. Три дні...

Щ у р

Четвертий вже...

Панащенко

Ну, в мене все готово!
Терентій Гурович, як підрахунки?

Щ у р

Отам, Тарас Петрович, на столі.

Панащенко

Чудово. Покажіть «Лівобережну».

Терлецький *(взяв карти)*

Одну хвилину. Ще раз перевірю. *(По телефону)*.
Алло! Алло! Алло! «Лівобережну».
Та що за чорт!.. Щось справді з телефоном...

(Кладе трубку).

Сім раз одмір, а раз одріж. Поїду.
Поїду сам на бурову. *(Глянув на годинник)*.
Ще встигну! *(Виходить)*.

Панащенко

От молодість, енергія!

Щ у р

Готовий він в огонь і в воду.
Для вас

П а н а щ е н к о

Знаю,
Мій кращий учень. Вся моя надія...

Входить І р и н а.

Ірина Карпівна! Душа моя!
Все по степу шугаємо?..

І р и н а

Шугаєм.
От бачите, як щоки облекло.
Поглянеш в дзеркало й...

П а н а щ е н к о

Ці ніжні руки...

І р и н а

Без манікюру, у піску, у глині...

П а н а щ е н к о

Вони й в піску та глині — чарівні.
(Цілує руку).

І р и н а

Я вас чайком з варенням почастую.
От тільки там не прибрано у мене.
Пробачте. Рано виїхала в степ,
Борис ще спав. І тільки-но вернулась...
Та ми — отут. А-ля фуршет, як кажуть.

П а н а щ е н к о

З охотою.

Щ у р

Чайок корисно, Тільки б
Перед дорогою...

Панащенко

Боюсь я. Серце...

Щур

Маленьку дозу.

Панащенко

От хіба маленьку...

Щур

За успіх справи нашої!

Панащенко

За успіх...

Ірина

Що ж, доведеться пошукати.

Щур

Є.

Я носом чую.

Ірина

Ви жу нас як дома. *(Вийшла)*.

Панащенко

Нікчемне серце. Старість. Вже здаю...
Під час війни в Уфі я працював
Над цим проектом цілими ночами.
Шукав нових конструкцій для кесонів,
Нових шляхів... Тут раптом звістка — брат...
Сергій Петрович... На Дніпрі загинув...
Тоді у мене й почалося з серцем.
А був колись...

Ірина *(входячи)*

Вишнівочка знайшлась.

Щур

Тож за здоров'я авторів проекту!
Ірині Карпівні скажуть?

Панащенко

Я сам.

Ірино, ви це знаєте. В ті дні...
В скрутний для мене час... Отам, в Уфі,

Я, мабуть, зовсім опустив би руки,
Та тут Борис з'явився з Ленінграда.
Він ознайомився з моїм проектом
І став мені допомагати. Учень
І вірний друг! Так от тепер, в ознаку
Цієї дружби й спільної роботи,
Я на проекті дещо написав.

Щ у р

«Панащенко й Терлецький».

І р и н а

Справді? Це ж...

Тарас Петрович, дорогий!..

П а н а щ е н к о

Цілуйте!

І р и н а

Спасибі вам. (*Цілує*). Спасибі за Бориса!
Ви добрий геній наш! Він стільки літ
Про творчість, про науку справжню мріє.
Він здібний, але досі не щастило.
Отак б'ємось, щоб вийти якось в люди.
Не осудить. Це ж бо нелегко. Скрізь
Приходить першим бабратись у бруді,
З будови на будову. Я не можу
Й подумати про затишок... дітей...
Літа ідуть... І от тепер... Не смійтесь!
Боюсь, що знепритомнію від щастя!

Входить Н ю р а з сумкою через плече.

Н ю р а

Дозволите зайти? Салют! Де хворий?

І р и н а

У нас здорові всі.

Н ю р а

Мене зустрів
Борис Іванович. (*На телефон*). Ага! Ось він,
Мій пацієнт. Я Нюра з АТС.

(*Порається біля телефону*).

П а н а щ е н к о

До нас, товариш Ньюра з АТС!

Н ю р а

Та дякую. Нема коли.

І р и н а

Сідайте.

Щ у р

Вишнівки? Вітаміни...

Н ю р а

Не вживаю

Під час роботи...

П а н а щ е н к о

Крапельку!

Н ю р а

Хіба...

П а н а щ е н к о

От за Ірину Карпівну. *(До Ірини)*. За щастя...
І за майбутнє вашої сім'ї!

П'ють.

Повертається схвильований Терлецький.

Т е р л е ц ь к и й

Тарас Петрович...

І р и н а

Милий мій! Вітаю!

Т е р л е ц ь к и й

З чим?

І р и н а

Ти не знаєш?

Щ у р

Знає.

Т е р л е ц ь к и й

Так це правда?
Земний уклін, Тарас Петрович, вам.

П а н а щ е н к о

І вам за вашу чесну допомогу!
Що, перевірили? Зійшлось?

Т е р л е ц ь к и й *(після паузи)*

Зійшлось.
«Лівобережна», як і всі довкола,
Дає пісок...

П а н а щ е н к о

На всю глибінь?

Т е р л е ц ь к и й

На всю.
Спокійно їдьте. Ось... *(Дає карти)*.

Панащенко переглядає їх, Ірина господарює біля стола.
Нюра лагодить телефон.

(Тихо до Шура). У Чорноліса
Порвало поршень. Став мотор. Вода.
Фонтаном б'є. Все залило.

Щ у р *(на Панащенка)*

То як же?

Т е р л е ц ь к и й

Хто не ризкує, той не переможе.
Проект затвердять, а тоді...

П а н а щ е н к о

Чудово!
Тепер озброєні ми всім чим треба.
Ну, що ж, пора. Між іншим, сподіваюсь
Вам привезти призначення з Москви
На пост начальника будови. Ви ж
Тепер співавтор, і пора відкинуть
Це тевео... Вже заслужили...

Н ю р а

Єсть!
Сто років працюватиме!

Дзвонить телефон.

Алло!

Галино, ти?.. Панащенко? Він тут.

Панащенко

А що там?

Нюра

Термінова телеграма. *(В трубку)*.
Записую. Передавай. *(Записує)*. Так. Так.

Ірина *(Читає через її плече)*

«Виїздом Москву затримайтесь до вас виїжджає
призначений міністерством начальник будівництва
ознайомте його проектом на місці чекайте викли-
ку...»

Панащенко

Що все це значить?

Щур

Хтось підклав свиню.

Терлецький

Кого ж? Кого призначено?

Панащенко *(проглядає)*

Не пишуть.

Дзвонить телсфон.

Нюра

Терлецького? Це вас...

Терлецький *(бере трубку)*

Так, я, Терлецький.
Кореспондент? Який кореспондент?
До чорта в зуби з вашою статтею!

(Сильно жбурляє трубку).

Картина друга

Район геологічної дільниці на лівому березі Дніпра. Піщані дюни, на яких де-не-де чорніють корчі — залишки старого виноградника.

Вдалині — вкритий кригою Дніпро.

Невисока будівля з плоским черепичним дахом. На подвір'ї, огороженому низьким кам'яним муром, колоди лісу, розбитий грузовик, звалена апаратура. Штабелі ящиків з кернами — зразками порід.

Дуже рання весна. У затінку ще лежить брудний, змішаний з піском сніг. Дме холодний вітер.

Шукаючи сховища, до геологічної дільниці сходяться люди. Першою з'являється бригада монтажників на чолі з Золотарьовим.

Пер ш и й м о н т а ж н и к

Машина!

Д р у г и й

Райкомівська.

З о л о т а р ь о в

Це, мабуть, у контору.

П е р ш и й

Тут затишок!

Д р у г и й

Ти затишку шукаєш?

П е р ш и й

Я змерз.

Т р е т і й

Сто грамів хочеш?

П е р ш и й

Є хіба?

Т р е т і й

Йй-богу, є! Півлітра!

П е р ш и й

Де?

Т р е т і й

В буфеті.

Д р у г и й

Нехай її смакує Чорноліс. *(Сіпнув двері).*
Його немає. Мабуть, дома...

Четвертий

Спить...

Третій

Або в чайній розводить теревені.

Вітер дужчає. Непомітно входять Коренев, якого ще ніхто не знає.

Перший

Ач, виє як...

Третій

Хай виє. Вгомониться.

Золотарьов

П'ять тисяч кілометрів я проїхав
З Якутії до придніпровських місць.
Тут в сорок першим році друг загинув —
Сергій Панаєв. Може, чули? Ні?
І ось сьогодні в березі Дніпра
Знайшов я рештки воїна. Цю зірку,
Пробиту кулею, і медальйон.
А в медальйоні папірець зберігся,
Написано на нім: «Сергій Пана...»,
А далі стерто... Затекла вода...
Гадаю — він, Сергій Панаєв це.
Чи, може, ні?

Перший

Тут стільки полягло.

Другий

Ні, мабуть, він.

Золотарьов

Все ж зірку берегтиму.

Коренев

Героєм був той, хто її носив.

Золотарьов

Ви хто такий?

Коренев

Приїхав на будову.

П'ят и й

Ото в райкомівській машині?

Коренев

Забуксувала. Бездоріжжя, дюни...
Так,

Перш и й

Тепер не страшно. Є залізний шлях.

Коренев

Сьогодні перший поїзд?

Золотарьов

Так, сьогодні.
А ви, либонь, кореспондент? Сідайте.
З Уралу поїзд. Техніку везе.

Друг и й

У залізничників нарешті свято.

Перш и й

Нелегко їм далось воно.

Золотарьов

Це правда.
В таку негоду, а своє зробили.

Коренев

І ви сьогодні добре працювали.

Трет і й

Ти звідки знаєш?

Коренев

Бачив уночі,
Як ви в степу підпору підіймали.

Золотарьов

Бригаду нашу не зганьбив ніхто.

Третій
А Катеринич?

Золотарьов
Він, либонь, захворів.

Перший
Еге, якби!

Третій
З дівчатами гуляє.

Золотарьов
Семен? Гуляє? Кращий тракторист.
Не може бути!

Перший
Вніхав з будови
Ще вчора вдень.

Золотарьов
Чому ж ви не сказали?

Другий
Гадали — вернеться.

Перший
А він — байдуже.
Підвів бригаду.

Другий
В ніч таку.

Третій
За нього
Ми самотужки трости підтягали.
Ось мозолі горять...

Четвертий
Ми не дозволим,
Щоб так йому минулось... Годі, край,
З будови геть!

Золотарьов
За муром чути трактор.
Здається, він. Стривай!

Коренев

А хто цей Катеринич?

Золотарьов

Роботящий.

Та завжди трохи осторонь стоїть.

Входить Білосвіт, за ним Катеринич
і весела, наче по вінця налита щастям, Федора.

Білосвіт

Зустрів я їх, привів... Тут, кажуть, був
Начальник будівництва.

Золотарьов

Ні, немає.

Четвертий

Не треба нам начальника, самі
Прогульника спроможні покарати.
З будови геть!

Золотарьов

Семене, де ти був?

Катеринич

Далеко був. У неї, в Лепетисі.

Другий

Аж в Лепетисі!..

Катеринич

Трактором поїхав.

Затримався...

Третій

Заночував?

Катеринич

Так вийшло.

Золотарьов

Сумління втратив ти, чи, може, сором,
Чи те і друге разом?

Третій

Видно, смачно

Тобі там ночувалось!

Другий

Цілу ніч
Цей буревій розхитував підпору.
Вона, зірвавшись, мало не прибила
Мене і бригадира. Смерть би нам...
А він з Якутії сюди приїхав.
Ти ж з трактором...

Третій

Атакував спідницю!

Перший

З будови!

Четвертий

Геть!

Золотарьов

Чи всі за це?

Монтажники

Усі!

Золотарьов

Немає думки іншої?

Федора

Стривайте!

Я винна, а не він!

Другий

Яке нам діло?

Ти хто така?

Четвертий

Заступниця!

Федора

Дружина.

Весілля справили.

Перший

Знайшли коли...

Федора

Невчасно? Нас кохання не питало,
А напоїло... Чим? Сама не знаю.
Покинула батьків я, рідний дім,

Колгосп свій, подруг, люблю Лепетиху...
В ім'я святого, світлого кохання
Благаю вас: простіть його. Віднині
Нам поруч йти. Одне тепер в нас серце,
Одна душа. Не проганяйте нас!
Коли не шкода вам його й мене,
То пощадіть кохання наше!..

Золотарьов

Гарно

Сказала ти. Іди сюди, Семене.
Кохаєш?

Катеринич

Так.

Золотарьов

Не брешеш?

Катеринич

Ні.

Білоswіт

Виходить,

Хоч круть, хоч верть — таки простити треба.

Золотарьов

Заради неї... й їхнього кохання...

Перший

Ну, що ж, нехай...

Четвертий

Хіба що так...

Другий

Щасливий!..

Перший

Ну й дівчина!..

Катеринич

Спасибі, не забуду!

Три норми дам!

Третій

Вперед не зарікайся!

К а т е р и н и ч

Побачите! Мене чекає трактор.
І запчастини є. Ходімо, мила!
Ця буря нам не поламає крила!

Обнявшись, виходять.

К о р е н е в

Коли б він гідним був її.

Т р е т і й

Хто зрадив
Товаришів, той зрадить і дружину.

Ч е т в е р т и й

Теж крикає!

П е р ш и й

Тепліше якось стало,
Коли вона про нього... про любов.

Новий порив вітру жене з місця на місце
кучугури піску.
Голос Черноліса: «Хто тут?»

П ' я т и й

Монтажники!

Б і л о с в і т

Сам Черноліс!

Входить розлючений Черноліс, з ним Павлик,
Андрій, робітники бурової.

Ч о р н о л і с

Що, хазяйнуєте?!

П е р ш и й

Та після зміни
Сховались від негоди.

Ч о р н о л і с

Завжди так.
Під час негоди всі до Черноліса!
Коли ж у нього трапиться біда,
Шукай вас з ліхтарем!..

Третій

Чого шалієш?

Ти не в чайній...

Золотарьов

Та цитьте!

Біло світ (*вітається з Чорнолісом*)

Як діла?

Скінчили на «Десятій»?

Павлик

О, ще й як!

Скінчили з музикою! Не читали? (*Дає газету*).

Чорноліс (*схопив газету*)

Хвалитись зачекай! Папір все стерпить.

Робітник

Чи стерпить він, а ми...

Павлик

Ганьба!

Золотарьов

Що сталося?

Робітник

Дали нам найважливіший район.
На лівім березі. Де буде гребля...

Золотарьов

Велика честь!

Робітник

Велика. Тільки він...

Павлик

Хай скаже сам.

Чорноліс

Бреши вже ти на вітер.

Робітник

З'явилися раптом підґрунтові води.
Ти відкачай, тоді буря. А він...

П а в л и к.

Наосліп! Наче хто за ним женеться.
Ну й заповор мотор...

Б і л о с в і т

Хіба ж навмисне?

А н д р і й

Хай менше п'є і не ганьбить бригаду!

Д і в ч и н а (до Чорноліса)

Ти визнай помилку і напиши
Про це в газету!

Ч о р н о л і с

Чорноліс?! В газету?!

Не язиком я працювати звик.
На бурових. З дільниці на дільницю!
В степу, в труді, в мороз, у дощ і в бурю!..
Коли ж спіткнувся раз, знайшлись охочі —
Писарчуки!

П а в л и к

Це ми писали.

Ч о р н о л і с

Знаю.

Читав, ще не осліп.

Д і в ч и н а

Сліпим ти був,

Коли роботу вів...

Ч о р н о л і с

Це зветься — друзі!

Та я плюю на всіх вас!

Р о б і т н и к

Розходився.

Людей хоч посоромся.

Ч е т в е р т и й

Ач, плює!

Т р е т і й

Він звик усіх лякати кулаками.

А н д р і й

Та горлом брати...

Ч о р н о л і с

Горлом? Я тобі
Заткну горлянку!

П а в л и к

Спробуй!

Ч о р н о л і с

Не доводи!..

П а в л и к

Та я тебе нітрохи не боюся.

Ч о р н о л і с (*замахнувся*)

Держись, щеня!

К о р е н ь в (*схопив його за руку*)

Ти, бачу, жартівник!

Ч о р н о л і с

Геть! Я й тебе!..

К о р е н ь в (*тисне руку*)

Навколішки стань, дурню!

Ч о р н о л і с (*рвонувся*)

Перед тобою?

К о р е н ь в (*твердо*)

Ні, перед народом.

Ч о р н о л і с

Чого ти хочеш?.. Я тебе не знаю!
Пусти!!

Т р е т і й

Отак його!

Д і в ч и н а

Не випускайте!

Робітник

Знайшлася сила і на Черноліса.

Четвертий

Ото рука!

Черноліс *(на колінах)*

Це так мене за правду?..

Четвертий *(мацає руку Коренєва)*

Рука ковальська.

Коренєв

Батьківське добро.

Він справді ковалем був. *(До Черноліса)*.

Ну, вставай.

І розкажи, яка у тебе правда.

Чого ж мовчиш?

Черноліс

Писати можна все!

На подвір'ї з'являється Щур.

Я доповів про підґрунтові води.

Але вони примусили мене

Продовжувать буріння...

Андрій

Не крути!

Черноліс

Хто, я кручу? *(Побачив Щура)*.

Товариш Щур, підтвердьте!

Щур

Підтвердити? Охоче. *(Вітається)*. Добрий день!

Що саме вам підтвердити?

Павлик

Він каже...

Щур

Я чув, що каже він. Та є наказ

Про звільнення. Сьогодні підписав...

Чорноліс

Хто?

Щур

Тевео начальника будови.

Чорноліс

Та як же він?.. Він сам же... Прочитай!

Щур

«Наказ номер сто сорок дріб сімнадцять. По Управлінню будівництва Дніпровської ГЕС... Параграф третій, пункт «а». Начальника бурових «10» і «12» Чорноліса Василя Гавриловича за систематичне пияцтво, розвал роботи і допущену аварію — з посади увільнити».

Чорноліс

Мене?

Щур

На жаль.

Чорноліс

Ех ти, душа чорнильна!
Просити я не буду. Не чекай! (*Іде в будівлю*).

Щур

Так наче я у цьому винен.

Білоswіт

Сам...

Сам винен він. Та все ж таки...

Щур

Наказ

Виконувати мушу.

Входить Ірина.

Ви до мене?

Ірина

Де Чорноліс?

Щ у р

А вам для чого він?

І р и н а

Мене хвилюють підґрунтові води.
Звідкіль вони у нього?

Щ у р

Із землі.

І р и н а

Спасибі за пояснення.

Щ у р

Пробачте,
Ірино Карпівно. Але ж у нас
Є етика. І я не розумію
Цього візиту вашого.

І р и н а

У мене
Є дозвіл на обстеження ділянки.
Бо тут аварія...

Щ у р

Є дозвіл, значить?
А все ж таки, даруйте, подзвоню
До тевео начальника будови,
До чоловіка вашого...

І р и н а

Дзвоніть.

Щур іде в будівлю, зустрічається з Чорнолісом,
який виходить з клупком під пахвою та акордеоном.

І р и н а

Товариш Чорноліс...

Ч о р н о л і с

Чого вам?

І р и н а

Нам розібратись...

Треба

Чорноліс

Чорт вас розбере!
Прощайте! Ще покрутитесь без мене! *(Іде з сцен)*.

Ірина

Що сталося тут?

Білоswіт

Та от взяли й звільнили.

Андрій

Що, адвокат?

Білоswіт

Людина ж...

Третій

Дожени!

До ніг вклонись.

Павлик

Мені його шкода.

Та що ж, як він... Ну справді ж хуліган.
Вчинив тут бійку... *(Підняв газету)*.

Написали ж вірно.

Ти командир, то ти й відповідай.

Робітник

Не новачок же. Раз вода з'явилась,
То відкачай. А він...

Дівчина

А може, й справді

Йому було наказано?..

Андрій

Крутий!..

Четвертий *(до Коренева)*

Ех і рука!

Третій

Провчили Чорноліса!

Ірина

Ходімте на «Десяту». Хто зі мною?

П а в л и к

Пішли.

Р о б і т н и к

А як негода?

Д і в ч и н а

Вже стихає.

Ірина та робітники бурової ідуть.

З о л о т а р ь о в

Либонь, монтажники, і нам пора!

Щ у р (*з дверей будівлі*)

Ірино Карпівно, до телефону!

З о л о т а р ь о в (*прощаючись*)

Ну, друже... Як вас?

К о р е н ь в

Коренев.

І р и н а (*вдивляється*)

Степан?!

Щ у р (*до Ірини*)

Борис Іванович вас просить...

І р и н а (*не чує його*)

Ти?!

Живий?.. Живий! До мене ти?.. До нас?

К о р е н ь в

Ірино Карпівно, я на будову.

Начальник будівництва. От і все!

(*Іде*).

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Картина третя

Декорація першої картини. Двері до квартири Терлецьких заставлені шафою. Пізній вечір. Дзвонить телефон.
З кабінету начальника будівництва виходить Терлецький, бере трубку.

Терлецький

Алло. Терлецький слухає. Терлецький!
Він підійти не може. Зайнятий.
Що передати? Знову ешелон? (*Записує*).
Сьогодні вже четвертий... Звідки цей?
З Магнітогорська? Добре. Доповім
Начальнику будови. Так.

(*Вішає трубку, повертається до кабінету*).

Швидко входить Ірина.

Ірина

Борисел..

Терлецький

Ірина?.. Ти схвильована?

Ірина

Нещастя.

Я тільки що з «Десятої».

Терлецький

Що, знову

Аварія?

Ірина

Ні, ні, Борисе, гірше.

Ми відкачали підґрунтові води.

І почали буріння. Ось зразки. (*Дає керн*).

«Десята» не підтверджує піску.

Терлецький (*вражений*)

Вапняк?!

Ірина

З кавернами. І скільки їх!

Ти уяви собі: збудують греблю,

А крізь вапняк... в каверни ці... вода

Просмокчеться. Це ж катастрофа!

Т е р л е ц ь к и й

Тихше!..

І р и н а

Тарас Петрович там? Скажи йому.

Т е р л е ц ь к и й

Не зараз. Ні!..

І р и н а

Мільйон разів просила:
Не поспішай! Та ти мене не слухав.
Статті в газетах, інтерв'ю, портрети...
На березі роботи розпочав
До ствердження проекту. От і маєш!
І де ти дані про пісок узяв?
Так підвести Панащенка... Співавтор!..
Усе... усе пропало! Йди віддяч
Йому оцим дарунком.

Т е р л е ц ь к и й

Ні, Ірнно!
Не можу я, щоб всі мої надії,
Майбутнє наше через цей обрубок
Дірявої якоїсь каменюки
Летіло в прірву. Ні, його немає!
Немає вапняку! Ніхто не брав
Ніде, на жодній вищці! З мене досить
Мерців, що воскресають. *(Віддає kern).*

Заховай!

І р и н а

Подумай, що ти кажеш. Це ж не жарти!
Увесь вапняк не заховаєш...

Т е р л е ц ь к и й

Потім!
Там Коренев знайомиться з проектом.
Нехай везуть, затверджують, тоді
Не страшно буде! Зрозумій, Ірино:
Якщо дізнається Тарас Петрович,
Що я підвів... Він може згаряча
Закреслити на титульній сторінці

Мое ім'я. Він так наполягав
Підтвердити ґрунти в районі греблі.
А тут ота аварія... Ну, й я
Пішов на ризик. Адже пісок був скрізь.
Тепер мені шляху назад нема!
Коли ж проєкт затвердять, як співавтор,
Я зможу легко виправити все.

І р и н а

Дивись, Борисе, не було б ще гірше.

Т е р л е ц ь к и й

Вони ідуть. Прошу тебе: мовчи!..

З кабінету виходять Коренєв, Панашенко, Щур,
два інженери — молодий і літній.

М о л о д и й

Для мене це, скажу вам правду, школа.

Л і т н і й

Продумано як слід. Тарас Петрович,
Вітаю вас!

П а н а щ е н к о

Це підсумок життя,
Шукань і мрій...

К о р е н ь є в

О, ви ще в інституті,
На кафедрі, пояснювали нам
Конструкції, немов читали вірші.

П а н а щ е н к о

А ви, юначе, в ті часи мене
За поли сіпали і з-під небес
Тягли на грішну землю. Пам'ятаю,
Як ви — хоробрий, запальний комсорг —
Не раз мені нотації читали.

К о р е н ь є в

Ну, вже й нотації..

П а н а щ е н к о (*сміючись*)

Чи щось подібне...
Тим більш я радий, що сьогодні ми
Знайшли, як кажуть, спільну мову... А,
Ірина Карпівна... Так пізно? Ви
Знайомі? (*Знайомить*). Коренев. Стривайте!
Що,
Однофамільці?

К о р е н е в

Здрастуйте. Знайомі.
Вже зустрічались... на «Лівобережній».
Ну, як «Десята». Відкачали воду?

І р и н а

Так, відкачали...

Т е р л е ц ь к и й (*перебиває*)

Тут, Степан Петрович,
Дзвонили з залізниці. Там прибув
Четвертий ешелон. (*Глянув у блокнот*).
З Магнітогорська.
А з розвантаженням у них затримка.

К о р е н е в (*до літнього інженера*)

Підйомні крани будуть незабаром.
А поки що мобілізуйте всіх:
Різноробочих і з бригад, хто вільний.
Командний пункт перенесемо теж
Туди. Там зараз нерв будови. Зручно.
Приїде хто — начальник під рукою...
А то ходи за тридев'ять земель.

Т е р л е ц ь к и й

Ми тимчасово тут були...

К о р е н е в

Звичайно.

Л і т н і й і н ж е н е р

Приміщення будується...

Коренев

Нехай.

А поки що давайте на вокзал.
Тягніть туди зв'язок і все, що треба.

Літній інженер

Так, зрозуміло. Завтра доповім! *(Виходить)*.

Щур

Я вільний?

Терлецький

Є розмова. Зачекайте. *(До Ірини)*.
А ти іди. Стомилась. Відпочинь.

Коренев

А знаєте, чого іще бракує
У вашому прекрасному проекті?

Панащенко

Скажіть.

Коренев

Бракує, щоб довкола греблі,
Довкола міста й станції, над морем,
Як райдуга, ліг велетенський парк.
Так на гектарів двісті... Щоб ми з вами
Ще заблудились в ньому ненароком.
Отам, де дюни... Як, Тарас Петрович?..
І зразу ж розпочать його садити,
Щоб з нашою будовою він ріс.
Дуби, берізки... Любите берізки?

Панащенко

Я мрійників люблю, Степан Петрович.

Терлецький

Чи з цього варто починати нам?

Коренев

Чому ж?

Терлецький

Попереду такі роботи!
А ми — з берізками...

Коренев

Я знав людей,
Що й на війні... в найтяжчий час... садили
Дерева для майбутнього.

Панащенко

Невже?

На фронті?

Коренев

Так, на фронті.

Молодий інженер

Неймовірно!

Коренев

Але ж це так. У мене навіть був
Знайомий офіцер. Танкіст...

Панащенко

І що ж?

Коренев

Це, бачите, сумне оповідання...

Панащенко

Цікаво, розкажіть.

Коренев

Той офіцер
У сорок другім десь під Ленінградом
Вмирав в підбитім танку. Другий день
Він кров'ю сходив. Ні живий ні мертвий
Дививсь в пробоїну на білий світ.

Він бачив поле у диму... вогонь...
Чув стогін, крики... Сам стогнав і марив...
Вже сили зовсім кидали його.
Аж раптом дим розвіявся. Берізка!
Схилилась біля танка, мов тужила...
І нагадало деревце йому
Його любов... дружину... чисту й ніжну,
Що жде його з походу... Жде і тужить...
Як та берізка. Він відчув, що сили
Вертаються... А може, так здалось.

П а н а щ е н к о

Він видужав?

К о р е н ь в

У госпіталі потім
Зустрілись ми. І там він лист одержав.

П а н а щ е н к о

Що, від дружини?

К о р е н ь в

Від її коханця.
Дізнався, що любов його... дружина...
Кохає іншого.

П а н а щ е н к о

І він?

К о р е н ь в

А він
Кохав її. Але не ту зрадливу,
А чисту й ніжну, як ота берізка.
І в знак свого нетлінного кохання
Він скрізь, де з боєм йшла його частина,
Садив дерева. Скрізь... На всіх фронтах...

Т е р л е ц ь к и й

Фантазія! Не знаю, хто ваш друг...

П а н а щ е н к о

Хто б він не був, та це, скажу, людина!

Ірина рвучко виходить.

Коренев

Що ж, парк плануємо?

Панащенко

Обов'язково!

Коренев

Дзвонить в райцентр.

Хай саджанців нам на будову шлють.

Хороших саджанців. Дуби, берізки.

Так, мішану породу. Якнайшвидше!

Щоб встигли посадити навесні.

Молодий інженер

Зв'яжусь сьогодні ж.

Коренев

Пізно вже. Уранці

Подзвоните.

Панащенко

Так, справді, пізно вже.

Терлецький

Пора додому вам. Не бережетеся.

У вас же серце...

Панащенко

Чорт його не візьме.

Ходім, Степан Петрович.

Коренев

Ой, не вийде.

У мене ще розмова з Волго-Доном.

Замовив. Жду з хвилини на хвилину.

Панащенко

Тоді бувайте.

Терлецький

Я вас проведу.

Панащенко

А де ж Ірина Карлівна?

Т е р л е ц ь к и й

Стомилась.
Пішла додому. Мабуть, спить уже.

П а н а щ е н к о

Сердешна, крутиться...

Щ у р

Така робота.

Т е р л е ц ь к и й *(на порозі, до Щура)*

Заждіть мене. Я скоро повернусь.

Усі виходять. Коренев проводить їх, гасить світло, іде в кабінет, нещільно причинивши двері. В щілину видно світло. Повертається Щур, сідає в крісло в темному кутку, дрімає. Озираючись, входить Ірина. Вона не помічає Щура. Іде до кабінету. Завагалась.

Щ у р

Ірина Карпівна?.. Забули щось?

І р и н а

Ой, хто це? Ви?!

Щ у р

Перелякав? Пробачте.

І р и н а

Там світло... Я... хотіла погасити.

Щ у р

Навіщо ж?.. Адже там іще працюють.

І р и н а

Вони... іще працюють?

Щ у р

Він працює.

Дзвонить телефон. Ірина швидко виходить.
Входить Коренев, бере трубку.

Коренев

Так, замовляв. Давайте. Волго-Дон?
Начальника. Тоді його квартиру.
Ще подзвонить. *(Пауза)*.
Здоров, Іван Лукич!
Це Коренев. Не спав ще? Ну, пробач.
Яке — не спиться! Спав би як убитий.
Та ніколи. У тебе інша річ —
Закінчуеш... Та я відносно кранів.
Що?.. Завтра відвантажиш? Знову завтра?!
Чекай, чекай, не лайся. Припікає.
З усіх усюдів сунуть ешелони.
Обладнання, машини. Сотні тонн!
Та що мені тебе агітувати?
Ти сам не раз розпочинав будови!
От дякую. Привіт твоїй Наталці.
Не сердиться, що я вас розбудив?
Гаразд. Бувай! До зустрічі на Марсі!
Чому — далеко? Видно у вікно.
Ну, спи спокійно!

*(Кладе трубку, іде у кабінет.
Повертається одягнений. Запалив світло,
замкнув кабінет. Здивовано)*.

Щур? Чого ви тут?

Щур

Чого? Борис Іванович звелів.
Ви ж чули...

Коренев

Уночі?

Щур

Такі порядки
Було у нас заведено.

Коренев

Ну добре.
Скажу йому. Бувайте!

Щур

На добраніч!

Коренев виходить.

(Підходить до вікна).

Закрити б вишку, і кінці у воду.
Аж тут Ірина Карпівна з'явилась.
Ну й маєте!

Т е р л е ц ь к и й

При чому тут вона?
Це ви мені пісочок обіцяли.

Щ у р

Ну, обіцяв. Ну, помилився. Що ж?
Я кращого хотів. Ви ж поспішали
Скоріш відзначитись. «Хто не ризикує... —
Як ви казали, — той не переможе».
І справа зовсім тут не в вапняку.
Чи є він, чи нема його — кінець
Кар'єрі вашій на оцій будові.
Приїхав інший. Бачили сьогодні,
Як наш професор йому руки тис?

Т е р л е ц ь к и й

Ну, ви цієї теми не торкайтесь.
Тарас Петрович — це моя святиня!

Щ у р

О, не кричіть. Я добре вас пізнав.
Святиня ваша — ваше себелюбство.

Т е р л е ц ь к и й

Терентій Гурович!..

Щ у р

Не ображайтесь.
Я вам не в осуд це кажу. Деріться,
Деріться вгору, щоб у люди вийти.
Так роблять всі. Такий закон життя.
Чи верхи ти, чи на тобі хтось їде.
Тож не пускайте іншого в сідло.

Т е р л е ц ь к и й

Який же вихід? Ми втрачаєм час...

Щ у р

Та вихід знайдеться.

Т е р л е ц ь к и й

Закрити вишку?

Щ у р

Ні, зараз це — безглуздя. Й небезпечно.

Т е р л е ц ь к и й

А що ви радите?

Щ у р

Скажіть, будь ласка:

Ірина Карпівна... дружина ваша...

І Коренев — лише однофамільці?

Чи десь, колись...

Т е р л е ц ь к и й

Прошу вас!..

Щ у р

Знов святиня?

Т е р л е ц ь к и й

Це помилка дівоча...

Щ у р

Так я й думав.

Але його дружиною була ж?..

Т е р л е ц ь к и й

Якихось кілька місяців...

Щ у р

А далі

Зустріла вас і...

Т е р л е ц ь к и й

Ну, до чого все це?!

Щ у р

Ще хвилиночку. Ота берізка...

На фронті... Це про неї мова?

Т е р л е ц ь к и й

Може.

Щ у р

То ось і вихід вам.

Т е р л е ц ь к и й

Не розумію.

Щ у р

Таж кожен крок його супроти вас,
Які б для цього не були причини,
Вважатись буде помстою за жінку.

Т е р л е ц ь к и й

Хто ж знатиме про те...

Щ у р

Що мститься він?
А ми — сигнальчики. В обком, в ЦК,
В редакції газеток, в міністерство...

Т е р л е ц ь к и й

Але ж ім'я Ірини, честь її.
Усі ж плескатимуть!

Щ у р

Честь бережіть.
Її ж своєю. Обом це не завадить...

Т е р л е ц ь к и й

А може, все ж таки закрити вишку?
Ще поки про вапняк ніхто не знає.
Ірині я заборонив...

Щ у р

Он як?
Про що ж тоді збиралась говорити
Вона з начальником тут, в кабінеті?..

Т е р л е ц ь к и й

Ірина Карпівна? Коли?

Щ у р

Та, мабуть,
Хвилинок з п'ять тому.

П а н а щ е н к о (прокинувся)

Га?.. Що це? Хто там? (Підійшов до вікна). Ви?!
Я зараз, зараз...

(Запалив настольну лампу,
іде у передпокій).

Чути голоси, входить Терлецький.

Т е р л е ц ь к и й

Ірини не було у вас?

П а н а щ е н к о

Ірини?..

У мене?.. Серед ночі?.. Заспокойтесь,
Борис Іванович, що з вами?..

Т е р л е ц ь к и й

Так.

У вас її нема.

П а н а щ е н к о

Сідайте, милий.

Розкажіть. Розкажіть...

Т е р л е ц ь к и й

Кінець...

П а н а щ е н к о

У глупу ніч... блідий... без шапки... Боже,
Та що у вас там вийшло? Говоріть.

Т е р л е ц ь к и й

Я розбудив вас...

П а н а щ е н к о

Та гаразд, гаразд...

Т е р л е ц ь к и й

Тарас Петрович... Батьку рідний мій!
Все втрачено... відразу... все, що мав...
Ірина...

П а н а щ е н к о

Що з Іриною?

Т е р л е ц ь к и й

Вона,
Напевно, в Коренева.

П а н а щ е н к о

Що ви?! Ні!

Ірина Карпівна?..

Т е р л е ц ь к и й

Вона у нього.
Я ждав цього... боявся... і прийшло.

П а н а щ е н к о

Ірина Карпівна... Степан Петрович...
А, прізвище... Колишній чоловік?

Т е р л е ц ь к и й

Вони перед війною одружились.

П а н а щ е н к о

Але ж в Уфі...

Т е р л е ц ь к и й

Вона була одна.
Він не схотів трудитись для науки,
Хоч право мав на це як фахівець,
Покинув майже дівчинку... самотню...
Й подався за нагородами на фронт.
Тоді от ми й зустрілися в Уфі.
Всім серцем потягнувся я до неї,
Вона відповіла мені прихильно
На непоборне почуття моє.
Аж потім сповістили нас, що він
Поліг на полі бою. Що подієш?..
Там гинули мільйони. Я гадав —
Тепер вона уже моя назавжди.
Та смерть його... оця фальшива смерть

Хвилини наше щастя нашербила.
Якась журба холодна заповзла
До неї в груди. Почуття провини,
Немов тягар, лягло...

Панащенко

Жіноче серце...

Терлецький

О, що я тільки витерпів тоді!
Замислиться... Я знаю: це про нього!
Все ж... навіть прізвище його лишила
Як спогад дорогий... Тепер я бачу:
Вона мене ніколи не кохала.

Панащенко

Можливо ж...

Терлецький

Ні, тепер я в цьому певен.
Хоч згодом час і ніжне піклування,
Яким я намагався оточити
Ії щодня, зближало нас потроху.

Панащенко

А знали потім ви, що він живий?

Терлецький

Вона цього не знала... Й я не знав...
Я все робив для того, щоб створити
Такі умови, за яких вона
Могла б вдоволено завжди бути.
От з вами працював, Тарас Петрович,
Для вашого проекту. Дні і ночі.
Ви оцінили це. Ми йшли вперед.
Вона раділа вже. І тут якраз...

Панащенко

З'явився Коренев...

Терлецький

Тарас Петрович!
Я мушу чесно попередити вас!
Вам краще б знять співавторство моє.

Ви ж бачите, взаємни які.
Не хочу я, щоб він свою неприязнь
До мене переносив на проект.

П а н а щ е н к о

Та заспокойтесь. Адже він сьогодні
Підтримав наш проект.

Т е р л е ц ь к и й

Про людське око.
Та й то не наш, а ваш! Мене ні словом
Не привітав він. Що, хіба не правда?

П а н а щ е н к о

Я не помітив. Але, може, й так.
Та тільки значення яке це має?
Подобається ви йому чи ні,
Які взаємни між вами склались,—
Є ваша праця... результат її!
Весь наш проект спирається на вас,
На ваші дані... це усім відомо...
Вам хвилюватись нічого, мій друже.

Т е р л е ц ь к и й

Це так. За себе я відповідаю.
Але за спиною у мене люди.
Усякі люди. Як їм довіряти,
Коли тепер я навіть власній жінці,
Так, навіть їй довірится не можу...

П а н а щ е н к о

Борис Іванович... це вже занадто...
Ви просто збуджені. Це — хворі нерви.

Т е р л е ц ь к и й

І нерви, й серце, й голова... Ні, ні,
Тепер я мушу бути обережним.
Тарас Петрович! Поверніть мені,
Будь ласка, ті геологічні карти,
Які я вам в останній день віддав.
Я ще раз дещо перевірю в них.
Віддайте їх, прошу...

П а н а щ е н к о

Візьміть, візьміть.
Та тільки не хвилюйтесь. Якже, можна.
Ви не один. У вас є вірні друзі.
Це ж просто неможливо. Ні, я певен:
Ірина Карпівна не скривдить вас.
Та навіть якби сталось найстрашніше,
Я буду з вами.

Т е р л е ц ь к и й

Ви — єдиний друг. (*Бере карти, підводиться*).

П а н а щ е н к о

Ого, вже день за вікнами. Лишайтеся.
Поснідаємо разом.

Т е р л е ц ь к и й

Ні, піду.
Я й так вже зіпсував вам ніч.

П а н а щ е н к о

Дрібниця.
Куди ж ви так?.. Простудитесь. Беріть
Мого хоч капелюха. От і гарно.
Він навіть до лиця вам...

Чути стук.

Хтось прийшов.
Дивіться, рано як... (*Прислухається*).
До мене: тричі.
Заждіть хвилинку. Зараз відчиню.

(*Виходить у передпській*).

Т е р л е ц ь к и й

Невже Ірина?

П а н а щ е н к о (*за дверима*)

О, Степан Петрович!
Чим зобов'язаний?.. (*В дверях*).

Заходьте...

Ні, ні, не спав.

Входять К о р е н ь в.

Тут, як бачите, ще гість.
Борис Іванович... *(Пауза)*. Давайте разом
Поснідаємо. Поп'ємо чайку...
У мене є така старенька там,
Я зараз накажу... *(Швидко виходить)*.

Т е р л е ц ь к и й *(після паузи)*

А ви раненько
Сьогодні підвелись...

К о р е н е в

Так. Досить рано.

Т е р л е ц ь к и й

Були причини, мабуть, особливі?

К о р е н е в

І неприємні.

Т е р л е ц ь к и й

Он як? Співчуваю.

К о р е н е в

І вам так само.

Т е р л е ц ь к и й

А мені чому ж?..

К о р е н е в

Ви підвелись, здається, ще раніше.

(Гасить у кімнаті світло).

Повертається П а н а щ е н к о.

П а н а щ е н к о

Прошу до столу. Зараз буде чай.

К о р е н е в

Тарас Петрович, я до вас у справі.
Хоч, правда, вдосвіта. Та я побачив,
Що світиться у вас вікно. А справу,
Мені здається, відкладать не варто.

П а н а щ е н к о

До ваших послуг.

Т е р л е ц ь к и й

Я не заважаю?

П а н а щ е н к о

Ви заважать не можете, мій друже.
У мене таємниць нема від вас —
Мого співавтора... (До Коренєва).

Я весь увага.

К о р е н є в

Це дуже добре, що якраз присутній
Борис Іванович. Бо справа ця
Стосується, напевно, і його.

(Після паузи).

Я вірно зрозумів, Тарас Петрович:
Всі розрахунки по «Лівобережній»
Велись на певний ґрунт?

П а н а щ е н к о

Так, на пісок.

К о р е н є в

А якби інша вклинилась порода,
Це значно вам порушило б проект
Будови греблі?

П а н а щ е н к о

Безперечно, так.

Але, на щастя, нас це не бентежить.
Ґрунти там вивчені вже досконало,
В нас точні карти є.

К о р е н є в

Здається, вчора

Побіжно ми знайомилися з ними?

Т е р л е ц ь к и й

Так, ви їх бачили.

Коренев

А чи не можна б,
Тарас Петрович, ще раз, більш детально,
Мені їх переглянути?

Панащенко

Навіщо?
Борис Іванович їх перевірів.
І в мене та й у вас нема підстав
Йому не довіряти.

Терлецький *(встає)*

Ви пробачте.
Та я не знаю, де моя дружина,
Мені додому треба.

Панащенко

Що ж, ідіть.
Ідіть... І взагалі це дуже прикро.
Куди ж вона могла подітись справді...

Коренев

Дружина ваша зараз на «Десятій».

Терлецький

Ви звідки знаєте?

Коренев

Я їду звідти.

Панащенко *(радісно)*

От бачите, ви марно хвилювались.

Коренев

То як же з картами? Проглянем їх?

Панащенко

Гаразд. А що вас, власне, в них цікавить?
(Перегортає карти на столі).

Коренев

Мене цікавлять дані по «Десятій»,
Там, де була аварія.

Панащенко

Піски.

На всю глибіню піски. Я пам'ятаю.

(До Терлецького).

Ви їх підтвердили в той самий день,
Коли я мав летіти в міністерство.
Ще їздили до того... Черноліса. (Шукає карти).
Де ж цей район подівся?.. Та стривайте ж,
Ви тільки-но взяли їх...

Терлецький

Так, у мене.

Я ж вам казав: я ще раз перевірю.

(До Коренева).

Начальник бурової Черноліс,
Як виявилось, ледар і п'яниця,
Нам дані подавав, що там пісок.
На всю глибіню — пісок. Та я дізнався,
Що в нього там аварія була.
Я Черноліса вигнав і на вишку
Послав свою дружину...

Коренев

Зачекайте.

То хто ж відповідає за ваші карти?
П'яниця Черноліс?.. Ну як же можна
Таким, пробачте, даним довіряти?
Злочинна безтурботність. Ще й роботи
На березі розпочали до строку...
Будь ласка, дайте карти.

Терлецький

Це ж навіщо?

Ваш тон... І взагалі... Я не дозволю
Нотації читати тут. (До Панащенка). Ну от,
Я ж вам казав... казав...

П а н а щ е н к о

Степан Петрович...

Я знаю все про почуття складні,
Що мимоволі виникли між вами...
Це прикро. Але ж ви... і він... і я...
Ми всі повинні дбати, щоб як краще...
Борис Іванович...

Т е р л е ц ь к и й

Я ж вас просив:
Зніміть моє ім'я. Добра не буде.

П а н а щ е н к о

Ви знов своєї... (До Коренєва).
Та скажіть нарешті,
Що сталося у вас на тій «Десятій»?
Чому Ірина Карпівна всю ніч
Десь пропадала? Й карти ці... Невже ж
Міг Чорноліс?.. Кажіть, Степан Петрович.

К о р е н є в

Не знаю, в чому винен Чорноліс.
Не знаю, що показано в тих картах,
Які Борис Іванович хова.
Але отам, де має бути гребля,
Геологи намацали вапняк.

Т е р л е ц ь к и й

Хто вам сказав про це? Вона?.. Ірина?..
Вона вночі була у вас?..

П а н а щ е н к о

Замовкніть.

Тепер я розумію, де була
Ірина Карпівна. Вона ж геолог. (До Коренєва)
А далі, далі що?

К о р е н є в

Я наказав
Продовжувати дослідження ґрунтів.
А зараз доведеться всі роботи,
Що почали на березі ріки,
Негайно припинити.

Т е р л е ц ь к и й

Припинити?
Та це ж дискредитація проекту!

К о р е н е в

Проект будови треба доробляти,
Бо він спирався на брехливі дані!..
Таке становище, Тарас Петрович.

П а н а щ е н к о

Стривайте, як же так — брехливі дані?..
Та в мене ж всі конструкції кесонів,
Вся гребля полетить до чорта в зуби.
Ви розумієте, що це таке?
Я вас прошу — дізнайтеся, хто винен.
Таких карати треба. Не люблю
Жорстокості... Та скільки ж праці марно.
Державних грошей скільки полягло.
Це злочин... Злочин!

Т е р л е ц ь к и й

Пробклята робота!
Не міг я в землю лізти в кожній точці.
Є ж люди, фахівці, бодай їм чорт!
Радянські люди, як же не повірять?..
А ось тепер, коли стряслась біда,
Ви винуватить будете мене.
І ви — праві!..

П а н а щ е н к о

Хіба ж я так подумав?
Це нісенітниця. Адже собі самому
Ви не могли б таку вчинити шкоду.
Аварія... нездара буровий..
Ви знову перевірите ті карти,
Доповісте нам...

К о р е н е в

Я наполягаю
На спільній перевірці карт. Отут —
Зі мною, з вами. Зараз же, негайно.

Т е р л е ц ь к и й

Товариш Коренев, така образа?!
Т е р л е ц ь к и й

П а н а щ е н к о

Степан Петрович, як собі самому,
Терлецькому я довіряти звик.
Він стільки років відданої праці
Пожертвував мені, оцій роботі...
І негаразд, як справді особисте
Засліплює вам очі...

К о р е н е в

Особисте?..

П а н а щ е н к о

Борис Іванович з дружиною...

Т е р л е ц ь к и й

Не знаю,
Чи є тепер дружина в мене. Годі!
Я не боюсь, товаришу танкіст.
Я доведу це всім... Я нашу працю
Нікому шельмувати не дозволю.
Причина тут одна: між нами — жінка.

(Виходить).

П а н а щ е н к о *(іде за ним)*

Борис Іванович, заждіть... *(Повертається).*
Побіг.

К о р е н е в

А карти все-таки забрав з собою.

П а н а щ е н к о

Нервується. Прогавили ж вапняк.
Подумать боляче — в землі живій
Така безплідна погань приховалась.

К о р е н е в

І люди є такі, Тарас Петрович.

(Вклоняється, виходить).

З самоваром у руках входить бабуся.

Б а б у с я

Скипів чайок. А гості ваші де ж?

П а н а щ е н к о

А гості порозходились. Як дивно
Переплітаються шляхи людські.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Картина п'ята

На новій залізничній станції. Вокзал ще у рихтуванні. Майбутній пасажирський зал тимчасово пристосовується під приймальню й кабінет начальника будівництва. Від залізної печі, яка розділяє приміщення навпіл, пашисть жаром. На стіні рельєфний макет будови. Нашвидку розставлено меблі, знайомі нам з першої та третьої картин.

Крізь вікно видно семафори, рефлектори паровозів, сигнальні ліхтари. Мороз. Раз у раз зривається хурделиця.

Щ у р сидить за столом, клацає арифмометром, наспівує.

Щ у р

Чотири. Сім. Сто двадцять. Сорок вісім...
П'ятсот чотири. Тридцять, тридцять п'ять...

Входить Терлецький.

Т е р л е ц ь к и й

Стараетесь?

Щ у р

Стараюсь. Для начальства.
Нова мітла старі гріхи мете.

Т е р л е ц ь к и й *(оглянув приміщення)*

Майбутня резиденція?

Щ у р

Еге ж.
Сто три. Дванадцять. Триста сімдесят...
Дружина ваша в доброму здоров'ї?

Терлецький

Ще досі там, на буровій.

Щур

Дзвонили?

Терлецький

На жаль, дзвонив.

Щур

А що?

Терлецький

Жбурнула трубку.

Щур

Полаялись? Характерець...

Терлецький

Ну, досить!..

Балакали з тим йолопом?

Щур

Уже.

Учора навіть випили. Готовий.

Він тут, на розвантаженні вагонів.

Терлецький

Покличте.

Щур

Зараз?

Терлецький

Там нема нікого?

(Зазирнув у кабінет).

Покличте зараз. Або — ні. Працуйте.

Я сам його знайду.

Щур

Четверта путь.

Терлецький виходить.

Засмикався невдаха тедео.

Чути дівочу пісню:

Зацвіла калина у кінці двора.
Зацвіла калина, бо цвісти пора.
Зацвіла калина, молода дівчина
Милого чекає край Дніпра.

Щ у р

Кого там чорт несе? От не до речі...

Входять Н ю р а і К л а в а.

К л а в а (*тихо*)

Дивись, якого милого зустріли.

Щ у р

А, Нюрочка! Мов ягідка налита.
Зірви і з'їж.

Н ю р а

Не поламайте зуби!

Щ у р

Ще розкуштую. Парубок я добрий.

Н ю р а

Підтоптаний занадто.

Щ у р

Як для кого!
Ще є такі, що і від мене мліють.
Не молодий вже, та зате ласкавий.

Н ю р а

І де та ласка?

Щ у р

Спробуй обійми.
Не пошкодуеш.

Н ю р а

Я? Боюся лиха.
Розсиплетесь на складові частини!

Щ у р

Патякаєш! Та ще й під час роботи.

Н ю р а

Ану звільняйте бойовий рубіж!

Щ у р (*забирає арифмометр, папери*)

Розпутниці! (*Іде в кабінет*).

К л а в а

Який гидкий дідок!

Н ю р а

Геологічне непорозуміння!

Клава і Нюра співають, проводячи телефон:

Виглянув з-за хмари срібний молодик.
Виглянув з-за хмари та й у хмарі зник,
А вона чекає, милого немає,—
Не гуде знайомий грузовик.

Повертається Терлецький, за ним Черноліс.

Т е р л е ц ь к и й

Хвилинку!

Дівчата, скоро вже?

Н ю р а

Кінчаєм зараз. (*До Клави*).

З тобою напрацюєш. (*Дає провід*). На, тягни.

Виходять у кабінет.

Т е р л е ц ь к и й

Отут і поговоримо. Сідайте.

Ч о р н о л і с

Яка розмова?.. Адже завжди так:
Коли ти з щирим серцем, то тобі
У вічі плюнуть. Це вже неодмінно.

З кабінету повертається Щ у р, щільно зачиняючи за собою двері.

Щ у р

Василь Гаврилович... Ну, як з похмілля?
У мене голова ще трошки той... (*До Терлецького*).

Ну й п'є ж Василь Гаврилович. Орел!
Півлітра одним махом, і ні-ні!
На що вже я питець і то зів'яв.

Чорноліс

Це ви — питець? *(До Терлецького)*.
Заснув на півдорозі.
Я мертвого його додому ніс.

Щур

Ох, правда, правда... Голова тріщить.
Борис Іванович, дозволь мікстурки...
У мене там краплиночка десь є.
Для рівноваги...

Терлецький

Тільки я не бачив!..

Щур *(дістає горілку, до Терлецького)*

А може, й вам з морозцю? Десять грамів.

Терлецький

Ех, наливай! Погріємось.

Щур *(наливає в склянку)*

Ковтніть.

Терлецький

Ну, будьмо!

Щур

На здоров'ячко!

Терлецький *(надпив)*

Міцна...

Щур

Це з перчиком, щоб розігнати кров.
Тепер, Василь Гаврилович, пригубте.
(Наливає по вінця).

За справедливість. На здоров'я вам!

Чорноліс

За справедливість можна. *(П'є до дна).*

Щур

Браво, браво!..

Чорноліс

Оце мікстура!..

Щур

Сядьмо. Заховаю.

А то тепер за це... *(Ховає не випивши.
До Терлецького).*

За вами слово.

Терлецький

Отой наказ...

Чорноліс

Сто сорок, дріб-сімнадцять?

Щур

Запам'ятали?

Чорноліс *(б'є себе в груди)*

Він отут у мене.

Терлецький

А в мене він на совісті. Наказ
Неправильний. Як слід не розібрались.
Образили такого майстра!.. Я
Пробачення за той наказ прошу.

Чорноліс

Оце толково. Так тепер я можу
Назад на бурову?

Терлецький

Могли б, але...

Щур

Борис Іванович уже не в силі.
Новий начальник є. Важкий на руку...
Та ви ж, здається, зустрічались з ним?

Чорноліс
Зустрілись раз.

Щур
От-от. І що ж?

Чорноліс
До біса!
Не хочу більше мати справи з ним.

Щур
Ага, і ваше враження таке ж.
Чіпляється до всіх. Спинив роботи. *(На макет)*.
Оце тепер — ф'ю-ф'ю.

Чорноліс
А як же я?..

Щур
Тут нижче по Дніпру, біля лиману,
Є наша експедиція. Туди
Поїхали б. Там бурові потрібні.

Чорноліс
Чув, що потрібні.

Щур
Я б записку дав.

Терлецький
А за прогул і на дорогу — ось. *(Дає гроші)*.

Щур
За те, що ви ці дні не працювали.
Вам збиток. З нашої вини.

Чорноліс
Ну що ж...
Я й сам збирався на лиман.

Щур
Чудово.
Записку написати?

Чорноліс

Напишіть.

Щур пише записку.

Терлецький

До вас прохання в мене невеличке:
Тут зведення, з яких робились карти,
Товариш Щур оформити не встиг.
Ну й Коренев прискіпався, звичайно.
Загрожує. Тож виручіть старого,
Поставте підпис.

Чорноліс

Я? А все там чесно?

Терлецький

Нечесно діє Коренев. Це він
Всіх фахівців порозганяти хоче.

Чорноліс

Той може! (*Проглядає папери*)
Але ж я піску не брав!..

Терлецький

Через аварію. Коли б все справно,
Взяли б. До цього ж всюди був пісок.

Чорноліс

Та був усюди...

Щур (*дає записку*)

Старість пожалійте,
Василь Гаврилович...

Терлецький

Пуста формальність.
Адже на картах підпис мій стоїть,
І я один за все відповідаю.
Чи й ви його злякались?

Чорноліс

Я?.. (*До Щура*). Налий!

Та я самого чорта не злякаюсь!

Щ у р *(дає стакан)*

Живіть здорові!

Ч о р н о л і с *(випив)*

Де ті папірці?..

Щ у р *(подаючи зведення, які Чорноліс підписує)*

Ось тут... і тут... і тут... і тут...

Ч о р н о л і с

І тут!

(Розписується на потилиці Щура).

Щ у р

Таки орел ви!

Ч о р н о л і с

Пам'ятай, що в мене
Душа!.. Прощайте. На лиман!

Щ у р

А гроші?

Ч о р н о л і с

Ні, не візьму. А зрештою давай!
Востаннє погуляємо... *(Гукає)*. Дівчата!
Чорняві чи біляві... Де ви там?!

(Іде у кабінет).

Т е р л е ц ь к и й *(ховає папери)*

Ну от і все. Вина на Чорнолісі.

Щ у р

Скоріш би він помандрував звідсіль,
Було б надійніше.

Т е р л е ц ь к и й

А ви простежте. *(Виходить)*.

Ч о р н о л і с *(повертається)*

Не хочете? Ну й чорт вас забери!

Н ю р а *(навздогін)*

Шукай собі руду, як ти!

Ч о р н о л і с

Шукати?

Як гроші є, то знайдеться сама! *(До Щура)*.

Хіба не так? Ходімте до буфету!

Щ у р

І рада б в рай душа... та вже не здужа!

(Пішов у кабінет).

Входять Золотарьов, Білосвіт, Катеринич, монтажники. За ними Павлик та Андрій. У Павлика забинтовані руки.

Б і л о с в і т

Такий мороз у березні...

П а в л и к

Цю ніч

Я не забуду: відморозив руки.

А н д р і й

Бо недосвідчений: хапаєшся за все
Голіруч.

П а в л и к

До весілля заживе.

З о л о т а р ь о в

Отут погріємось. Підкиньте дров.

(До Павлика та Андрія).

Ви прямо з вишки?

П а в л и к

З вишки. Після зміни.

З о л о т а р ь о в

Поснідаєм, сідайте.

К а т е р и н и ч

Є курити?

П а в л и к

Візьми...

Робітники розташовуються біля печі, Н ю р а й К л а в а вештаються туди й назад, пораючись коло телефону.

Ч о р н о л і с

Колишні друзі? Здрастуйте. Привіт!
Є правда в світі. Хто кому вклонився?
Вони — мені! А ви — строчить в газету.
Писарчуки! (До Павлика). Тобі я не дивуюсь:
Ти ще зелений. Ти не знав ще гора.

П а в л и к

Хто? Я не знав?

А н д р і й

У нього батька вбили.
Героя-батька. Мати в катуваннях
В гестапо вмерла.

Ч о р н о л і с

І за все це ти
Різнорабочим став? Велика шана.
Ще й руки...

П а в л и к

Руки... Батько вчив мене
Любити труд і мозолясті руки.

З о л о т а р ь о в

Твій батько ким був?

А н д р і й

Генерал-майор.

Чорноліс (до Павлика)

Ну й дурень ти!

Золотарьов

Чого?

Чорноліс

Різнорабочий!

Павлик

Я сам сюди приїхав, добровільно.
Вечірню школу скоро закінчу
І майстром стану.

Чорноліс

Це ще ми побачим!

Павлик

Побачиш. Стану. Й не таким, як ти.
Якби ти майстром був своєї справи,
Не вигнали б...

Чорноліс

Вони ж мені вклонились!

Павлик

А хто повірить?

Чорноліс

Хто тобі повірить,
Що генеральський син?

Павлик

Нехай не вірять.

Другий

Він знижок не шукає, бачиш сам.

Золотарьов

В бою усякий своє діло робить.
Там честь одна — солдату й генералу,
Якщо вони герої. І в труді
Закон у нас той самий: більша шана
Різнорабочому, що, мов солдат,
Іде грудьми на труднощі, в атаку,

Ніж отакому майстрові, що плеще
Поганим язиком усякі брехні
І заважає людям працювати.
Мовчи! Не хочу й слухати. Приблуда!

Бі л о с в і т

Сідай, Василю, та поснідай з нами.

Ч о р н о л і с

Я — на суху? Ти що, здурів? Гайда
В буфет! Усіх частую персонально!

К а т е р и н и ч

А звідки в тебе гроші?

Ч о р н о л і с

Заробив.

П е р ш и й

Він спадщину від тітоньки одержав.

Т р е т і й

А може, душу чортові продав?

Ч о р н о л і с

Продав?.. Ти звідки знаєш? Бреше він!
От я тебе продам!..

Ч е т в е р т и й

Знов бешкетуєш?
Навколішках давно стояв?.. (Сміється).

Ч о р н о л і с

Та гетьте!
Пожартувать не можна. (До Білосвіта).
Йдем хоч ти.

Бі л о с в і т

Робота жде.

Ч о р н о л і с

Та що тут за робота!
Вантажиш, розвантажувеш. Везуть
Непотріб всякий..

Перший

Техніка — непотріб?

Чорноліс

Хай техніка. А саджанці на чорта?
Аж дві платформи. І знайшли коли.
Піди на берег...

Катеринич

Що там?

Чорноліс

Мертва тиша.

Зашилися. *(На макет)*. Оце тепер — ф'ю-ф'ю!

З кабінету виходить Щур. Прямує до виходу.

Золотарьов

Роботи тимчасово припинили.
Щось там негоже трапилось з проектом.

Чорноліс

Накрутять угорі, а ти висьорбуй.
Це все новий начальникок...

Щур

Смачного!

З морозцю грієтесь?

Білосвіт

Зайшли на вогник.

Щур

Буває ж отаке. І не повіриш.
Монтажники вантажниками стали!..

(Виходить).

Катеринич

Чого це він?

Чорноліс

А що, хіба не так?
Жаліє вас, прославлену бригаду.
Злетіли ж ви тепер з передових!..

Перший

Йди на «Десяту». Там поспалиш зуби.

Третій

Славетний майстер! Вапняки прогавив.

Чорноліс

Де вапняки?..

Другий

У тебе ж, на «Десятій».

Андрій

Тю-тю, не знає!

Третій

У чайній проспав!

Чорноліс

Аварія ж...

Павлик

От з неї й почалось.

Чорноліс

Та брешете! Товариш Щур!

(Виходить).

Четвертий

А він таки проспав.

Золотарьов

Либонь, пора.

Погрілися, перекурили — годі!

Що не базікать, а робота жде.

Монтажники виходять.

Павлик *(спинився перед макетом)*

Невже тут буде море?.. Справжнє море...

Андрій

Звичайно, буде. Он уже й русалки.

Кирпаті, правда...

Н ю р а

Хто це, ми кирпаті?
Ти звідки взявсь такий? Йому русалки
Привиділись. Сопливий водяник!

П а в л и к (*жартома*)

Пробач, він помиливсь: ти не русалка...
Ти просто — відьма з Лисої гори!

Хлопці тікають.

Н ю р а

Держи! Держи їх!.. Ач, які завзяті.

К л а в а

Хороший він. Бач, руки відморозив...

Н ю р а

З таким би я світ за очі пішла,
Коли б... літ десять скинути могла!

Клава і Нюра зітхають і співають далі.

Одцвіла калина у кінці двора,
Одцвіла калина, одцвісти пора.
Одцвіла калина, молода дівчина
Сльози проливає край Дніпра.

Вбігає Федора з саджанцями в руках.

За нею, теж несучи саджанці, неохоче входить Катеринич.

Ф е д о р а

Сюди, до печі. Треба врятувати!
Невже мороз убив їх?

К а т е р и н и ч

Ех, Федоро!

Поглянь довкола. Руки опустились.
А ти ще з цим.

Ф е д о р а

Майбутні наші парки.
Не кидай. Обережно!

К а т е р и н и ч

Ет!

Федора

Семене!

Чого сумний?.. Я так тебе люблю.

Катеринич

І я люблю. Та зараз не до цього!
Я батькові твому обіцяв,
Що зодягну... що хату побудую.
Наплутав хтось, чи що, а нам — простій.
Де той начальник? Ні, піду я звідси!..
Кинь хмиз оцей. Навіщо він тобі?

Федора

Колись з цих саджанців розквітне сад...
В саду, у затишку, якихось двоє
Закоханих згадають нас...

Катеринич

Аякже!

Живи надіями. А я не хочу! (*Виходить*).

Федора

Який-бо ти... Який-бо ти черствий...

(*Втирає сльози*).

Нюра

Ну, от скінчили ми. (*В трубку*). Алло! Галина?
Приймай об'єкт. Новий наряд? Далеко?
На третьому кварталі? Єсть! (*Поклала трубку*).
Ходім!

Клава

Федора плаче.

Нюра

Ви хіба знайомі?

Клава

Це трактористка. Краща у районі.
Я фото бачила в газеті.

Нюра (*до Федори*)

Кинь!

Не плач. Напевно, він тебе образив?

Федора

Ні, він не міг образити.

Нюра

Жених?

Федора

Ні, чоловік.

Нюра

Заміжня?

Федора

Через нього
Я всіх покинула... і Лепетиху...
А в нього серце наче кам'яне.

Нюра

Заміжня й плачеш... Що вже нам казати!

Клава

Без женихів, чоловіків. Хоч хлопці
Довкола в'ються, а женитись...

Нюра

Дзуськи!

Клава *(схлипує)*

Як в пісні тій...

Нюра

Лий сльози край Дніпра!..

Всі трє з насолодою плачуть. Входить Коренєв.

Коренєв

Що тут таке?

Нюра

Ой, хто?

Коренєв

Що за мана?

Федора (до дівчат)

Допоможіть! (Збирає саджанці).

Нюра

Це ми... це ви... Вона...
Я — Нюра з АТС.

Коренев

Так, зрозуміло.
Але що сталось?

Нюра

Незвичайне діло.
Прислали саджанці...

Коренев

І зразу в плач?

Нюра

А що робить?

Федора

Та їх уб'ють морози.

Коренев

Зв'язок встановлено?

Нюра

Об'єкт здали.
Дозвольте іти?

Коренев

Ідіть.

Нюра

Пішли.

Дівчата виходять.

Коренев (по телефону)

Диспетчера дороги. Так, це я.
Товаришу диспетчер! На роз'їзді
Між Степовим і нами вже годину
Стоїть під семафором ешелон.
Підйомні крани там. Із Волго-Дону.
Я добре розумію. Але й ви

Повинні зрозуміти: ми вручну
Скласти розвантажують. В нас люди
Ночей не сплять, морозять руки... Ви ж
Додумались затримать ешелон,
Який везе нам техніку! От-от...
Поправите?.. Чекаємо. *(Кладе трубку)*.

Повертається Катеринич.
Підходить до Коренева, подає папірець.

Коренев

Ще що?

Катеринич

Та ось, як бачите: подав заяву.

Увійшла Федора, сплилась коло дверей, її не помічають.

Коренев

З будови просишся?

Катеринич

Яка ж будова?
Чи тут заробиш... Я тепер жонатий.
А там, гляди, ще, може, будуть діти...

Коренев

Далеко дивишся вперед.

Катеринич

Аякже...

А що?

Коренев

Сліпими дивишся очима.

Катеринич

Хто — я? Спитайте: працював я добре.
Та що ж, коли мені на хату треба.
Подамся звідсіля. Візьму Федору.
Що тут, у вас...

Коренев

Ще нелади. Це так.
Не сразу сонце світить у віконце.
Що ж, і твоя дружина йде з бригади?

К а т е р и н и ч

Ну, а чого ж? Від мене не відступить.
Що їй бригада?

К о р е н е в

Кидаєте, значить?

К а т е р и н и ч

У кожного своя мета в житті.
То як, одпустите?

К о р е н е в *(пише на заяві)*

Иди.

К а т е р и н и ч

Бувайте!

(Іде, зустрічається з Федорою).

Ф е д о р а

Вернись, заяву поклади на стіл.

К а т е р и н и ч

Ще чого?.. Дивись же, відпустили.
Ходи зі мною.

Ф е д о р а

Не піду з будови.

К а т е р и н и ч

Так тут — простій.

Ф е д о р а

Тим більше не піду.

К а т е р и н и ч

Федоро!

Ф е д о р а

Що?

К а т е р и н и ч

Та не ганьби мене.

Федора

Ти сам себе ганьбиш перед людьми.
А як товаришам у вічі глянеш?
Чи, може, утечеш, не попрощавшись
З бригадою...

Катеринич

Для тебе ж це, збагни.
Щоб більше грошей. Побудуем хату —
Куточок свій. Чи ти цього не хочеш?
Яка ж тоді любов?

Федора

Любов, Семене,
Не пуга на ногах, а дужі крила.
Така моя любов. Мені потрібен
Не закуток малий, а цілий світ.

Катеринич

Та що ж це, в жінки дозволу просити?
Розумні люди кажуть: куди голка,
Туди і нитка. А якщо ти так,
Супроти мене,— зоставайся! (*Іде*).

Коренев

Стій!

Семене, де ти взяв її таку
Отут, серед степів? Де?

Катеринич

В Лепетисі.

А що хіба?..

Коренев

Не знаєш, а нема
В тій Лепетисі ще душі такої,
Краси такої?.. Я б усе віддав
І пішки біг би в вашу Лепетиху,
Коли б там ще була така... Коли б
Мене таким коханням покохала.

Федора

Ой, що це ви?

Коренев

Гй-богу, не брешу!
Стривай... А може, і сама Федора
За мене піде? Ти ж ідеш від неї.

Катеринич

Та я погарячився. Я її
Нікому не віддам.

Коренев

«Погарячився»...
Вона твою вину взяла на себе
Перед бригадою. Забув? Ех ти!..
Тобі товариші тому й простили,
Бо зрозуміли, хто вона така!
Всі зрозуміли, тільки ти один...

Катеринич

Кажу ж — погарячився. От іще...

Коренев

Повір мені: не кожному щастить
Таку красу зустріти у житті,
І відданість таку... і вірність. Отже,
Не починайте спільний шлях з образ.
Ну, а вже станеться... Навчись прощати
Заради друга... коли гідний друг,
Коли зумів спокутувати провину.
Простиш йому, Федоро?

Федора

Все прощу.

Коренев

Така її любов.

Катеринич

Прости, кохана!

Коренев

А хата ж як?

Катеринич

Нехай уже без хати.

Коренев

Чому ж без хати? Хата всім потрібна.
Та ще потрібніше — уміти жити
В тій хаті. От що: дай сюди заяву. (*Пише*).
Отак. Обох у комплексну бригаду,
На будівництво житлових кварталів.
Будуйте всім хати: собі, мені,
Усій бригаді вашій... І отим,
Що з ешелонами на допомогу
До нас щодня з усіх усюдів ідуть.
Ім теж потрібна хата. Чи лише
Тобі одному?

Катеринич

Звісно... Всім потрібно.

Коренев

Ідіть.

Федора (*на саджанці*)

Я їх візьму.

Коренев (*підняв деревце*)

Глядіть — який!

Федора

Мороз не вбив їх?

Коренев

І не вб'є ніколи.
У цьому пагінку майбутній дуб,
Що сотні років красуватись буде.

Входять Панащенко, Терлецький,
літній інженер.

Панащенко (*тре з морозу вухо*)

З весною вас!.. Там бачив, підтягли
Підйомні крани...

Літній інженер

Ешелон прибув.

Коренев

Монтажників Золотарьова ставте
Збирати крани! І вручну щоб більше
Ніхто не розвантажував.

Літній інженер

Гаразд.

Коренев

А Катеринича й його дружину
Переведіть на будівництво міста.
І крани їм дасте. Нехай будують.

Федора

За все спасибі вам.

Коренев

Щасти вам, друзі!

Катеринич, Федора та літній інженер виходять.

Панащенко

Я знов з лабораторії. Погано.
Аналізи ґрунтів такі невтішні
З «Лівобережної»...

Коренев

Тарас Петрович,
А інші дані? Чи вони надійні,
Якщо так наспіх досліди велись?
Мене турбує не лише «Десята».

Панащенко

Гадаєте?.. Присяду. Не зважайте!
Вже серце, як отой зіпсутий поршень,
Посмикує. Та я не піддаюсь!
Що ж, будем працювати. Всі, гуртом...
Чи як?

Терлецький

Товариш Коренев, напевно,
Образився на мене... Справді, я
Поводився тоді... Моє інтимне
Завадило мені...

Панащенко

Про це не треба.
Ми ваше збудження вам пробачаєм...

Терлецький

І з тими картами недобре вийшло.

Панащенко

Ті карти я дозволив вам узяти.

Терлецький

Вони ось тут... Та й зведення до них.

(До Коренева).

То, може, справді так, як ви хотіли,
Утрюх проглянемо?

Панащенко

Так, так, утрюх!
Гуртом і батька легше бити!..

Коренев

Проглянем.

Входить Ірина, стомлена,
в брезентовому плащі поверх кожуха.

Ірина

Пробачте. Здрастуйте. Я на хвилинку.
Борис Іванович, ключі у тебе?
Мені додому треба.

Терлецький

От, спасибі!..
Згадали, що у вас є дім...

Коренев *(до Панащенка)*

То пройдем
До кабінету. Там зручніше буде.

Коренев і Панащенко ідуть у кабінет.

Т е р л е ц ь к и й

Це ж треба втратити не тільки совість,
А й сором!..

І р и н а

Тихше. Там почують...

Т е р л е ц ь к и й

Хай

Послухають про подвиги твої,
Подвійна зраднице!..

І р и н а

Це я?

Т е р л е ц ь к и й

А хто ж?

Його ти зрадила в моєму ліжку,
А зараз зраджуєш мене...

І р и н а

Борисе...

Як можеш ти такі слова — мені...
Дружині... жінці, що тебе кохає?..

Т е р л е ц ь к и й

Кохає? Брешеш! Ти мене ніколи...
Ніколи не кохала!..

І р и н а

Годі! Ключ...

Піду умиюсь, з'їм чогось. Ми потім,
Коли ти заспокоїшся, з'ясуєм —
Хто більше любить з нас... і поважає!..
Чи я... Чи ти мене.

Т е р л е ц ь к и й

Але ж йому

Ти про вапняк розповіла?

І р и н а

Так, я.

Заради щастя нашого, Борисе.
Заради тебе... Щоб тебе спинити
На хибному шляху...

Терлецький

Заради мене,—
Це ж просто смішно,— ти біжиш до того,
Кого ненавиджу я всі ці роки!
Про кого навіть спогад, як сокира,
Висів над головою... День у день
Я ждав, що він повернеться...

Ірина

Ти ждав...
Як — ждав?.. Та ми ж його вважали мертвим.

Терлецький

Вертаються і мертві.

Ірина

Ні, стривай,
Ти, може, знав, що він живий?

Терлецький

Не знав.
А якби й знав, то що ж, я мав признатись
І зруйнувати спокій твій?

Ірина

Це ти...
Це ти йому... у госпіталь листа?
Це він казав про тебе?..

Входить п'яний Чорноліс,
шттовхаючи поперед себе Щура.

Чорноліс

Не пручайся!
О, тут уся компанія прикупі!
Якраз всі тутечки...

Терлецький

Ось ключ, Ірино.
Іди додому...

Чорноліс

Та який там ключ!.. (До Ірини).
Кажи мені: ти в мене на «Десятій»
Береш вапняк?

Ірина

Беру. А що?

Чорноліс (до Терлецького)

Ну от!

За сто карбованців хотів купити
У мене совість... в душу мені плюнув!
Ану де зведення? Давай назад!

Терлецький

Ви, тихше!

Щур

Ми пояснювали ж вам...

Терлецький

Ірино, ти хотіла йти додому.

Чорноліс

Мерщій мені! Збираюсь на лиман.
Щоб ви тут виздыхали всі! І ти...
І ти... І ти... і ваш новий начальник.
Ось ваші гроші!.. (Жбурляє гроші).

Щур

Тут не всі.

Чорноліс

Лічи.

Ірина

Яка ганьба!..

Чорноліс

Ось — десять, двадцять п'ять...
А решту я відам. Дай папірці.
Ну, де ж вони? Я сам знайду! (Шукає на столі).

Терлецький

Ви вигадали казна-що!

Ви п'яні!

Чорноліс

Хто — я?

Я вигадав? Підлестили мене,
Що там пісок... я підписав...

Щур

Ну й що?

Товариша Терлецького там підпис.
І він за все відповідати буде.
А ви... ви їдьте. (*Повертає ті самі гроші*).
Це вам на дорогу.

Терлецький (*дає ще гроші*)

Ось — двісті... триста... На, бери і згинь!

Чорноліс

Три сотні?

Щур

Я квиточок вам куплю
За власні гроші. Хай вже буде так.
І ні про що не думайте. Ми ж тут
Лишаємось... Оформимо...

Чорноліс

Ні, мало.

Давай п'ятсот!

Щур

Він збожеволів!

Чорноліс

Так!

Я душу продаю, як той казав...
Чортяки! Заплатіть, а то я вас!..

Терлецький

Немає більш з собою.

Чорноліс

Пошукай!

Терлецький

Ірино, може, в тебе є?

Щ у р

Візьміть. (Дає сотню).
Чотириста, і ні копійки більш!

Ч о р н о л і с

Був Черноліс. Була душа у нього. (Взяв гроші).
Так знайте ж всі: продав її... пропив...

Т е р л е ц ь к и й

Ідіть уже.

Ч о р н о л і с

Женеш?.. Мене?.. У шию?..
Ти не чіпай. Не смій... Я сам піду!

(Виходить).

Т е р л е ц ь к и й (кидається до Щура)

Я ж вас просив простежити!

Щ у р

Я стежив.
Та принесло монтажників сюди.
Вони і збаламутили...

Т е р л е ц ь к и й

Прокляття!
А все через оті фальшиві карти.
Через оте фальцфейнівське добро!

Щ у р

Та схаменіться. Ми ж тут не самі.

Т е р л е ц ь к и й

Нікому не довіришся... нікому!
Всі зраджують...

І р и н а

Колись мені сказав
Один хороший друг, йдучи на фронт:
«Ірино, щастя люди здобувають
Лиш чистими руками. Пам'ятай:

До нього крізь життя — пряма дорога.
На манівцях не стрінеш ти його».
Степан Петрович, ви були праві.

(Йде до кабінету).

Т е р л е ц ь к и й *(підбіг до неї)*

Куди ти? Стій! До нього знов?! Повія!!!

Б'є її по обличчю. Ірина скрикує. З кабінету виходять
Панащенко та Коренев.

П а н а щ е н к о

Що тут таке? Що трапилось?.. Як можна?!

Ірина, закривши обличчя руками, ридає.

Щ у р

Тарас Петрович, тут родинні справи.
Нам краще не втручатися. Буває...
Тут суто особиста річ...

П а н а щ е н к о

Ірино...

Ірино Карпівно... не треба, рідна...
Не треба так до серця...

І р и н а

Я не можу
Мовчать про це... Не довіряйте картам...
І зведенням... Вони у них фальшиві!

П а н а щ е н к о

Борис Іванович, що все це значить?
Фальшиві карти?.. Вчинок ваш... Кажіть.

Т е р л е ц ь к и й

Тарас Петрович, потім... все скажу...
Я поясню вам потім...

П а н а щ е н к о

Говоріть! *(Кричить).*
Я вимагаю: зараз же, негайно!..

Щ у р

Ну, посварились чоловік і жінка,
При чому карти тут? Не уявляю.

І р и н а

Не уявляєте?.. Негідник! Ви ж...
Це ж ви удвох... і з вами той п'яниця...
Яка ганьба!.. Тепер я зрозуміла,
Чого мене на вишку не пускали.

Щ у р

Істерика... Образи... Ні, пробачте,
Вже з мене досить. Я стара людина
І маю гідність. Я піду.

К о р е н ь в (до Щура)

Хвилинку!
Прошу вас сісти. (До Ірини). Добре розумію
Ваш стан, Ірино Карпівно. Але
Нам конче треба знати все в цій справі,
Тож заспокойтесь і розповідайте.

Т е р л е ц ь к и й

Чого ви хочете від неї? Мало
Вам нашого приниження. З тих пір,
Як ви з'явилися тут, нема спокою
Нікому з нас. Коли проект робили,
Де ви були? Приїхав на готове
І ринється у смітті. Стільки праці
Ми в цю будову вклали. Он газети
Щодня писали про мою роботу.
А він тепер... Це — помста!

П а н а щ е н к о

Досить. Чув
Не раз про це. Я відповіді жду!
Кажіть: ті карти й зведення фальшиві?

Т е р л е ц ь к и й

Та що це — допит?

Панащенко

Так, і суд.

Терлецький

Облиште.

Панащенко

І я не тільки прокурор, суддя,
А й захисник. Я вірити не хочу,
Що учень мій, уся моя надія,
З фальшивим серцем біля мене жив.

Терлецький

Гаразд, судіть, та тільки справедливо.
І зважте на обставини, в яких
Ми з вами мимоволі опинились.
Встановлено суворі строки... Треба
Затверджувать проект. Ми не встигали
З дослідженням ґрунтів... Ну й я рішився...
Ви ж знаєте, я все робив для вас.
До строку будівництво розпочав.
Я дбав, щоб ви могли на схилі літ
Якнайскоріш свої завітні мрії
Побачити в залізі, у бетоні.
І от стою, немов перед судом.

Щур

Перед судом?.. Та варто б нагадати
Старе прислів'ячко: «А судді — хто?»
Тарас Петрович, ви хіба не знали,
Що дані ми берем з стареньких карт?
Я вам обом не раз доповідав.
Чого ж тепер вдавать перед начальством...

Панащенко

Ви безсоромно брешете!

Щур

Е, ні!

Кричати я на себе не дозволю:
Я чесний трудівник. Радянській владі
Я все життя віддав... Усе життя...
Борис Іванович, скажіть нарешті:
Професор знав про наші карти?

Терлецький (після паузи)

Знав.

Щур

А що?

Ірина (до Коренєва)

Ні, ні, не вірте їм!

Панащенко

Ірино,

Ваш чоловік... співавтор мій... падлюка!

(Схопився за груди. Падає).

Коренєв

Тарас Петрович...

Панащенко

Як я помилився...

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Картина шоста

За Дніпром заходить сонце. У молодому парку відчувається подих весни. На веранді нового житлового будинку на розкладному ліжку напівлежить Панащенко. Коло невеличкого столика з самоваром Ірина перетирає посуд,— тільки-но пили чай. Нюра і Клава вештаються, проводячи в кімнату телефон. В парку, над річкою, Федора з дівчатами саджають деревця, співають пісню. Вдалині — панорама будови. Раптом лунають вибухи.

Панащенко

Весняний грім. Ви чуєте?

Клава

Це що?

Панащенко

Це рвуть вапняк. Не скрізь зацементуем.

Подекуди з дороги геть.

Берегом ідуть Андрій і Павлик. Зупинились, слухають.

А н д р і й
Неначе битва йде. Гуркоче...

Н ю р а (до Клави)
Диви, твій Павлик.

П а в л и к
Ого, Федора вже коло дерев.

А н д р і й
Такий дай волю — всі степи засадить!

Ф е д о р а
Гей, парубки, ідіть допомагайте.

А н д р і й
А що на них ростиме?

Д і в ч н н а
Апельсини!

Ф е д о р а
Ні, кавуни! Приходь тоді у парк,
Відпочивати в затінку!

А н д р і й
Спасибі,
Щоб кавуном по голові?

Н ю р а (з драбини)
Нічого!
Твоя не трісне.

А н д р і й
Хто це?

Н ю р а
Репродуктор!

А н д р і й
Стривай мені!..

Ф е д о р а
Ідіть копайте ями
Туди, аж до Дніпра...

Павлик (до Андрія)

Бери лопату.

Андрій (підняв угору лопату)

Кирпатеньким русалочкам — салют!

Нюра

Ось злізу, то й лопата не поможе!..

Ірино Карпівно, чого сумні?

Давайте заспіваємо.

Ірина

Давайте...

Нюра і Клава заспівають свою пісню.

Панащенко слухає, задрімав. У Ірини на очах сльози.

Клава

Ну от, розвеселили.

Нюра

Все це ти.

Мінором тягнеш.

Клава

Що це за мінор?

Нюра

Не знаєш? Той, що заряджає міни.

Клава

Які тут міни!..

Нюра

Міни всюди є.

Клава

Брешн...

Нюра

Не вір! А я тобі пораджу:

Ти краще Павлика пильнуй.

К л а в а

А що?

Н ю р а (*до Ірини*)

З кохання сохне, а йому байдуже.

К л а в а

Вигадуєш!..

І р и н а

Вона жартує, Клаво.

Н ю р а (*до Клави*)

Ну-ну, будь ласка, без переживань!

Входять Коренев, молодий інженер
та Золотарьов.

К о р е н е в

Садівникам — привіт!

Ф е д о р а

Степан Петрович!

Не вистачає саджанців.

К о р е н е в (*на інженера*)

До нього!

Це він випишував.

М о л о д и й і н ж е н е р

Та скільки ж можна!

Вже возим аж з-під Києва..

Ф е д о р а

Возіть!

Не хватить саджанців, ми вас вкопаєм —
Ростіть тополю.

М о л о д и й і н ж е н е р

Я й так вже вигнавсь!

Добуду краще саджанців.

Федора

Глядіть!

Золотарьов

Федоро, здрастуй. Де ж твій будівник?

Федора

Хто, мій Семен? На третьому кварталі
Затримався. Одержує наряди.
Він вам потрібний? Скоро буде тут.

Коренев

Ти з ним тепер держись. Він — бригадир.

Золотарьов

Зростають люди.

Федора

З вашої ж бригади!..

Золотарьов

Скажи йому: там ліс прибув на пристань.

Коренев (*на веранді*)

Ну як наш хворий?

Ірина

Тихше. Задрімав.

Коренев (*пошепки*)

Температура?

Панащенко

Як завжди, нормальна.

Вітаються.

Ірина

Вам не пора в кімнату?

Панащенко

Не женіть.

Тут веселіш. Співають. Юність...

Коренев

Юність.

Ірина *(дає ліки)*

Приймайте краплі.

Панащенко *(зітхнув)*

Як пішло на ліки...

Ірина

Здоровим будеш!

Панащенко *(п'є, кривиться)*

Ні, пропав навіки.

Коренев *(на телефоністок)*

А ці що роблять тут?

Нюра

Зв'язок із світом.

Коренев

Що — телефон? Та я ж заборонив.
Тут дзеленчатиме...

Ірина

Я воювала.

Не слухає Тарас Петрович...

Панащенко *(сміється)*

Чули ж —

Зв'язок із світом. Як мені без нього?

Коренев

Що з вами вдієш!

Панащенко

Ну, розповідайте.

Ще не знайшли Щура?

Коренев

Утік, пройдисвіт.

Утік і мов крізь землю провалився.
Напевно, хоче замести сліди.

З о л о т а р ь о в

Та я його, либонь, останнім бачив
Над кручею. Дивився за Дніпро.
А я й не здогадався.

К о р е н ь в

Не біда.
Затримають. Земля у нас така,
Що для пройдисвітів нема шляхів.

П а н а щ е н к о

Це правда, правда. Та ще є на світі
Сліпці окремі, отакі, як я...

І р и н а

Хто хоче чаю?

З о л о т а р ь о в

Дякуєм. Налийте.

М о л о д и й і н ж е н е р

Я теплої води не п'ю ніколи.
З криниці, з джерела — оце напій!

К о р е н ь в

Е, не кажіть, чайок...

І р и н а

Налить?

К о р е н ь в

Аякже.

М о л о д и й і н ж е н е р

Ви — сибіряк. З дитинства, мабуть, звикли.

З о л о т а р ь о в

Сибір... Якутія... У нас тепер
Ще градусів із тридцять п'ять морозу.

П а н а щ е н к о

Та зими й тут були. Я родом звідси.
Це зараз, що не рік — нові сюрпризи.

У січні — дощ. У березні — мороз.
А через тиждень, бачите, весна.

(Тихо до Коренєва).

А як той другий?..

Коренєв

Іде в міністерство.

Нюра

Дзвонив в Москву сьогодні з АТС.
Здається, скаржився!..

Коренєв

Там розберуться.

А вам своїми б справами займатись,
Товариш Нюра з АТС.

Нюра

Еге ж... *(До Клави).*

Що ловиш гав тут? Зачищай кімці!

Панащенко

Я не прошу собі цю сліпоту.
Якийсь там успіх... Трохи похвалили,
І ми вже — над всіма!.. А поруч люди
Розмінюють на стерті мідяки
Прислужництва, брудного кар'єризму
Свої знання, а інколи й талант.
І ми цього не бачим. Доручаєм
Народні справи в руки шахраїв.
Оце тобі наука, вчений дурню!..

(Підводиться).

Ну, за роботу, за роботу, друзі!

(До Ірини, благально).

Ми — півгодинки...

Ірина

То я вас не знаю?..

Молодий інженер

Тарас Петрович, в мене ще є думка
Щодо намиву греблі...

З о л о т а р ь о в

Ми прийшли

Порадитися з вами.

П а н а щ е н к о

Добре, добре.

К о р е н е в

На пристані розпочали роботи...

Ідуть у кімнату.

(Загримується, до Ньюри і Клави).

Ага, дівчата. Виконроб просив,
Щоб на будову пристані йому
Дали зв'язок. Як скінчите...

Н ю р а

Скінчили.

Об'єкт в експлуатацію іде.

К о р е н е в

То передайте там...

Н ю р а

Гаразд. Ми — миттю!

Побігли.

К о р е н е в

От блискавка...

(Іде до кімнати).

І р и н а *(поборовши вагання)*

Степан Петрович... Я...

Я ще тоді хотіла вас спитати.

Та не рішилась... а сьогодні мушу.

Отой ваш друг... танкіст... що на війні

Садив дерева в знак свого кохання...

У госпіталь... який він лист одержав?

К о р е н е в

Я говорив: лист від її коханця.

Чи, може, чоловіка — як зручніш. *(Іде).*

Ірина

Іше, Степан... іще одне питання:
А він, ваш друг... він вам не розповів,
Що саме в тій листі...

Коренев

Ірино, досить.
Це вмерло й не воскресне вже, а втім.
Ти ж лист сама, напевне, диктувала,
Я пам'ятаю, ось він — слово в слово:
«Ми з вами незнайомі... і я пишу вам не від себе, а за
проханням вашої колишньої дружини, яка стала
моєю навіки. Той, хто не зумів забезпечити жінці міні-
мальних умов, хоч мав змогу це зробити, втратив
право на жінку. Вона дуже просить забути її і біль-
ше не турбувати листами, навіть і з госпіталю».

А далі підпис. Підпис вам відомий.

Ірина

Фальшивий лист... фальшиве все життя...

Коренев

Не розумію. Ви про що?

Ірина

Це вже
Тепер не має значення, Степане,
Але я вірила, що вас нема,
Що ви загинули під Ленінградом.
Тому я й Коренева.

Коренев

Як же так?
Після поранення я ж вам писав.

Ірина

Листа я не отримала. Не знаю.
Лист не дійшов до мене.

Коренев

Він його
Перехопив?

І р и н а

Отож-бо. Я прошить
Пробачення у вас не маю права!
Іще до звістки про загибель вашу
Я зрадила вас. Перейшла до нього.
Про що ми знаєм в дев'ятнадцять років'
Але ж у госпіталь листа... Такого
Я б не змогла... Чекають вас... Ідять.

Ірина сходить з веранди в парк. Знову пісня. Коренев повільно йде
в кімнату. Берегом прямує Катеринич.

К а т е р и н и ч

Федоро!

Ф е д о р а

А, Семен. Уже прийшов?

К а т е р и н и ч

Та ні, я на хвилинку. Поспішаю.
Біжу на пристань. Там плоти швартують.
Аж з Білорусії прибув нам ліс.

Ф е д о р а

Казав Золотарьов.

К а т е р и н и ч

Це я заскочив
Тобі ось передати...

Ф е д о р а

Що, цукерки?

К а т е р и н и ч

Кисленькі, спробуй. Це тобі якраз...

Ф е д о р а

У, безсоромний...

К а т е р и н и ч

Бережись, кохана! *(Цілує, біжить)*.

Федора

Та не барися!.. (Побачила Ірину).
А, це ви...

Ірина

Нічого.

Щасливі ви?

Федора

Та... навіжений він.
Приніс цукерки ось.

Ірина

Ждете дитину?

Федора

Так, хочу сина. Щоб на нього схожий.
А назвемо, як буде син, Степаном.

Ірина

Чому Степаном?

Федора

Друг у нас тут є,
На будівництві. Дуже гарний друг.

Ірина

Степан Петрович?

Федора

Так, Степан Петрович.
Чутливий він. Підтримав нас. От тільки,
Я чула, в особистому житті
У нього трапилась якась пригода,
І зараз він самотній.

Ірина

Покохав
Він жінку, що його не зрозуміла...

Федора

Ви знаєте?

Ірина

Я чула теж. Примхливу
І легкодумну... І вона в війну
Покинула його.

Федора

Не вірю. Що ви!..
Такого чоловіка?

Ірина

Так. Пішла
На манівцях шукати щастя з іншим.

Федора

І він за нею тужить? За такою?!

Ірина

Не знаю... Хворий там. Піду. Щастя вам.
(Іде в кімнату).

Федора *(стоїть, замислилась)*

Й не покохав же отаку... як ця.

Награючи на акордеоні, входить Чорноліс, за ним Білосвіт.
Гучними акордами лунає пісня:

Від вечірньої зірниці
До ранкової зорі
До дівчини-чарівниці
Ходять хлопці-теслярі.

Тешуть вікна, тешуть двері,
Тешуть стіни. Не біда!
Бо дівчина, мов калина,
Прехороша, молода!

А в дівчини грізна мати.
На порозі зустріча.
Я тим часом — від дівчати
Крізь вікно навікача.

Тешуть вікна, тешуть двері.
Тешуть стіни. Не біда!
Бо дівчина, мов калина,
Чорнобрива, молода!

Чорноліс

Співаємо, гуляємо, а що?
Це, може, я востаннє веселюся.
Якась комісія... А що я — винен?
Ти згоден?

Білосвіт

Згоден. Далєбі. Але
Ти б помирився...

Чорноліс

З ким?

Білосвіт

Хіба ж я знаю.
Та краще, коли все ладком, ладком.

Чорноліс

Та що ладком? Яка моя вина?
Їїх розкрию... Кривдою взяли,
Штовхнули на аварію, а потім
Ще й в душу плюнули!..

Федора

Не галасуй.
Там хворий чоловік. Прямуйте звідси!

Білосвіт

Ходім, Василю. Випив же на гріш,
А галасу зчиняєш...

Чорноліс

Нащо ж пити,
Якщо без галасу? Тоді пий чай,
Крем-соду, пиво... Пиво? Ні, не можна.
Ти згоден?

Білосвіт

Згоден.

Чорноліс

То ходім в чайну.

Біло світ

Ми ж тільки звідти.

Чорноліс

А куди ж іти?
Покликали з лиману... Не боюся!
Чого мені лякатися?.. Ти згоден?

Біло світ

Та згоден, згоден... ти б мені, Василю,
Все розказав як слід.

Чорноліс

Ходім зі мною,
То, може, й розкажу. (До Федори). Ей ти, **сердита,**
Навіщо лаєшся? Я з горя п'ю!

Чорноліс та Біло світ пішли.
Швидко входить Терлецький з чемоданом в руці.

Терлецький

Товаришко, даруйте, ви дружину
Мою не бачили тут, на веранді?
Ірина Карпівна, геолог...

Федора

Знаю.
Ось тільки-но вона зайшла в будинок.

Терлецький

Мені з усім цим багажем незручно
Заходити до хворого. Будь ласка,
Ось передайте ключ моїй дружині,
Скажіть — вже їду.

Федора

Добре.

Терлецький

Зачекайте.
Хто там іще в кімнаті?

Федора

Там прийшли
Товариш Коренев...

Терлецький

Він теж? А ще хто?

Федора

І Коренев, і інженер... Вони
Щодня там. Напсував якийсь пройдисвіт,
А їм тепер морока...

Терлецький

Розумію.
Так ви, будь ласка, передайте ключ.

Федора іде в будинок.
Входить другий кореспондент,
прямує до веранди.

Кореспондент

Це ви, товаришу...

Терлецький

Кореспондент?
Старий знайомий! Здрастуйте. До мене?

Кореспондент

Та взагалі... й до вас... Хотів побачить
Товариша Панащенка.

Терлецький

Він хворий.

Кореспондент

Я чув. От, так би мовити, в зв'язку
З його хворобою, мені й хотілось
У нього дещо розпитать.

Терлецький

Сідайте.
Якщо ви про неточність у проекті,
То тут уже комісія працює.
В цій справі зараз їду до міністра...

Повертається Федора.

Федора

Ключа передала.

Терлецький

А що, нічого
Ірина Карпівна не говорила?

Федора

Нічого не сказала.

Терлецький

Дуже вдячний
За послугу.

Федора

Та що там, нема за що.

(Виходить).

Терлецький

В цій справі зараз їду до міністра.
Тут виявилась непристойна річ:
Співавтор мій — Панащенко, з яким
Ще першим творчим задумом в Уфі
Я поділівся... Я ж був молодий,
Нікому не відомий... Ну й професор
Мене підмовив разом працювати.
Спирався на свої зв'язки, престиж,
І я, на жаль, погодився. А зараз...
От вам матеріал для фейлетону!..
Коли проект вже майже був готовий,
Він скористався з помилки Щура,
Якого ж сам затуркав у роботі,
А також з того, що мій давній ворог
Став тут начальником... і зараз хоче
Моє ім'я закреслити на проекті.

Кореспондент

Товаришу Терлецький, що ви справді...
Панащенко... це ж видатний учений...

Чути гомін. На пригорбок вибігає молодь.
Дивляться вздовж берега.

Терлецький

Що там таке?

П а в л и к

Диви, диви, спіткнулась!

А н д р і й (до Терлецького)

Там хтось біжить.

Д і в ч и н а

Щось трапилось.

П а в л и к

Це ж Клавка...

Ф е д о р а

Ой, може, що на пристані...

А н д р і й

І як це

Вона без Нюрки...

П а в л и к

Бачите, юрба

Іде за нею.

К л а в а (вбігає)

Хлопці!.. і... дівчата!..

Там...

Ф е д о р а

Говори ж...

К л а в а

Не можу. Дай дихну...

А н д р і й

Диши скоріш.

Ф е д о р а

Ну, говори ж нарешті!

К л а в а

Щура впіймали.

Повертається Чорноліс, за ним Білосвіт.

Ч о р н о л і с

Що?.. Щура?.. Де він?

В Дніпро його!

Терлецький (до Клави)

А ви не помилились?
Ви звідки знаєте?

Клава

Ого!.. Мені б
Ще не знати. Ми ж його й ввіймали.
Я з Ньюрою тягла на берег провід,
Де пристань буде, де каменоломня
Колись була. Ну, тягнемо, співаєм,
Аж бачимо — шмигнуло щось під кручу.
Там сутінки, та я впізнала — Щур!
Простежили: він кручу підкопав...
Виймав якісь папери. Я побігла
На допомогу кликати. А Ньюра...
Вона — герой! Затримала його,
Аж поки я та бригадир Семен,
Отой, Федорин чоловік, прибігли.
А там — монтажники, будівники...
Тепер вони сюди його ведуть.
Де Коренев?.. (Біжить в будинок).

Чорноліс

Гляди, ведуть!
Дівчина

Впіймався...

Катеринич в супроводі Ньюри та групи робітників
вводить Щура. З будинку виходять Коренев, Золотарьов
та Клава. На веранді Ірина, в дверях Папашенко.

Ньюра

Ач, кавалер! Всі руки обкусав.
А залицявся ще колись... прилиза!

Третій монтажник

Товариш Коренев, у нього карти.

Катеринич (дає папери)

Ось, подивіться.

Ньюра

Викопав з землі.

Коренев (дивиться)

Документація будови... карти...
І фотографії проектних креслень.
Це звідки в вас?

Щур

Наївне запитання.
Якщо скажу, що їх мені прислали
В рожевому конверті з міністерства,—
Ви ж не повірите?.. Списав напам'ять.

Катеринич

Ще скалить зуби! Говори як слід,
Коли тебе пита Степан Петрович!

Коренев

Зажди, Семене. (До Щура).
Хто вам доступ дав
До всіх цих документів?

Щур

Темна ніч,
Довір'я друга — вашого предтечі...

Терлецький (до Щура)

Який я друг вам?! Я!..

Щур

Ще півень тричі
Не проспівав, а він уже відрікся.

Терлецький

Офіційно заявляю: я
Нічого спільного з оцим суб'єктом
Не мав ніколи, крім службових справ!

Щур

Аякже... Браво, браво!..

Золотарьов

Не крутись!
Кажи, де був і що робив ці дні?

Щур

З комфортом жив в старій каменоломні.
А ось тепер збирався у мандрівку.
Не вийшло... Що ж, на цій землі помру.

Коренев

Хто ви такий?

Щур

Хто я такий? Геолог.
Терентій Гурович... товариш Щур.

Коренев (*до Золотарьова та Катеринича*)

Ви відведіть його. Там все з'ясують.

Щур

В тюрму? Е, ні. Туди я не піду.
Я вам сказав: помру на цій землі.
Вона колись належала Фальцфейну,
Моєму тестю. Так, його дочку,
Посватав я. Потворну, кривобоку,
За мене вдвоє старшу. Одружився!
Ви чуєте? Оцей нікчема Щур
Був старшим зятем Фрідріха Фальцфейна,
Володаря усіх степів таврійських!
У придане мені земля дісталась —
Оці ґрунти... і береги Дніпра.
Я мав тут греблю будувати сам.
Вже друкувались акції в Берліні,
Геологи вже розвідки вели.

Третій монтажник

Так от він хто такий!

Клава

Капіталіст!

Павлик

Недолюдок. Шпигун...

Щур

Я тридцять років
Блукав по світу. Старівся і нидів...

І ось прибув сюди як фахівець
З-за океану, з картами своїми
На будівництві вам допомогти.

К о р е н ь в

І ви надіялись зірвать будову?

Щ у р

Я знав, що я лише мала піщинка.
Але, потрапивши у коліща,
Йї піщинка іноді приносить шкоду.
А головне, надіявся зустріти...

(на Терлецького)

Таких, як він...

Т е р л е ц ь к и й

Замовкніть! Ви — злочинець.

Це ж неможливо!.. На якій підставі?!
Що спільного між нами?

Щ у р

О, багато.

Я, наче в дзеркалі, в тобі побачив
Усю свою природу. Славолюбець!
Та здібності твої тут пропадуть.
Мандруй за океан. Там зробиш бізнес!
Вони збирають сили. Скоро, скоро
Архангел Гавриїл мотори включить,
З небес господніх спелить цей край!..
А ви... ви будьте прокляті навіки!..

(Хоче прийняти отруту).

З о л о т а р ь о в (схопив його за руку)

Зажди, ще рано. Хай тебе народ
На справедливому суді карає.

Ч е т в е р т и й м о н т а ж н и к

І нас архангелами не лякай!

Т р е т і й

Літали тут усякі Гавриїли!..

Н ю р а

Обскубані верталися на небо!

Ч о р н о л і с

Ой, що ж це я... О людоньки!.. Простіть!
(Стає на коліна).

Т е р л е ц ь к и й

Товариші, повірте!..

Ч е т в е р т и й м о н т а ж н и к

Як же вірити!
Тобі держава наша доручила
Вершить такі діла, а ти злигався
З недобитком ворожим... Ну, пішли!

Т е р л е ц ь к и й

Товариш Коренев! Хіба ж я знав,
Хто він такий?.. Скажи ж... Скажи, Ірино!..
Тарас Петрович, дорогий... (До всіх). Я винен!
Я, може, винен... Та не в цій же мірі...
(До Ірини).

А ти чого мовчиш?.. Я не дозволю
Тобі дивитись звисока на мене,
Бо все це я робив для нас обох!..

З о л о т а р ь о в

Борис Іванович, народ чекає,
Вам треба буде пояснить як слід
Свої взаємини з цим Гавриїлом.

К а т е р и н и ч

Одною б їх вірвовкою зв'язати!

Т е р л е ц ь к и й

Я поясню, звичайно... Тільки зараз
Квиток у мене на літак, в Москву...

З о л о т а р ь о в

Ну це, пробачте, вже не наша справа.
Ходімте з нами.

Третій монтажник

Просимо вас дуже...

Терлецький

Але відповідальність за свавілля
Лежатиме на вас! (*Іде*).

Нюра

Ще й лякає.

Клава

А з виду мовби чемний чоловік...

Федора

Ти ж не барись, Семене!

Катеринич

Треба, люба.
(*Тихо*). Щоб Стьопка наш спокійно в світі жив.

Усі виходять, крім Коренева та Ірини.

Ірина

Куди подітися!.. Де взяти сили,
Щоб змити цю ганьбу...

Коренев

В труді, Ірино.
І в спільній боротьбі з усім народом
За чистоту і за красу людини.
Ви ж не самі. Ці люди добре знають
Ваш біль важкий... і вашу чесну мужність.
І поважають вас за них. Ще знайте:
У вас віднині є надійний друг.

Подає Ірині руку, вона спирається на неї. Ідуть в будинок.

Завіса

СУД СЕРЦЯ

Драматична балада

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микола Шумейко	— гуцул, лісоруб, 47 років.
Ганна	— його дружина, 45 років.
Галина	— їхня дочка, 19 років.
Петро Скиба	— наречений Галини, 24 роки.
Марта Рогалик	— сестра Ганни, 35 років.
Йозеф Рогалик	— її чоловік.
Юстина	— родичка Шумейків.
Семен Семираз	— друг Шумейків.
Мефодій Паливода	— бухгалтер ліспромгоспу.
Штефан Варцаба	— старий гуцул.
Зіна	— дівчина-геолог, 20 років.
Гуцули, гуцулки	різного віку.

ДІЯ ПЕРША

Мажорна увертюра. Просценіум.
Легіні та дівчата ведуть передвесільний хоровод, співаючи:

Лежало листя та зеленеє,
А й в лісі, в лісі та й серед лісу —
Шовковенька травиця,
Студененька керниця.
А в тій керниці, а в тій керниці!
Напоює Петро коника,
А Галина з відра підливає.
А Петро ізтихонька,
Ізлегонька підмовляє:
«Ступай, Галино, на білесенький,
На білесенький камінь,
А й з білесенького каменя в золотий стремінь,
А з золотого та й стремєня на коня вороного,
А й з коня вороного до мене, молодого!»

Галина й Петро, за якими стоять Микола, Ганна, Юстина та Семираз, вклоняються гуртові газд і газдинь на чолі з Варцабою. І молодь, і дорослі одягнуті по-гуцульському, але з великою домішкою сучасного, крамничного. Галина — у святковій сукні, на голові вінок з квітів з довгими стрічками. Петро — в чорному святковому костюмі. Присутня тут і Зіна. Вона в чепурницькому платтячку, з модним шиньйоном на голові. Біля неї — незмінний велосипед.

Галина й Петро. Просять вас тато, й мама, і ми просимо до нас на весілля.

Варцаба. Красна дяка татові, мамі і вам, князю й княгинє. А коли се має статися?

Галина. В прийдешню суботу.

Варцаба. Най збудеться жадане!

Семираз. Во славу князя й княгині! *(Стріляє з рушници)*.

Заграв оркестр. Спочатку молодь, а за нею й дорослі підхопили мотив коломийки.

Перший легінь

Гей, мамуню, мамусенько, женитися хочу.

А як мене не ожениш, то ся розволочу.

Другий легінь

У котрої дівчиноньки брови над очима,
То та мене дівчинонька та й розволочила.

Зіна

Де ти, сину, пропадаєш, де ночами ходиш,
Нарікають молодиці, що їм шкоду робиш.

Семираз

Ой буду я пропадати та шкоду робити,
Було б мене, моя мати, в сім літ оженити.

Газди й газдині

Сюди-туди вулицями, моя хата крайня,
Мою жінку хлопці люблять, бо нівроку файна.
Сюди-туди вулицями, моя хата збоку,
Мою жінку хлопці люблять, бо файна нівроку.

(Танцюючи виходять).

Затемнення

Музика з коломийкового виру переходить у спокійне, ліричне русло. Верховинське село Снява. Положистий схил гори. На ньому — садок, подвір'я і хата Шумейків. Садок сповзає аж до самої долини, в якій шумить бурхливий гірський Потічок. У садку, біля свіжовикопаної ями, — старе, замшіле барильце з вишнівкою. Микола Шумейко копає другу яму. На лавочці, під хатою, Семен Семираз чистить і приздоблює кольоровими стрічками свою мисливську рушницю-кріс.

Семираз. Гей, Миколо, Миколо...

Микола. Чого тобі?

Семираз. Бійся бога, сіромахо. Небавом криниця бризне тобі з-під ніг, а другого барильця катма.

Микола. Взяв би-ось лопату та допоміг.

Семираз. Е, ні. Без твоєї слив'янки весілля ще може обійтися, а без мого кріса — ніяк. Не по-гуцульському!

Микола *(сперся на лопату)*. Кат його бери! Пам'ятаю, що під яблунькою, а під якою — забув.

Семираз. Чому ж приміти не зробив?

Микола. Зробив, а коли се було! Ще як Галина в десятий клас пішла.

Семираз. А вже, ади, й студентка. У самому Львові.
Не оглянешся, як лікаркою буде.

Микола *(вдарив себе по чолю)*. Згадав! *(Іде до іншої яблуні, мацає перев'язану гілку)*. Осьде й приміта.

Семираз. Слава богу. Таки смикнемо і вишнівки, і слив'янки, і крамничної. А ти готуйся онуків бавити.

Микола. Най Ганна бавить.

Семираз. Се вже як вийде. Тепер баби вередливі. *(Насіває)*.

Ой у лузі на галузі сорока скрегоче,
Дідок хату замітає, а баба регоче.

Микола. Агій на тебе! *(Прилаштовується копати на новому місці)*.

Семираз.

А дід бабці купив капці, перстенець на палець,
Баба діда за чуприну: «Ходи, діду, в танець».

Отак і з тобою буде.

Микола. Щоб тобі попришило! *(Завзято копає)*.

З хати на подвір'я йдуть Ганна та Галина. Обидві одягнуті ще не по-святковому (не так, як у пролозі), але вже й не зовсім буденно. З дверей визирає Юстина.

Юстина. Куди ти, Гандзю, печеня на вогні!

Ганна. Зараз, зараз.

Юстина. Йой! *(Зникає в хаті)*.

Ганна. Візьми хустку, доню. Небавом вечір.

Галина. Дякую, мамо.

Семираз. Куди се ми зібралися?

Ганна. Хіба не знаєте?

Галина. На службу.

Семираз.

Зійшов місяць над горою та й став коло хати,
Побіжу я до Потоку Петруся стрічати.

Галина. А що, хіба не можна?

Семираз. Хто каже, що не можна? Я й провести тебе годен, за кавалера.

Микола. Через місток йому стежка додому. Файний помічник!

Семираз. Е, встидайся, Миколо. Хоч я й після роботи, і не один кілометр лісу переміряв ногами...

Микола. На те ти лісник. З рушницею!

Семираз. ...а проте не додому кваплюся, а до старого Штефана Варцаби. По трембіту. Бо завтра уже п'ятниця, а в суботу маємо починати весілля. Адже так?

Ганна. Певно, що так.

Микола. На словах він бистрий.

Ганна. Не вгризайся в чоловіка, Миколку. Без Семена весілля таки не обійдеться.

Семираз. Отож-бо, Семираз, готуй кріс, роздобудь трембіту, знайди вершечок смерічки для весільного деревця, скоч у ліспромгосп, аби на весіллі в Шумейка цілий оркестр гримів; сім раз туди, сім раз сюди...

Галина. Ходімо, вуйку, бо я таки спізнюю!

Семираз. Біжу-лечу, княгине, як справжній легінь!
(*Кинув на плече рушницю*).

Побіжу я до Потоку Петруся стрічати,
Та будемо на всі гори весілля справляти.

Галина. Годі вам!

Галина і Семираз виходять.

Ганна (*услід*). Ох, доню, доню, щастячко наше!

Микола. Ой вже не наше.

Ганна. А чие ж?

Микола. Чия ти?

Ганна. Твоя, Миколочку.

Микола. Так і вона.

Ганна. Се правда. Он як побігла до нього.

Микола. Як ти колись.

Ганна. Не забув? Легінику мій... сивенький! (*Бере лопату*). Помогти тобі?

Микола. Вже! (*Підняв барильце, похитав*). Густа, як мед.

Ганна. Най життя наших дітей буде солодке як мед.

Чути чоловічі голоси:

Я Микола, ти Микола, оба ми Миколи,
Тебе били коло церкви, мене коло школи.
Тебе били коло церкви, бо ти пив горілку.
Мене били коло школи за гарненьку дівку.

Микола. Наш бухгалтер і Семираз із ним.

Ганна. Вже здибалися.

Микола. Хіба їм довго?

Повертається Семираз, з ним Паливода, співають:

Ой із дуба та на дуба скочила вив'юрка.
Ходім, хлопці, до Юрчихи, нема дома Юрка.
Ой із дуба та на дуба скочила лисиця,
Ходім, хлопці, до Юрчихи — файна молодиця!

П а л и в о д а. Добрий вечір, поважні газди! Кланяюся
вам низько, до самої землі, власною персоною.

С е м и р а з. Ганно! Миколо! А слухайте-но, що Мефодій
скаже.

Г а н н а. Нащо нам тога п'яна мова?

П а л и в о д а. Паливода п'є? Брехня. Випиває? Зрідка.
У свято, у вихідний...

Г а н н а. Нині ж лишень четвер, а ви...

П а л и в о д а. Не командуйте!

С е м и р а з. Отож-бо. Послухайте...

П а л и в о д а. Мною все життя командували.

С е м и р а з. Що там згадувати. Кажі новину.

П а л и в о д а. Справедливо. Є новина. Є!.. Ганно! Мико-
ло! Най то холера візьме!

М и к о л а. Що таке?

П а л и в о д а. Іде сюди знаєте хто? Марта! От!..

Г а н н а. Яка Марта?

П а л и в о д а. Забули? Рідну сестру забули? Ех, Ганно,
Ганно...

Г а н н а. Свят-свят-свят! Хіба вона жива?

П а л и в о д а. Мертва не їхала б.

С е м и р а з. Отож-бо. З того світу перепусток не дають.

П а л и в о д а. Резон. Затримався я в конторі, на свое
лихо. Раптом дзвонять із Львова, з «Інтуриста». Так
і так, до сільради не додзвонилися, а в Снявці ін-
шого телефону нема, то прийміть телефонограму. До
вас на власній автомашині виїхали іноземні гості —
пан... як його, тут записано... О! Пан Йозеф Роголик
з Франкфурта-на-Майні та його дружина пані Марта
Роголик, що родом з вашого села.

Г а н н а. Хіба одна Марта на світі?

П а л и в о д а. А яка друга, яка?

С е м и р а з. Порахували всіх по пальцях. Іншої нема.

П а л и в о д а. Радійте, Ганно, чого вам?.. То мені...

С е м и р а з. Вони з Мартою колись...

Г а н н а. Були в лісі, знаю.

С е м и р а з. Кохалися.

П а л и в о д а. Ет, зів'яло кохання, зотліло. Розвіялося по
дрімуцій тайзі.

Микола. Може, сп'яну почулося?
Паливода. Тверезий був. А мене як обухом по голові.
Ганна. Любила я Марту.

Паливода. І я любив. Та що з того!
Семираз. А дівка ж була, го-го! Чи співати, чи танцювати, чи одним поглядом парубка на коліна поставити... Сам був залюблений у неї, хоч вона й не знала. Погубив ти її, Мефодію.

Паливода. Не каркай.

Семираз *(сумно)*.

Ой любив я дівчиноньку файну, наче вишня,
Хотів її посватати — за іншого вийшла.

Микола. Не вийшла, повіялася, рятуючи шкуру.

Ганна. Що про се говорити!

Паливода. Ходім, Семене, бо втоплюся. Бігме. Чи в горілці, чи в Потоці — все одно.

Семираз. Як маєш топитися, то нащо спішити? Сім раз туди, сім раз сюди. Ходім по трембіту.

А Микола робить кола, а Олекса сані..

Паливода.

А Микола їздить кіньми, а Олекса псами.

Ех, ех!..

Обидва виходять.

Микола. Отаке. Ні сіло ні впало...

Ганна. Ти віриш йому?

Микола. Таж чорним по білому.

Ганна. Як вона наважилася?

Микола. Совість до решти втратила, а закону вже не боїться. А бодай би та їхня машина перевернулася!

Ганна. Не кажи так. Сестра ж вона мені.

Микола. Сестра сестрою, але ж...

Ганна. А що вона такого зробила? Молода, дурна, закохалася...

Микола. То чого втікала?

Ганна. Від страху, від сорому...

Юстина *(на порозі)*. Йой, Гандзю, йой! Печеня пригоріла! *(Зникає за дверима)*.

Ганна. Іду вже, йду! *(До Миколи)*. Що ж ми тепер скажемо Марті?

Микола. Ти про що? А-а... Скажемо як є.

Г а н н а. Не можна як є. Най хоч весілля пройде.
М и к о л а. То що ж ти радиш?
Г а н н а. Сама не знаю. Давай барильце, Миколочку.
М и к о л а. Бери се, менше.
Г а н н а. А ти те подужаєш?
М и к о л а. Таж я таки лісоруб.
Г а н н а. Легінику мій...
М и к о л а. Сивенький?..
Г а н н а. Хоч сивенький, аби миленький!
Беруть барильця, ідуть до хати. На гори та узгір'я падають вечірні
сутінки. Чути дзюрчання Потічка, шепіт смерек.
Входять Г а л и н а й П е т р о. Він — у робочому комбінезоні. Одна
рука перев'язана.
Г а л и н а. Я вже гадала, що марно жду. Вечоріти стало,
а тебе нема.
П е т р о. Затримався на роботі.
Г а л и н а. Бачу, бачу. (*Взяла за руку*). Знову?
П е т р о. Подряпався трохи. Скеля, виявилось, дуже го-
стра, а я...
Г а л и н а. Чого ти на скелю лазив?
П е т р о. Хотів продертися на Високу полонину. По руслу
висохлого струмка.
Г а л и н а. Чому ж не стежкою?
П е т р о. Слід іде по струмку.
Г а л и н а. Який слід?
П е т р о. Червоні кристалики. Кіновар, а значить —
ртуть.
Г а л и н а. Скінчиться тим, що ти уб'єшся. Скільки ж мож-
на бродити по струмках, лазити по скелях, зрива-
тися, падати?
П е т р о. Не страшно. Я хоч і виріс у степу, а серед гір,
як дома.
Г а л и н а. Добре «дома». (*Розбинтовує руку*). Ого, як
дряпонув! Бинтувала, звичайно, Зіна.
П е т р о. А хто ж?
Г а л и н а. Я так і знала, так і знала...
П е т р о. Ти що, ревнуєш?
Г а л и н а. Ого, ще й як.
П е т р о. До Зінки?
Г а л и н а. Ні, до іншої.
П е т р о. Цікаво знати, хто вона, як зветься?
Г а л и н а. Ім'я в неї красиве: Геологія.
П е т р о. Хіба що. А чого сердишся на Зінку?
Г а л и н а. Бо погано забинтувала.
П е т р о. Вона ж не медик.

Г а л и н а. Ось я забинтувала тобі, як справжній медик.
Не боляче?
П е т р о. Боляче.
Г а л и н а. Бідолашний мій! (*Хоче поцілувати*).
П е т р о (*на губи*). Сюди!

Поцілунок.

Г а л и н а. Отак. Тепер не розмотається.
П е т р о. Спасибі.
Г а л и н а. І тільки?
П е т р о. Рятівнице моя! (*Пригорнув, цілує*).

Вбігає З і н а з велосипедом. Побачила.

З і н а. Ох!..
П е т р о. З'явилися «останні вісті». Значить, є сенсація.
З і н а. Епохальна. Дивіться!

На подвір'я падають дві смуги світла.

Г а л и н а. Фари.
П е т р о. Та ще й від доброї колимаги. Начальство?
З і н а. Іноземці. Машина — екстаз! Питали, де тепер жи-
вуть Шумейки.
Г а л и н а. Шумейки?
З і н а. Уяви собі.
П е т р о. І ти на оцій чортопхайці випередила закордон-
ну техніку?
З і н а. Я ж прямим сполученням — убрід.
Г а л и н а. Питали Шумейків? Ти сама чула?
З і н а. Абсолютно.
П е т р о. Хто ж вони такі?
З і н а. Інтерв'ю взяти не встигла.
Г а л и н а (*гукає*). Мамо! Тату!

Чути автомобільну сирену.

З і н а. Вже тут!
П е т р о. Оказія...

Входять М а р т а та Р о г а л и к. Вона ще в повному розквіті жі-
ночої вроди; він, як на свої роки, дебелий і жвавий.

Р о г а л и к (*з чемоданами*). Добрий вечір. Чи то є хата
камрада Шумейка?

Г а л и н а. Так. Я зараз...

М а р т а. Дівчинко, стривай! Глянь на мене. Ти часом...
не Ярослава?

Г а л и н а. Ні, мене звать Галина. А ви хто така?

М а р т а. Я — Марта... Марта Рогалик. Сестра Ганни Шумейко.

Г а л и н а. Сестра моєї матері? Значить, моя тітка?

М а р т а. Значить. Тобі про мене розповідали?

Г а л и н а. Не пригадую.

М а р т а. Дивно. *(На Зіну)*. А цю панну як звать?

З і н а. Я не панна. Я Зінаїда Щербань.

М а р т а. Галина... Зінаїда...

З і н а. Більш ніж дивно.

Р о г а л и к. Но, чи я довго буду стоять з цими валізами?

Вони не стають від цього легшими.

П е т р о. Дозвольте. *(Бере чемодан)*.

Р о г а л и к. Дозволю з великою приємністю.

На порозі хати — Ганна, Микола, Юстина.

Г а н н а. Боже милосердний... Марта!..

М а р т а. Ганна... Анночко!

Падають одна одній в обійми.

М и к о л а. Бо такі рідні сестри.

Ю с т и н а. Йой, йой!..

З а т е м н е н н я

Впала на горні піч. І, ніби з глибоких ізворів, народжується лірична пісня закоханого юнака.

Ой смереки, смереки,
 мої сестри далекі,
На замріяних схилах Карпат
Стоїте у задумі,
 у тривожному шумі,
Наче вийшли мене зустрічать.
Ой смереки, смереки,
 серця юного клекіт
Будять постаті ваші у млі.
Стоїте ви на чатах,
 мов красуні дівчата,
На моїй верховинській землі.
Покохав я смереку,
 у мороз і у спеку
Все до неї спрямовував путь,
А вона оживає,
 до грудей припадає:
То дівчину Смерічкою звать!

Повз подвір'я Шумейків проходить група легінів і дівчат,
серед них акордеоніст. Пісню жадібно слухає Марта, що
вийшла подихати гірським повітрям.
Акордеоніст змінює мелодію, зринає хорова пісня.

У горах Карпатах — краса полонин,
Як любо тут жити поміж верховин.
Тут беркут літає, співає земля
І голос трембіти лунає здала.

Молодь прямує далі. Марта заздро дивиться вслід. З хати йде
Рогалик з рушником через плече. Спинився, вдихнув повні груди
повітря, робить зарядку.

Рогалик. Айн, цвай, драй, айн, цвай, драй... Добре.
Дуже добре. Айн, цвай, драй, айн, цвай, драй... Лад-
на ніч, так?

Марта. Гарна. Перша ніч у рідному закутку. Ти куди?
Рогалик. У хаті є душно. Буду купатися в Штудениця.
Марта. Студениця звідси далеченько.

Рогалик. Но. На карті вона не є...

Марта. Так то ж на карті. А насправді кілометрів зо
три буде.

Рогалик. Хіба то далетшенько?

Марта. Поїдеш машиною?

Рогалик. Машина буде спочивати. А що то є якийсь
шум?

Марта. То наш милий Потічок. Я виросла на ньому.
Цяпаєшся, бувало, ціле літо...

Рогалик. А в Потішок купатися можна?

Марта. Дорослому — ні. Води — по кісточки.

Рогалик. Чого ти не спиш?

Марта. Хочу послухати, як співають гори. Я за щим
приїхала сюди.

Рогалик. Тільки за цим?

Марта. Ти ж мою біду знаєш.

Рогалик. Яволь. Ти тут залишав своя мала дівчинка...

Марта. Мала... Йй ледве тоді минуло два місяці.

Рогалик. Бідна дівчинка.

Марта. Сестра підозріло мовчить, а я боюся спитати,
що з нею.

Рогалик. Ти можеш її пізнавати?

Марта. Пізнаю. Є вірна приміта. Та боюсь, що моєї до-
нечки вже нема в живих...

Рогалик. Багато часу упливав. А батько її є в живих?

М а р т а. Звідки мені знати? Може, і його кості давно зотіли.

Р о г а л и к. Ти не хочеш його шукати?

М а р т а. Де — скажи!

Р о г а л и к. Може, десь, а може, тут.

М а р т а. Ти щось про нього знаєш?

Р о г а л и к. Може, знаю, а може, ні. Ти хотів би його бачити? Ти його не забув?

М а р т а. Облиш. Слухай.

Р о г а л и к. Гарна пісня. Моя бідна, моя добра Марта... Ти стомився в дорозі?

М а р т а. А спати все одно не хочеться. Може, там і моя доня співає.

Р о г а л и к. Може. Зер гут. Буду купатися в Штуденіца.

М а р т а. У Студениці вода студена. Не застудися!

Р о г а л и к. Но. Я не є такий старий. Я ще — о!.. Айн, цвай, драй. *(Виходить)*.

М а р т а. А гори співають...

Зорі палахкотять, встеляючи срібним серпанком гори та узгір'я.
Повертається назад молодь, а з нею і пісня:

У горах Карпатах — чудовім краю —
Ми волю і долю зустріли свою.
Тут беркут літає, співає земля
І голос трембіти лунає здаля.

Марта, схиливши голову, зникає в хаті. А пісня лягає все ширше і ширше. І вже немовби самі гори співають:

У горах Карпатах сопілка гуде,
Кругом розцвітає життя молоде.
Тут беркут літає, співає земля
І голос трембіти лунає здаля.

З а т е м н е н н я

...Наступного дня рано-вранці. На подвір'ї Шумейків видно нові ознаки готування до весілля: між яблунями протягнуто шнури з кольоровими стрічками, на невеличкому століку — гори посуду.

Г а н н а в'яже з ялинових гілочок довгу гірлянду. З хати йде М а р т а в нейлоновому пеньюарі стриманих кольорів.

М а р т а. Ганно, ви що, зовсім дикунами стали?

Г а н н а. Чого се?

М а р т а. В цілій хаті жодного образа.

Г а н н а. Навіщо він тобі?

М а р т а. Хоч би зранку лоба перехрестити.

Г а н н а. Якому ж богові ти тепер молишся, сестро?

М а р т а. Тому, який добріший. Та він старенький, мабуть, недочуває. *(Оглядаючись)*. У вас тут усе нове.

Г а н н а. Стара хата згоріла. Бандери спалили. От ми й переселилися з лісового відлюддя сюди, між людей.
А де ж тепер твоя хата, сестро?

М а р т а. О, далеко звідси.

Г а н н а. Чого ж ти на бога скаржишся? Маєш дім, чоловіка, певно, й дітей?

М а р т а. Нема. Ярославка була єдина. Всі ці довгі роки я жила думками про неї. Того й приїхала.

Г а н н а. Як се розуміти? Ну, побачила б її, а далі що?

М а р т а. Забрала б.

Г а н н а. Куди?

М а р т а. У свій дім.

Г а н н а. Хіба ж вона поїхала б?

М а р т а. А чому ні? Жила б у мене, як у раю. Я маю деякі заощадження, та й мій чоловік не бідний...

Г а н н а. Що вдієш. Після тієї ж осені, коли ти втекла через кордон, була люта зима. Дитя простудилося і померло.

М а р т а. Господи! Спаси і помилуй! *(Хреститься)*. Ви хоч поховали її по-людському?

Г а н н а. Аякже, на цвинтарі.

М а р т а. Покажеш мені її могилку?

Г а н н а. Могилку? Не зможу.

М а р т а. Чому?

Г а н н а. Років із десять тому була велика повінь. І Студениця, і наш Потічок повиходили з берегів. Півцвинтаря геть-чисто змило, і її могилку.

М а р т а. Значить, ні сліду...

Г а н н а. Скажи, сестро, хто був батько Ярослави?

М а р т а. Навіщо тобі знати? Її ж нема. Тяжко змиритися з цим.

Г а н н а. Зима, хурделиця, глухі гори. Ми жили ще на старому місці. Ні лікарні, ні телефонів тоді в Синяві не було. Ледве допхалися до того цвинтаря. Тишком-нишком, дитина ж з лісу.

М а р т а. Так, се правда.

Г а н н а. Розкажи, сестро, як тобі живеться? Хто він, твій чоловік?

М а р т а. Рогалик? Звичайний собі комерсант.

Г а н н а. Скільки ж йому літ?
М а р т а. Коли ми одружились, мені було під тридцять,
йому — за п'ятдесят.
Г а н н а. Підтоптана пара.
М а р т а. Це був єдиний вихід. Йозеф зустрів мене в пар-
шивому мюнхенському ресторані, коли я сиділа на
міліні. Співала, танцювала за жалюгідні пфеніги.
Ха-ха-ха! А він уміє жити.
Г а н н а. Німець?
М а р т а. За походженням чех чи поляк, чорти його зна-
ють. Але народився й живе у Франкфурті.
Г а н н а. Жінки не мав?
М а р т а. Мав.
Г а н н а. Розлучився?
М а р т а. Померла.
Г а н н а. Своєю смертю?
М а р т а. У кожного смерть своя, непозичена. А життя —
це вічна боротьба. Пам'ятаєш нашу дитячу пісеньку.
«Ой ля-ля, тра-ля-ля, не піду за коваля, коваль по
ковадлу б'є...»
Г а н н а. «Мене босу підкує...»
М а р т а. «Тра-ля-ля, тра-ля-ля!..» Мудра пісенька.

На порозі — Г а л и н а. У святковому платті.

Г а л и н а. Пробач, мамо, я одягалася.
Г а н н а. А я майже впоралася.
Г а л и н а. Там тебе Юстина чекає.
Г а н н а. Місити коровай.
Г а л и н а. Ага.
Г а н н а. То дуже важлива справа. Закінчуй гірлянду са-
ма. Привчайся до всього, молода господине. (*Іде
до хати*).
Г а л и н а. Яка ще з мене господиня!
М а р т а. Чому? Скільки тобі років, Галино?
Г а л и н а. Та вже пішов двадцятий.
М а р т а. Сорок дев'ятого року народження?
Г а л и н а. Ага. А що? Пора бути господинею?
М а р т а. Очевидно.

Повертається Р о г а л и к з рушником.

Р о г а л и к. Добрий день!
Г а л и н а. Доброго ранку, дядечку.

Р о г а л и к. Дядетшко? Яволь, дядетшко уже файно купався.

Г а л и н а. У Потічку?

Р о г а л и к. Но, в Штуденіца. Добре. Зер гут! Тепер буду трохи дрімав. А-а-а...

М а р т а. У твого дядечка все навпаки: вночі бродить, удень спить.

Р о г а л и к. Як мале дитя. *(Іде в хату наспівуючи)*. А-а-а, а-а-а, у дитини борода, борода росте руда, та кому яка біда? Майн кінд, майн кінд, а-а-а, а-а-а...

М а р т а. Чим би дитя не бавилось, аби не плакало.

Г а л и н а. Ви добре пам'ятаєте нашу мову.

М а р т а. Ой, де там! Потроху забувається. А ти не говориш по-німецькому?

Г а л и н а. В інституті ми вчимо англійську. От мій Петрусь, той...

М а р т а. Гарний хлопець. Він теж в інституті?

Г а л и н а. Ні, він — молодий учений, геолог...

М а р т а. Геній?

Г а л и н а. Ще ні, але...

М а р т а. Всі молоді тепер — генії. В усьому світі.

Г а л и н а. Петрусь, може, й не геній, але з великим майбутнім.

М а р т а. Я вже відвикла від таких імен: Петрусь, Галина, Зінаїда...

Г а л и н а. А прізвище в нього яке — Скиба! Степовик, з Херсонщини.

М а р т а. Там живуть його батьки?

Г а л и н а. Батька в нього нема. Підірвався на фашистській міні в степу, вже після війни. Мати вдруге вийшла заміж, у неї нова сім'я. Петрусь — добрий, ласкавий і наші гори любить, наче народився тут.

М а р т а. А тебе?

Г а л и н а. Що?

М а р т а. Тебе любить?

Г а л и н а. Ага.

М а р т а. Ти певна?

Г а л и н а. Звичайно.

М а р т а. А якщо — ні? Якщо виявиться, що або ти помилилася, або він збрехав? Що тоді?

Г а л и н а. Тоді... байдуже.

М а р т а. Як?

Г а л и н а. А так. Бо мене вже не буде на світі.

М а р т а. Он ти яка?

Г а л и н а. Яка?

М а р т а. Маленька. Дурненька. Довірлива. І я колись така була. Любов, вірність... Де вони? Ха-ха-ха! Пусті слова! Нема любові. Чуеш, дурна дитино, нема!

Г а л и н а. Неправда. Є!

М а р т а. Ну, добре, добре, хай буде так. Молодість завжди геніальна і вперта. Давай помиримось. Ми ж родичі. *(Бере за руку, уважно приглядається)*.

Г а л и н а *(висмикнула руку)*. Ідуть.

М а р т а. Хто?

Г а л и н а. Трембіту несуть. Бачите? Дід Варцаба, вуйко Семираз, Мефодій Паливода.

М а р т а. Мефодій? Паливода?

Г а л и н а. Ага. А що?

М а р т а. Нічого, дитинко. Біжи стрічай... *(Якусь мить стоїть вражена, потім наспіх чепуриться)*.

П а л и в о д а і В а р ц а б а вносять на плечах величезну трембіту. Поруч, як охоронець, крокує Семираз з рушницею на плечі.

С е м и р а з. Раз, два, раз, два, стій! Добридень, Мартусю!

М а р т а. Добридень, діду.

С е м и р а з. Я... я ще парубок, легінь. А звать Семеном Семиразом. Не пригадуєш?

М а р т а. Щось не дуже.

С е м и р а з. Колись був залюблений в тебе, Мартусю, по самісінькі вуха.

М а р т а. Вельми приємно мені се чути.

С е м и р а з. Отож-бо. *(До Варцаби)*. Обережно, не зламайте!

В а р ц а б а. То вже яйця учать курей?

С е м и р а з. І тут не в лад. Ех, Мартусю, Мартусю, ти бігме така, якою була.

М а р т а. Дякую за комплімент. Не сподівалася.

С е м и р а з. А ти мною не гордуй. Може, я від щирого серця...

М а р т а. Ха-ха-ха! *(Глянула на Паливоду)*. А ти, Мефодію, чого очі ховаєш? Чому не говориш мені компліментів?

П а л и в о д а. Ти пізнала мене, Марто?

М а р т а. Дивуєшся?

П а л и в о д а. Очам своїм не вірю.

В а р ц а б а. Несемо далі, на Високу полонину, щоб на всі довколишні гори луна пішла.

Семираз. Отож-бо.

Галина. І я з вами. Гірлянда готова. *(Зав'язує кінці її)*. Ану ж зустріну Петруся.

Семираз

Виглядала миленького на кленовім мості,
А він собі чимчикує до сусідки в гості.

Галина. Брехня!

Семираз

Виглядала миленького три дні і три ночі,
Бо не знала, що легіні до дівчат охочі.

Галина. Мій Петрусь не такий.

Варцаба. Розбазікався.

Семираз. Та й то правда. Доганяй, Мефодію.

Паливода. Та зараз...

Марта. Не квапся!

Варцаба й Галина з трембітою, а Семираз із рушницею виходять.
Паливода залишається.

Паливода. Ти таки приїхала, Марто?

Марта. Мабуть, раз я тут.

Паливода. А виглядаєш добре. Семен правду мовив.

Марта. Дивишся, як на чужу.

Паливода. Скільки ж то води в Потічку сплило?!

Скільки разів зеленіли і жовтіли гори?!

Марта. Хочеш сказати, що забув мене?

Паливода. А ти мене?

Марта. Хіба не бачиш? Коханий!

Паливода. Зачекай, довкола люди.

Марта. Не хочу чекати. Не боюся нікого. Милій!.. *(Припадає йому до грудей)*.

Затемнення

Відлюдне місце на схилі скелястої гори.

Марта веде за руку Паливоду.

Паливода. Куди ми йдемо?

Марта. В гості до молодих літ. Не пізнаєш? Наша скелька. Боже милостивий! І кущ злиденного жерепу росте на тому самому місці. Стільки людей розвіяло по світу, а він собі росте. І мовчить. Нікому не розповідає, що бачив і чув. Що він бачив, Мефодію?

Паливода. Не треба. Не чіпай того, Марто.

М а р т а. Хочу чіпати. Бо якщо я вижила, то тільки завдяки спогадам про нашу любов. Таку солодку і таку гірку.

П а л и в о д а. Не воруши. Страшно мені.

М а р т а. Чому? Що внизу — прірва?

П а л и в о д а. Так. Ступни лиш крок — і кісток ніхто не позбирає.

М а р т а. Не думай про це. Все наше життя таке.

П а л и в о д а. Мое життя тепер...

М а р т а. Мовчи! Не вірю, що ти міг скласти зброю.

П а л и в о д а. Моя зброя — рахівниця. Цок-цок — дебет, цок-цок — кредит...

М а р т а. І се кажеш ти, кого я в свої сімнадцять весен покохала, як лицаря волі. Ой ля-ля, тра-ля-ля! За ким пішла в ліс, на свою вічну погибель.

П а л и в о д а. Багато пережив я за цей час, Марто. Мене взяли пораненого, вилікували... Відбув строк покарання, дістав дозвіл повернутися сюди...

М а р т а. Оженився?

П а л и в о д а. Ні.

М а р т а. Чому?

П а л и в о д а. Бо таки не забув.

М а р т а. Дякую, милий.

П а л и в о д а. Нарешті ти приїхала.

М а р т а. Так. Побачити тебе.

П а л и в о д а. І для цього прихопила свого чоловіка?

М а р т а. Хіба я знала, що ти живий? Що повернувся додому? Ти був десь, я чортзна-де, а дочка тут...

П а л и в о д а. Яка дочка?

М а р т а. Моя. Тікаючи звідси, я залишила її в сестри...

П а л и в о д а. Це казка для дітей чи для дорослих?

М а р т а. Це свята правда.

П а л и в о д а. Що ти мелеш? Звідки дочка? Хто батько її?

М а р т а. Ти такий нездогадливий чи справді п'яний?

П а л и в о д а. Я надто тверезий, щоб вірити байкам.

З Високої полонини долинув звук трембіти.

М а р т а. Трембіта! Я забула вже її голос.

П а л и в о д а. Це одвічний голос життя. А воно, Марто, належить молодим, щасливим...

М а р т а. Що ж робити нам, немолодим і нещасливим?

П а л и в о д а. Підводити баланс.

М а р т а. Чи не рано? Милий!

П а л и в о д а. Годі... Так можна звалитися вниз.

М а р т а. Ти став надто обережний.

П а л и в о д а. Життя навчило. Поглянь довкола. Пізнаєш?

М а р т а. Гори? Такі, як були.

П а л и в о д а. А села? А люди? Все змінилося.

М а р т а. Змінився ти. Невже всі наші теж?

П а л и в о д а. Не всі. Ще є такі, що носять камінь за па-
зухою. Але їх — одиниці. Послухай, кохана. Тобі
було сімнадцять... А мені? На рік чи два більше.
О, надто дорого заплатив я за мертві ілюзії!

М а р т а. А мене запевняли, що тут, на нашій землі, тлі-
ють іскри. Я сподівалася, що в цьому... бере участь
і наша дочка...

П а л и в о д а. Наша?

М а р т а. Так. Бо вона — від тебе, коханий.

П а л и в о д а. Марто... Таким не жартують!

М а р т а. Не до жартів мені!

П а л и в о д а. То де ж вона, наша дочка?

М а р т а. Кажуть, померла. Але я не вірю.

П а л и в о д а. Мертва. Все, що зв'язане з нами, — мертве...

Знову лунає трембіта.

М а р т а. Ох, ця трембіта!.. Душу роздирає!

П а л и в о д а. Життя не спинити. Воно — для живих.

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Подвір'я Шумейків. Суботній ранок. На подвір'ї та в садку ще більше
весільних оздоб. Через усе подвір'я звисає сплетена з гілок гірлянда.
Здалеку чути трембіту.

Ганна та Галина вносять барильце із слив'янкую, ставлять
на столик. Менше, з вишнівкою, несе Юстина. Обидва барильця
обмиті, приздоблені вінками із смечини та квітів. Трембіта
стихає.

Г а л и н а. Затихла.

Г а н н а. Так. Адже з учорашнього дня гуділи. Зараз трем-
бітарі спустяться вниз, прийдуть гості — і поїдете в
сільраду до шлюбу.

Г а л и н а. Машини будуть?

Г а н н а. Аякже, з ліспромгоспу. Батько про все домо-
вився.

Юстина. Йой, серце в мене неспокійне.

Ганна. Чом, Юстинко?

Юстина. Знаеш чому. Треба було спекатися їх ще вчора. Переночували і — з богом.

Ганна. Як би я могла зробити се, бійся бога! Люди з такого далеку прибилися.

Юстина. А прибий їх лиха година! Йой! Ненавиджу її, проклятушу. Видіти не можу! (*Іде до хати*).

Галина. Чого тітка Юстина така люта?

Ганна. Давні рахунки.

Галина. А тітка Марта справді якась дивна. Дивиться на мене іноді так, аж острах бере. Чого се?

Ганна. Доня в неї була твоїх років. Ніяк забути не може. Та ти не зважай. Завтра вони поїдуть, і знов буде спокійно.

Чути сирену.

От, нарешті! Схопилися спозарана хтозна-куди.
І Петрусь з ними.

Галина. Хіба він міг відмовитись? Мої ж родичі.

Ганна. Та воно так (*Іде в хату*).

Входять Марта. Вона в короткій дорожній спідниці, строкатій блузі, на голові — легка барвиста косинка.

Через плече — кінокамера.

Марта. Навіжені бігме. Об'їздили мало не всю Верховину; я накрутила цілий кінофільм, а їм все мало. Пішли ще кудись за тими, як їх... писанками. (*Вішає камеру Галині на плече*). Ого! Тобі пасує. (*Накинула на неї свою косинку*). Справжня панночка!

Галина. Та що ви! (*Хоче зняти камеру*).

Марта. Віднесеш цю халепу до хати. Ми змучили не лише «мерседес», але й свої ноги. Ох, ніженьки мої! (*До Ганни, яка повернулася*). Страшно, Анночко. Страшно, коли...

Ганна. Що таке?

Марта. Вени на ногах. Набрякають, як у старій баби. Ох, де ви, де ви, літа молодії? А твій Петрусь, Галинко, наче справжній професор.

Галина. Він буде професором.

Марта. Дай боже. А ти лікаркою, так?

Галина. А що?

Марта. Як повернуся сюди колись старенькою бабусею, будеш мене лікувати?

Г а л и н а. Будьте краще здорові.

М а р т а. Постараюсь. *(На камеру)*. Поклади у велику валізу...

Г а л и н а. Гаразд.

М а р т а. Стривай! *(Знов бере за руку, таки щось помітила)*. Боже милосердний... Дівчинко! Що се в тебе?

Г а л и н а. Оце? Шрам. Я в дитинстві обпекла руку. А що, дуже помітно?

М а р т а. Ні, не дуже. Але він є!

Г а н н а. Иди, доню. Та поглянь на коровай. Чи не пора виймати?

Г а л и н а. Добре, мамо. *(Йде в хату)*.

М а р т а. Ярослава... Ярослава Паливода!..

Г а н н а. Паливода?!

М а р т а. Так. От ти й видала себе.

Г а н н а. Я просто спитала.

З'являється З і н а, почула, причаїлася, слухає.

М а р т а. А шрам у неї звідки?

Г а н н а. Обпекла окропом.

М а р т а. Ні, куля зачепила. Наш провідник, з яким я тікала за кордон, хотів пристрелити її, щоб дочка бандерівки не виросла комсомолкою. Я штовхнула його, і він промахнувся.

Г а н н а. Промахнулися ви обое. Вона таки виросла комсомолкою.

М а р т а. Ганно... віддай мою дочку. Чуєш?

Г а н н а. А сина мого хто мені віддасть, Марто? Мого Василька... Хлопчика, дитину, піонерським галстуком задушили, бандити!

М а р т а. Я в цьому не винна. Я нічого про це не знала. Віддай мені Ярославу!

Г а н н а. Гаразд. Бери, якщо можеш. *(Вдає, ніби кличе)*. Галино!

М а р т а. Стій!.. Не треба. Боюся...

З і н а входить.

З і н а. Доброго ранку! Гут морген! Галина дома?

Г а н н а. Дома. Коровай пече.

З і н а. Неймовірно! *(Йде в хату)*.

М а р т а. Отаке-то. Власної дочки боюся... Ха-ха-ха! А я ж так сподівалася зустрітися з нею. Так рвалася сюди. Не повірила тобі від першого слова, знала, що вона жива, і ось вона, ось... Гукнути, а для чого?

Що я скажу їй? Чого вимагатиму? Не знаю, як і заговорити до неї про це.

Г а н н а. Послухай, Марто... Я на десять літ старша за тебе. Після смерті матері я виняньчила тебе. Раджу тобі щиро: не чіпай Галини.

М а р т а. Легко тобі казати.

Г а н н а. Нелегко. Та що зробиш! Наше життя вже котиться вниз. А їм, молодим...

М а р т а. Все молодим? Усе? А нам?.. А мені? Іздили ми оце по сусідніх селах. Не пізнаю людей. Особливо молодих. Впевнені, зарозумілі, наче справді все доволка належить їм.

Г а н н а. Так воно і є.

М а р т а. Там, де були курні хати,— нові оселі... з електрикою, навіть — ваннами. По селах — школи, лікарні, по хатах — рушники, тарелі, писанки... Портрети Шевченка, Франка... Леніна...

Г а н н а. Що, лють бере?

М а р т а. І лють, і заздрість, і розпач. Зубами скрегочеш від болю.

Г а н н а. Сама винна, то й нарікай на себе.

М а р т а. Ой ля-ля, тра-ля-ля! Шкода, що в Потічку не можна втопитись. (*Іде вниз до берега*).

Входять Рогалик і Петро. В руках у них писанки та інші сувеніри.

Р о г а л и к. Яволь, то є добра ідея, камрад Скиба. Звідси ми будемо їхати додому з цілим багатством.

П е т р о. Я не знав, що ви так любите гуцульські вироби.

Р о г а л и к. Заради них я сюди приїхав.

П е т р о (*розглядає писанку*). Варто. І через океан везти варто. Яка невідробна краса!

Г а н н а. А не поб'ються в дорозі?

П е т р о. Упакуємо. Я читав, що гуцульські вироби зараз входять у моду. В цілому світі.

Р о г а л и к. Колосаль! То буде добра комерція. У нас таке нема. Ми маємо — машина.

П е т р о. О, машина у вас...

Р о г а л и к. «Мерседес»?

П е т р о. Так, люкс.

Р о г а л и к. Хочете мав?

П е т р о. Не відмовився б.

Р о г а л и к. Біте. Я буду давати вам чек. Десять тисяч марок.

Петро. Навіщо?
Рогалик. Будете купувати собі така машина. Ду-
ду-ду...
Петро. Ні, спасибі.
Рогалик. Тшому? Я — від ширий серце. Як родитш.
Петро. Данке. Данке шен!

Повертаються Галина і Зіна.

Зіна. Товаришу Скиба, будь ласка, на хвилинку.
Петро. Ого! А чому так офіційно?
Зіна. Вимагають обставини.
Ганна. Що сталося?
Зіна. Сталося непоправне. (До Петра й Галини). Ході-
мо звідси.
Петро. Куди?
Ганна. Та що таке, діти?
Зіна. Не діти, а... переміщені особи.
Галина. Мамо!..
Зіна. Товаришко Шумейко! Раніш треба виробити єди-
ну принципову лінію, а вже потім з'ясовувати ро-
динні взаємини.
Галина. Ні, це неправда. Мамо!..
Ганна. Заспокойся, доню!
Галина. Так, так. Скажи, що я твоя доця!
Ганна. Про що ти, Галино?
Галина. Шрам... Звідки в мене цей шрам?
Петро (до Зіни). Говори ж до пуття!
Зіна. Скажу, але не тут.
Галина. Мамо! Скажіть же правду!
Ганна. Най тобі... скаже твоє серце.
Галина. Не кажете? Чому? Та невже... Ні, ні, я не хочу
цього, не хочу! (Вибігає).
Петро. Галино!.. (До Рогалика). Пробачте. (Біжить за
нею).
Рогалик. О, будьте ласка. Я є нейтрал.

Затемнення

Потічок шумить голосніше. Він вирує, бурлить, як стривожене серце
Галини.

Місток над Потічком. Вбігають Галина, Петро, Зіна.

Петро. Галиночко... Не можна ж так.
Галина. Тобі цього не збагнути. Так було гарно. Я лю-
била їх, вірила. І раптом...

Петро. Та ще ж нічого не ясно.
Зіна. Як «не ясно»? Я ж сама чула. На власні вуха.
Петро. Та-ак... Ситуація.
Галина. Я просто нічого не розумію.
Петро. Давай, Галинко, послухаємо, про що гомонить Потічок.
Зіна. Може, я зайва?
Петро. Вирішуй сама.
Зіна. Це абсурдно і несправедливо! Я тільки виконала свій громадянський обов'язок. Ви ж повинні знати все як є. Адже у вас — весілля!
Галина. Весілля не буде!
Петро. Чого це?
Галина. Весілля не буде, доки я не з'ясую, хто я: Галина чи Ярослав.
Петро. Навіщо з'ясовувати? Просто в тебе буде подвійне ім'я: Галина-Ярослава.
Зіна. А прізвище?
Петро. Одне-єдине: Скиба.
Галина. Я ненавиджу її.
Петро. Кого?
Галина. Цю Марту Рогалик. Цю нахабну фрау...
Петро. Ну й чудово. Завтра вона поїде...
Галина. І повезе з собою мій спокій. Мое довір'я до... так званих батьків.
Зіна. Логічно.
Петро. Не суди їх надто суворо, Галино.
Галина. А навіщо вони обманювали? Хіба не можна було сказати правду? Хіба я менше любила б їх?
Петро. Хто знає. Може, й менше. Носила б у дитячій душі якийсь незрозумілий тягар...
Галина. Зате зараз мені легко!
Петро. А їм як? Солодко?
Галина. Не знаю. Але я не хочу справляти весілля в їхньому домі. Не хочу, щоб наше з тобою життя починалося з обману.
Петро. Який обман? Ти говориш неможливе.
Галина. Все на світі можливе. Страшно мені... Як після цього жити?
Зіна. Ну, це вже занадто високі матерії. Vizнай помилку, покайся — і справу закриють.
Петро. Зінко!
Зіна. Ну, чого ще?
Петро. Ти найновішу новину знаєш?

З і н а. Яку?

П е т р о. Йозеф Рогалик запропонував Петру Скибі сто тисяч марок.

З і н а. Поштових?

П е т р о. Західнонімецькою валютою.

З і н а. За віщо?

П е т р о. За те, що той передасть йому дані про синявську ртуть.

З і н а. Екстравагантно. А Скиба?

П е т р о. Погодився.

З і н а. Ну, знаєш, такі жарти...

П е т р о. Спитай у Рогалика. Він збирається відкрити тут промислову концесію.

З і н а. Громадянине Скиба! Це ж... Та за такі речі.. Галино, чула? Будеш за свідка. Грандіозно! (*Вибігла*).

П е т р о. Понесла на хвості.

Г а л и н а. Навіщо ти нагородив їй усе це?

П е т р о. Інакше вона не пішла б звідси.

Г а л и н а. Ну й матимеш неприємності.

П е т р о. А я люблю неприємності. Тоді здорово пізнаєш людей, Галино!..

Г а л и н а (*люто*). Ярослав!

П е т р о. Галиночко... (*Взяв за руку*).

Г а л и н а. Не чіпай! На ній... бачиш? Краще б той негідник убив мене!

П е т р о. Не мели дурниць.

Г а л и н а. Любиш мене? І тепер любиш? Справді? І ніколи не дорікатимеш? То тікаймо звідси. Негайно!

П е т р о. Куди?

Г а л и н а. У Львів, на Херсонщину, все одно. І ніяких весіль! Що скажуть на селі? Як я буду дивитися в очі людям? Не буде цього! Ніколи!

П е т р о. Галино!.. Ярослав!.. Кохана!..

Г а л и н а. Що я зараз робила б без тебе? Аж подумати страшно. (*Прихилилася до нього*).

З а т е м н е н н я

Подвір'я Шумейків. Обіч подвір'я, в садку, вже з'явилися весільні столи. На сцені — М а р т а й Р о г а л и к.

Р о г а л и к. Тепер треба квапитись. Скоріше! Дурна ти зі своя дочка.

М а р т а. Ти ж знав про все.

Р о г а л и к. Чорт його знав! А раптом буде зривався весілля? Шум, скандал, то не є добре...

М а р т а. Господи, що мені робити!..

Р о г а л и к. Ти приїхав сюди, аби задавати такі глупі питання? Побачив сестра, купив сувенір і — ауфві-дерзеген!

М а р т а. Гаразд, я згодна. Ідьмо!

Р о г а л и к. Но, но, а Паливода? Ти знайшов його?

М а р т а. Сам знайшовся.

Р о г а л и к. То добре. Він і нині любить тебе?

М а р т а. Ревнощі? О господи!

Р о г а л и к. Знов глупе питання. Контакт з Паливода є?

М а р т а. Який контакт? Навіщо?

Р о г а л и к. Ну, у вас так багато спільне.

М а р т а. Було...

Р о г а л и к. Що казав Паливода?

М а р т а. Казав, що все довкола змінилося. І життя, і люди.

Р о г а л и к. Но, не будь дурна баба! Пам'ятай: тобі вертатися назад, туди...

М а р т а. Так, вертатися. Без дочки, бо вона не поїде. Без надій, бо їх більше нема.

Р о г а л и к. Но, доста! Я приїхав сюди не для пуста балачка. Я приїхав сюди...

М а р т а. Хто, власне, приїхав: я чи ти?

Р о г а л и к. О майн гот, майн гот! Не треба сердився, мій коханий, мій розумний Марта...

М а р т а. А щоб ти здох!

Р о г а л и к. Навістшо так вульгарно? Ми є культурні люди. І завтра ми будемо — ду-ду-ду... далетшенько. А Паливода буде залишався тут. І одержував маленький наказ. Ясно?

М а р т а. Про таке говори з ним сам.

Р о г а л и к. Но, я є тільки комерсант.

М а р т а. А я не хочу!

Р о г а л и к. Фрау Рогалик!

М а р т а. Ні. Викинь це з голови.

Р о г а л и к. О, я все викинув. Після війни, після кашітуляції. Все викинув, усе змінив. Тільки душа лишив та сама. І моя душа жде...

М а р т а. Ой ля-ля, тра-ля-ля! Або рибку з'їсти, або на дно сісти.

Р о г а л и к. Буде рибка, буде! Ми не маємо впадати в розпатш. Мирним ілюзіям колись настане кінець.

Треба передбачати все наперед. Так, мій милий, мій
красивий Марта.
М а р т а. Кат. Глухий, безсердечний кат.

За сценою чути чоловічі голоси.

Р о г а л и к. Що то є?
М а р т а. Ходімо в хату. Треба переодягнутися. Весілля ж.
Р о г а л и к. Зер гут. Буду пакував сувеніри. Комерція!

Обоє ідуть до хати. Коломийка за сценою:

Ой піду я до ворожки, нехай кине карти,
Чи я буду сеї ночі з білявою спати.

М и к о л а (на порозі). Ганно, трембітарі йдуть!
Г а н н а. Несу! (Виносить пляшку). А закусувати клич до
хати. (Повертається в хату).
М и к о л а. Гаразд.

В а р ц а б а, П а л и в о д а й С е м и р а з пританцьовуючи співають:
Ой посіяв пшениченьку, вродилося жито,
Й за чорняву, й за біляву однаково бито.

С е м и р а з. Все. Кінець — ділу вінець.
М и к о л а. Красно дякую.
С е м и р а з. А чути було?
М и к о л а. Бігме на всі гори.
С е м и р а з. Хіба не я казав, що у Варцаби трембіта —
го-го!

В а р ц а б а. Молокосос! (Іде).
М и к о л а. Куди ви, діду? Частуйтеся.
В а р ц а б а. Шмаркачі! Заховаю струмент. (Виходить).
М и к о л а. Береже свою трембіту.
С е м и р а з. Вона ж у нього прапрапрадідівська.
М и к о л а. Що з тобою, Мефодію? Наче води в рот на-
брав.

С е м и р а з. Стара любов серце смокче... Отож-бо.
П а л и в о д а. Ет!.. Цок-цок — і повний ажур.
М и к о л а. Ну, по одненькій. (Наливає).
С е м и р а з. Наливають — ковтай, за пазуху не пхай!
М и к о л а. Будьмо здорові!
П а л и в о д а. Будьмо живі!

Дружно випили.

М и к о л а. А тепер жінка просить до хати.
С е м и р а з. Сім раз туди, сім раз сюди. Ех!..

У т р ь о х

Ой хоч я ся не оженив, то я ся оженю,
Таке собі дівча візьму, що вложу в кишеню,
А не схоче у кишеню, то покладу в жменю,
Бо то таке дівча мале, як зерно ячменю.

Ех, ех, ех!..

Ідуть до хати.

Їх перестриває М а р т а в новій, святковій сукні.

М а р т а. Мефодію!

П а л и в о д а (*спинився*). Ну?

Микола та Семпраз заходять у хату.

М а р т а. Хочу поговорити з тобою останній раз.

П а л и в о д а. Ти ще віриш у небилиці?

М а р т а. А ти й попрощатися зі мною не хочеш? Коханий мій...

П а л и в о д а. Довго те кохання тліло, згасало... Ех, Марто, Марто... Піду-таки та вип'ю!

М а р т а. Гляди, розуму не проний.

П а л и в о д а. Навіщо він мені тепер? Щоб дужче боліло? (*Іде до хати*).

М а р т а. Щасливий, що можеш пити.

Гримить урочистий марш. Ганна та Юстина виносять з хати коровай — величезну білу хлібину, оздоблену шишечками, голубками та іншими фігурками з тіста, а також кольоровими стрічками та штучними квітами.

Г а н н а. Обережно, Юстиночко.

Ю с т и н а. Йой, Гандзю, йой! Хіба мені перший раз коровай вносити?

Г а н н а. Та певно, що так.

Кладуть коровай на стіл.

Ю с т и н а. Зичу, аби з нашої Галі була така пишна та смачна молодичка, як сей пухкий хліб! (*Цілує хлібину*).

Г а н н а. На щастя та на долю!

Вбігає Г а л и н а, за нею — П е т р о.

Ю с т и н а. Ось і вона...

Г а н н а. Де ти була, доню?

Г а л и н а. «Доню»? Ви й досі...

П е т р о (*зупинив її*). Не смій!

Г а л и н а. А ти не втручайся. Ідеш зі мною?

Петро. Слухай же, Галинко...

Галина. Ідеш чи ні?

Ганна. Марто! Скажи бідній дитині, що все це видумка.

Що тій язикатій почувлося.

Марта. Мабуть, почувлося.

Юстина. Хитра лисиця...

Ганна. Скажи напевно.

Марта. Не можу. Доню моя... Доню!

Ганна. Не віддам.

Знову марш. Микола у святковому одязі при бойових та трудових відзнаках, а за ним — Семираз виносить деревце — вершечок молоденької смереки, прикрашений стрічками, живими квітами, пучками пшениці, маку, свічками. Деревце невеличке й неважке, але несуть його удвох, високо тримаючи задля урочистості. За ними йде

Паливода.

Микола. Обережно, куме.

Семираз. Хіба мені перший раз виносити деревце?

Хіба хоч одне весілля в Синяві обійшлося без Семи-
раза? Сім раз туди, сім раз сюди... Ставмо отут, ле
мають сидіти молоді.

Ставлять деревце на стіл, поряд з короваєм.

Микола (*поправляє підставку*). Міцно стоїть, не хит-
неться.

Семираз. Отож-бо. А тепер прошу князя та княгиню
підійти до весільного деревця.

Петро. Галино...

Галина. Ні, ні!

Семираз. Що за непослух? Так вимагає звичай. Та й
тато.

Галина. А він мені справді — тато?

Микола. Що таке?

Ганна. Галино!

Галина. Хто мій тато? Де він?

Марта йде до неї.

Паливода. Марто!

Микола. Ох, доню, доню! (*Стає поруч з Ганною*).

Глянь нам у вічі! Не можеш? То подивися довкола.

Коли ти з'явилася на світ, тут усе було інакше. Чор-
ні злидні і попелища залишили нам вельможні пани
та гітлерівські душогуби. Від Сталінграда, від Вол-
ги, через тисячу рік і річок я йшов сюди, а звідси —
далі, в Берлін, щоб на землі настав мир... Та ще
довго по наших лісах бродили хижі звірі. Це вони...
вони...

Юстина. Так, так, йой! Кажи все, до кінця!

Микола. Та ти й сама вже знаєш, у яких муках народжувалося тут нове життя. І ти, крихітка, належала не тяжкому минулому, а тому новому, радісному, що прийшло в наші гори. Ми з Ганною зустріли ту світлу радість, тримаючи тебе, маленьку, на своїх руках.

Паливода. Справедливо! Справедливо, Марто!

Петро. Галино... Я люблю тебе ще більше, повір. Забудь усе лихе.

Галина. Дай руку, милий!

Підходять до батьків.

Благословіть нас, тату.

Микола. Благословляю.

Галина й Петро. Благословіть нас, мамо.

Ганна. Благословляю.

Марта. То й скінчимо на цьому. Ой ля-ля, тра-ля-ля!..

Отже, нема більше нічого. Абсолютно нічого.

Рогалик *(повертається)*. Упакував.

Марта. Йозефе! Чоловіче мій, соколе ясний!

Рогалик. Як? То ще не є спокій?

Марта. Правда ж, нема? Нічогісінько! Тільки — я і ти.

Прекрасна, шляхетна пара! *(Бере його під руку)*.

Рогалик. Глюпий жіночий сентимент.

Обое йдуть до хати.

Семираз. Най таким пишним і красним, як се деревце, буде ваше молоде подружжя. І най цвіте воно нині і на віки вічні!

Ганна. А тепер одягатися до шлюбу.

Семираз. І покропити весільний одяг.

Всі йдуть у хату. Повертається Рогалик.

Рогалик. О, вже є тихо. Зер гут!

Вбігає Зіна.

Зіна. Сер!.. Містер!.. Мосьє! Гер Рогалик!

Рогалик. Но, камрад, камрад Рогалик, фройлейн Зіна.

Зіна. Все одно.

Рогалик. Но, то не є все одно.

Зіна. Я не про те. Я хочу запитати вас: це правда?

Рогалик. Свята правда.

Зіна. Хто вам дав право? Як ви посміли? Таку людину, як Петро Скиба...

Рогалик. О, камрад Скиба? То є ладний хлопак...

З і н а. Ви задоволені з нього?

Р о г а л и к. А так. Дуже вдовольнений.

З і н а. І дали йому грошей...

Р о г а л и к. Яволь, давав.

З і н а. Скільки?

Р о г а л и к. Немнога.

З і н а. Сто тисяч — «немнога»! Навіщо ви йому дали ці гроші! Кажіть правду, бо я знаю вас.

Р о г а л и к. Навістшо? Ну, на той... як його... уже забував... Писати...

З і н а. Писати? Дані про синявську ртуть?

Р о г а л и к. Ртуть? Но, яйко. Писати яйко... на пасха...

З і н а. Яке яйко? Яка пасха? Ви дали йому сто тисяч марок. Ви хочете його погубити! Він — кришталево чесна людина, і раптом... Ви, ви — акула... людоджер... ви...

Р о г а л и к. Но, фройлейн Зіна, но. Ой, рятуйте! Алярм! Я є чесний комерсант... (*Шукаючи порятунку*). Камрад Скиба!.. Біте, камрад Скиба!

Під весільну музику з'являються П е т р о, одягнутий як у пролозі, Г а л и н а — так само, але з фатою, за ними всі інші, згодом і М а р т а.

П е т р о. Що, Зінко, дала перцю комерсантові?

З і н а. Невіглас! Я захищаю твою честь!

П е т р о. Молодець! Так тримати й далі!

Р о г а л и к. Фройлейн Зіна іст... паф, паф, паф! О-о-о!.. (*Побіг у хату*).

П е т р о. Ну й Зінка!.. (*Сміється*). Шедевр!.. Невже ти повірила?

З і н а. Інсинуація? Запам'ятай: ніколи більше не повірю жодному твоєму слову! Салют!

П е т р о. Зінко!

З і н а (*спинилась*). Ну?!

П е т р о. Чула?..

З і н а. Що?

П е т р о. Новину.

З і н а. Брешеш!

П е т р о. Клянуся! З першого числа буде встановлено всім жінкам норму на язика. Десять сантиметрів. У кого довший, втинатимуть.

З і н а. Невже? (*Здогадалася*). Нікчемний брехун! (*Побігла*).

Г а л и н а. Який ти жорстокий!

П е т р о. А вона подає надії.

Звук знайомого нам акордеона зливається з цілим оркестром ліспром-госпу, складеним з розмаїтих інструментів. Під звуки цієї музики входять гості — газди й газдині, легіні та дівчата. Всі сдягнуті святково, з квітами та биндами.

Г у ц у л. Добрий день вам, добрі люди! Машини прибули!
Г у ц у л к а. Віншуємо вас у файний час та в славному годину!

В с і. З веселим святом!

М и к о л а. Щира дяка вам за те, що прийшли, а за віншування окремо. Жінко!..

Г а н н а. Частуйтеся, родичі любі, сусіди милі, гості дорогі.

Ю с т и н а. На радість і на здоров'я. Аби-сте цвіли, як мак, повніли, як ружа, були гожі, як спіле яблуко.

С е м и р а з. Дай, боже, не останню!

П'ють. Оркестр грає коломийку. Молодь заспіває, переходячи в танець.

Д і в ч а т а

Ой легіні, легіники та легіні, — два вас,
Ой не ходіть попід вікна та не робіть галас,
Ой не ходіть попід вікна та не галасуйте,
Візьміть собі по дівчині та господарюйте.

Л е г і н і

Ой сиділа дівчинонька під новим острішком,
Годувала легіника волоським горішком.
Як сиділи, так сиділи, так си говорили:
«Кажі, кажі, легінику, аби тя женили».

Під впливом слив'янки та вишнівки до забави прилучаються старші.

П е р ш а г у ц у л к а

А в моєму огороді цвіркають горобці.
У Синявському лісгоспі ударники-хлопці.

Д р у г а г у ц у л к а

Як ударять, як ударять — йде луна борами,
Та до тої дівчиноньки — з чорними бровами.

Т р е т я г у ц у л к а

Я машиною керую, до радгоспу їду,
Не бачила миленького з ранку до обіду.

М а р т а. Ех!.. (Схопила чарку, випила). Ой ля-ля, тра-ля-ля!

Ти, Іванку, прийду зранку, В'асильку — вполудне,
А ти, Ільку, зажди хвильку, якось воно буде!

С е м и р а з. Браво, Марто, браво!
Ой маю я дівчиноньку, дівчиноньку гожу.
Що до неї хлопці ходять, як на службу божу!

М а р т а (хапає за руку Паливоду).
Ой кумоньку, голубоньку, приятелю близький,
Як до тебе не ходити: перелазок низький?

П а л и в о д а (хоч йому й не до танцю).
А я з гори на долину черемшину ріжу,
Як побачу молодицю, на колінах лізу.

М а р т а
Біда мені, біда мені з тими парубками:
Ледве курці до коліна, а вже за дівками.
(Збільшує темп танцю).

Паливода не витримує, капітулює. Загальний сміх.
(Скориставшись з моменту). Приходь увечері на
скельку. Прийдеш?

П а л и в о д а. Мушу прийти.
С е м и р а з. Ех, не молодиця, а іскра з кременю! Кидай
свого Рогалика, Марто, зашлю старостів.

М а р т а
З лисим добре любитися, з лисим добре жити,
Бо як сяде — до вечері не треба світити.

С е м и р а з
Ой не вмю ні косити, ані копи класти,
Лише з гаю визирую, де би дівку вкрасти.

Д і в ч и н а
Ой коли б я тее знала, що замужем лихо,
Чесала би жовту косу та сиділа тихо.

М а р т а
Ой коли б я тее знала, що замужем гаразд,
Кричала би на всю хату: віддавайте зараз!

Г а з д и н і

Ой коли б нам повернути тоті давні роки,
Аби хлопці нас хапали попід білі боки.

Л е г і н і й г а з д и.

Ой ходімо, пане-брате, до дівчини тої,
Біла постіль постелена, горілка на столі.
Гей, гей, гей!

Загальний танець. Прямують до виходу, пропускаючи вперед Галину
та Петра, Миколу, Семираза, дружбу, бояр.

Г а н н а (*услід їм*). В добрий час!

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

Подвір'я Шумейків. Вечоріє.

Юстнна, схилившись над переднім, чільним столом, розставляє
напої та закуски. Ганна виглядає весільний поїзд.

Г а н н а. Скоро сонце сяде, а їх нема.

Юстнна. Сільрада неблизько.

Г а н н а. Поїхали ж машинами.

Юстнна. По гірських дорогах ліпше пішки, ніж на ма-
шині. Йой! А таки хтось летить сюди бігме!

Г а н н а. Зіна! На своєму велосипеді.

Юстнна. Ота брехунка?

Г а н н а. Правдолюбка. А се іноді ще гірше.

Юстнна. Не говори до неї ні слова.

Г а н н а. Сама заговорить.

Влітає Зіна.

З і н а. Тітко Ганно...

Г а н н а. Ну що там, всезнайко? Кажі вже.

З і н а. Епохально!

Юстнна. Йой!

Г а н н а. Чому так довго?

З і н а. Аншлаг!

Юстнна. Йо-ой!

Г а н н а. Парубки переймали?

З і н а. Барикади!

Юстнна. Йо-о-ой!

Г а н н а. Вимагали викупу?

З і н а. Стояли на смерті!
Ю с т и н а. Йо-о-о-ой!
З і н а. Молодий повивертав усі кишені!
Ю с т и н а. А то-то! Най знає, як гуцулку брати.
Г а н н а. Певно, певно. Шлюб відбувся?
З і н а. В урочистій обстановці.
Г а н н а. Так і не вдалося розладнати?
З і н а. Тітко Ганно. Йй-бо, я зовсім не те... Я ж казала
тільки правду.
Г а н н а. Добра та правда, яка помагає людям, а не та,
яка їм шкодить.
З і н а. Але ж принципова лінія повинна бути!
Ю с т и н а. Дивись, щоб не зосталась старою дівкою че-
рез таку лінію.
З і н а. Нонсенс!
Ю с т и н а. Тьху!
З і н а (скочила на велосипед). Салют!
Г а н н а. Куди ти?
З і н а. Виправляти помилку! (Зникає).

Чути музику, пісню:

Ой співаймо співаночку та на всі Карпати,
Щоб Галину і Петруся широко привітати.
Шіді-ріді, дана й да, широко привітати!

Г а н н а. Ідуть! Микола — найперший. На мотоциклі.
Ю с т и н а. Слава богу!

Входить Микола.

М и к о л а. Ну, справу скінчено. Віншую тебе, Ганно, із
заміжньою дочкою.
Г а н н а. Дякую за добру вість. Най приходить тепер хто
хоче, а таки людину з неї зробили ми. То я й тебе
віншую, легініку мій... орденоносний!
Ю с т и н а. А я вас обох. Від усього серця. А найперше
Галину. Не судилося мені такого щастя зазнати з
моїм Михайликом.
Г а н н а. Не бануй, Юстинко. І наше щастя неповне.
М и к о л а. Нема з нами Василька. Гай-гай!.. А де срібло-
злото, жінко?
Г а н н а. Юстинко, де тайстра з грішми? Юстинко!
Ю с т и н а. Га, що?.. Зараз буде! (Побігла в хату).
Г а н н а. Не простить вона моїй сестрі ніколи.

Микола. І я не прошу. Хоч знаю: не Марта вбивала. Ганна. Її саму вбили. Так змарнувати життя! Що вона тепер? Наче мара якась чи неприкаяна тінь. Нелюди!

Микола. Так, Ганно. Коли я йшов крізь битви й вогонь до Волги та назад, я казав собі: «Тримайся, Микола, не впади. Ти, прецінь, воюеш за десятюх. Аби ніхто ніколи не міг сказати докірливого слова ні тобі, ні твоїм землякам!»

Ганна. А вернувшись додому... ще не натішилась тобою, а ти вже никав лісами, вовків ловив по схронах...

Микола. Не я один. А Семираз? А Варцаба? А наша комсомолія?.. І таки виловили. Таки поставили по-своєму. Таки зацвіли наші гори новим життям! Ось воно, чуєш?!

Пісня наближається:

Ой співаймо співаночку на всю Верховину,
В співаночці прославляймо Петруся й Галину,
Шіді-ріді, дана й да, Петруся й Галину.

Затемнення

Пісню чути й на скелі, над прірвою. Вузьким плаєм ідуть Марта й Паливода.

Марта. Сідай. І я біля тебе. Як колись. Давно-давно. Наче нічого іншого не було. Не було, правда?

Паливода. Ні, було. І кров, і пітьма, і каяття.

Марта. Годі, у нас мало часу. Поки в сільраді вінчається наша дочка...

Паливода. Не вірю, що Галина... Які в тебе докази? Отой шрам? А як справді опеклася?

Марта. Ні, я не сліпа. Та не хочеш — не вір. Я не силюю. Ні я, ні ти їй тепер не потрібні.

Паливода. Що ж нам робити?

Марта. Зникнути. Ох, коли б ти міг поїхати зі мною!

Паливода. Чого я там не бачив?

Марта. Рогалик не вічний. Йому вже стільки літ!.. О, тоді ми заживемо!

Паливода. Навіщо мені шукати тебе на чужині, в обіймах осоружного Рогалика, коли я бачу, я чую тебе тут... І не пущу... Не пущу більше нікуди! Чуєш? Залишайся...

Марта. Ні. Тут мене жде тюрма.

П а л и в о д а. Чому? Після амністії ти нічого поганого не вчинила. Подумай, Марто, тут у нас є все: рідна земля, рідне небо, рідна дочка... Хто тобі дорожчий — вони чи Рогалик?

М а р т а. Будь він проклятий, будь він тричі проклятий!

П а л и в о д а. Кохана!

М а р т а. Рідний!

Входить Р о г а л и к.

Р о г а л и к. Но, доста.

М а р т а. Господи!

П а л и в о д а. Чого вам треба?

Р о г а л и к *(чистою мовою)*. Тебе треба. Твою голову треба. Твої очі, твої руки. Я чув. Усе чув. Що то є, зрада? Не буде! Не дозволю! Ти маєш мене слухати, або...

П а л и в о д а. Стривай, стривай, знайомий голос. Фон Швальбе!

М а р т а. Боже!.. *(Зникає)*.

Р о г а л и к. Чи так, чи ні...

П а л и в о д а. Штурмбанфюрер Швальбе. Мій «добрий ангел» з гестапо. Довго ждав я цієї зустрічі...

Р о г а л и к. Я так само, пане Паливодо. Але зараз наказую тобі не я, а твої давні друзі...

П а л и в о д а. Давні друзі? Де вони? У мюнхенських пивничках пропивають мою душу? Чи шукають нових дурнів, таких, яким колись був я? Ось чому ти прибув сюди — шматувати мою совість?

Р о г а л и к. Совість — поняття абстрактне. А документи...

П а л и в о д а. Достобіса! Я за все сповна заплатив — своєю молодістю, своєю долею. Але жадобу помсти не вгамував. Тепер вгамую...

Р о г а л и к. Не смій! Стрільтиму!

П а л и в о д а. Не стрільтимеш. А станеш перед судом! *(Кидається на нього)*.

Р о г а л и к. Донерветер! *(Стрільє, ранить Паливоду)*.

З а т е м н е н н я

Пісня:

Ой кувала зозулиця на новому мості,
Нехай нині веселяться родичі і гості.
Шіди-ріді, дана й да, родичі і гості.

Микола та Ганна стоять коло воріт, Юстина з тайстрою між ними. Входять Галина й Петро, дружби й бояри, Семираз, Варцаба, гості, оркестр, а також — Зіна, яка деякий час тримається осторонь. В руках у неї, як і в багатьох гостей, пакунок. Батьки черпають із тайстри дрібні монети, обсипають молодих та їхній почет.

Микола. Аби-сте були багаті та щасливі!

Ганна. Аби-сте були здорові та красні!

Микола. Щастя вам і вашим дітям!

Ганна. А нашим онукам!

Юстина. І правнукам! (*Витрушує решту монет*).

Ганна. Ласкаво просимо до столу. (*Відкриває чільний стіл*). Сідайте, де кому до вподоби. Хто тут, хто в садочку.

Микола. Місця вистачить усім.

Гості йдуть до столів, дехто через подвір'я, решта — повз хату, низом, прямо в сад.

Семираз. Молоде подружжя закликаю під деревце!

Петро й Галина займають належні місця.

Гості (*співають*)

Ой ви, гори, наші гори, ви, ліси і ріки,
Нехай будуть Петро й Галя щасливі навіки!
Шіді-ріді, дана й да, щасливі навіки!

Микола. Дорогі гості! Кого оберемо весільним старостою?

Голоси. Семираза!

— Семена!

— Сім раз туди, сім раз сюди!

Семираз. Поважне товариство! Б'ю чолом і прошу вас не робити такої квестії.

Голоси. Агій!

— Чого ти?

— Не відмовляйся!

Семираз. Не відмовлявся ніколи. Але нині є серед нас у сто крат достойніший за мене. Скажіть мені: хто тут найстарший і найповажніший? Хто має мудру голову і золоті руки? У кого трембіта найгучніша на всі гори?

Голоси. Правильно!

— Діда Варцабу!

— Штефана!

— Заперечень нема!

Варцаба (*підводиться*). Най буде воля людська і божя. Але перед тим, як прийняти на себе сю урочисту шану, хочу твердо знати: чи дають на се згоду панове молоді?

Петро. Князь згоден.

Галина. Княгиня теж.

Варцаба. Красно дякую за високу честь. (*Розмотує свій пакунок*). Най нам усім буде щасно і весело. А почнемо, як велить стародавній звичай. (*Підіймає вгору різблений гуцульський таріль*). Дарую молодтям — на довге і дружне життя — сей таріль, а вирізбив його своїми руками. (*Передає таріль по колу*). Най буде нашим молодтям згода та достаток!

Перша гуцулка. Файний таріль годиться гарно покрити. (*Застеляє вовняним килимочком*). Сама його ткала.

Друга гуцулка. А зверху аж проситься отсей рушничок. (*Кладе рушник*). Сама вишивала.

Перший гуцул. А ся флюяра — сестра сього тареля. (*Кладе флюяру*). Вони з одного дерева.

Третя гуцулка. Жінці — коралове намисто, а чоловікові — кошулю, аби завсігди були як на святі. (*Кладе намисто та сорочку*).

Другий гуцул. Від шоферів ліспромгоспу — сто білетів автолотереї, аби собі виграла мощну бричку. (*Кладе*).

Юстна. Дарую обом два золоті цісарські гульдени. Йой, довго лежали вони в материній скрині, та мого весілля так і не діждалися. Най ваше щастя буде дзвінке, як золото! (*Кладе*).

Легінь. Від сільського комсомолу — телевізор.

Ставлять.

Зіна (*набравшись сміливості*). Від мене індивідуально... (*Розгортає комплект пелюшок*). Для дочки або сина.

Порядком виправлення помилки.

Петро. Доведеться зважити?

Галина. Ага. «Останні вісті», іди сюди!

Зіна. Парадокс! (*Сідає біля них*).

Таріль дійшов до батьків.

Микола. Молодій від тата отсей киптарик. (*Кладе*).

Ганна. Молодому від мами сей киптар. (*Кладе*).

Входить Марта.

В а р ц а б а. Ясний князю і найясніша княгинє! Приймїть
сі дари від щирих людських сердець.

П е т р о й Г а л и н а. Красно дякуємо.

М а р т а. Стривайте, а я? Що ж я подарую з такої нагоди
та й на прощання тобі... Галино? Хочу, щоб пам'ятка
від мене лишилася. *(Знімає з шиї медальйон)*. Візь-
ми оце. Колись, прощаючись з маленькою дівчин-
кою, я відрізала з її голівки жмуток волосся. Ось
воно. М'яке, як шовк.

Г а л и н а. Значить, правда?

М а р т а. Правда.

Ю с т и н а. Йой, ні, неправда! Чого ти прийшла, Марто?
Для чого? Ворушити минуле? Не воруши! Бо інак-
ше...

М а р т а. Чого ви хочете від мене?

Ю с т и н а. Хочу тебе запитати: де мій Михась?

М а р т а. Я не знала. Я нічого не знала...

Ю с т и н а. А мені байдуже, знала ти чи ні. Се через вас,
убивці, я посивіла в дівках. Де мій легінь...

М а р т а. Боже милостивий...

Ю с т и н а. ...мій наречений? Де він?

М и к о л а. Так. А я питаю, де мій син?

Л е г і н ь. А я — де мій батько?

Д і в ч и н а. А я — де мій брат?

Г у ц у л к а. А я — де мій чоловік?

І н ш а. Де моя любов?

М а р т а. Це що таке, суд?

Г а н н а. Як бачиш.

М а р т а. Але ж я підлягаю амністії. І мене ніхто судити
не може.

Г а н н а. Може. Скривавлене людське серце.

М а р т а. А мені все одно. Життя пройшло повз мене. І ні
кара, ні амністія вже не допоможуть. Хай той ме-
дальйон, Галино, буде тобі згадкою від Марти Рога-
лик. А я поїду.

Г а н н а. Куди ти, Марто?

М а р т а. Пісенька. Мила, дитяча. «Коваль по ковадлу
б'є, мене, босу, підкує». Анночко, сестричко... мое
місце там, де мій чоловік. Прощайте! *(Виходить)*.

Г а н н а. До побачення, безталанна сестро.

М и к о л а. Гірка доля... Хай воця буде наукою всім, хто
починає життя.

Входять П а л и в о д а, плече перев'язане.

П а л и в о д а. Даруйте, спізвився.

Г а н н а. Що з тобою, Мефодію?

П а л и в о д а. А тут що, нічого не було чути?

М и к о л а. В тебе стріляли? Хто?

П а л и в о д а. Чоловік твоєї сестри, Ганно.

Г а н н а. Свят-свят-свят... Де ж він, Рогалик?

П а л и в о д а. Не турбуйтеся, в надійних руках. Лісоруби допомогли. Та й він уже не Рогалик, а фон Швальбе. Мій давній знайомий.

Г а н н а. А Марта?

П а л и в о д а. У мене за неї вже голова не болить. Дурень я, дурень. Битий, тертий, та, видно, мало. На хвилину пустив у серце тінь минулого, і вона догнала мене кулею на рідній землі. Ну та дарма. Могло бути гірше. *(Взяв склянку, до молодих)*. Будьте щасливі!

М и к о л а *(до легіня)*. Богдане!

Легінь махнув рукою музикам, закрутив дівчину в танці.
Загальний танок.

В а р ц а б а. Багато бачили наші гори. Багато пережили наші серця. Молоді ви, щасливі. Живіть довго! Бо все, чого ми добилися, се — для вас. Ще один дарунок прийміть, діти. Найбільший і найдорожчий. Сі гори. Сі пісні. Сю красу... Гірко!

В с і. Гірко!!!

П е т р о *(підіймає келих)*. Дорогі мої земляки! Кажу так, хоч народився аж біля Чорного моря. Одна тепер у нас земля, одна доля. І цю долю ми будемо міцно тримати в руках.

У с і г у р т о м. За наші гори!

Г а л и н а. За степи наші!

М и к о л а. За Дніпро і Волгу!

С е м и р а з. Во славу рідної землі! *(Стріляє з рушниці)*.

І, наче від його пострілу, вибухає заключна пісня:

У горах Карпатах — чудовім краю —
Ми волю і долю зустріли свою.
Тут беркут літає, співає земля
І голос трембіти лунає здала.
У горах Карпатах сопілка гуде,
Кругом розцвітає життя молоде.
Тут беркут літає, співає земля
І голос трембіти лунає здала.

З а в і с а

1968

ПЕРВОЦВІТ

Драматична поема

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Володимир Ілліч Ульянов-Ленін.

Карл Маркс.

Голос історії.

Олександр Ульянов.

Марія Олександрівна Ульянова.

Надія Костянтинівна Крупська.

Єлизавета Василівна Крупська.

Поль Лафарг.

Лаура Лафарг.

Михайло Калінін.

Варфоломеев — високий жандармський чин.

Микола II — російський цар.

Олександра Федорівна — російська цариця.

Сергій Олександрович — великий князь.

Ернест-Людвіг — великий герцог.

Серж (Сергій Михайлович) — великий князь.

Палладій — митрополит.

Кшесинська Марія (Матильда) — прима-балерина.

Слідчий.

Жандармський полковник.

Протодиякон.

Царедворці.

Жандарми.

Порфирій — тюремний наглядач.

Візник.

Волзькі бурлаки.

Пролог

Вітер над Волгою. Сильний, непокірний. На крутому пагорбі — по-стать. Спочатку не розібрати — це жива людина чи створений у віках монумент. Людина дивиться в далеч, де народжується буря.

Г о л о с і с т о р і ї

Ленін вітер любив.
Він виходив на кручу,—
Била хвилею в берег
Волга — мати ріка.
Гострим зором ловив
блискавицю гримучу
Ген у синій безодні,
за межами материка.

Спалах блискавки освітлює простір. По збуреній Волзі натруджені бурлаки тягнуть баржу. Мотив давньої волзької пісні «Дубинушки».
Тільки мелодія. Без слів.

Г о л о с і с т о р і ї

Линув світ перед ним
у невпинному русі.
Вітер хмари жене...
Вітер гне дерева...
Вітер вирок виносить
нестерпний задусі,
Вітер — вічна стихія,
що завжди нова.

Ленін вдивляється в далечинь. Простяг руку назустріч бурі.

Г о л о с і с т о р і ї

Ленін серцем вітав
грозові вітровії
За неспокій, за рух —
поривання вперед.
В цьому русі він бачив
майбутнє Росії,
її сонячний день,
її зоряний лет.

Промчала буря. Райдуга палає на небосхилі. Її відблиск падає на пагорб. Та це вже не пагорб і не круча. Це, либонь, земна куля, на якій стоїть націлена в майбутнє постать.

Частина перша

МІЖ КІНЦЕМ І ПОЧАТКОМ

Музика урочисто-героїчна. В ній — відгомін бурі, бурлацький стогін, ледь відчутний мотив боротьби.

Голос історії

В Росії — ніч. Безмежний океан
Задухи, гніту, визиску, недолі,
Де ятрить душі неуттва туман...
Але вже й тут, крізь темряву неволі,
Світанок мріє.

Волелюбний дух —
Белінський, Пушкін, Лермонтов, Некрасов,
Шевченко, Чернишевський...

Брат і друг...
Такі слова ще спроквола, не зразу,
Але будили вже суспільний рух
Від декабристів до народовольців.
В гуртку підпільнім,

на тюремній койці
Народжувався в муках

Новий вік,
А з ним — нові, жорстокі протиріччя...
Спливає дев'ятнадцяте сторіччя.
Почався дев'яносто шостий рік.

Петербург. Камера-одиночка. Ліжко, столик і табуретка, пригвинчені до стіни. По кутках і на столі — стоси книжок. Сцена ще в напівтемряві, коли виникає мужня козацька пісня:

Ой гук, мати, гук,
де козаки йдуть,
Веселая та доріженька,
куди вони йдуть.
Куди вони йдуть,
там бори гудуть,
Поперед себе
клятих воріженьків
Облавою пруть!..

Нарешті бачимо сцену. На ній — надзорець Порфирій та молодий в'язень Володимир Ульянов, у революційному підпіллі відомий як Микола Петрович, Тулін, Старик. Але ми назвемо його тим ім'ям, яке стало безсмертним, — Ленін.

Ленін.

Йому незабаром 26 років. Він ще майже юнак, але вже визначний революціонер, мислитель, пропагандист і теоретик марксизму, організатор робітничого руху в Росії. Петербурзька тюрма, чи, точніше, будинок попереднього ув'язнення, або предварилка — для нього лише етап на шляху боротьби, яка є суттю його життя. Тюрмна камера не зламала діяльний характер, не затьмарила душевну бадьорість, Зараз він цілком під враженням пісні. Схопився з табуретки і, за давньою звичкою, швидко ходить туди й назад.

«Облавою пруть!» Здорово, га? Грандіозний, а головне — відчутно-виразний образ. От що таке народ! «Пруть!» Хе! Могутня пісня. Могутня і прекрасна! Ви знаєте багато українських пісень?

Порфирій. Багатенько.

Ленін. Скільки?

Порфирій. Може сто, а мо', й двісті.

Ленін. Гадаю, що їх існує сто або й двісті тисяч. Сила! «Куди вони йдуть, там бори гудуть...» А чому — бори? Ви ж, здається, степовик?

Порфирій. Атож. Таврійський.

Ленін. У вас бори є?

Порфирій. Нема. Степ — як долоня.

Ленін. Значить, пісня народилася в іншій місцевості. Або автор її був лісовик. Або... або просто влучний образ. Степ — як долоня? Можливо. Проте місця в Таврії гарні.

Порфирій. Невже бували?

Ленін. На жаль, ні. Але чув од людей.

Порфирій. А в мене там була сім'я. В селі, верст од Херсона сто з гаком. Жінка, донечка...

Ленін. Голод?

Порфирій. Скопив усіх. От я й застряв у Пітері після солдатської муштри.

Ленін. Голод і муштра... Що ж, це і є нинішня Росія.

Порфирій. На все воля божа. А ваша сім'я де?

Ленін. Після смерті батька мати живе в Москві. Там брат вчиться на лікаря. Молодший брат, Дмитро. Мати з ним.

Порфирій. Ви в сім'ї найстарший?

Ленін. Ні, сестра Анюта старша за мене. Був ще брат.
Олександр. Саша...
Порфирій. Помер?
Ленін. Так. На шибениці.
Порфирій. За віщо ж його?
Ленін. Певно, за молодість.
Порфирій. Скільки ж йому років було тоді?..
Ленін. Коли повісили? Двадцять один.
Порфирій. Бідна ваша мати.
Ленін. Моя мати свята. От кому повинні молитися лю-
ди: добрим і ласкавим матерям.
Порфирій. І все ж не оберегла його?
Ленін. Не змогла. І я не зміг. Жага! Вона спопелила і
Сашка, і його друзів. Про замах на царя Олександра
Третього чули?
Порфирій. Тсс... Це було вже років із десять тому...
Ленін. Так. Сумна віха російської історії. Що ж, перед
минулим, кажуть, і боги безсилі.

Голос історії

«Перед минулим і боги безсилі!» —
Казали давні греки.

Може, й так.

Роки летять, мов птахи прудкокрилі,
Й не кожен з них лишає в серці знак.
Але бувають вчинки і події,
Які торують у майбутнє путь.
Тож добре зваж, куди вони ведуть:
В ясну мету
• чи в п'їтьму безнадії?

Сцена затемнюється. Прожектор вихоплює крутий берег Волги та
юнака на ньому. Це Олександр Ульянов.
Знову чути пісню бурлаків. Під кручею, цепом,— жандарми.

Олександр

Прощай навіки, радосте моя,
Моя Росіє!.. Мій коханий краю...
Невже і далі спатимеш в кайданах?

В мелодії бурлацької пісні виникає вже більш відчутний революцій-
ний мотив. На кручі з'являється Ленін. Стоїть непомічений,
Слухає пісню. Чути її слова:

Много песен слыхал я в родной стороне,
Их про радость и горе мне пели.
Из всех песен одна в память врезалась мне —
Это песня рабочей артели.
Эх, дубинушка, ухнем!
Эх, зеленая, сама пойдет!
Подернем! Подернем! Да ухнем!!!

О л е к с а н д р

Вже скоро зашморгом задушить кат
Мій біль і крик.

Мій страх.

Мою зневагу

До всіх катів — великих і малих,
Найперш — до коронованого ката,
Який втішається з біди моєї
Та з горя матері.

О люба мамо,

Ти, Володимире, ти, Дмитре, сестри —
Анюто, Ольго, Машенько,

простіть

За те, що так жорстоко відплатив я
Вам, дорогі, за ласку і любов.
Та я лиш виконав обов'язок того,
Для кого над усе — Росія-мати,
Її страждання і її недоля.
І я жалкую тільки за одним:
Що не вдалося нам здійснити вирок
І цар живе.

Та вже, либонь, недовго.

За нами — вірю! — підуть інші...

Л е н і н

Ні.

О л е к с а н д р

За нами сотні підуть...

Л е н і н

Ні! Ніколи!

О л е к с а н д р

Не віднімай моєї віри, брате!
За неї віддаю життя...

Л е н і н

Шкода!
Та я інакше думати не можу,
Бо скільки ж дорогих синів Росія
Отак-от марно втратила!

Пропливають силуети цілого лісу шибениць.

О л е к с а н д р

Неправда!
Ми сієм зерна. Ім зійти!

Л е н і н

Не зійдуть!
Схиляюсь перед подвигом твоїм,
Але це правда. Правда, любий брате!
Я вірю... Ні, я певен — сотні тисяч
На битву стануть. Та не так, не так
Ми підемо. Бо то є шлях сліпий.
Уб'єш царя — то завтра буде інший,
За першим — другий, а за другим — третій.
Петро, чи Олександр, а чи Микола —
Яка різниця?

О л е к с а н д р

Значить, винен я,
Що помиливсь?

Л е н і н

Історія збагне.
З'ясує все. І висновки здобуде.
Ти надто рано народився, Сашо...
Так!
Сила, що здолає всіх царів,
Що лад старий нещадно перекреслить
І на руїнах ствердить новий світ,
Ця сила тільки зводиться на ноги.

О л е к с а н д р

Ти віриш в неї?

Л е н і н

Вірю!

О л е к с а н д р

Може, й так.
Щасти вам. Прощавай!

Жандарми рушили по схилу кручі до засудженого.

Л е н і н

Прощай, мій брате,
Мій вчителю, наставнику і друже.
Хай смерть твоя для нас уроком буде!

Видиво зникає. Л е н і н стоїть у глибокій задумі.

П о р ф и р і й (з книжками). Вам знову прибули книжки.
Л е н і н. Ага, так. Спасибі. Покладіть, будь ласка, на стіл.
(Гортає книжку, говорить в задумі, мовби сам до себе). Оце і є наш новий шлях...

П о р ф и р і й. Невже братове горе вас не навчило?

Л е н і н. Навчило. Аякже! От скажіть, батечку: в селі всі померли з голоду так, як ваша сім'я?

П о р ф и р і й. Чого б то всі! Хто багатший, той, звісно...

Л е н і н. Вижив?

П о р ф и р і й. Та ще й нажився. За жменю зерна багатії брали все, що було в хаті.

Л е н і н (заходив по камері). Ну от. Найкраща відповідь на сліпі народницькі ілюзії. «Єдність селянства, община — зародок майбутньої комуни...» Нісенітниця! Дурниця! Ніяке «ходіння в народ», ніякий терор не знищать ні сатрапів, ні їхній суспільний лад. (До Порфирія). Де лист?

П о р ф и р і й. Ось він. Від матері?

Л е н і н (глянув). Мати вже так не напише. Рука в неї тремтить. Від сестрички. (Поклав у кишеню, щоб прочитати на самоті).

П о р ф и р і й (розкладаючи на столі книги). Знову просидите над ними цілу ніч... (Глянув на написане). Все цифер'ю та цифер'ю.

Л е н і н. У цифрах, батечку, найдостовірніша правда. Тут усе — голод у Таврії, епідемії на Дону, рівень землеробства в Смоленській губернії, соціальне розшарування села, стан кустарного виробництва, процент найманої праці, експлуатація на шахтах і заводах, одне слово — статистика.

П о р ф и р і й. Дивина!

За тюремними мурами загули заводські гудки. Дружно. Грізно.

Л е н і н. Чуєте?

П о р ф и р і й. Начебто на фабриці Торнтона чи Максвелла. А може, й у самого Путілова... У такий пізній час! Невже страйк?

Л е н і н. Цифри в дії. Зростання страйкового руху в Петербурзі. Слухайте. Це ж музика! Симфонія! Як у вашій пісні: «Облавою...»

П о р ф и р і й. «Пруть!»

Л е н і н. Відмінно! Відмінно сказано! Будь ласка, світла. Вечоріє.

П о р ф и р і й. Еге ж. Пора розносити вечерю. (*Запалює невеличку гасницю*). А то живете на самому молоці та хлібі. Глядіть!.. (*Виходить*).

Л е н і н (*занепокоєно*). Невже здогадується? Треба бути обережнішим. (*Вийняв листа*). Що ж у ньому — радість чи журба? «Поперед себе клятих воріженьків...» Ну що ти повідомляєш мені, розумнице Анюто? (*Глянув у лист*). От тобі й раз. О боже! (*Швидко ходить по камері*). Тільки цього не вистачало! Мати в Петербурзі. Ох, мамо, мамо! Просив же я тебе, застерігав...

Перон залізничної станції. Самара, серпень 1893 року. Сопе і чакмає паровоз. Два удари перонного дзвоника. Л е н і н прощається з своєю мужньою, незламною м а т і р'ю. Їй 59-й рік, вона вже зазнала багато горя.

М а т и (*втирає хустинкою сльози*)

І ти летиш із рідного гнізда.

Л е н і н

Я незабаром повернуся, мамо.

М а т и

Так говорив покійний Олександр.

Так запевняли лікарі про Ольгу,

Коли її звалив підступний тиф.

Та от нема вже ні Сашка, ні Олі.

Пішли услід за батьком...

Я сама...

І вас лишилось четверо у мене.

Л е н і н

Не треба, мамо. Прощай.

М а т и

Володю!
Просила я: поїдемо в Москву
Усі, гуртом...

Л е н і н

Я вибрав Петербург,
Повір мені, не для розваг столичних.
Там сила для повстання зріє.

М а т и

Цить!
Почути можуть нас.

Л е н і н

Либонь, що так.
Шпиків і провокаторів довкола —
Хоч гать гати.

М а т и

Тож будь обачний, сину.
Я так боюсь за тебе.

Л е н і н

Надаремно.

М а т и

Пиши мені. Та тільки не з тюрми.

Л е н і н

Чому — з тюрми?

М а т и

Ох, ці листи тюремні...
То від Сашка... А потім і від Ані...
Кохані діти! Та невже ж усіх
Чекає вас подібна доля?

Л е н і н

Мамо!
Ти вчила нас, що правда й справедливість —
То найдорожче.

М а т и

О, коли б я знала!..

Л е н і н

Не відступила б, ні. Матусю рідна!
Ласкава, сильна... Тільки ж не хвилюйся...

М а т и

Хіба можливо це?

Л е н і н

Я обіцяю,
Що буду берегтися.

М а т и

Сам же кажеш —
Шпики і провокатори довкола.
Вночі ти знову кашляв.

Л е н і н

Ні, здоров'я
У мене богатирське.

М а т и

Все жартуєш.

(На паровоз).

А цей залізний кінь стократ сильніший
За всі благання матері старої.

Л е н і н

Бо в ньому — рух. А рух — життя основа.
Те, що роблю, те мушу я робити.
Так, мамо, мушу... Іншого шляху
У нас нема.

Вперед! Лише вперед!

М а т и

Я знаю: не послухаєш мене.
Не певна в тім, що слухатись повинен,
Бо вже належиш не лише мені.
Та знай: коли що скоїться з тобою,
Я теж подамся в Петербург.

Л е н і н

Навіщо?

М а т и

Щоб бути біля тебе.

Л е н і н

Будуть друзі.

М а т и

Ні, буду я. Тож завжди пам'ятай
Про материнську тугу і любов.

Перонний дзвоник бамкає тричі. Сюрчок кондуктора, гудок паровоза.

Л е н і н

Прощайте, мамо!

М а т и

Будь щасливий, сину!

Паровоз і станція зникають. Самотня постать матері. Скорботними очима дивиться вона услід синові.

Г о л о с і с т о р і ї

Священний образ матері своєї
Навіки в серці збереже Ілліч.
Він буде пориватися до неї
Крізь ланцюги буденних протиріч
Життя свого, великого й складного.
З тайги сибірської, з швейцарських гір
До неї він спрямує вдячний зір,
Вона ж полине думкою до нього.
Так буде завжди, всюди, до кінця:
Її любов ласкава і орлина —
До нього, найпокірнішого сина,
До нього, непокірного борця.

Камера. Десь далеко б'ють куранти. Ленін тримає книжку над лампою. Помалу з'являються літери поміж рядків, які він читає.

Л е н і н. «Книжка про міногу в бібліотеці є». Відмінно! «Мінога» — партійна кличка Надії Крупської. Отже, Надійка на волі. Радий за неї. Дуже радий. Далі?.. «Гуцул». Автора нема. Петро Запорожець — в тюрмі. Запорожець... Справжній лицар знедоленої України. Та-ак. «Облавою пруть!..» Треба буде налагодити з ним зв'язок, підбадьорити. Глянемо далі. «Книжка про гризунів відсутня». І «Ховраха», тобто Кржижановського, схопили. Милого Гліба Максиміліановича, мрійника з цифрами в голові... О! «Герої смутного часу». Наші Мінін і Пожарський, тобто Сильвін

і Ванеев. «У бібліотеці залишився лише перший том». Ясно. Сильвін ще на волі, Ванеев — за ґратами... Цікаво, чи зрозумів би що-небудь пан слідчий, коли б навіть зумів виявити хімічний текст? Навряд. *(Вправно ліпить з хліба «чорнильницю», наливає в неї молоко)*. Як добре, що поліцейські та жандарми ще погано знають хімію. Неуцтво ворога — річ, безперечно, корисна. Але... удар націлено нам у саме серце. *(Вмокає перо в молоко, бере іншу книгу, пише між рядками, як завжди — дуже швидко)*. «Удару завдано відчутного, але треба вистояти. Будь-що вистояти! Розгортайте роботу серед робітників і робітниць. Страйки, економічні вимоги поєднуйте з пропагандою наукового комунізму. Налагоджуйте зв'язок з товаришами, яких заарештовано...»

Клацає замок, входить Порфирій. Ленін миттю кладе в рот «чорнильницю», їсть її, запиваючи молоком.

Порфирій. Знову хліб жуєте.

Ленін *(давлячись)*. Звичка, батечку.

Порфирій. Ну й апетит у вас!

Ленін. О так, відмінний! Де це... ви... купуєте... такий хліб?

Порфирій. В пекарні Філіппова. А що, смачний?

Ленін *(доїдаючи)*. Перший... перший сорт. Сьогодні це вже п'ята...

Порфирій. Що?

Ленін. Порція. Чудовий хліб.

Порфирій. Добрячий. Не те, що оця баланда.

Ленін. Покуштували б ви, батечку, в казанській тюрязі. Після неї тутешня баланда — ресторанна їжа.

Порфирій *(наливаючи суп)*. У ваші роки та по тюрмах нидіти.

Ленін. А що ж, по-вашому, слід робити в мої роки?

Порфирій. Життям втішатися, дівчину любити.

Ленін. А звідки ви знаєте, що я не люблю? От скажіть, до речі... Як зветься вулиця, ріг якої видно з віконця коридора?

Порфирій. З коридора? Шпалерна.

Ленін. Спасибі. А ви кажете — не люблю. На чому ґрунтується ваше припущення?

Порфирій. Не про тее ж у вас думки.

Ленін. А про що? Про кого мої думки? Ну?

Порфирій. Де мені, неграмотному, знати.

Ленін. От-от. Саме тому мої думки... про вас.

Порфирій. Жартуєте?

Ленін. На цей раз — ні. А думки, хочете знати, дуже прості. І дуже звичайні: щоб у Таврії, на Дону, на Волзі люди не вмирили від голоду та епідемій. І щоб на всю Росію неосяжну не було жодного неписьменного.

Порфирій. Годі! Нам про таке й слухати не можна. Вгощайтесь уже... ресторанною їжею.

Ленін. Ще зайдете?

Порфирій. Аякже. Заберу миску та інше начиння. *(Виходить)*.

Ленін. Чудово. А ми скористаємося з нагоди. *(Робить нову «чорнильницю», наливає молоко)*. Бо ми таки, здається, любимо... *(Сідає за стіл, пише)*. «Щодня, о другій годині п'ятнадцять хвилин, нас водять на прогулянку. З вікна коридора видно ріг Шпалерної. Попросить Міногу прийти на це місце завтра або післязавтра в означений час». *(Замріявся)*. От я й побачу тебе. Хоч здалеку...

Знов клацає замок, знову та сама процедура з «чорнильницею» та молоком. Повертається Порфирій. Хочє забрати посуд.

Шоста... *(До Порфирія)*. А я ще не вечеряв.

Порфирій. То хай залишається до ранку.

Ленін. Згода. А ви... візьміть, будь ласка, оці книжки. Вони вже прочитані. Вранці по них прийдуть.

Порфирій бере книжки, виходить.

(Нюхає суп). Рестораном тут і не пахне. Трактиром, на жаль, теж. Одне слово — баланда. Що ж, займемось важливішою справою. *(Відсовує миску, ліпить ще одну «чорнильницю», перебирає папери)*. Як у нас закінчується третій пункт програми соціал-демократичної партії?..

Голос історії

Ще довго бився кволий каганець
Із темрявою камери глухої.
На аркуші паперу, у двобої,
Стрічалися Початок і Кінець.
Кінець лиш наставав, але Початок
Вже проростав, як жолудь у землі.

...Стояв недремний вартовий на чатах —
Перед тюрмою, у досвітній млі.
Не знав ні він, ані жандармів зграя,
Що це маленьке сяйво кагамця
І крізь тюремні мури зогріває
Та опромінює людські серця.

Кабінет у жандармському управлінні. Стіл, стільці, портьєри, портрет молодого імператора Миколи II. За столом — високий чин, назвемо його Варфоломеевим. Входить слідчий зі стосом книжок.

- Слідчий. Дозвольте, ваше превосходительство?
- Варфоломеев. Не тільки дозволяю, а й жду. Підслідствений теж прибув?
- Слідчий. Так. У наявності.
- Варфоломеев. Ну, як він?
- Слідчий. А йому що? То мені горе.
- Варфоломеев. Ну вже й горе!
- Слідчий. Нонсенс, ваше превосходительство. Альтернатива! Ще місяць-два — і я стану філософом.
- Варфоломеев. Ви все це перечитуєте?
- Слідчий. Боронь боже, гортаю. Але й цього досить, запевняю вас. В очах — каламуть, а в голові... дифузія.
- Варфоломеев. Чи не забагато книжок одержує підслідствений?
- Слідчий. Правилами внутрішнього розпорядку будинків попереднього ув'язнення норми на літературу не встановлено.
- Варфоломеев. Ну що ж, хай бавиться. Зрештою, що йому робити цілі дні?
- Слідчий. І ночі. Вони тепер у Пітері довгі. А він все пише та пише...
- Варфоломеев. Цікава фігура. Я давно стежу за ним. Кілька разів поривався за кордон, ми не пускали, боялися: молодий, гарячий, накоїть лиха і собі, і нам. Нарешті випустили. Поїхав. І що ви гадаєте? Придбав у Берліні чемодан...
- Слідчий. З подвійним дном.
- Варфоломеев. Так. У таких деякі суб'єкти, як відомо, перевозять зброю та вибухові речовини... А що привіз наш герой? Брошури й книжки. Варто було город городити!
- Слідчий. Дивак. Р-революціонер! Без р-револьвера. З бр-рошурок — ба-бах! (Сміється).

Варфоломеев. Сміх сміхом, а я вбачаю в цьому потурання долі.

Слідчий. Не збагну, ваше превосходительство.

Варфоломеев. А ви поміркуйте. Імперія. Могутня і непохитна. Аж раптом — крамольні казуси. Його імператорську величність царя-визволителя Олександра Другого вбито злодійською бомбою. На імператора й самодержця Олександра Третього вчинено підлий замах. Од руки вбивці впав і наш колега, шеф жандармів Мезенцев. Терористи ростуть, як гриби в лісі. Револьвери, динаміт, бомби... А фізико-хімічні науки роблять лише перші кроки. Що ж було б далі?

Слідчий. Перспективочка не з рожевих.

Варфоломеев. Тож-бо. На всеросійський трон шойно вступив новий самодержець, Микола Другий. Незабаром священна коронація імператора та імператриці в московському Кремлі. Що для нас прийнятніше: бомби чи брошури? Хай навіть з небезпечними ідеями.

Слідчий. Звісно, ваше превосходительство. Проте смію нагадати, що так звану Велику французьку революцію спричинили саме небезпечні ідеї Жан-Жака Руссо.

Варфоломеев. Ви це вчитали в оцих книжках?

Слідчий. Ні, залишки університетських знань. Філософія, якщо вона пов'язана з життям...

Варфоломеев. На щастя, наш герой — утопіст. Прочитайте, чим він лякає нас. Ось тут...

Слідчий (*читає коментуючи*). «...Організовану боротьбу... робітничого класу...» Останнє слово підкреслено!.. «Класу!» «...яка...», тобто боротьба, «...спрямована проти буржуазного режиму...».

Варфоломеев. Начиталася людина! Де він у нас, той буржуазний режим?

Слідчий. Папір стерпить усе. «...і прагне до експропріації експропріаторів...» О господи, й не вимовиш! «...до знищення тих суспільних порядків...» Ой, як страшно!

Варфоломеев. «Знищення суспільних порядків»! Тобто революція. У нас! Та коли б навіть подібне було можливе, то не раніш як...

Слідчий. Через стонадцять років!

В а р ф о л о м е є в. Що й потрібно було довести.

Обоє задоволено сміються.

Хоч, звісно, й ідеям... та ще таким... потурати не слід.
С л і д ч и й. Почнемо, ваше превосходительство?
В а р ф о л о м е є в. Мабуть. (*Натискає кнопку*).

Увіходить жандармський полковник.

Накажіть закликати підслідственного Ульянова Володимира Ілліча, підпільна кличка Старик.
П о л к о в н и к. Слухаю, ваше превосходительство! (*Виходить*).

С л і д ч и й. Записувати дослівно?
В а р ф о л о м е є в (*він у доброму настрої*). Не тільки слова, але й думки.

С л і д ч и й. Хіба з допомогою всевишнього. (*Сідає, протягом усього допиту пише, лише деколи дозволяючи собі репліку*).

Входить Ленін. Жандарм, який привів його, зникає за дверима.

В а р ф о л о м е є в. Уклінно прошу. Даруйте шляхетно, що потурбував. Що нового, пане Ульянов?

Л е н і н. Нового? Вітер.

В а р ф о л о м е є в. Який вітер? Де?

Л е н і н. На вулиці, ваше превосходительство. Дме, свище...

В а р ф о л о м е є в. То й що з того?

Л е н і н. Підмітає Росію.

С л і д ч и й. Каламбурчик.

В а р ф о л о м е є в. Отакими дотепами ви гадаєте розхитати могутність Російської імперії?

Л е н і н. Хіба я звинувачуюсь у дотепях?

В а р ф о л о м е є в. Даруйте шляхетно, але поки що запитую я.

Л е н і н (*сідає*). Чекаю на запитання по суті.

В а р ф о л о м е є в. Будь ласка, будь ласка. Ось перше з них. У квітні цього року ви виїжджали за кордон. З якою метою?

Л е н і н. Це сказано в моєму проханні. Відпочинок і лікування після тяжкої хвороби.

В а р ф о л о м е є в. Запалення легень?

Л е н і н. Так.

В а р ф о л о м е є в. Отже, робимо висновок, що ви за кордоном лікувались.

Ленін. Висновок вірний.

Варфоломеев. Де й коли?

Ленін. У Швейцарії, в санаторії, протягом липня.

Варфоломеев. Протягом липня? А двадцять п'ятого липня в Берліні на зборах соціал-демократів хто був присутній? Святий дух?

Ленін. Ні, моя грішна плоть.

Варфоломеев. Збори соціал-демократів — лікувальна процедура?

Ленін. Певною мірою. Для душі. Тим більше, що відбувалися вони легально. В цивілізованих країнах, треба вам знати...

Варфоломеев. Досить! Отже, у Швейцарії ви тільки лікувалися.

Ленін. І відпочивав.

Варфоломеев. Он як! Що, милувалися чарівною природою? Женевським озером? Старовинними замками? Чи, може, займалися чимось іншим?

Ленін. Всім потроху.

Варфоломеев. Хто ж, в такому разі, був вашим гідом, вашим чичероне?

Ленін. Не мав у цьому потреби. Я трохи володію як німецькою, так і французькою.

Варфоломеев. А з відомим революціонером Плехановим ви як розмовляли?

Ленін. На жаль, ніяк. Плеханов, здається, проживає в Женеві чи десь поблизу, а я там не був.

Варфоломеев. Сумніваюсь. Адже Плеханов для вас — це... російський Вольтер. Чи, може, Жан-Жак Руссо?

Ленін. Ближче до Гегеля й Маркса. Проте ми з ним не бачились. Хоч, наскільки я знаю закон, філософія не може бути об'єктом криміналістики.

Варфоломеев. Чув про ваші юридичні знання, пане Ульянов, чув. Як же — університетський диплом першого ступеня, екзамени екстерном, це неабищо. Та повернемось до справи. Після вашого перебування у Швейцарії та повернення до Петербурга тут виникають все нові й нові марксистські гуртки. Дивний збіг обставин, правда?

Ленін. Збіг обставин? Ні, ваше превосходительство. Закономірність революційного розвитку суспільства. Але я не маю до цього ніякого відношення. Я лікувався.

В а р ф о л о м е є в. І в Парижі теж?

Л е н і н. В Парижі?.. Там я був лише кілька днів. Поклонився Стіні комунарів на кладовищі Пер-Лашез.

В а р ф о л о м е є в. І відвідали сподвижника комунарів месье Лафарга? Так?

Л е н і н. Це була цілком приватна розмова. Зустрілися ми з подружжям Лафарг у містечку Ле Перре, біля Парижа. Був чудовий сонячний день на початку червня. Чудовий сонячний день!

Здалеку линуть звуки «Марсельези». Все ближче й голосніше. Кімната в будиночку біля Парижа. Обстановка кімнати якнайпростіша. Біла аптечна шапка з червоним хрестом, медична вагівниця нагадують про те, що це помешкання лікаря, точніше, колишнього лікаря. Півтемрява. П о л ь Л а ф а р г — стрункий, сухорлявий, з орлиним профілем, буйною чуприною, яку посріблила сивина, невеликими пухнатими вусами — геть поринув у газети та папери. Крім паперів, книжок та каламаря, на столі ще карафка з вином, яке він допиває. З ганку виходить його дружина — Л а у р а, підіймає штору. В кімнату вливається яскраве сонячне світло.

Л а ф а р г

Це ти, Лауро?

Л а у р а

Я, мій любий. Там

Якийсь юнак. Можливо, пацієнт.

Л а ф а р г

Лікарюванням я вже не займаюсь;

У мене досить клопотів без цього.

Л а у р а

Він просить...

Л а ф а р г

Але я не маю часу!

Я студіюю міф про Прометейя.

Так — «Міф про Прометейя» — назову

Я свій етюд. Це буде грандіозно!

Л а у р а

Юнак цей від Плеханова.

Л а ф а р г

З Женеві?

Л а у р а

Либонь, з Женеві.

Л а ф а р г

То проси ж негайно!

Л а у р а

Ти завжди так: спочатку з хмари дощ,
А потім — сонце з голубого неба.

Л а ф а р г

А де ж узяти нам волячі нерви,
Щоб все перенести це?

(Схопив газету).

Ось читай.

Буржуазія атакує.

Л а у р а

Батько

Не раз казав тобі, що віру й спокій
Дає нам впевненість у правоті.

Л а ф а р г

Твій батько!.. Адже він — титан! Він — геній!
На те він — Карл Маркс!..

А тут — версальці

Знущаються над пам'яттю Комуни!..

Л а у р а

А все ж дали амністію.

Л а ф а р г

Бо сила

За нами. Рідна Франція, Париж...

(Біля вікна).

Цвіте акація. Вітчизни запах.

Де ж той юнак?

Л а у р а (гукає в двері)

Добродію, зайдіть!

Входить Л е н і н. Він у легкому літньому одязі та характерному для тих часів солом'яному брилі з чорною стрічкою.

Л а ф а р г (кинувся назустріч)

Це бриль Плеханова!

Л е н і н

Ні, я купив
Його вже тут, в Парижі. Закортіло
На згадку про учителя придбати
Бриля такого самого...

Л а ф а р г

Похвально,
Мій юний друже. Гвардію стару
Слід шанувати. Адже ми...

Л а у р а

Хіба
Ти вже такий старий?

Л а ф а р г

За п'ятдесят —
То, бач, не молодість. Надходить осінь.
(На Леніна).
Ось справжня юність.
(Рекомендується).
Поль Лафарг.

Л е н і н

Ульянов.

Л а ф а р г (знайомить з дружиною)

Лаура Маркс-Лафарг.

Л е н і н

Я вельми радий.
І щира дяка вам, що приділили
Дорогоцінний час...

Л а ф а р г

Без церемоній!
Розповідайте: як живе Плеханов?
Яка там ситуація в Женеві?
Ульянов?.. Ви з Росії? І давно
На еміграції?

Л е н і н

Ні, я мандрую.

Л а ф а р г

Легально?

Л е н і н

Так. І повернусь додому.

Л а ф а р г

Вина?

Л е н і н

Хіба що краплю.

Л а ф а р г

Росіянин —

І краплю? О, яка ганьба! Лауро,

Дай, серденько, нам справжнього бордо!

Л а у р а

Є в мене й божолє.

Л а ф а р г

Пречиста діво!

Неси ж негайно!

Л а у р а

Потерпіть хвилину.

(Виходить).

Л а ф а р г

Ми будем пити справжнє божолє!

Його я ставлю вище за бургундське!

А ви? Ви згодні? І не сперечайтесь!

Мій батько торгував вином на Кубі,

Там народився я, і кажуть, ніби

У мене кров од різних рас. Не знаю.

Та знаю твердо, що у моїх жилах

Тече вино найкращого гатунку.

Ось і Лаура, щедра, мов Діана...

Повертається Л а у р а з вином та фруктами.

Л а ф а р г

Ви не одружені?

Л е н і н

Ще ні.

Л а ф а р г

Бажаю

Знайти собі, як я, в дружині — друга.

Л а у р а

Ну, не хвалися.

Л а ф а р г

Ні, хай знають всі.

Колись все людство знатиме про нашу
Любов і дружбу небуденну...

Л а у р а

Годі!

Л а ф а р г

Гадаю, одностумця бачу я,
Раз од Плеханова прийшли.

Л е н і н

Звичайно.

Л а ф а р г

Тож вип'ємо за нашу спільну справу!
А ти не гнівайся, моя Лауро,
Що я при незнайомому отак...
Правдивість — перша якість комуніста.
І щирість. І високе почуття.
Ми зневажаємо любов мізерну,
Купівлю-продаж і духовне рабство.
Про це пишу я у своїх памфлетах...

Л а у р а

Та пийте вже.

Л а ф а р г

П'ємо!

Випили.

Л е н і н

Вино прекрасне.

Л а ф а р г

О, браво, браво, мій російський друже!
Приймаємо вас в наше товариство,
Месьє Ульянов. З ваших земляків
Я не лише з Плехановим знайомий.
Я добре знав Бакуніна. Мішель —
То справді був Люцифер... Сатана
В людській подобі.

Л е н і н

Я його не знав,
Але уся діяльність...

Л а ф а р г

То стихія.

Л а у р а

Якоюсь мірою ми з ним колеги,
Адже перекладали «Маніфест» —
Я на французьку, а месьє Бакунін,
Здається, на російську.

Л е н і н

Переклав.
Але нічого в ньому не второпав.

Л а ф а р г

Стихія, себелюбство, егоїзм...
Анархія. Точніше — авантюра.
Непоследовність: спалахи, звитяги
І підле каяття...

Л е н і н

Закономірно.
Народництво пережило себе.

Л а ф а р г

Не знаю я російських ваших буднів.
Ще вип'ємо?

Л е н і н

За господиню дому!

Лаура

О, дякую.

Лафарг

Приєднуюсь охоче.

Випили. Поставили келихи.

Ленін

Росія йде до берегів нових.

Науку Маркса почала вивчати.

Лафарг

Росія? Маркса? Хто — інтелігенти?

Та скільки ж їх у темній цій Росії?

Даруйте вже мені...

Ленін

Та це не так.

Лаура

Цікаво, що не так?

Ленін

Росія темна.

Це правда. Та в Росії народився

Й зростає робітничий клас.

Лафарг

А він

Хіба не темна маса?

Ленін

Ні, свідомість

Його гартується в гуртках підпільних,

В недільних школах, страйках, зібраннях.

Лафарг

Це — виняток хіба.

Ленін

О ні, це будні,

Ті будні, що ведуть до свят.

Л а ф а р г

Ілюзій
Оберігайтесь, друже мій. В Росії
Вивчають Карла Маркса? Неможливо!
Не вірю. Ні! У Франції, де ми
Вже двадцять літ провадим пропаганду,
Ніхто ще Маркса до пуття не знає...

Л е н і н

А в нас робітники читають.

Л а ф а р г

Може,
Але не розуміють.

Л е н і н

Час покаже.

Л а ф а р г

Що ж, мушу вірити. Бо аргументів
Не маю проти вас.

Л а у р а

О, знав би батько!..
Він на Росію покладав надії.

Л а ф а р г

Я Енгельсу негайно напишу.
Ото старий зрадіє!

Л а у р а

Якщо зможе...

Л е н і н

У нього так серйозно?

Л а у р а

Кажуть — рак.
Хвороба неспокійного століття,
Мов кара божа, падає на нас.

Л а ф а р г

Та ще й — за сімдесят... Надій нема.
То вже не осінь, а зима студена.

Ленін

Велика втрата це була б.

Лафарг

Велика.

Єдина втіха в істині старій:

Вмирають люди, та живуть ідеї.

Спасибі вам за цю приємну звістку,

Що Марксові ідеї вже мандрують

По просторах Росії. Далєбі,

Я наче сил набравсь, меєє Ульянов.

(Підняв келих).

За торжество ідей!

Ленін

За їх безсмертя!

Знов кабінет Варфоломєєва. Всі на своїх місцях.

Варфоломєєв. Отже, й цей факт вважаємо доведеним.

Ленін. Зустріч з Лафаргами була також абсолютно легальна.

Варфоломєєв. Але літературу з Франції ви привезли нелегальну.

Ленін. Не привозив нічого.

Варфоломєєв. Ах, даруйте, не з Франції, а з Німеччини. Адже там ви теж мали легальну зустріч з Вільгельмом Лібкнехтом. І теж, певно, дуже приємну й корисну?

Ленін. Так. А літератури нізвідки не привозив.

Варфоломєєв. Де дівся той чемодан, з яким ви прибули з-за кордону?

Ленін. Я не вважав, що він становить музейну цінність, а тому викинув його геть.

Варфоломєєв. Чемодан мав подвійне дно!

Ленін. Можливо. Але я про це нічого не знав.

Варфоломєєв *(кидає на стіл заборонену літературу).* Ось, ось, ось! Це марксистські книжечки та брошури, видані за кордоном. Вони почали поширюватися в Петербурзі після вашого повернення. Їх гидко тримати в руках!

Ленін. То віддайте, будь ласка, мені. Я залюбки прочитаю.

В а р ф о л о м е є в. Ви читали їх, пане Ульянов. І компо-
нуєте свої писання в такому ж дусі. Останнє запи-
тання: де ви були напередодні арешту, восьмого
грудня?

Л е н і н. Не пригадую.

В а р ф о л о м е є в. Нагадаю вам. У Староневському про-
вулку, на квартирі вдови засудженого Варшавської
судовою палатою за неблагонадійність відставного
офіцера Костянтина Гнатовича Крупського — Єли-
завети Василівни. Що ви там робили?

Л е н і н. Дозволю собі на це запитання не відповідати.

В а р ф о л о м е є в. Ах, розумію. Романтична історія.
У вдови Крупської на виданні чарівна доня. Що ж,
я теж був колись молодий...

Л е н і н. Ви, ваше превосходительство? Не може бути.

В а р ф о л о м е є в. Дотепи не допоможуть. Як бачите, ми
знаємо все. Цього досить, щоб одягти на вас кай-
дани каторжника. Чи буде це до вподоби панні
Крупській?

Л е н і н. Міру покарання визначають не жандарми, а суд.

В а р ф о л о м е є в. Де — у Франції?

С л і д ч и й. Ха-ха-ха!.. Пардон!

В а р ф о л о м е є в. Проте мене турбує не настрої панноч-
ки Крупської. Мене хвилює доля пані Ульянової. Чи
не досить страждань перенесла ваша добра, вели-
кодушна мати?

Л е н і н. Облишмо цю тему. Це суті справи не торка-
ється.

В а р ф о л о м е є в. Правда, коли ми закохуємось, то що
для нас рідна мати...

Л е н і н (*нідійшов упритул*). Зберігайте людську гідність,
ваше превосходительство!

В а р ф о л о м е є в (*збагнувши свій промах*). Пробачте.

Л е н і н. Такого не пробачають.

С л і д ч и й (*оторопіло хреститься*). Свят-свят-свят!..

Г о л о с і с т о р і ї

Любов і Ленін. Це поняття різні...

Але чому?

Та хто ж його повів

На боротьбу?

На полчища зловісні:

Розлучених, запеклих ворогів?

Вела любов. Її плекав у серці
Ще зовсім не досвідчений юнак,
Коли в Симбірську, у Казані — в герці
Найперших, найзавзятіших атак —
Зростала мужність, гартувалась вдача,
І визрівала потайки вона,
Палка, весняна, радісна, юнача,
Натхненна, ніжна, мрійна, чарівна.
Він був людиною.

Він був, як ми.

Саме тому рівнятися на нього
Повинні ми — великого й земного,
Найлюдянішого поміж людьми.

Знайома камера. Л е н і н — у чистій білій сорочці, зав'язує краватку.
Наспіває арію Єлецького з «Пікової дами»: «Я вас люблю, люблю
безмежно...»

Входить П о р ф и р і й.

Л е н і н. Ну що скажете, батечку: можна закохатися в мене?

П о р ф и р і й. Любов — штука хитра.

Л е н і н. Любов зла, покохаєш і козла. Так?

П о р ф и р і й. Вона як схоче: кому сонечком усміхнеться, а кого накриє кригою.

Л е н і н. Справедливо! А я от ще не знаю — сонце чи крига, а вже причепурився. І скажіть, будь ласка, навіщо? Адже я побачу її лише з коридорного віконця, а вона мене, мабуть, ніяк. Цікаве побачення, правда?

П о р ф и р і й. Незавидне.

Л е н і н. Власне, я чиню, як стопроцентний егоїст. Йому, бач, захотілося, щоб хтось дибав на Шпалерну, дубів на морозі для задоволення його шкурного інтересу. Злочинно, правда?

П о р ф и р і й. Бог його знає.

Л е н і н. Злочинно! Але я інакше не можу. Давлять ці остогидлі мури. Дихати нічим.

Б'ють куранти.

Чому не кличуть на прогулянку? Давно пора.

П о р ф и р і й. Не покличуть.

Л е н і н. Як то?

П о р ф и р і й. Заборонено вам.

Л е н і н. На якій підставі? Хто заборонив?

П о р ф и р і й. Хіба ж я знаю.

Ленін. Варфоломеев. Після допиту. І надовго?

Порфирій. На невизначений строк.

Ленін. Цивілізований сатрап! *(Знімає краватку)*. А як же Надійка? Вона ж прийде...

Порфирій. Мабуть.

Ленін. Прийде! І ходитиме щодня. І бозна-що подумає. Що хворий або ще гірше. Цивілізовані кати здатні на все.

Порфирій. Допоміг би вам, та, повірте, не можу. Купити щось із їжі дозволяється. А зв'язок між в'язнем і сторонніми — боронь боже.

Ленін. Знаю, батечку, знаю. І наражати вас на неприємність не буду. Ех, достобіса!

Співає ту ж арію в зовсім іншій тональності.

Голос історії

Вона прийшла. Оце вже котрий раз.

У Петербурзі — люта хуртовина.

В снігах уся Росія несходима,

Немов навіки зупинився час.

Та це омана, помилка, мара!

Бо під снігами вже нуртують ріки,

Те, що царями зводилось навіки,

Уже хитається.

Іде пора ...

Бурхливого весняного розливу,

Скресання криги, пориву думок.

В нову епоху — світлу і щасливу —

Історія вже робить перший крок.

Та давлять ще сатрапи-лиходії...

Сплелись вузлом:

любов і боротьба,

Народу всеросійського судьба

Її дівоча доля Крупської Надії.

Завірюха в музиці й на сцені. Серед навіженого руху сніжин — самотня дівоча постать. На похмурій стіні табличка: «Улица Шпалерная». Видно предварилку й загразоване вікно.

Крупська *(звернена обличчям до вікна, в руках у неї знайома їй книжка)*: Я знову прийшла, Володю. Як приходила вчора й позавчора. А ти знов не подаєш ніякого знаку. Що сталося?.. Ти належиш не

мені, я знаю. Ми тільки спільники, товариші по боротьбі... Але й це для мене — велике щастя. Де ж ти, Володю? Володю!..

Ленін (*поки що тільки його голос*). Товаришко «Міного!»..

Крупська. Тут я! Тут! (*Кинулась до нього, спинилась*).
Ох, ненависні, осоружні ґрати!

З'являється Ленін. Силуетом виринають між ними ґрати. Вони не дають їм наблизитись одне до одного. Хуртовина стихла. Білий, лагідний спокій.

Ленін

Ще будуть ґрати. Може, і кайдани.
Глухий Сибір і чужина далека...
Ще буде все.

Крупська

Готова я на подвиг.

Ленін

На подвиг? Ні. Не подвиг, не геройство —
Робота нам важка судилась. Будні.
І радощі. Й журба. І розставання.
Ти пам'ятаєш кожна нашу зустріч?

Крупська

Навік запам'ятала. Ти змарнів...
Так, так, змарнів, але палають очі.
І звідки в тебе ця снага нелюдська?

Ленін

Від віри у народ. І від любові.

Крупська

Любов? О ні! Хіба вона можлива
У цей жорстокий час?

Ленін

Любов про дозвіл
Нікого не питає. Що їй час!
І просторінь. Признайся: ти щаслива?
Щаслива, так?

Крупська

Щаслива і нещасна,
Бо щастя заграшоване моє.

Эх, дубинушка, ухнем!
Эх, зеленая, сама пойдет.
Подернем! Подернем! Да ухнем!!

Пісню чути і в предварилці. Ленін у задумі ходить по камері,
Сам-один,
Завіса

Частина друга

БУРЕМНИЙ ВІК

Величально гудуть соборні дзвони,

Голос історії

Од досвітку не замовкають дзвони
У древньому Кремлі.

Гуде Москва.

Приймають цар з царицею корони,
Як знак на необмежені права.

В погожі дні — травневі, чарівливі —

По всій Росії п'яна йде гульня.

Радійте, простолюдини!

Щасливі

Судились роки

після цього дня.

Микола Другий вам у маніфесті

Подарувати пільги обіцяв.

А цар не осоромить слави й честі

Одної з наймогутніших держав.

Урочиста церковна музика. Дзвони б'ють гучно й величаво, мов на
великдень.

Успенський собор у московському Кремлі. З-під височенного склепіння звисає щедро оздоблений золотими хрестами та шовковими кутасами балдахін. Під ним, на вкритому килимом підвищенні, стоїть новий російський цар Микола II. Йому 28 років. У нього кирпате, досить вродливе, але мляве обличчя. Праворуч од царя — нова цариця, Олександра Федорівна, вона ж Аліса Гессенська, внучка англійської королеви Вікторії, за походженням німкеня. На августійшому подружжі поверх парадного військового костюма та дорогої парчевої сукні — мантиї з соболиного хутра. Праворуч і нижче від цариці — її рідний брат, Ернест-Людвіг, великий герцог Гессен-Дармштадтський. Ліворуч і нижче від царя — його дядя, великий князь Сергій Олександрович, генерал-губернатор московський, теж родич Аліси Гессенської (одружений з її тіткою). А далі, двома шерегами, — царська родина, вище духівництво, придворна знать, міністри, іно-

земні послі. Трохи осторонь, пильно стежачи за порядком,
Варфоломеев.

Перед царем і царицею — митрополит Санкт-Петербурзький і ладозький Палладій. Обличчя змучене хворобами і віком — йому 70. Явним контрастом до нього є кремезний протодиякон, басовитий голос якого глушить навіть соборні дзвони.

Митрополит (*одягаючи цареві корону*). Вінчається на царство імператор і самодержець всеросійський, цар польський, великий князь фінляндський...

Хор. «Аллилуйя, аллилуйя, аллилуйя, слава тебе, боже!»

Митрополит (*одягаючи цариці меншу за розміром корону*). Вінчається на царство государиня імператриці всеросійська...

Хор. «Аллилуйя, аллилуйя, аллилуйя, слава тебе, боже!»

Митрополит (*благословляючи коронованих*). «Благословен бог наш — всегда, ныне, и присно, и во веки веков!»

Протодиякон. «Аминь!»

Хор. «Господи, помилуй, господи, помилуй, господи, помилуй!»

Протодиякон. Його величності государю імператору, самодержцю всеросійському Миколі Олександровичу — многая лета!

Хор. «Многая лета, многая лета, многая лета!»

Протодиякон. Її величності государині імператриці всеросійській Олександрі Федорівні — многая лета!

Хор. «Многая лета, многая лета, многая лета!»

Дзвони з урочистого тону переходять на веселий передзвін.

Хор. «Прийдіте, поклонимся и припадем цареві и богу нашему!»

З усіх боків на царя і царицю сипляться квіти. Серед тих, що кидають їх, екзальтована 23-річна дівчина. В руках у неї букет білих троянд. Здається, ніби вона має намір вручити троянди самому цареві. Та її вчасно схопив за руку меткий вельможа з моноклем. Це Серж (великий князь Сергій Михайлович) — двоюрідний брат царя, одним роком молодший за нього, холостяк.

Серж. Мадемуазель Кшесинська! Прекрасна Матильдо! Дозвольте... (*Хоче взяти у неї букет*).

Кшесинська (*гордо, майже зухвало*). Не турбуйтеся, ваша високість, я придворний етикет знаю. (*Жбурляє квіти цареві до ніг, завмирає в балетній позі*).

Цар розгубився й завагався. Він милується ефектною постаттю знаменитої прима-балерини, в яку закоханий. Ось-ось він нагнетється й підніме квіти. Його виручає Варфоломеев, який схопив букет і шанобливо поклав до ніг цариці.

Протодиякон. Всій царській родині, всій монаршій державі, хороброму воїнству російському і всім станам суспільним — вечная слава!

Хор

«Боже, царя храни!
Сильный, державный,
Царствуй на славу нам.
Царствуй на страх врагам —
Царь православный!
Боже, царя храни!»

Всі стоять нерухомо.

Голос історії

Здавалося, що все на місці твердо
Тримається —

незмінне у віках.

Що рівен богу цар земної тверді
Держить безмежну владу у руках.
Монархії російської зоря!
Тобі б світить на обрії Європи!
Тобі б загарбницькі покласти трофи
В заморські землі, у чужі моря.
Та є людина.

Власне, ще юнак,

Що цар про нього і не чув ніколи.
Та кожне його слово —

віщий знак

І смертна віха на шляху Миколи!

Мелодію самодержавного гімну чути й у камері петербурзької предварилки. Ленін за столом. Встав, пройшовся, знову сів. Пише. Проте голос його лунає гучно, мітингово.

Ленін. «...Нарешті російські робітники побачили... чий інтерес захищає царський уряд, надаючи підтримку фабрикантам. Робітники остаточно зрозуміли, хто їх справжній ворог... Хоч би скільки говорили царські міністри про марність нашої боротьби, але робітники вже бачать... її перші результати...»

Грановита палата Кремля. Низьке, темне склепіння, вкрите старовинними фресками. Входять цар, цариця, великий князь Сергій Олександрович, великий герцог Ернест-Людвіг та Варфоломеев, який тримає в руках шкіряну теку з паперами.

Цар. От мука! (*Скидає хутро*).
Великий князь. Поздоровляю вашу імператорську величність з виконанням священного ритуалу.
Цар. Спасибі, дядю. Поздоровляю тебе, Алісо.
Цариця. Ніхт Аліса. Їх бін Аліксандра. Аліксандра...
Великий герцог (*підказує*). Феодорівна.
Цариця. Яволь. Аліксандра Феодорівна.
Цар. І чому вам, німцям, так трудно дається російська мова?
Цариця. Як вам, росіянам, німецька.
Цар. Мерсі!

Із сусідніх залів долинає танцювальна музика.

Цариця. Кадриль! Їх лібе кадриль.
Великий герцог. Коронованим особам, сестричко, не личить... у такий день...
Цариця. Ой, як нудно!
Великий князь. Вашу величність чекають представниці жіночих благодійних товариств.
Цариця. Оті «сині чюлки»?
Великий князь. Серж! Проведи імператрицю у Георгіївський зал.
Серж. До послуг її величності!
Великий герцог. Дозвольте приєднатися.
Цариця. О майн гот!

Всі троє виходять.

Цар (*втираючи піт з лоба*). Яка безмежно довга церемонія!
Великий князь. Священна традиція, ваша величність.
Цар. Голова розвалюється...
Великий князь. Покликати лікаря?
Цар. Ні. Хай принесуть мені квіти. Ті білі троянди.
Варфоломеев. Зараз звелю, ваша величність.
Цар. Яка вона ніжна й прекрасна!..
Великий князь. Хто, ваша величність?
Цар. Біла троянда.
Варфоломеев (*давши розпорядження*). Буде виконано, ваша величність. А поки що... (*Розгортає теку*).
Цар. Душно... як у печері.
Великий князь. Маніфест треба оголосити сьогодні, ваша величність.

Цар. Знаю. Читайте. (Слухає, раз у раз позираючи на двері).

Варфоломеев (швидко доповідає). Збільшення асигнувань емеритальній касі військового відомства...

Цар. Бути на цьому.

Варфоломеев. Поліпшення приваркового постачання нижніх чинів...

Цар. Бути.

Варфоломеев. Дарування пільг позичальникам дворянського банку...

Цар. Бути.

Варфоломеев. Пом'якшення кари злочинцям...

Цар. Яким?

Варфоломеев. Кримінальним, ваша величність.

Цар. А політичним?

Варфоломеев. Виключається, ваша величність.

Цар. Чому?

Варфоломеев. Монархія російська міцна законами предків, ваша величність.

Великий князь. Святі слова!

Цар. Бути.

Входять Серж і Кшесинська.

Серж. Ваша імператорська величність. Букет загинув під ногами юрби. Але я привів вам найкращу з усіх троянд світу.

Кшесинська. Поздоровляю вас, ваша величність, у цей знаменний для Росії день!

Цар. Спасибі.

Варфоломеев. Маніфест...

Цар. Давайте. (Підписує). Все?

Великий князь. Ні, ваша величність. Вам треба звернутися до вірнопідданого народу з тронною промовою.

Цар. Де мій народ? Що він робить?

Великий князь. Веселиться, ваша величність. Жителі Москви зібралися на Ходинському полі. П'ятсот тисяч душ, не менше. Грають духові оркестри, йде роздача освячених іконок та інших царських подарунків.

Цар. Вельми схвально.

Великий князь. А представники станів суспільних, які з'їхалися на коронацію з усієї Росії, в чеканні промови знаходяться у тронному залі. Яка буде воля вашої величності?

Цар. Хай ждуть.

Великий герцог. Ждати!

Варфоломеев. Уклінно слухаю.

Цар (*захоплений своїм*). Спасибі вам, панно Матильдо.

Я дуже радий, що саме в цей день... ви — краса і гордість російського балетного мистецтва...

Кшесинська. Ваша величність! Для мене бачити вас завжди... а особливо в такий день — омріяне щастя!

Припадаю до ніг свого монарха!

Ефектно кланяється їй, задкуючи, виходить.

Цар. Ніжна, як весняний ранок!..

Повертаються цариця та великий герцог.

Цариця. О ці благо... благо... Як воно буде?

Великий герцог. Благодійні товариства.

Цариця. Яволь. Навіщо вони?

Великий герцог. Філантропія. В Росії це модно.

Цариця. Я тут зачохну від нудьги!

Цар. Серж!

Серж. Слухаю, ваша величність.

Цар. Побудь біля панни Кшесинської. Вона тут, здається, сама...

Серж. Так, ваша величність. Виконую, ваша величність...

Цар. Стривай! Ти щось надто стараєшся. Гляди мені, двоюрідний братику... Иди!

Серж. Слово монарха — закон. (*Виходить*).

Цариця. Ніколас! Коли вже має бути фейерверк?

Великий князь. Увечері, ваша величність.

Цариця. Іх лібе фейерверк.

Великий герцог. Це єдине слово, яке вона розуміє без перекладу.

Великий князь. Росія жде тронної промови вашої імператорської величності.

Цар. Бути на цьому.

Грмить тріумфальний марш. Цар бере за руку царицю. Ідуть.
Інші — за ними.

Камера в предварилці. Далский відгомін тріумфального маршу.

Ленін (*пишучи*). «...Страйки... пітерського пролетаріату... не минули марно. Вони показали робітникам, як слід вести боротьбу за свої інтереси. Вони навчили їх розуміти політичне становище і політичні потреби...» (*Підвівся, стукнув по столу*). Так, тільки так!

Російський робітник, піднявшись на чолі всіх демократичних елементів, звалить абсолютизм і поведе пролетаріат... прямим шляхом... до переможної комуністичної революції!

Тронний зал. Цар читає промову, текст якої лежить перед ним на пюпітрі, вкритому золотою парчею, що оздоблена двоглавими орлами та вензелями нового імператора. Обабіч трону — учасники коронації в такому ж порядку, як у соборі.

Цар. «Милістю божою ми, Микола Другий, імператор і самодержець всеросійський, московський, київський, владимирський, новгородський, цар казанський, цар астраханський, цар польський, цар сибірський, цар Херсонеса-Таврійського, цар грузинський, государ псковський, великий князь смоленський, литовський, волинський, подільський і фінляндський, князь естляндський, ліфляндський, курляндський і семигальський, білостоцький, карельський, тверський, пермський, вятський, болгарський та інше, государ і великий князь Новгорода, низовські землі, чернігівський, рязанський, ростовський, ярославський, білозерський, обдорський, вітебський, мстиславський і всіх північних країв повелитель, государ Карталінської і Кабардинської земель, государ Туркестану, наслідник норвезький та інше, та інше, цим повідомляємо про своє вінчання на царство і свій твердий намір оберігати основи самодержавства російського...»

Гримлять артилерійські залпи.

Цар и ц я. Це починався фейерверк?
Великий князь. Гарматний салют з древніх веж Кремля.

Цар и ц я (розчаровано). А-а...

Цар (читає) «А також стверджуємо, що крамольні чутки, ніби ми маємо намір дати так звану конституцію, є злочинними вигадками. Так само, як і зухвалі розмови про переділ земель та потурання страйкам, рівно ж як і іншим неладам. Все це замисли ворогів наших. Всяка власність є священна і недоторканна!

Гримить салют. Шаленіють дзвони.

Ми не сумніваємося в тому, що славне російське дворянство завжди буде, як і досі було, надійною

опорою престолу. Ми не забудемо його насущних потреб у ненастанному піклуванні про благополуччя держави нашої».

Залпи, дзвони, схвальні вигуки. Цар величаво сходить вниз, взявши за руку царицю.

Вбігає жандармський полковник. Знайшов очима Варфоломєєва, шепоче йому на вухо. Той передає новину великому князю.

Великий князь. Ваша величність, неприємна новина. На Ходинському полі страшне лихо.

Цар. Це недоречний жарт, дядю.

Великий князь. На жаль... (До Варфоломєєва). Доповідайте.

Варфоломєєв. Божа кара, ваша величність.

Цар. Що ви сказали?

Варфоломєєв. Я не так висловився, ваша величність. Даруйте милостиво, ваша величність. Але... нібито дві тисячі вбитих, кільканадцять тисяч пораних, багато від горя збожеволіло. Всі лікарні переповнені. Поліція вживає заходів...

Цар. Перст божий! Істинно так!

Варфоломєєв. Ями, ваша величність. Многотисячна юрба потрапила в ями.

Цар. Які ями?

Варфоломєєв. Велетенські глинища, ваша величність. З них брали глину для цегельних заводів.

Цар. І не засипали?

Варфоломєєв. Розберемося, ваша величність.

Великий князь. Гадаю, що без революціонерів та студентів тут не обійшлося.

Варфоломєєв. Винуватих не пощадимо, ваша величність.

Цариця. Што шлючилось?

Великий герцог. Катастрофа.

Варфоломєєв. Як же тепер бути, ваша величність?

Цар. Це знамення боже. Мені сю ніч снівся покійний дід... Олександр Другий...

Варфоломєєв. Я не про те. Я мав на увазі ілюмінацію.

Цар. Яку ілюмінацію?

Варфоломєєв. Фейерверк, ваша величність.

Цар. Фейерверк? Над ямами? Відмінити!

Варфоломєєв. Слухаю, ваша величність.

Цариця. Жаль!

Митрополит. «Помилуй и помяни, милосердный бо-
же, рабов твоих, невинно убиенных!»

Протодиякон. «Аминь!»

Хор. «Святыи боже, святыи крепкий, святыи бессмерт-
ный, помилуй нас!»

Цар. Икону! Чудотворну богородицу!

Митрополит (*даючи цілувати образ*). «Спаси и осво-
боди нас от великой напасти, пресвятая богородица
Иверская!»

Цар (*на колінах*). «Да святится имя твое, пречистая
дева!..»

Протодиякон. «Миром господу помолимся!»

Хор. «Господи, помилуй, господи, помилуй, господи, по-
милуй!»

Всі стають навколішки.

«Помилуй мя, боже,
По вслице милости твоей
И по милосердию твоему.
Выслушай мя и помилуй!»

Гучно б'ють дзвони. Але вже не величально — погребально.

Голос історії

Отак вмовстився на російським троні
Останній цар.
У предківській короні
Зоріла слава Грозного й Петра.
Та час минав. Кінчалася пора
Жандармської сваволі й канчуків.
Од цих страхітливих травневих днів
До лютого — в сімнадцятому році,—
Ввижаючись йому на кожнім кроці,
Кривавий привид хай іде за ним,
Недобра слава, мов ядучий дим,
Хай болем ятрить невігойні рани.
Та цар ще править.
Ще дзвенять кайдани.

Санкт-Петербург. Староневський провулок. Маленька кімната в
квартирі Крупських. Вікно виходить у темне підвір'яття. В кімнаті —
круглий столик, стільці, стажерка з книжками, кушетка.

Серпень 1896 року. Вечоріє. Єлизавета Василівна жде
доньку. Вона нервово поглядає то на двері, то на вікно.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Отак щодня. Чекаєш, тремтиш... Господи, коли ж це скінчиться?

Стукіт у двері.

Це не Надя. Боже мій, хто ж це? (*Прислухається*). Стук обережний, у певному ритмі. Начебто свої. (*Іде, відчиняє двері*). Даруйте, ви до кого?

Входить Калінін. У циліндрі, сурдугі, темних окулярах, з вусиками й борідкою. Типовий присяжний повірений тих часів. Тільки дуже жвавий, бо ж йому заледве 21.

К а л і н і н. Мое шанування! Тут проживає учителька Крупська? Надія Костянтинівна?

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Хто ви такий? Звідки вам відомий наш умовний стукіт?

К а л і н і н. «Мінога» навчила, Єлизавето Васи́лівно.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Яка «Мінога»? Я вас уперше бачу.

К а л і н і н (*співає шматочок арії Валентина з опери «Фауст»*):

Там, в кривавій борні під час бою,

Клянусь бути першим у перших рядах!..

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Боже милостивий! Улюблена арія Володимира Ілліча. Хто ви?

К а л і н і н. Візитної карточки чортма, то дозвольте словесно: колишній тверський мужик, нині пітерський пролетар Михайло, Іванів син, Калінін — власною персоною!

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Пролетар? У циліндрі?

К а л і н і н. Це для занадто цікавих. Після московської Ходинки їх і в Пітері розвелось до біса. Шмигають, нюхають. Все ж валять на студентів та на нашого брата.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. От я й боюся за Надю.

К а л і н і н. Її немає вдома?

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. В тому-то й річ.

К а л і н і н. Шкода. А я по листівки... Є вони в неї?

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Щастя нема. грошей так само. А листівки, напевно, є. Які у вас новини, пітерський пролетар?

К а л і н і н. Готуємось до нового страйку. І ми, путіловці, і семянниковці, одне слово — вся невська братія. Ждемо вказівок від «Старика». Тобто, пробачте, від...

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Дивовижна він людина. Вже скоро рік, як у тюрмі...

К а л і н і н. Дев'ятий місяць пішов.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Хай так. А він повсякдень наче тут, серед нас.

К а л і н і н. Він і є серед нас. Адже «Союз боротьби» діє. Тридцять тисяч пітерських текстильників усе літо бастували, це вам що — фунт ізюму? Відчули панихазяйчики, що таке організована робітнича маса!

Хтось знов стукає.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. На цей раз вона!

К а л і н і н. Ви певні? *(На всяк випадок стає ближче до вікна).*

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а відчиняє двері. Входить Н а д і я К р у п с ь к а.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Слава тобі, господи!

К р у п с ь к а. А ти досі не звикла? Мати революціонерки повинна... *(Побачивши незнайомця, осіклася).* Пробачте. *(До матері).* Хто цей добродій?

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Ти його не знаєш?

К р у п с ь к а. Чи ти ба... Калінін!

К а л і н і н. Пізнали?

К р у п с ь к а. По очах. Полум'яний запал революціонера і хитра посмішка мужичка.

К а л і н і н. Тверського.

К р у п с ь к а. Атож.

К а л і н і н. Ледве вас розшукав, Надіє Костянтинівно...

К р у п с ь к а. Мамо!..

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Стати на чатах? Гаразд, тільки ж недовго. *(Іде в передпокій).*

К а л і н і н. Маю честь доповісти: заняття недільної школи, всупереч царській забороні, відбулося. В робітничому гуртожитку. Попит на марксистську літературу величезний, а її нема.

К р у п с ь к а. Ви ж знаєте — Лахтинська друкарня провалилася. Дванадцять кошиків з нелегальними брошурами забрала поліція. Видав складач друкарні.

К а л і н і н. Падлюка!

К р у п с ь к а. Падлюк на нашому шляху ще буде багато. А літературу треба друкувати. Постарайтесь залучити до гуртка двох-трьох надійних товаришів з якоїсь друкарні.

К а л і н і н. Постараюсь. А поки що ми маємо гектограф.

К р у п с ь к а. Що ж, і це техніка.

- К а л і н і н. Аякже. Ждемо допомоги від нього. Є хоч словечко?
- К р у п с ь к а. Так, товаришу Калінін, є.
- К а л і н і н. Невже листівка?
- К р у п с ь к а (*добуває з тайника в ніжці круглого столика старанно згорнутий папірець*). Про останні страйки в Пітері.
- К а л і н і н. Якраз те, що треба.
- К р у п с ь к а. Розмножити в повній секретності...
- К а л і н і н. Ясно.
- К р у п с ь к а. І розповсюдити в цехах та гуртожитках. З максимальною обережністю.
- К а л і н і н. Таке наше життя.
- К р у п с ь к а. Поки що таке.
- К а л і н і н. Як «Старик»? Бачилися з ним?
- К р у п с ь к а. Ні разу. Побачення дозволяють лише близьким родичам, а я ж — стороння. Але знаю, що Володимир Ілліч почуває себе добре, бадьорий, багато працює...
- К а л і н і н. Його тюрма не спинить. (*Розгорнув листівку, впився в неї очима*). Цікаво, чи второпаю? (*Читає*). «...Робітники побачили... чиї інтереси захищає царський уряд, надаючи підтримку фабрикантам...» Второпав! От зрадіють наші товариші! Попрацюємо ночами в поті лиця!
- К р у п с ь к а (*гукає*). Мамо!
- Є л и з а в е т а В а с и л і в н а (*повертається в кімнату*). Аудієнцію закінчено?
- К а л і н і н. Атож. Спасибі. Кланяюсь до самої землі! (*Кланяється, маніпулюючи циліндром*).
- К р у п с ь к а. Ой Михайле, не смішіть мене. Борода і вуса приклеені?
- К а л і н і н. Боронь боже! Справдешні. Як у царя Миколки. (*Імпровізує*). «Ми, государ імператор Микола Другий, самодержець всеросійський, кат польський, сатрап фінляндський та інше, та інше, та інше...»
- Є л и з а в е т а В а с и л і в н а. Годі, ще хто почує.
- К а л і н і н. А як серйозно казати, то все це — конспірація. «Старик» суворо наказав. Коли ж його вже випустять, не чули?
- К р у п с ь к а. Чи випустять — невідомо. Але слідство нібито закінчується.
- К а л і н і н. Навідаюся через тиждень. Бувайте здорові! Хай живе пролетарська революція!

Крупська. Щастя вам! Коли вийдете з квартири, огляньтеся навсібіч. В разі чого — пам'ятайте: у нас двір прохідний.

Калінін. «Клянусь бути першим у перших рядах!»

(Махнув циліндром, виходить).

Єлизавета Василівна. Штукар цей Калінін.

Крупська. Романтик. Скільки їх таких — душа радіє! Молоді, повні сил. Ні, ми такі перевернемо світ.

Єлизавета Василівна. Ой не підвередяться!

Крупська. Нелегко буде, знаю. Але люди вчаться, ростуть... Оббігала оце мало не весь Шліссельбурзький тракт. Навідала своїх учнів. У сирих підвалах, серед бруду, тютюнового диму, дехто вже сивий, лисий... але, побачила б ти, які в них очі!

Єлизавета Василівна. Ну годі, годі! Спочинь. А я поставлю самовар, зготую вечерю. Адже ти добре набігалась.

Крупська *(радісно усміхаючись)*. Кумедні вони. Люблять нас, учителів, довіряють. Один, сяючи від щастя, повідомив, що в нього народився син. Другий, вчорашній сектант, довірливо шепоче: відтоді, як переконався, що бога нема, наче з тісної тюрми вийшов на волю. А третій на віддяку за те, що навчила грамоти, побажав мені хвацького жениха.

Єлизавета Василівна. Може, й вгадав.

Крупська. Який же Володя хвацький?

Єлизавета Василівна. Як до чого! *(Виходить)*.

Крупська *(аж засміялась від такого припущення)*. Ет, що це я. І не хвацький. І не жених. Про таке ми з ним і не говорили ніколи. Прийде, було, сяде на кушетку та й розповідає про все на світі, а про те, головне, — ні слова... А я справді, здається, втомилась. Ходила ж не лише на тракт, але й на Шпалерну. І знову марно... *(Сідає на кушетку)*. Жаль. Коли б побачила його, хоч здалеку, гукнула б: «Важко нам, товаришу «Старик», але рук не згорнули. Коли ти вийдеш на волю, ми зустрінемо тебе новими ділами. І годі... тоді...»

Поринула в думки, замріялась. І чується їй сердечна розмова. Саме чується, бо вона не говорить, це лише її думки вголос.

І Леніна ні вона, ні ми не бачимо, тільки чуємо то здала, то зовсім близько.

Голос Крупської

Тоді ти прийдеш, як не раз приходив.
І знову... знову будем говорити
Про все на світі...

А коли ж, Володю,
Ти скажеш про найголовніше?

Світло пригасає. В музиці одвічна, як життя, тема кохання.

Голос Леніна

Хочеш
Освідчення? За повним ритуалом?
Не заперечую. Дай руку, мила.

Голос Крупської

Бери, коханий. А з рукою — серце,
Воно твоє навіки.

Голос Леніна

Не боїшся,
Що це банально трохи?

Голос Крупської

Не боюся.
Хай будуть квіти, музика, шампанське!

Голос Леніна

Цього, либонь, не буде...

Голос Крупської

Все одно...
Володю!..

Голос Леніна

Чую. Я ж з тобою, мила.

Голос Крупської

Як? Ти на волі?

Голос Леніна

Ми завжди на волі.
І я, і ти. Ми вільні. Нам належить
Найбільше, що даровано людині...

Г о л о с К р у п с ь к о ї

Найбільше, що даровано людині?
Я знаю, що це: радість боротьби!

Г о л о с Л е н і н а

І перемоги. Так, ми завжди разом,
Бо нас єднає непохитна віра
У перемогу світового братства —
Союзу скривджених синів недолі.
Пригадуеш оту чудову пісню?

Г о л о с К р у п с ь к о ї

Яку?

В музиці зароджуються перші акорди «Ітернаціонала».

Г о л о с Л е н і н а

Французьку. Ми її співали.
(*Наспівує*).

«Дебу ле домне де ла терре!..
Дебу ле форсат де ля фем...»

Г о л о с К р у п с ь к о ї

«Дебу ле домне де ла терре!..
А як по-нашому? «Дебу» — вставайте?»

Г о л о с Л е н і н а

Я й сам не можу точно перекласти.
Либонь: «Вставайте, каторжники світу!»
Або: «Повстаньте, скривджені й голодні!»
А приспів у цій пісні пам'ятаєш?
«Се ля лютте фінале...»

Г о л о с К р у п с ь к о ї

Пам'ятаю:
«Це наш останній бій...»

Г о л о с Л е н і н а

Це час розплати..
Він незабаром. Віриш?

Г о л о с К р у п с ь к о ї

Вірю. Знаю.
Прийми від мене...

Г о л о с Л е н і н а

Й ти прийми від мене.

Г о л о с К р у п с ь к о ї

Довічну клятву...

Г о л о с Л е н і н а

Присягання вічне.

Г о л о с К р у п с ь к о ї

У дружбі і любові...

Г о л о с Л е н і н а

У любові.

Сильний грукіт у двері. Повне світло.

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а *(вбігає)*

Так пізно?

К р у п с ь к а *(схопилася)*

Він! Володя! *(Кидається до дверей).*
Випустили? Прийшов?!

Входять жандармський полковник і двоє
жандармів.

П о л к о в н и к

Панна Крупська? Ви заарештовані.

К р у п с ь к а *(з одвертим викликом)*

«Се ля люте фінале!..»

Є л и з а в е т а В а с и л і в н а

Боже! *(Падає непритомна).*

Г о л о с і с т о р і ї

Шляхи життя, дороги боротьби
Цих двох людей сьогодні нам відомі.
Вони ж були підвладні болю, втомі,
Залежні від химерної судьби.
Та Ленін знав, куди шляхи ведуть
Розбурхану і здіблену Росію;

Крізь темряву, безладдя і стихію
Він торував їй у майбутнє путь.
Це був тяжкий і титанічний труд.
Це дні були неспокою й тривоги.
І камери глухий, понурий кут
Доводив до нестями,
До знемоги.

Одшочка в предварилці. Ле н і н, припавши до стіни, перестукується з невідомим сусідом.

Ле н і н (*повторює те, що повідомляє йому стіна*). «Слідство закінчено, готується вирок. Запорожцю, Кржижановському, Ванеєву, Ульянову...» Так, це я знаю. (*Стукає, запитуючи стіну*). «Повідомте, як справи в місті. Чи припинились арешти? Заарештовано? Кого-кого?..» Ах, ось що! (*Відірвався від стіни, пройшовся по камері*). А я гадав, що обійдеться. Наївно! Треба дізнатись, де вона. В якому казематі. (*Припадає до стіни, стукає, відповіді нема*). Мовчить. Повели на допит або погнали в Сибір. А може, провокатор? Як дізнатись? (*Бере книжки, гортає*). Нема... Нічого... Та я ж їх усі перевірів! Що ж робити? (*Нервово ходить*). А може, це був сон? Може, почулося? У тюрмах це звичне явище. (*Підійшов до стіни*). Ні, адже добре пам'ятаю, як було. Я ледь заснув, бо страшенно зморився. А він постукав мені. Я підвівся, відповів. Провокація? Абсурд. З якою метою? Отже... Отже, «Союз боротьби» повністю обезглавлено. Запорожець, Ванеєв, Кржижановський, Крупська — в тюрмі. Ульянов чекає вироку. У цій клітці... І ночами, замість відпочинку, вивчає статистичні дані десятирічної давності. Безглуздо й злочинно! А який вихід? (*Сів, охопив голову руками*). З ким порадитись? Кого спитати? Один... Один... І ці прокляті мури! І втома... Втома... Стопудова втома. Заснути... Хоч би на одну хвилинку...

Сцена затемнюється. В музичі вириваються акорди «Ітернаціонала». Наче зіткана з них, зводиться перед очима дорога постать.

М а р к с. Добридень, друже.
Ле н і н. Доктор Маркс?
М а р к с. Атож.
Ле н і н. Живі?
М а р к с. Як бачиш.

Л е н і н

Так, вам вічно жити.
Ви оживати будете в думках.
І зараз от...

М а р к с

Мені почувся поклик
Душі твоєї. Кликав?

Л е н і н

Очевидно.
Бо важко. Дуже важко...

М а р к с

Певно, тисне
Тягар невдач, вагань? Його я звідав...
І горя у житті зазнав чимало.
Я вмер від горя.

На одних руках
Конали мої діти. Згасла Женні —
Дружина, друг, найкращий помічник.
Та для історії це все — дрібниці.

Л е н і н

Де взяти сили?

М а р к с

Я тебе не знаю.
Але в Росію завжди твердо вірив.
В дух Чернишевського. В її майбутнє.

Л е н і н

Одній людині не під силу...

М а р к с

Згоден.
Приймаєш спадщину ти нелегку.
Вік дев'ятнадцятий, мов Рубікон,
Проліг через історію суспільства.
Поглянь, лише як він міняє світ!

Маркс простяг руку, й тісний закуток одиночки перетворився в простір без кінця і меж. Великий учитель і його геніальний спадкоємець стоять на випуклій півкулі, в якій вгадуються обриси планети.

М а р к с

Ось він перед очима, вік чудес,—
Його неспокій, звершення, здобутки.
Загуркотили парові машини,
Побігли залізниці, засіяла
Електрика потужною снагою,
Відкрились земні надра до глибин,
І хімія алхімію змінила.
А струси у суспільному житті!
Багатство й злидні — вічні антиподи,
Згуртовані у дві потужні сили,
А з ними — голод, визиск, зненавида,
Усе сплелось у гордіїв вузол
Непримиренності. Он, вдалині,
Червоні прапори бунтарно мають —
То народився робітничий клас
В Британії, в Німеччині...

Л е н і н

В Росії.
На прапорах палає ваше гасло:
«Пролетарі усіх країн, єднайтесь!»

М а р к с

Таким був вік дерзаних, шуканих і злетів.
Чартисти в Англії. У німців — Гегель.
У Франції — революційний спалах,
У Пруссії — гроза, пожежа, буря!
І крах. І розпач. І нові надії...

Л е н і н

Ваш «Маніфест» пішов по всьому світу!
«В Європі бродить привид комунізму».

М а р к с

Так, успіхи в нас деякі були,
Та зваж на прикрі хиби і невдачі.
Передусім на досвід і урок
Паризької комуні.

Л е н і н

Ще з дитинства
Я часто марив нею.

Маркс

Тож зроби
Належні висновки з тяжкої драми.
Казав я їм: ударте на Версаль!
Злякалися бланкісти, прудоністи
Та інші боягузи. Пам'ятай:
Для революцій компроміси — смерть.
Ламати треба все старе, віджиле!
В ночах безсонних, в точних розрахунках
Знайди нове, своє, цілком відмінне,
Щоб мисль твоя мільйонами людей
Була підхоплена, як їхня власна.

Ленін

Ми так і робимо. Ми Маркса мисль
Несемо в гущу тисяч і мільйонів.

Маркс

Усяка мисль — поредження епохи,
І час новий нові вимоги ставить.
Двадцятий вік — тривожний і незаний!
Він буде віком буйних катаклізмів,
Кривавих воєн, лютого розбою,
Якого ще не знав ніколи світ.
У всеозброєнні зустрінь його.

Ленін

Ви теж не завжди вміли, доктор Маркс,
Поеднувати боротьбу й науку.
То з головою ринули у вир
Революційних вибухів, повстань,
То потім довгі роки в кабінеті,
В бібліотечній тиші працювали
Над «Капіталом». Адже так?

Маркс

Бувало.
Та це питання тактики, мій друже.
Стратегія у нас одна-єдина:
У боротьбі перетворити світ.
Не похитнись в бою.

Росія жде!

(Зникає у вічності).

Л е н і н. Так, доктoр Маркс. Спасибі! Час... Виграти час!

Ленін знов у камері.

Негайно налагодити новий зв'язок з містом. Дізнатися, де Бабушкін, Калінін, що з ними. Не можна залишати організацію напризволяще!

*(Бере книжку,
робить з хліба «чорнильницю»).*

А з матінки Волги долинає пісня:

За годами года проходили чредой,
Изменилась родная картина.
И дубина с сохой отошли на покой,
Их сменила царица-машина.
Эх, дубинушка, ухнем!
Эх, зеленая, сама пойдет.
Подернем! Подернем! Да ухнем!!

Г о л о с і с т о р і ї

Могутнім розумом і силою уяви
Жили вони, титани, між людей,
Що не шукали щастя, ані слави,
Бо їхнє щастя — в торжестві ідей.
А сяйво слави нам передали
Не у вінку лавровім, не у злоті —
В серпі і молоті. В тяжкій роботі.
Щоб неможливе ми здійснить могли.
Бо неможливого вони не знали,
Над прірвою звіряли почуття.
Тому в труді, у битвах

завжди з нами

Іх слово,
їх подвижницьке життя!

Кабінет Варфоломєєва. Ті самі речі, той самий портрет царя Миколи.
Варфоломєєв і Крупська.

В а р ф о л о м е є в. От ми й зустрілися, російська Жанна
д'Арк.

К р у п с ь к а. Я слухаю вас.

В а р ф о л о м е є в. І тільки? А сказати панна Крупська
не хоче нічого?

К р у п с ь к а. Мене, здається, покликано, щоб ознайомити
з вироком?

В а р ф о л о м е є в. А каятись коли будемо? Опісля?

Крупська. Я кається не маю наміру. Не гайте часу.
Варфоломеев. Ну що ж, в такому разі прочитаємо вирок. Зроблю вам цю приемність. Потрудіться встати.

Крупська встає.

(Бере документ, читає) «На підставі височайшого повеління, по найвірнопідданішому донесенню міністра юстиції, панна Надія Крупська за державний злочин підлягає засланням під гласний нагляд поліції до Уфімської губернії строком від цього дня до одинадцятого березня тисяча дев'ятсот першого року».

Крупська. Ого!

Варфоломеев. Що вас так здивувало?

Крупська. Тисяча дев'ятсот перший рік. Переступаєте віки, ваше превосходительство.

Варфоломеев. Не вдаюся до дискусій. Це ваше останнє слово?

Крупська. Останнє слово ми ще скажемо.

Варфоломеев. Я маю на увазі вирок.

Крупська. З приводу вироку подаю офіційне прохання.

(Дає заготовану заяву).

Варфоломеев. Ви, даруйте, при нормальному розумі?

Крупська. При нормальному глузді і повній свідомості.

Варфоломеев. Уперше в житті бачу людину, яка сама проситься в Сибір.

(Більше здивований, ніж розгніваний).

Та ще й точна адреса: село Шушенське, Мінусінського округу, Єнісейської губернії!

Крупська. Так, саме туди.

Варфоломеев. Причина?

Крупська. Там перебуває в заслання мій наречений.

Варфоломеев. Ах, Ульянов!

Крупська. Так, Ульянов.

Варфоломеев. Ну, знаєте...

Крупська. Я маю на це право. І добиватимусь цього всіма засобами!

Варфоломеев. Гарзд. Ми розглянемо ваше прохання. Тільки за однієї умови.

Крупська. Якої?

Варфоломеев. Якщо таке ж прохання подасть і ваш наречений.

Крупська. Він подасть.

Варфоломеев. От і чудово. Справу майже вичерпано. А тепер... скажіть мені, будь ласка, приватно... як другові...

Крупська. Мені почулося?

Варфоломеев. Ні, ви просто не знаєте, що я давній і щирий друг сім'ї Ульянових. Ще з часів необачного вчинку Олександра Ілліча. Я робив усе можливе...

Крупська. «Позбав, боже, від «друзів», а вороги не страшні!»

Варфоломеев. Це з якого філософа?

Крупська. З Вольтера.

Варфоломеев. Я так і думав. Дивні ви люди. Утопісти, чи що? От будете в Сибіру. Ви, Ульянов, Кржижановський, Ванеев... Малесенька жменька. А довкола — тайга, темрява, тисячі верст бездоріжжя... Ви розкидані то тут, то там поодиночі. Що ж ви гадаєте робити?

Крупська. Революцію.

Варфоломеев. В Шушенському?

Крупська. В Росії.

Варфоломеев. Пресвята богородице! Сотні, тисячі справ пройшли через мої руки. Все бачив, а такого... Ні, це вище мого розуміння!

Крупська. Співчуваю вам, ваше превосходительство.

Голос історії

Далека путь. Безмежно довга путь

Від берегів Неви до Єнісею.

Сувора дійсність творить епопею,

Мелькають версти, і роки ідуть.

Буремний

Ленінський

Двадцятий вік.

Він дихає уже на повні груди.

Ще революції нема.

Та буде!

Минає ніч.

Займається на світ.

Багрянний світанок охопив крайнебо. Знайомий мотив. В осоружних лямках — бурлакн.

Скоро время придет, когда русский народ
Опрокинет правленья машины.
И с тенистых лесов на заклятых врагов
Он подымет потолок дубину.
Эх, дубинушка, ухнем!
Эх, зеленая, сама пойдет!
Подернем! Подернем! Да ухнем!!

Весна 1898 року. Кімната Ілліча в хаті шушенського селянина Зирянова. Світлиця чиста, охайна, піч і стіни побілені. Дерев'яне ліжко, стіл, чотири стільці. На столі — букет білосніжного первоцвіту. Чути, як дрібно-дрібно брязкотять дзвоники. Спочатку далеко, а потім все ближче та ближче.

Входить Ленін у мисливському одязі.
Кладе рушницю, роздягається, слухає.

Ленін. Ідуть... Невже вони?.. Вони! (*Прохогом вискочив із хати*).

Дзвоники зовсім близько, поряд. Метушня, вигуки. Повертається Ленін, з ним Крупська, Єлизавета Василівна, візник. У всіх повні руки речей: чемодани, кошики, пакунки. Один пакунок Крупська тримає окремо, з особливою обережністю.

Ленін. Ласкаво просимо до нашої господи. Чим багаті, тим і раді.

Єлизавета Василівна. Боже милосердний! Невже приїхали?

Ленін. Атож, Єлизавето Василівно. Приїхали додому.

Єлизавета Василівна. Доведеться влаштовуватись, як дома.

(*Виходить у сіни*).

Ленін (*дає візникові гроші*). Ось, будь ласка.

Візник. Красенько дякую, ваше превосходительство.

Ленін. «Превосходительство»! Чуеш, Надійко?

Крупська. Звичка.

Ленін. Рабська. Не треба цих мерзенних титулів, батечку. (*Подає візникові руку*). До побачення!

Візник (*трясе руку*). Красенько дякую, ваше превосходительство! (*Виходить*).

Ленін весело сміється. Крупська з любов'ю дивиться на нього.

Ленін. Отак-то. Ну що ж... Здрастуй, Надійко! (*Дає квіти*). Наші, лісові, сам назбирав.

Крупська. Проліски?

Ленін. Первоцвіт. Він навіть у холоднечу та морози пробивається з-під снігу. А зараз рясно зацвів на берегах Шуші. Подобається?

Крупська. Це найкращі квіти в моєму житті. Спасибі, Володю. Любий. Мій!..

Ленін. Дівчинко дорога!

Єлизавета Василівна (*повертається*). Поздоровляю!

Ленін (*узав наречену за руку*). Благословіть нас, мамо.

Єлизавета Василівна. Хай господь благословить!

Ленін. Дякую. (*До Крупської*) А тепер здрастуй, моя дружинонько!

Крупська. Здрастуй, мій муже!

Єлизавета Василівна. Щастя вам, дорогі! Не думала я, що видам дочку на заслання.

Ленін. А чим тут погано? (*Беручись за речі*). Перш за все наведемо хоч приблизний порядок.

Єлизавета Василівна. Тіснувато...

Ленін. Згодом підшукаємо інше помешкання. А поки що... (*Підняв чемодан*). Він! Той самий! З подвійним дном! Жандарми шукали-шукали, і все дарма. А ви знайшли.

Крупська. Це твоя мати, Володю.

Ленін. Мама?.. Давно не мав листа від неї.. Здорова?

Крупська. Бадьориться. Передала тобі привіт і веліла поцілувати.

Ленін. Чому ж ти не виконуєш волю моєї матері?

Крупська. Доведеться.

Єлизавета Василівна. Давайте ж і я поцілую вас, мої сіромахи. На щастя, на злагоду, на довге життя! (*Цілує дочку і зятя*).

Ленін. Ну от, повінчалися остаточно. Як їхалося? Стомилися дуже?

Єлизавета Василівна. Ще б пак, цілих три тижні в дорозі. І поїздом, і пароплавом, і кіньми. Таж від залізниці до цього забутого богом Шушенського мало не сімсот верст. А речей же скільки!

Ленін. І треба ж ото...

Єлизавета Василівна. А як же? Все ж необхідне: і начиння, і книжки, і зимовий одяг. Сибір!..

Ленін. Що правда то правда. Весна тут холодна, пізня, а все ж весна! Сьогодні навіть шпака чув. Йй-богу! Я йому на radoщах збудував шпаківню, назбирав усякої всячини на сніданок, а оце пора подбати про обід.

Єлизавета Василівна. Самі ж іще ріски в роті не мали.

Ленін. Даруйте. Я, до речі, теж. *(Сміється)*.

Крупська. Не біда! Ти, мамо, зготуй чого-небудь смачного, а ми тим часом послухаємо нашого шпака. Я ж у Сибіру вперше. Невже співає?

Ленін. Як оперний соліст!

Крупська. Не пропускати ж таку нагоду!

Обое виходять.

Єлизавета Василівна. І коли вже вони будуть серйозними?

Голос історії

Настав-таки той довгожданий час,
Прийшла вона, омріяна година,
Коли людину зустріча людина
І серце — шире серце зустріча.
Нехай лютують бурі навісні,
Та вже весною напнуті вітрила.
Зринайте, щастя райдужні пісні,
Як над тайгою птаха легкокрила!

Та ж сама хата в Шушенському. Пізній вечір. Ленін — за столом. Працює при скіпці. Входить Крупська. В руках у неї загорнутий пакунок.

Крупська. І тут те ж саме?

Ленін. Що вдієш! Закінчую свій «Розвиток капіталізму в Росії». В тюрмі не встиг: надто рано звільнили, то доводиться тут. Та от біда — псує очі. На все Шушенське якщо є одна лампа, то й та у попа або в станового. Деся там, батечку, існує цивілізований світ, милує око електрика, а в нас...

Крупська. Ми це передбачили. *(Розгортає пакунок)*.

Ленін. Що це?

Крупська. Заплющ очі.

Ленін. Заплющив.

Крупська *(запалює настільну газову лампу з зеленим абажуром)*. Вуаля!

Ленін. Всемогутній боже! Ти бачиш чудо? Сотворене не тобою, ні, а добрим людським серцем!

Крупська. Всю дорогу тримала в руках, щоб не розбити.

Л е н і н. Земний уклін тобі за це. Тепер ми ще впертіше
будемо пробиватися крізь темряву і неволю. Як той
первоцвіт — крізь сніг і мороз! (*Ставить лампу на
стіл, сідає, пише*).

Крупська навшпиньки виходить, щоб не заважати. Промені від лампи
розходяться все далі, все яскравіше.

Г о л о с і с т о р і ї

Маленький вогник.

Дрібочка тепла.

Його вже не задуть, не згасити.

Йому через усі віки світити,

Як сяйву справедливості й добра.

Воно палахкотітиме в боях

Безсмертної Жовтневої звитяги,

Воно осяє Перемоги стяг

На куполі берлінського рейхстагу,

Закоханим в дерзання юнакам

Космічні відкриватиме орбіти.

І ленінської партії синам

Дорогу праці й боротьби

освітить!

Заключна музична кода. Сяйво ленінської мислі опромінює людству
шлях у прийдешнє.

З а в і с а

1970

З М І С Т

ГЕНЕРАЛ ВАТУТІН	
<i>Героїчна драма</i>	6
НАВІКИ РАЗОМ	
<i>Історична драма</i>	44
ЗОРЯ НА ОБРІІ	
<i>Драматична поема</i>	114
У ЗОЛОТІЙ РАМІ	
<i>Трагікомедія</i>	185
СЕНСАЦІЯ НОМЕР ОДИН	
<i>Публіцистична драма</i>	251
ШЛЯХИ ЛЮДСЬКІ	
<i>Драма у віршах</i>	292
СУД СЕРЦЯ	
<i>Драматична балада</i>	411
ПЕРВОЦВІТ	
<i>Драматична поема</i>	452

**ЛЮБОМИР ДМИТРИЕВИЧ
ДМИТЕРКО**

*Сочинения в четырех томах,
том 2*

Драматические произведения

Издательство художественной
литературы «Дніпро»
(На украинском языке)

Редактор *Л. М. Кирилець*
Художник *А. П. Відоняк*
Художній редактор *С. П. Савицький*
Технічний редактор *Л. М. Смолянюк*
Коректор *О. С. Назаренко*

ІБ № 1303.

Здано до складання 26.02.81.

Підписано до друку 13.11.81.

БФ 42404.

Формат 84×108¹/₃₂.

Папір друкарський № 1.

Гарнітура літературна.

Друк високий.

Ум. друк. арк. 26,88.

Ум. фарб.-цідб. 26,88.

Обл.-вид. арк. 22,907.

Тираж 40'000. Зам. 1-93.

Ціна 2 крб.

Видавництво художньої літератури
«Дніпро».

252001, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Харківська книжкова
фабрика ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків,

вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Дмитерко Л. Д.

Д53 Твори в 4-х томах, т. 2. Драматичні твори.— К.:
Дніпро, 1981.— 511 с.

До тому ввійшли драматичні твори письменника, написані в роки Великої Вітчизняної війни і в повоєнний час («Генерал Ватутін», «Навіки разом», «Зоря на обрії» та ін.).

В них відображено героїзм радянського народу в роки війни, боротьбу трудящих мас України у XVII ст. за єдність українського та російського народів, боротьбу болгарських патріотів проти османського іґа, красу творчої праці. Драматична поема «Первоцвіт» — про молоді роки В. І. Леніна.

Д 70600—070
М205(04)—81 передплатне. 4702590200

У2

21005 70K